

В А Л Е Р І Й ШЕВЧУК

птахи з невидимого
острова

ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК

птахи з невидимого острова

ББК 84.4УКР6
ШЗ7

*«Перлини сучасної
літератури»*

Валерій Шевчук
ПТАХИ З НЕВИДИМОГО ОСТРОВА
Повісті

© Валерій Шевчук, 1986, 1990, 2012

На обкладинці: фрагмент із картини
Ероніма Босха «Сад земних утіх»
Заставки Наталі Михайличенко

© «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2012

Ексклюзивне право на видання цієї
книжки належить «Видавництву Івана
Малковича «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА».
Свідоцтво: серія ДК, № 759 від 2.01.2002
Адреса: 01004, Київ, вул.Басейна, 1/2

E-mail: ivan@ababa.kiev.ua

Поліграфія: ПРАТ ХКФ «Глобус». Зам. № 2-0932

ISBN 978-617-585-033-6

www.ababahalamaha.com.ua

В А Л Е Р І Й
ШЕВЧУК

птахи
з невидимого острова

Повісті

ЛАСКАВА ЗАКАЗКА

Птахи з невидимого острова

Повість

По гребені високого земляного валу тягся обмазаний глиною частокіл із дубових колод; здавалося крізь дощ, що то висока глиняна стіна. Стриміла вежа, дощ обмивав її, і вона химерно похитувалась у сірому світлі. В рові стояла глиняста вода, дощ цюпав по ній, і вода ставала наче гусяче тіло — згори на неї клалися жовті береги валу й частоколу. Перед брамою здіймався звідний міст, і Олізар на мент спинився, перестрашено озираючись. Але стояла мертвотна тиша, замок у мряці був міражний та розмитий; Олізар присів на сивий мокрий камінь, бо йому раптом відібрало дихання; в цій глухій стороні (бозна й куди він потрапив) йому почало здаватися, що він безнадійно заблукав. Сидів, понурившись, дощ сипав і сипав, а він уже коцюбнув. Потягло подувом, і лице його зрослося. Здрігнувся, звів голову й сонно обдивився мур, що лежав перед ним. Від того муру, із мряки, впливла постать озброєної людини; він збагнув, що це хтось із замкової сторожі. Зрештою, було їх уже двоє, ішли повільно й розмірено, наче їм на плечі було покладено тягар. Олізар знову спустив голову і тупо дивився на свої щент розбиті чоботи. Пальці ніг пролазили крізь подерту шкіру, а один кровоточив.

Сторожа наближалася, він уже чув навіть плюск води й цмокіт болота під їхніми ногами. Звів мокре лице: були вони як брати. Однаково сірі, як і цей дощ, однаково вусаті, однаково банькуваті — оглядали його сторожко й підозріливо. Тільки зараз Олізар побачив: на вежі стоять ще двоє, але постаті їхні звіддала — наче дві вивішені ганчірки.

Дощ, здається, припинився — Олізар знов починав засинати на цьому камені, сиві смуги оповили мозок, подзенькували якісь дзвіночки, десь почувся гомін, забряжчала зброя. Блищала вода, хвилювалася мокра тирса, десь квікнула пташка, і її писк у цій тиші був різкий та хрипкий. Хмари розсувалися з небесної бані, і вона вже спалахувала неймовірно синіми латками. Олізар роздирав повіки: перед ним так само маячили стражники, тільки одяга їхня була не сіра, а кольору достиглої трави. Стражники йшли до нього, наче перебирали ногами на одному місці, махали в такт руками, пливли, і на них блищала броня: панцири, шишаки, а перед собою тримали смугасті, чорні по білому, тарчі. В руках тримали шаблі, за спиною витиналися луки, а збоку висіли сагайдаки з п'ятигорськими стрілами. Олізарові на мент стало страшно, отож він подивився туди, де запалала чиста латка неба, — в тій латці спалахнуло раптом тіло великого птаха.

Спробував розклепити повіки, але ті падали. Тоді він поворушив вустами, бажаючи щось промовити до стражників. Стояли супроти й незмигно дивилися. І здалося йому: два темні ворони стоять біля нього. В лискучому пір'ї, з сірими дзьобами, з сірими водянистими очима, пильно вдивляються, начебто зважують, чи покинути свою жертву, чи почати розтягати його стерво.

Але Олізар уже не міг думати про таке. Він побачив себе в сірих хвилях, у сірій воді, на спині в сірої риби. Та риба швидко несла його в сірому морському просторі, і він з тугою подивився на корабель, що гойдався на хвилях. Корабель махав веслами, наче птах крильми, і вже збирався злітати, щоб знятися над сірим плесом і полетіти

в туман. Олізар відчув, що йому солоно в роті, а очі поймаються вогнем. Зелений вогонь повільно їв тіло, розтікаючись від очей до язика, а через піднебіння до серця. Розірвав одержу на грудях і раптом збагнув: отой корабель, що злетів над морем, — образ його серцевого болю і зеленої печії в очах.

2

Олізар звівся із ліжка через тиждень. Обличчя його змарніло, довкола очей лягли пасмуги, а волосся так скудлилося, що він ледве розчесався. У глухій кутку кімнати стояла груба, обкладена зеленими полив'яними кахлями, попід стінами тулилися дерев'яні дзиглі, а упродовж стін на мисниках яснів посуд. Олізар задивився на різьблену спинку ослона: була то вигадлива робота. Широко розставив ноги стіл, покритий дорогим турецьким килимом, крізь вікно зі скляними оболонками густо лилося сонце. Від того тиха, несмілива радість спалахнула в Олізаровім серці, щось м'яке й тепле — щастя, що лишився живий і може все це бачити.

На одному із дзиглів лежала одержу, й Олізар натяг її на себе. Прийшлася по ньому, хоч була з чужого плеча.

Олізар перейшов кімнату. Терпили й трусилися ноги, і він змороно присів біля вікна. Крізь оболону побачив шматок зарослого морігом дворища — трава була густо залита сонцем. У тому сонці стояв вояк в одержу кольору тої-таки трави і пильно на нього дивився. Тоді схитнувся і зійшов з визору, а Олізарові раптом стало зимно. Він пригадав дощ, камінь біля рову й рибу, що несла його в сірих хвилях.

Встав і, хоч ноги йому підламувалися, перейшов покій. Перед ним вирости великі важкі дубові двері, і він штовхнув їх. Двері вели до іншої світлиці, де йому впав у вічі стіл на точених ніжках — верх його було викладено із

шматочків різної породи дерева. Світлиця була порожня, і з неї виводили такі ж двері. Олізар подибав туди. Вийшов у сіни з грубами по боках — сінешні двері, а були вони на важких залізних шпугах, було прочинено.

Його залило сонце, і він аж похитнувся, таке воно виявилось щедре і яскраве. Зелень двору сяjala, дерев у замчищі не було, хіба що пеньок, посеред двору вивишалася височезна, майже зруйнована вежа, попід стінами виднілися городні. Він стояв на ганку, підпертому стовпцями, і його знову пройняла яскрава, чиста радість, наче вдруге народився на світ і вдруге засвітило йому сонце.

За спиною загупали кроки, завищали немилосердно двері, й Олізар різко обернувся. З сіней до нього виходив огрядний чоловік. Величезні вуса спускалися нижче підборіддя до важкого, сливе потрійного підборіддя, побиті червоними артерійками очі зирнули поважно, але й милостиво. Олізар схилився у поклони.

— Бачу в панові шляхтича, — сказав чоловік.

— Так, ваша милосте. Я з Носиловичів із-під Києва. Олізар Носилович. Чи не будете ви такі ласкаві...

— Сказати, куди втрапили? — чоловік засміявся, показуючи великі жовті зуби. — Я князь Білинський.

Олізар знову вклонився. Князь милостиво хитнув і пішов зі сходів. Був важкий, бо сходи жалібно повискували під його чобітьми. Олізар прихилився до одвірка й дивився, як іде князь через поросле травою дворище просто до вояка, котрий стояв аж у кінці двору. Одежа на князеві була така ж, як і на вояку, — барви достиглої трави; отож наближалася одна зелена постать до другої, спалахнула срібна голівка шаблі; князь не дійшов до вояка, а спинився віддалік. Здається, він щось сказав сторожеві, а потім різко повернувся і завернув убік. Відтак пішов і вояк. Ступав по зеленій траві, як величезний зелений жук; над головою висіло сонце, блаватне й тепле небо дихало теплом; Олізарові вже тремтіли від напруги ноги, але хотів ще хоч трохи постояти і подивитися на живих

людей. Хотів помилуватися з оцього світу широкого, якого вже не сподівався побачити.

Вояк ішов до воротної брами, назустріч йому виступив інший вартівник, вони з'єдналися, перемовилися словом і пішли до башти вже разом. На приворотній башті стояло двоє інших вартівників: один дивився в степ, а другий повернувся у бік двору. Ті двоє підіймалися по сходах, ось з'явилися їхні голови — мінялася сторожа. Поверталися, наче ляльки, і замістили тих двох перших. Змінені рушили з башти, а ті двоє застигли як боввани...

Олізар доволікся до ліжка і впав на нього, віддихуючись. Лоб йому зросився потом, і він лежав якийсь час без руху, дивлячись на дощату стелю: там поблискували невеликі, схожі на гудзики цятки. В цей час знову почулися кроки. Іржаво завищали двері, Олізар мимохіть напружився... але в двері впливала з тацею у руках гарна дівчина. Він вдивлявся в її образ з радістю та здивуванням: щось дивне й знайоме було в тому тихому й ніжному личку. Йому причувся запах степу, коні, якийсь давнешній, майже забутий спогад: кінь мчить по чистому полі чи корабель, який мчить по чистій воді. Налягає на весло, з весла з дзенькотом струмує вода, а на серці в нього — печаль.

— Скажіть, люба дівчино, куди це я втрапив?

— Хіба князь вам того не сповістив? — здивовано спитала дівчина, і він аж заціпенів, такий чистий та дзвінкий був її голос.

— Князь не сказав мені, що це за край. Поділля? Волинь?

Дівчина засміялася. І знову він на хвилю заціпенів: знайомий, надто знайомий сміх.

— Все, все визнаєте, — сказала вона турботливо, — а зараз треба спочити, бо ви ледве дихаєте.

— Чи довго я пробув у непам'яті?

— О, цілий тиждень! Ви таке чудне балакали, — вона засміялася знову, і наче срібло розлилося, стоплене з молоком. Олізара хитнуло на білому крилі, каламутна заслона

на мить повила йому мозок, і, хоч горів довкола день, побачив він, як летить від місяця, срібно сяючи, великий білий птах.

— Ви тут на службі? — спитав Олізар.

— О, на службі! — засміялася дівчина. — Всі ми тут на службі...

Він розплющився. Вона стояла супроти нього, тацю поставила на услон, струнка, випростувана, біле обличчя її не мало рум'янцю, а сяяло тихим світлом, чорні очі палали до нього цікавістю чи любов'ю: темна, глибока й загадкова ніч зазирнула на мент Олізарові в душу, і він зачаровано завмер, безсилий відірватися від тих чудових очей. Йому здалося, що він знову лежить у тому трипроклятому кораблі, знову безсонна ніч, знову та ж таки омана. «Знову й знову, — думав він. — Як мене хитає!» Білі хвили, чорна ніч, білий місяць, а його хитає й хитає. Він намагається втримати тверезий глузд, свідомість себе, свідомість того, що живий світ і світ його марень — не одне й те ж; дивний острах підповз до серця, наче малий голубоокий хлопчак, і застукотів туди, запросився: а може, подумав Олізар, вже нема світу живого, а тільки маревний?

3

Дивився услід дівчині, коли виходила з покою, і вже був остаточно впевнений, що знає її. Йому стало зимно, і він натяг на себе коца. Звернув очі до вікна: чисте й погоже небо, сонце, що падає на підлогу й на турецький килим. Загорявся помалу темним вогнем: не хотів признаватись у тому, що було напевне. Світили йому ночами дороги, щоночі навідували обличчя тих, до кого ішов. Він бачив білі хати під солом'яними стріхами, журавлі криниць і чув дівочий спів. В глибині кімнати сиділа його мати, а батько оповідав вечірні казки. Таємниче горіли за вікнами зорі, на печах зітхали домовики, відьми блукали за стінами

й хукали на шибки. Корови розмовляли у стайнях про зваду, коні лякалися перелесників, понурі упирі виходили з могил і йшли, важко спираючись на кийки... Ворушилася дідова борода, що оповідав напереміну з батьком, пахло сушене зілля біля комина, в засіках шамотіло зерно, а в городах ворушилися й волочилися до плотів, мов баби, гарбузи. Хотіли вибратися на паркан, щоб озирнути білий світ. «Той світ майже пропав для мене, — думав Олізар, втираючи густо вкрите потом чоло, — але ніколи, гей ніколи я про нього не забував!...»

Знову заспівали двері, Олізар кинув поглядом: в про-
чілі завмерла огрядна постать князя.

— Чи маєте, пане, силу вийти до обіду? — спитав він, по-
гляд його цього разу видався Олізару важкий та холодний.

— Мені вже принесла поїсти дівчина, — сказав майже пошепки.

Князь дивився на нього незмигну, наче хотів перекона-
тися, чи й справді він ще такий безсилий.

— Всі ми затужили за людьми із великого світу, — ска-
зав він. — Дуже будемо раді, коли пошануєте нашу неве-
лику родину своєю присутністю при обіді. Здається мені,
вам є багато чого розповісти!...

— О так! — чемно сказав Олізар. — У мене є багато
чого розповісти. І я справді прийшов з великого світу.
Аж занадто великого...

Князь усміхався, розсуваючи широкі, м'ясисті губи,
і Олізар спромігся послати йому послужливий усміх...

Намагався пригадати, що діялося останнім часом, але
бачив тільки посмуговані обличчя, здоровенного пса,
котрий стояв обома ногами на вбитій вівці і виривав з неї
криваві шматки. Плюскали хвилі, він налягає й налягає на
весло, дзенькали ланцюги, порипували дошки під ногами
наглядача; ноги того наглядача повисли в повітрі, і засві-
тилося обличчя з синім висолопленим язиком; біля нього
висить так само з висолопленим язиком пес; але все це
з іншого світу, загубленого навіки; палає місяць, і він, той

місяць, стікає кров'ю; кров падає, як іскри, на землю: в такі хвилини починають жінки невірних турченья, і турченья ростуть у тугих, як тулумбаси, животах і щосили б'ють руками й ногами, рвучись на волю до того місяця, що гукає до них, до тої крові, з якої вони й почались...

— Те, що принесла дівчина, — сказав князь, він ще й досі стовбичив на вступі до господи, — не їжа, а помічне питво. Випийте його, і вам додасться сили. Тоді ви напевне зможете ошчасливити нас своєю присутністю при обіді!

Обернувся і показав Олізарові спину. Важку, похилену спину, що просвічувалася. А може, це Олізарові тільки привиділося?

Він боявся. Страх — це щось таке, як білий хорт з червоними очима, білий, бо страх — біль, а хорт — бо гризе; страх — це гадюка, яку ковтнув, необережно пивши з джерела, і вона там — у нутрощах — смоче тебе, як воду; страх — це вода, яка ковтає все, що падає в неї; страх — це хорт, утоплений у воді, і гадюка, яка не вжалила, але щомиті може це зробити. «Я прийшов з того полону хворий», — подумав Олізар.

Потягся до услона, на якому стояла таця і дзбан на ній, але не дотягся. Заплющив очі, витяг руки й ноги і знерухомів, вимикаючись із цього світу. Так гасив у тілі глибочезну втому і за кілька хвилин повертався до життя бадьорий та дужий, здатний перенести каторжну роботу біля весла і свист канчука за плечима...

Розплющився, бо справді відчув себе бадьоріше. Тоді встав з ліжка, і йому здалося, що під тим ліжком щось є. «Я повинен бути вдячний князеві, — подумав Олізар, — бо він мене прихистив». Але знову не доторкнувся до жбана на услоні, щось його від того відштовхувало. Натомість став навколішки і відгорнув покривало. Під ліжком світився золотий гудзик, зовсім такий, як і ті, на стелі. Хотів взяти того гудзика, але йому опекло пальці, Олізар зашипів і всунув руку у жбан. Боліти перестало, але все тіло покрилося холодним потом. «Я ще хворий, — пробурмотів

він, — і мені казна-що ввижається». Він випростався, отираючи піт, і здригнувся. В дверях стояла дівчина. Пирснула сміхом і показала чудові зуби.

— Ви побачили гудзика, пане, — сказала вона, всміхаючись. — Їх тут насипано по цілій господі. Це чи гриби такі, чи що, але скільки ми не старалися, вони не виводяться...

— Залиш його, Гальшко! — сказав хтось із глибини дому, і усміх миттю пропав з вуст дівчини. Вона хитнула головою і зникла зі сміхом, а Олізар відчув, що йому гірко запекло під язиком. Знову витер з лоба піт і важко сів на ложе, намагаючись рівніше дихати. Вже знав ймення дівчини, і це його несподівано втішило.

4

Їдальню було обставлено кресендами, стіл заслано килимами, на яких ясніли срібні миси, ложки, підмиски, тарелі й казанці. Диміла страва, метушилися слуги, висушені й змарнілі дівчата й парубки; на покуті сидів князь Білинський, обіч нього завмерла аж надто худа жінка з тонкими й довгими руками, зліворуч — Гальшка і ще троє зовсім схожих на неї дівчат, всі гарні, але через цю дивну схожість наче притьмарили свою красу; супроти завмерло двоє вояків з тих, які складали тутешню сторожу.

— А де пан Розенрох? — голосно спитав князь.

В низьких бічних дверях з'явився кволий дідок з величезною чорною книгою під пахвою. Поклав її на стіл з точеними ніжками і вклонився товариству.

— Ви, пане, завжди запізнюєтеся, — сказав князь, і дідок покvapився зайняти свого стільця.

Слуги розливали борщ і накладали в мисочки каші. Олізар позирав на панн і не міг отямитися від здивування. «Одна з них Гальшка, — думав він, — але котра?» Дівчата дивилися на гостя однаково палкими очима, а може, їм просто цікаво було!

— Сьогодні у нас урочистий обід, — сказала суха пані. Вона простягла руку й заворушила п'ятірнею — долоня зависла над столом, наче безтілесна, звільна погойдуючись у повітрі.

— Пані Павучиху розбирає нетерплячка, — всміхнувся холодно князь. — Наш гість, пан Олізар Носилович, згодився оповісти про свої пригоди у світі. Він, здається, довго перебував у полоні. В якому полоні ви були, пане?

— В турецькому, — сказав тихо Олізар. — Я був вісім років прикутий до весла на турецькій галері.

— А що таке турецька галера? — швидко запитала пані Павучиха.

Князь подивився на неї холодним, важким поглядом, і вона зразу знишкла, присмиріла і стала ще безтілесніша.

— Вибачте мені! — прошепотіла і взялася до ложки.

Князь опустил ложку в борщ, і всі інші повторили цей рух. Їли, мов на команду, намагаючись вторити князевим рухам, а від цієї одноманітної ритмічності Олізарові стало терпко на серці. Знову з'явився той біль, білий, як хорт, що скавучить, защемивши лапу у пастці; Олізар не знав, чи йому їсти, як усі, чи оповідати про свої пригоди. Всі обідали, не зважаючи на нього, за рухом князевої руки — ложка в миску й ложка до рота, ложка до каші і знову до рота. Олізар занурив ложку в борщ, а сльози висіялися йому на очах: побачив себе в рідних Носиловичах, батька на покуті й матір біля нього. Побачив своїх чотирьох сестер — вони ліпили кульки з хліба, а батько гримав на них громовим голосом...

За вікном зашелестів дощ і гримнуло громом, перерізала небо блискавиця, залопотіло листя, хоч тут не було ніякого листя. А може, шелестів то Олізаровий голос, він поклав ложку біля миски й почав оповідати. Побачив каторгу і спину весляра, який сидів перед ним; на погук наглядача вони зводили й опускали весла, весла лягали на воду й гнали, гнали каторгу, так само монотонно й одно-

вимірно впускаючись у море, як опускаються оце в миски ложки цих незнайомих йому людей.

Білий біль, який летить над головою, наче небачений птах у синьому, як весна, небі; Олізар стежить за ним, бо його шлях до волі ще не почато; він бачить одутле обличчя Апти-паші; коли той лягав спати, його охороняло сорок яничарів; невільники сиділи за веслами, а інші валялися в протилежному кінці корабля під блаґеньким наметом. Іван поповз через усю галеру й заклав поміж дощок на кормі, де спав Апти-паша, порох. Він ударив кресалом, і біла іскра полетіла йому з рук...

За вікном полетіла біла нитка блискавиці, а тоді вдарив грім, наче рикнув велетенський пес. що сторожить немірний небесний дім. Це озвалося в Олізаровій душі новим спалахом болю; він знову побачив рідний дім і сивого батька на порозі, дивився той на шлях крізь розчинені ворота — в'їжджали у ворота вози. Вискакував із буди пес, молодий, ласкавий, але й лютий, і ляцав, горлав, хрипів на ті вози; батько ж дивився туди далі, де вився білий шлях і де ганяв вітер хмарки куряви. Котилися, закинуті сюди із степів, перекотиполя і синьо тремтіло драглисте, налите сонцем повітря...

Іван кресав вогонь, і це помітили вартові. «Гей ти! — загорлав один із них. — Що там, собако, палиш?»

Іван випростався на повен зріст, був спокійний, хоч і билось у нього шалено серце. «П'ю тютюн димний, — гукнув він. — От поп'ю й ляжу спати!» — «Геть звідси!» — загрозливо прошипів вартовий, а Іван поволеньки пішов до своїх...

— Я гадаю, ваше милосте, — сказала тонко Павучиха, — тепер ми вже не нудьгуватимемо за обідом. Те, що розкажує наш гість, таке цікаве! Це трохи чудна казка, я в ній не все розумію, але цікаво...

Вона заморгала, закліпала сірими повіками, і на одній із них навіть сльоза блиснула.

— Чи зручно й вигідно вам у нас, пане? — спитав князь.

— Мені зручно й вигідно, — відповів гречно Олізар. Я безмірно вдячний за турботи і, коли зможу відплатити вам оцими нікчемними розповідями, буду щасливий, — він зирнув на Гальшку, власне, на крайню з дівчат, яку подумки визнав Гальшкою. — Але... я хотів би попросити у вас... я вісім років не був удома, а там батько, й мати, й сестри мої любі... я хотів би просити вас відпустити мене якнайшвидше...

В покої зависла тиша. Олізар здивовано озирнув усіх. Князь дивився поверх його голови, обличчя його було незрушне й наче сумне; пані Павучиха хитала головою, немов співчувала йому, але погляд її був так само холодний; четверо дівчат видалися чотирма замерзлимими в лід бурулями, тільки крайня з них звела вгору плече й загадково всміхнулася. Вояки монотонно жували, одновимірно підносячи до рота по шматку смаженини, кусали м'ясо великими й міцними зубами, і, здавалося, не було їм до цих розмов діла. Слуги позавмирили безтілесними тінями по кутках, і Олізарові здалося, що їх виплетено з павутини.

— Я щось не так сказав?

— Ні, ні, — запоспішила Павучиха. — Це я не те сказала, — вона подивилася винувато на князя і стала подібна до суки, яка лащиться до хазяїна, хоч знає: буде бита.

— Шлях людський, — заскрипів, мов прокинувшись, Розенрох, — то смуга нещастя, бо й часові успіхи, які гріють нас, — це тільки видозміна нещастя. Великодушний той, хто вміє назвати нещастя щастям і жити в тому. На шляху до волі ставиться стільки пасток та силець, що годі бути впевненим, чи подолаєш його. Сильця ті, перевищища, — дух самого подорожнього, адже все відбувається в нутрі розумної істоти. Дійство — це гра наших первнів, соків серця та мозку, через це спокій — єдиний лік наш...

Розенрох звів на Олізара маленькі блискучі оченята, й ті оченята чомусь нагадали Носиловичу загадкові золоті гудзики на стелі й під ліжком. Горіли в дощовому при-

смерку, що заповнив кімнату, і Олізар мимоволі озирнувся: скільки їх є! Гудзики світилися зі стін, і зі стелі, і навіть з підлоги по кутках, де позавмирили майже безтілесні слуги. Олізар полегшено зітхнув, коли над домом гаркнув велетенський пес неба — махнув над ними вогняним своїм язиком...

...Вони узброїлися камінням, лопатами, сокирами й шаблями, бо дванадцять шабель роздав їм Сильвестр із Ліворна. Він лежав між яничар, удаючи, що спить, а коли уздрів, що Іванові не вдалося запалити пороху, поповз до нього через усю галеру, тягнучи з собою загорнене в шмаття розжарене вугілля. Він повз, і ганчірка диміла зсередини. Йому каламутніла голова, майже вчаділий приповз він на ніс галери й віддав Іванові дорогоцінний вогонь. Через якийсь час оглушливий вибух струснув галеру...

Оглушливо вдарив за вікном грім, здавалося, тріснув дах над головою й от-от розпадеться; здалося Олізарові: ще мить і проваляться вони всі в землю. Звів руку, щоб перехреститися, але один із вояків схопив його за зап'ястя й притис до столу.

— Тут така поведенція, що не хрестяться! — прохрипів він.

— А це чому? — здивувався Олізар.

Князь перезирнувся з Розенрохом і заговтузився на своєму місці, Розенрох знову засвітив до Олізара золотими гудзиками очей.

— Ми социніани, — сказав він, — і вважаємо всю обрядовість за ідолопоклонство, за болвохвальство!..

Хлопець-слуга підніс князю люльку, набиту тютюном і вже припалену: покоем поповзли духмяні хвилі диму.

— Не сердіться на нас за це, — покірливо сказала Павучиха. — Так уже в нас заведено, звольте пошанувати...

В неї на оці зависла сіра сльоза, і вона змахнула її майже прозорою рукою...

...Галерою повзли хвилі диму, гурт турків полетів у повітря, щоб більше ніколи не повернутися на корабель.

Вони летіли в небі, а точне число їхнє було двадцять вісім, ото ж мчали, як двадцять вісім чорних птахів, а може, летіло то двадцять вісім їхніх чорних душ — чорні крила затулили місяць, який саме вплив тоді з-за хмар; двадцять вісім холодних хвиль збилося у небі в піну і стали білою хмарою, хоча стояла ніч; у тій хмарі почав купатися, митися й плюскатися, як качка у воді, отой мертвосріблянець; мертвим духом війнуло від нього, й осипався на воду попіл двадцяти восьми згорілих тіл. Горіли щогли й вітрила, вогняні клапті падали на голови й спини живих турків, і вони, напівпритомні та збожеволілі від страху, почали стрибати з галери в море. І летіли розпластані, наче кажани, вдаряли об воду, і та з'їдала їх, байдужа й темна, бо що їй ці дрібні комахи, коли вона їсть кораблі й острови?!

5

Олізар сидів на ганку й дивився на поросле моругом дворище: нудьга його ставала наче срібне павутиння, що спливає з неба, а сонце над головою здавалося велетенським павуком, що випускало його зі свого золотого рота. Висіла тиша, він уже знав, що в обійсті тільки вони і є: четверо вояків, четверо дівчат, князь, пані Павучиха й Розенрох. Слуги після сніданків, обідів та вечер здимлювалися, наче й не було їх; велика, сонна, надзвичайно округла тиша забивала Олізарові вуха. Хотілося багато про що довідатися, але на його розпити ніхто не відповідав, тільки багатозначно зводили брови й переходили на іншу тему. Він захотів якось пройти й у двері, що вели з його покою в глибину дому, але вони були зачинені. Водночас помітив він, що дім повен звуків та шелесту: він, наприклад, у своєму покої чув, як роздягаються дівчата, як щось шепочуть чи сміються, гасять розмову й сміх і завмирають; він чув, як шелестять сторінки книги, що їй беззмінно гортає Розенрох, — дивно йому було тут жити!...

На вежі стовбичило двоє вояків; сьогодні вони змінили зелену одержу на червону і світилися яскравими плямами, нерушні й закам'янілі. Стояли спиною один до одного, як бовван на два обличчя.

Олізар приплющувався; тут, під сонцем, було затишно сидіти, а німічне тіло просило тепла. Отож і плив на хвилях шепоту, що виникав, як шелест листя, і здивовано до нього прислухався:

— Острівець серед степу, до якого не заходять коні й звірі! Острівець, на якому поселяються ті, хто збився з дороги! Острівець, до якого не ведуть дороги, адже тут ні доріг, ні стежок!..

Він здригнувся. В глибині дому почулися кроки. В глухій тиші терся під ногами пісок, тужливо рипіло сухе дерево підлоги; іржаво завищали петлі, і знову терся пісок; рипіли дошки, начебто той пісок осипався з пліч того, хто йшов. Олізар сидів напружений і насторожений. Повернувся, аж заболіла йому шия, — на порозі виріс Розенрох. Шкіра на його обличчі — пергаменова, широкий ніс роздимає тонкі ніздрі, очі по-старечому голубі й вицвілі.

— Вітаю вас, пане! — сказав Олізар.

Розенрох тримав під обома пахвами по книзі. Зирнув на Олізара, а тоді повільно, по-старечому згинаючись, сів біля нього, перемістивши книги на коліна.

— Мені доручено розважити вас розумними бесідами, — сказав він. — Маєте до того схильність?

Олізар кивнув, він був радий будь-якій розвазі.

— Ця книга «Сефер Ієцира», — показав Розенрох. — А це «Зогар». «Книга творень» і «Блискіт». Я читаю ці книги хтозна-скільки літ і скажу вам, що мудрість їхня вища від зацікавлення чи знецікавлення. Це, пане, книги духу.

У Розенроха було всміхнене обличчя, а водянисті очі наче повилися каламутною плівкою.

— Я не все розумію у житті цього дому, — сказав навпрямки Олізар.

Розенрох різко повернувся до нього.

— Через це й доручено мені, пане, провести з вами кілька бесід. Чи чули ви, може, про Піко де Мірандолу чи хоч би про Рейхлина? Це великі вчителі, а книги, що я тримаю, — виклад найбільшого світового вчення...

— Чи давно живете тут, пане? — спитав Олізар.

Там, біля вежі, один з вартівників, який стояв лицем до них, заворушився. Щось сказав своєму товаришеві й показав у напрямку Олізара й Розенроха.

— Є ще один великий учитель, — мовив старий, і собі зирнувши на вартівників. — Вільгельм Постель. Вчення цих учителів — найвищий витвір духу. Тільки ми можемо пояснити, що таке Бог. Він захищений, пане, — шепотів гарячково Розенрох, — і він, прошу вас, невимовний. Дух вище за будь-яке означення, всілякі слова та образи. Його назва, прошу вас, — ен-соф, так, саме ен-соф, запам'ятайте це високе слово, бо не знайду кращого. Це — ніщо, безмежжя, прошу вас, гляньте-но вгору! Отож, щоб конечно існувати, треба, — Розенрох ще більше стишив голос, а Олізар побачив, що від вежі йде стражник, тоді як другий так само незворушно дивиться у степ, — щоб ен-соф омежив себе. — Розенрох звів брови, вартівник ішов на них несхильно й монотонно. — Звідси й содцимцум, таємниця стягування. Отак, ваша милосте, творяться світи, так створюємося й ми, розумні істоти.

Червона одежа стражника на тлі зеленої трави й поруділих стін була наче розкладений вогонь, і Олізар знову побачив в уяві, як горять щогли на каторзі. То був вогонь звільнення, а цей вогонь на зеленому тлі — мертвий. Олізар відчув стиск у грудях: мертвий вогонь — це брязкіт ланцюгів і червоні кола в очах невільника; мертвий вогонь — це удар бича, який випікає на спині пружку.

— Мені дивно, — сказав він Розенроху. — Тут у вас усе не як в людей. Може, ліпше скажете мені, що твориться в цьому домі і хто вони, його посельці?

— Для цього, пане, треба пізнати науку, яку я вам викладаю. Потрібно пізнати велике світло невимовного, — сказав

Розенрох. — Невимовне не змінюється від творення, о ні, прошу вас, можливість виявлятися, тобто бути й для іншого — ось первісна умова того другого. Порожнє місце, що є всередині абсолюту, й твориться від його обмеження...

Вартівник уже стояв біля них і важко дивився на Розенроха. Старий скинув на нього оком, лоб у нього зросився потом, очі неспокійно забігали, але він докінчив думку.

— Через це, ваша милосте, — сказав він, — проміння енсофу творить зрима проміння й еманує.

— Вас кличе князь! — чітко й різко сказав вартівник, і Розенрох наполохано підхопився. Затис під пахвами книги й швидко майнув досередини дому.

Олізар розсміявся. Але обличчя вартівника лишалося похмуре. Він тільки мигцем зирнув на Олізара, розвернувся й повільно пішов назад до вежі, червоно палаючи на земно-зеленому тлі трави.

Олізар звівся на рівні і раптом схвилювався: звідки той вартівник міг знати, стоячи на вежі, що Розенроха кличе до себе князь?

6

Налягла на нього втома — голуба вовняна хустка, якою зав'язано очі. Втома — білий хорт, що біжить порожнім степом, і його пазурі збиті й поламані; біжить він за червоним розтріпанним півнем; півень — гнів наш, дух супротивлення й дух бунтівничий; хустка лагідно покриває очі, наповнює повіки солодким щемом — розладнане тіло просить спочинку. Олізар сидить, покинутий усіма на ганку, а сили в нього все ще нема.

Ступає в сіни: тут четверо дверей, йому знайомі тільки двос: в його спочивальню і в їдальню. Одні двері ведуть з його опочивальні, а в їдальні також четверо дверей: в одні заносять їжу, в другі виходить князь і пані Павучиха, а в треті — Розенрох та дівчата. Хотів увияти собі дім

і визначити, що за кожними з відомих йому дверей. Але в голові все поплуталося: все ще не мав він сили.

Сьогодні після обіду, коли князь і пані Павучиха виходили з покою, вона озирнулася на нього. В її очах померло по малесенькому вогнику, дві такі собі іскрички, які тільки мент посвітилися, такі собі тужні самоцвіти.

— Вам у нас буде непогано, — сказала вона тонким, як пріла нитка, голосом, і він згадав ці слова зараз, коли переступав власний поріг.

Сторопів. Двері, про які тільки-но згадував, було відчинено, і в них загойдалася тонка постать пані Павучихи. Протер очі — всю кімнату засновано яскравою й срібною павутиною.

— Як вам подобається моя робота? — спитала, гордо всміхаючись, пані Павучиха.

— Але що це?

— Це віддяка за казку, що оповідаєте, — сказала пані Павучиха. — Сподіваюся, ви не відмовитеся дооповісти її до кінця? Я вам сплела оцю сітку, — вона хитнула на тонкий, тремтливий шовк вигадливо сплетеної мережі, — щоб вас не мучили домовики. Вони навісні, пане, в цьому домі. Можуть, чого доброго, впасти на обличчя сонній людині і задушити, а чому ж? Одного такого ж нещасного мандрованця, як ви, вони задушили, і він, пане, так і не доказав нам своєї казки. Я виплакала, пане, тоді собі очі, два дні не затихаючи, так було мені його шкода!...

— Що ви таке говорите, пані? — вигукнув Олізар. — Хочете мене налякати? Але я й так боюся — так дивно у вашому домі, так тихо! Скажіть, чому у вас так навіжено тихо?

— Багато запитуєте, — сказала пані Павучиха, підтискаючи губи. — Знайте одне: вас тут люблять. І я люблю, бо хочу дослухати казку. Не вигадуйте нічого химерного, не запитуйте багато, живіть і диште, і вас тут ніхто не зачепить.

— Бачу, пані, ви нікуди звідси не виїжджаєте, — сказав Олізар. — Це правда?

— Хто може виїхати звідси, пане? Я навіть не знаю такого слова: виїжджати. Хіба може серце виїхати з тіла і чи може рука, відірвавшись від тіла, піти гуляти бозна-де?

Олізар стояв сторопілий. В мозку його почали шугати червоні з білим смуги; еге ж, наче охоплені вогнем вітрила. Вогонь падав на білу тканину і, виїдаючи круглу чорну дірку, танцював. Таких кіл було десятки, і коли два з них з'єднувалося, з'являлася вогниста вісімка, яка незабаром роз'їжджалась у коло одне, широке; вісімки, подумав він, — це схрещені і сплетені запитальні знаки. Йому гуло в голові, щось чорне й холодне підпливало знизу — жах, наче жук, що повзе, роздираючи ніжне червоне тіло, в печеру, щоб закам'яніти там хрестом.

— А що робите ви в цьому домі, пані? — спитав Олізар. — Ви княгиня?

— Що я роблю? — перепитала, тяжко задумавшись, пані Павучиха. — Не знаю, чи вільно мені це казати? Ні, я не княгиня!..

Олізар здригнувся, йому здалося, що в кімнаті є ще хтось третій. Озирнувся: на порозі стояла Гальшка. Була у важкій темній сукні, волосся високо підбрала, а очі палали гнівом.

— Мене прислано дещо у вас спитати, пане, — сказала вона, важко дихаючи й кидаючи на Павучиху лихим поглядом.

Пані Павучиха, побачивши її, злякано позадкувала, а за хвилю з хряскотом зачинила за собою внутрішні двері покою.

— Де ви сьогодні вечерятимете, пане? — спитала Гальшка, все ще важко й сердито дихаючи. — Чи вийдете на вечерю, чи, може, повечеряєте зі мною й моїми сестрами?

— А це можна? — спитав Олізар. — Наскільки я розумію стосунки, що складаються в цьому домі...

— Гаразд, ви повечеряєте зі мною й моїми сестрами, — сказала Гальшка. — Ми залюбки складемо з вами молоде товариство, бо ці старі, не вам це казати, нестерпно нудні.

— До вас я відчуваю довіру, панно, — гаряче сказав Олізар.

Гальшка сіла на услон і всміхнулася легко й невимушено.

— Вас лякала пані Павучиха. Вона давно не при розумі, пане, і я не радила б слухати її патякання. Нам любо мати вас гостем! — вона всміхнулася так поважно, що Олізар подумав: перед ним не дівчина, а жінка.

Була гарна тією великою, ясною красою, що от-от має перетворитись на лід. Лід чи іній, а може, чудові візерунки на оболоні, а може, в холодну зимову хмарку, облиту сонцем, але без струмкого тепла. Це була краса білого каменю, що його бачив він у Влохах. Вразився тоді на те холодне диво. Ні, ця краса, як блискуче біле хутро на морозі, пломеніла чаром, що зводить чоловіка з розуму. Диво, до якого можна простягнути руку й узяти, не перестане бути від того дивом, але в ньому, в душі його, перед великим жертвним вогнем, яким палає в кожному з нас серце, можна спалити червоного півня: найбільший сакрамент людський і найбільша туга чоловіча, коли вісім років жінку бачено тільки вві сні. Диво було і в іншому: вона, оця чудова, холодна й гаряча водночас жінка-дівчина була дивовижно схожа з тією, із снів; дівчина — білий птах, який прилітав з невидного для людського ока острова. Коли лягав спати, вона летіла до нього безтілесно, а коли всі болячки на тілі його засинали, коли згортувалась у калачик у його ногах рабська тривога, коли припливала до нього чоловіча туга — на каторгу повільно спускався білий птах, запалювався блискуче і, пробивши дошки й сон, проходив до нього крізь хропіння товаришів. Поступово витворювалася з птаха дівчина, спершу з людським торсом, але з крильми й пташиними ногами; лягала поруч, і від його любові вона перетворювалася на жінку справжню: крила її ставали руками, а ноги рожевіли від запаленого в них вогню. І в тому вогні згоряв навіки червоний півень — дух наш неупокорений, а вона, та чудова жінка, з дивною спрагою випивала його молоко.

Панни були однаково зачісані, посеред голови волосся нагромаджувалось і начісувалося у два гнуті валки — тяглися від скроні до скроні, як півмісяці. Від того дівочі обличчя ставали як чотири однакові сердечка; на волоссі лежали сіточки з перлів, які низько насувалися на чоло. На грудях лишалися прямокутні широкі й глибокі вирізи, з вирізів на рукавах проглядали кошулі, власне, їхні оздоблені в збрижені зубчатки крайки. Грубі адамашкові фалди спадали донизу довгими спідницями, ззаду тяглися шлейфи. Кошулі збиралися на зап'ястях срібними, густо усадженими перлами браслетами. Весь їхній пишний стрій (особливо незвичайні для Олізарового ока вирізи на грудях) чомусь бентежив його — здавалося, що не покинув він іще Влохи і що ці дівчата — не діти рідної землі. Панни ступали завчено й однаково: підносила руку одна — підносили й три інші, ступала вперед одна — ступали й інші. Чотири усміхи засвітилися перед Олізаром, і він схилився у поклоні, а вони радісно засміялися. Химерна думка освітила йому голову: не було дівчат більше як одна, але розділилися на чотири іпостасі, як на чотири дзеркальні відбитки. «Певне, я ще й досі не прийшов до тями», — чомусь подумалося йому й закортіло підійти до них і скласти, щоб знову зібрати в одну, — оце й буде образ його дівчини-птаха.

Вони церемонно сіли до столу і, поки безтілесні слуги подавали смажених курчат, соуси й вино, відчував, що підлога починає звично похитуватися під ногами; галерою ніхто не кермував, а весла спали у гніздах. Тепла й темна ніч ховала їх від цілого світу, лише вогонь вітрил та щогли освітлював те, що відбувалося на галері. Апти-паша почув крик та шум і вибіг до передньої лави з шаблею в руках. Він заревів на рабів своїх, як завжди. «Собаки, зрадники! — репетував він. — Сядьте на місця, інакше я вам голови постинаю!»

Олізар замовк, бо йому причулося: хтось закричав десь глибоко в домі чи надворі — крик летючий та гострий, наче падав зі скелі в провалля олень; крик тонкий, як найтендітніша волосина, але б'ючий та різкий, наче удар стріли в груди.

— Що це? — спитав скоромовкою.

Гальшка чарівно всміхнулася, власне, всміхнулися всі чотири, але відповіла ота, що скраю, та, до якої він найчастіше звертався.

— Це бавляться наші старі, — мовила спокійно. — Розкауйте, розкауйте, це ж так цікаво.

Вона взялася обома руками за курча, так само вчинили і її сестри, і від ніжних соковитих тулубців було відірвано чи, власне, відрізано білими, як перла на чолі в дівчат, зубками по добренькому кавалку.

— Я тоді страшенно розлютився, — мовив Олізар, прислухаючись до того, що діялося в глибині дому чи двору. — Я горлав в обличчя сторопілого Апти-паші всі лайки, які знав на різних мовах. «Ти собака, — горлав я, — турчин проклятий та невірний!» — і кинувся на нього з шаблею, простромивши йому живіт з такою силою, що наш мучитель перекинувся на палубу й шабля моя вбилась у дошки. Товариші мої схопили його за руки й ноги, і він полетів у море...

Чорний, величезний кажан летів у темряву і не торкнувся моря, бо в море впало тільки нікому непотрібне стерво; чорний кажан мав свій шлях — це його там, у глибині чорного хаосу, чекав пес на ланцюгу, той пес шестиногий, наче жук, і отвір буди його — отвір у вічні підземелля, де на кожну душу чекає хрест.

Тут же, на галері, кипів бій. Троє яничар стояло на кормі, бо тільки три луки залишились цілі, в решти попалилися тятиви, і пускали по три стріли, які летіли зі свистом і знаходили свої жертви; інші яничари билися на шаблях, але всі повстанці потрапили на галеру не з материних пелюшок: яничари падали один за одним з диким криком та прокльонами...

То був такий крик, що Олізар підскаочив на місці. Він кинувся до дверей, але були вони зачинені. Тоді він повернувся до дівчат, які спокійно сиділи за столом, освітлені кількома свічками. Повернулися до нього й дивилися чи з цікавістю, чи з тривогою, а на вустах позавмирили холодні усмішки. Чотири пречудові панни раптом засміялися до Олізара, а крайня втерла масні вуста тонкою мережаною хустиною.

— Чому зачинено двері? — спитав він.

— Щоб ніхто не турбував вас, пане, — спокійно відказала та, крайня.

— Що це за крик?

— Це карають пані Павучиху, — зимно, але так само спокійно відказала Гальшка. — Ви ж самі бачили: вона не при умі.

— І за те, що людина не при умі, треба її карати?

— Такі ліки приписав їй від божевілья лікар. Ви його знаєте, це пан Розенрох. Він великий нудик, але лікарює справно. Ви ж самі, пане, запримітили, які дурниці плела та навіжена жінка, лякаючи вас. Отож вона й кричить!

— Я не можу розповідати далі, — сказав Олізар, сідаючи на дзигля й понурюючись.

— Тоді їжте, пане...

Глибокий стогін, як болісне зітхання землі, жалісний стогін усіх грішників, яких покрила земля і душі яких помандрували гей глибоко у вогняні берлоги та ясині, в хащі з вогняними деревами, на вогняну траву, до вогнистих квіток. Там хати з полум'я і ходять чавуннотілі, розпечені до червоного істоти. Вони їдять полум'я і п'ють його, але що знаємо ми про них і чи не біжить і від них уночі, від їхнього серця білий хорт болю їхнього, чи не заздрять вони братам своїм, котрих послано нагору, у світ справжніх дерев, трави й квітів? Ми нічого не знаємо про той світ, ні про душі, загнані у вогонь. Тільки такий стогін, як оце, розверне, бува, ніч, і все бридке та страшне оточить раптом тебе, наче втрапив у чортovinне коло: ті, для кого добро —

зло, а зло — добро, мучаться; ті, які чинять зло з вірою, що чинять добро, спляють; ті, які хочуть, щоб думали всі однаково і так, як вони, — у вогненнім домі мешкають!...

Олізар хитавсь у тузі своїй. Він не був розпестований життям. Оті вісім років на галері — як вісім століть. Щоденний посвист бича, перед очима мигає посмугована рубцями спина товариша; ліки на хвороби надто прості — за ноги і через борт; навісні обличчя наглядців і яничар — все оголене, як лезо ножа, як ота шабля, якою він простромив Апти-пашу, адже та шабля — теж його туга! Він бажав волі, воля ж — це чудова квітка із запахом ранкової роси; це тепла стежка від рідного дому, по якій ідеш босоніж; це білий птах у синьому небі, чи мо', радісні сльози. Воля, зрозумів він, — це не крик переможця над розтерзаним ворогом і не втіха його від того, що нога твоя ступила в криваву річку; воля — це квітка, яка проросла крізь око черепа; воля — це весняна брость та любов.

Він почув раптом музику. М'яку, гарну, теплу, золоте ячання струн, що їх перебирають ніжні пальці. Свічок на столі побільшало, а дівчата приспустили срібну сітку, що її сплела пані Павучиха, і замріяно перебирали її натягнуту волосінь. Зринув і спів, дівочий, чистий, сріблястий, як і ця музика, — Олізарові від того сльози вибилися на очі, щось його надихнуло, щось підвело. Дивне й тепле хвилювання поійняло йому душу: що воно діється навдookіл? Що воно діється з ним, цими дівчатами й людьми, які ховаються зараз у темені й чинять своє незрозуміле й бузувірське діло?

*Глянь-но, вогнем як небесним діткнуті,
Тануть сніги, вже й потоки роздуті,
Там, де по льоді був він переїхав.
Крига розбита гойдається стиха...*

Він чув дихання весни. Так дихала жінка, схожа на птаха, що продирався до нього крізь дошки галері; жінка, яка

не до кінця перетворилася із птаха на дівчину — в неї за спиною пташині крила, і вона йде-летить по землі, лагідно змінюючи світ. Дівчата співали так, що він не міг не плакати, — був це перший плач, що вилився з нього за весь час його неволі.

*З ночі діброву наповнили роси,
З голого віття розвинуться коси,
А соловейко, як зорі розквітнуть,
Весну пригожжу зустріне привітно...**

Троє дівчат грали, а четверта встала й підійшла ближче. Погладила його волосся — начебто обвіяв Олізара теплий легіт.

— Ви нам подобається, пане, — шепнула вона. — Тому хочемо, щоб заспокоїлися. Заспокойтеся, прошу вас, заради нас! Хочемо, щоб жилося вам у нас добре, хочемо хоч трохи прикрасити ваше існування. Те, що відбувається у темі, — сказала вона розсудливо, — залишіте для темі!... Наші старі мають право розважатися по-своєму — не перешкоджайте їм!..

8

Вже пішли й дівчата, а він все ще немов плив у тій-таки галері, з якої досі не могли вийти його думки. То була зупевно інша галера, галера без наглядачів та папші, на якій згоріли не тільки вітрила, а й тятиви та бичі. Вона мчала нерушною гладінню моря, і море цієї ночі було таке, немов покрилося льодом; галера ковзає по ньому швидше й швидше, як із крижаної гори; від того навісного руху свистить йому у вухах вітер, адже самотньо стоїть на палубі і до болю в очах видивляє землю. Небо засипане зорями, хоч кожна побільшена вдвічі, на небі то́му ані

* Вірш Симона Зиморовича.

хмарини — літають, ріжучи ніч на великі адамашкові шматки, кажани — душі затонулих плавців. Він же хоче побачити острів у срібному від сяйва зір морі. Має той бути попереду, і він, здається, вгадує його обриси: острів-замок. По гребені — високий земляний вал, на якому обмазаний глиною частокіл, довкола — величезний розлив води; перед брамою — звідний міст, а біля нього вежа, де стоять нерухомо два вартівники. З острова вилітає білий птах, і тільки в той момент, коли вдаряє він уперше крильми, починає проявлятися острів і стає видимий для смертного ока. Птах летить надто швидко, в нього багато роботи! Всі самотні й покинуті, всі невірні й бідні, всі нещасні і скривджені, всі кволі й ниці гойдаються на хвилях цього моря кожен у своєму кораблі. Адже воно — море сну, море-міраж, як, зрештою, й самий острів, котрий так солодко їм примарюється...

Він прокинувся. Було в покої душно, наче знову збиралося на грозу. Захотілося пити, але не знав, де шукати воду. Встав: по підлозі довкола нього світилися золоті гудзики, здавалося, за цей час, поки він тут,росло їх більше. Обережно пішов між них, щоб не наступити — від вогню в покої мерехтіло легке сяйво. Він подумав, що двері можуть бути замкнені, але вони розчинилися з голосним рипом.

Завмер і прислухався. Дім спав. Дзвеніла тиша чи, може, бриніла натягнена над його ліжком сітка. Озирнувся: світилася ясним срібним світлом, химерно й правильно звита, і гучала так, наче сиділо на ній з десяток цвіркунів.

Олізар підійшов до вхідних дверей. Були відчинені, і він побачив крізь них зористе небо: зорі, як і ввісні, — побільшені вдвоє. На ганку сиділа маленька скулена по-стать — Розенрох. Сидів, зігнутий і скам'янілий, прирослий до дощок, як гриб, що виростає тільки вночі.

— Дивлюсь, оце, пане, на небо, — сказав Розенрох спокійно, повертаючи голову в Олізаровий бік, — і мені страшно стає від тої безмежної просторині. Часом я думаю,

що ота безмежна просторінь і смерть — це одне і те ж, вам не здається? Я не можу спати, пане, вночі мене збуджують зорі й місяць. В такі ночі відчуваю в серці вищу й вищу мудрість. Є, пане, тридцять два шляхи премудрості, є десять сфер, з якими лучаться десять цифер, вони звуться ті сфери — сефирот. Знання про те, пане, — сокровенне, але, коли захочете, я викладу його вам, бо нам з вами прожити тут не одну ніч і не сто.

Олізар присів до нього на сходи.

— Я не збираюся у вас довго жити, — сказав він. — Звісно, погостую з тиждень, якщо не утяжуватиму князя, але загалом переді мною ще далека дорога — я сподіваюся, пане, застати живим батька...

Розенрох ще більше зіщулився.

— Говоріть тихіше, пане... Кажу вам про це, бо розтривожений небом... Коли б вони довідалися про наші бесіди, мене б чекала така ж кара, яку винесла сьогодні пані Павучиха. Ми тут живемо, пане, як дерева. Не може дерево прийти одне до одного, не може дерево поєднатися з іншим, коли росте не поруч. Я, пане, сьогодні розтривожений небом. Ви теж, може, пізнаєте таку тривогу, адже, відкрию вам секрет... ніколи звідси не вийдете, пане.

— Як так — не вийду? — сплотнів Олізар.

— А так, — розсміявся Розенрох. — З цього обійстя ще ніхто ніколи не виходив. З цього обійстя ніхто ніколи і не вийде!..

— Не розумію вас, — сухо мовив Олізар, відчуваючи, що йому дубне на спині шкіра.

— Все просто. Гадаєте, ми з іншого тіста? Гадаєте, що ми такі дурні і не знаємо, що за цими стінами — широкий світ? Але не дозволяємо одне одному таких думок. Забороняємо думати про таке, отже, й постановили: ніхто звідси не вийде!..

— Але ж, пане, я не людина вашого світу... Я ваш гість...

— Коли б не ми, давно б не були людиною, — сказав Розенрох, — а перетворилися б на купу смердючого стерва.

Це ми вас знайшли неприємного й повернули до життя. Отже, ви тепер людина нашого світу. Може, мені не годилося б цього вам говорити, але й не сказати не можу, бо сьогодні я, пане, розтривожений небом...

— А коли не захочу жити з вами? — спитав Олізар.

— Як так — не захочете? — не збагнув Розенрох.

— А так, пане, що кожна людина має власну волю. Кожна людина може й мусить вирішувати, як їй велить власний, а не чийсь розум!..

Розенрох понурився. Довго мовчав, а тоді звів лискучі, як гудзики в домі, очі.

— Дивно мені на вашу наївність, пане. Чи ж не ви були вісім років бранцем? Хіба не пізнали такої очевиді, що людина не має власної волі? Що вона не може нічого вирішувати і що її розум має підлягати розуму загальному, вищому? Заспокойтесь і йдіть у свій pokій. Ідіть, щоб ніхто нас не побачив. Не хочу, щоб мене катували...

— Але з неволі я втік, — гостро сказав Олізар. — І звідтіля втекти було куди важче, ніж від вас.

— Хе-хе-хе! — тихо засміявся Розенрох. — Хіба ми вам боронимо тікати? Спробуйте, чи ж вам удасться?

— Удасться, — сказав Олізар. — Бо кожна людина має власну волю, а коли позбувається її, не втомлюється шукати. Чуєте мене, пане, вона її знайде!..

Але на дошках ґанку ріс гриб. Велетенський гриб, котрий жив так само, як і всі гриби. Світився від себе, і був через те добре видимий. Шапинка опукло-подушковидна, оливкувато-сіра, ніжка щільна, жовто-червона з темно-червоною сіткою. Впивався порами в дошки ґанку й пив світло зір. Ріс у тому світлі й більшав.

Олізар позадкував у сіни. Озирнувся затравлено, і раптом стьобнув його невимовний жах. Він стрибнув просто з сіней на ґанок, перелетів у дужому стрибку через гриба й помчав через подвір'я. Роса бризкала йому межі вічі, босі ноги пекло, наче біг по приску, наче втрапив у царство вогняних дерев і вогняної трави.

Ось зрештою і стіна. Гладка й висока, але він напружив м'язи і щосили стрибнув угору. Ковзнувся й упав, вдарився лицем об землю і став під тою стіною навкарачки. Тоді підскочив і, торкаючись загорожі, побіг уздовж неї. Мчав як оглашений і відчував: його замкнуто в яйце, а він хоче переконатися, що воно кругле. Воно таки було кругле, те яйце, й Олізару стало нестерпно бігти по нахилений площині. Зараз він упаде, перекинеться, втопиться в тій бовтанці жовтка й білка, скоро сам стане жовтком, з якого, дасть Бог, колись вилупиться білий птах, котрий мешкає на невидимому острові. Він знову стрибнув на стіну, підтягся, напружився, але за мить звалився в траву — з його горла виривався крик. Тієї ж хвилини наступив йому на спину грубий чобіт.

9

На вежі вдарено в тулумбаси. Один з вартівників, повільно зводячи довбню, мірно вдаряв у натягнену шкіру. Стогнали від того повітря й земля.

Олізар лежав, занурений лицем у землю, і міг прозирнути її наскрізь. Був у цю мить жуком, який повзе в земляну нору, а над ним голосно гавкає пес, що сторожує її.

Олізаровий погляд набрав сили бачити: мільйони грішників начиняють землю, вона, земля наша, і є ті мільйони грішників, тісно збитих одне до одного. Адже трава — це волосся їхнє, а дерева — витягнуті до неба прохальні руки їхні. Листя — це записки молитов їхніх; через це воно так шелестить, через це шепоче й благає. І небо не хоче молитов, небо прокляло їх: посилає дощі, щоб змити ті записки, й посилає осені — скинути їх і загубити навіки в тліні тагною. Морози дублять руки й відмерле волосся, але воно, небо, й милостиве, воно не може жити тільки жорстокістю: йде на землю весна і в глибинах землі знову пишуть грішники свої записки-молитви, які впливають знизу на

хвилях соку — сліз отих грішників, вони розгортаються під сонцем знову ті самі, і сонце цілує й милує їх, або ще раз читає про все лихо людське і про вади, переступи та злочини. Воно хмурніє й посилає громи з блискавками, і блискавки б'ють дерева, а дощ миє листя, як миють старий пергамен, щоб написати на ньому новим чорнилом палімпсест. Тоді сонце знову цілує листя, милує його, а крізь слова новітні проявляються записи старі...

Руки йому зв'язали назад, крізь зав'язз пропустили мотуза, двоє вартівників взяли за того мотуза: вільними руками тримаючи походні. Червоне нерівне світло стрибало навсібіч, від дому вже ступала процесія всіх його пожильців: попереду з походнею — князь, за ним урочиста й поважна пані Павучиха й Розенрох — лікар гречно підтримував пані під руку. Позаду — четверо дівчат у тих-таки вечірніх строях, тільки глибокі вирізи на грудях закривалися кошулями, що підтяглися до підборідь і міцно стягувалися стрічечкою. Вони йшли на Олізара холодною, монолітною масою, ступали в лад з князевим поступом: з вежі сходив, б'ючи в тулумбаса, третій вартівник. Четвертий вартівник в'язав йому до шиї петлю, а вчинивши це, відійшов й урочисто зазвер. Тулумбасник спустився зі сходів і став біля четвертого вартівника. Похід спинився, і в світлі смолоскипів Олізар вразився з холодної непроникності облич, що світилися до нього. Кругле вусате князеве обличчя було наче грудка криги, Розенрохове — наче кора старого й давнього дерева, Павучишине — неймовірно мале, золоті оченята її поблискували. Дівчата втратили весь свій чар, відслонили губи, й полум'я грало на їхніх завеликих білих зубах.

Олізар хотів щось сказати, але петля натяглася й слова не вийшли з горла. Він захрипів і здригнувся: його пробрало морозом. Потекла хвиля холодом битого вогню, холодом кутного полум'я, холодом узятото завзяття. Це не була ненависть, радше — мертве дихання: так дише на приреченого море й прірва. Олізар начинявся тим настроєм та вогнем; біла туга охопила його, наче скочив йому на груди

білий хорт, роздер пазурами і жер його серце, мостячи собі там, у грудях, кубло.

— Дайте слово сказати! — прохрипів Олізар, і петля знову захлеснула горло.

— Дайте йому сказати! — згодився князь.

Петля ослабла, а Олізар задивився кудись по той бік, поверх голів, поверх дому, де місяць обідав солодкою хмарою; здалося йому, що в тій хмарі заплутався й б'ється білий птах, адже йому зовсім не хочеться втопитись у місячному череві.

— Я нікому з вас не вчинив нічого лихого, — сказав Олізар. — Чому ж мене мучите?

— Хіба ви не склали там, на кораблі, присяги на рабство? — спитав, холодно зводячи брови, князь.

— Я склав присягу, але то була присяга під канчуком! — скрикнув Олізар.

— Ми врятували вас від видимої смерті, — сказав князь. — Отож належите нам і маєте жити таким життям, яким живемо ми!

— Але ви ж признали мене своїм гостем, а не бранцем, — сказав Олізар. — І в мене ніхто не запитував, чи я хочу жити вашим життям. Мене не спитали, куди я прямую й по що? Ніхто не поцікавився, чи хочу я розважати вас і чи збираюся тут затримуватися?

Його слова прозвучали надто голосно, відбилися од дерев'яних, помазаних глиною стін і вмерли. Зависла негнучка, напружена тиша, тоді він і відчув їхню ненависть. Чорна річка попливла з князевих очей, чорна річка попливла з очей Розенроха й пані Павучихи. Чотири чорних річки виплюскувались із дівочих очей, а ще чотири — від вартівників. Вартівники всміхалися зовсім так, як яничари чи Апти-паша; ненависть — чорна барва, хвилі ночі, розрізані гострим крилом кажана. Її зварено, як смолу, в глибині землі, адже ненависть — смола! Куртиться звідтіля, знизу, і дим отой повиває людські очі, закопчуючи душі й серця, як коптяться шинки. Ненависть мучить і з'єднує,

веде й зносить — то таки справді чорна і чорна смола! Пристає, й не відмивається, і не відліплюється, адже хто сліпий уродиться, не прозріває, а кривий кульгатиме цілий вік.

Вдарено в тулумбаси. Спереду пішов довбиш, гордо звівши голову, розмірено ступав і вдаряв. За ним простував, тримаючи кінець петлі, другий вартівник, він ішов напівобернено до Олізара.

Олізар не рівняв до них ноги: йому заболіли на плечах старі болячки. «Це ті рани, — подумав він, — яких завдано мені, коли вперше тікав з неволі!» Тоді його люто стьобали нагаями, в які вплетено гачки, а після того примусили присягати на Євангелії та хресті. що, доки світ світом, не втече. «Я не зламав присяги, — думав він, дивлячись на змоцений і напружений карк довбиша, — я не втік!»

За Олізаром ішло двоє вартівників з походнями і з поворозом, а позаду — усі решта, урочисті, холодні й похмурі.

Олізар звів очі вгору, де розсипалися по небі великі зорі і де гуляли хвилі мороку. Йому захотілося помолитися, хоч за ці вісім років відвик молитися. Той рух, однак, було спостережено, рвонулася петля й пригнула йому голову.

Ішов і черпав носками росу — сльози всіх отих грішників, по тінях яких ступав. Він сам відчувся грішником, бо чи ж кращий за тих, що ними начинено землю? Дав присягу на рабство, а в грудях у нього не пригасав вогонь волі: дивний світ, дивна трава й сльози на ній, і ніч оця широка, яка накинута на шию зашморга, і біла туга його, як скулений у грудях хорт. Сльози потекли йому по лицях: онде він, онде той край, у який кличуть його сонце, зорі й місяць, шелест листя, дзвін цвіркунів та спів пташок! Адже всі дороги тягнуться в одне місце, всі дороги, хай і крутяться, й плутаються, ведуть до дому отнього; дім отній — це спокій знайдений, здобутий і відслонений; дім отній — це змога згасити в тілі незбутню втому. Здалося Олізарові, що його знову засадять за весло; сяде він і гребтиме, і все життя його зведеться до того самого: гребти, їсти і спати.

— Відпустіть мене! — зойкнув він. — Я ціле життя молитимуся за вас! Звільніть мене, Бога ради!

Він похлинувся словами, бо петля стяглася на його горлі. Захрипів і витріщив, скільки міг, очі.

10

Вони опинились у великій стодолі, але в ній немає: жнива, стодола дощата із золотими плямами сучків, що як очі чи ті загадкові гудзики, котрі світилися скрізь. Перед ним — драбина, внизу — коловорот, збоку — стіна, на якій висять прищепи, стискачі, кайдани, чепа, рвачі, маски з двома рогами й залізними дудками в роті, колодки, миси на ніжках для сірки й олива, канчуки-четверики й трояки із залізними нацвяхованими булавицями, гачками й шипами, вірьовки, кинджали й гроти* з кричі — це начиння він уже бачив у країні невірних. Холодний піт оросив йому чоло, і ось він, ось — жах, жук отой, що повзе, чорний, лапатий, клейкий, рогатий на десять щелеп, — він повзе в криваві рури серця, і воно починає кипіти. Олізар упав на коліна, хотів просити й молити, але зашморг зчавив горло. Жовніри перекинули поворога через горішний щабель драбини й потягли: Олізар поволікся по приступках. Вартівники міцно кріпили свої кінці, два інші прив'язували Олізарові ноги до коловороту. Зарипіло сухе дерево, Олізара почало тягти, витягати, і витягся в нього з горла, як довгий чорний вуж, крик, бо вже нічого не було навколо, тільки вариво, в якому крутили розпеченого червоного меч. Він вив і кричав: «Я все! Я все! — чорний вуж стогону вилазив з нього й вилазив. — Я все зроблю!» — кричав він чи стогнав, наїдався того варива, очі його дико крутилися, бо не було в нього вже тіла, тільки оте червоне вариво і розпечений до червоного меч.

* Г р о т и — гостра зброя, кинджали.

Коловорот зупинився, й поворози ослабли, Олізар випустив із себе глибоке зітхання, і тільки тоді покотилися з очей сльози. Великі сльози полегшення.

— Хотіли щось сказати? — почув він князевий голос. — Чи визнаєте вину свою?

— Визнаю свою вину, — швидко сказав він.

— Яка ж ваша вина?

— Все, що зволите, то і є моя вина, — так само швидко відказав Олізар.

— Ви хотіли тікати?

— Я хотів тікати.

— Чому?

— Хотів додому. Вісім років пробув у неволі. Я хотів побачити старого батька й матір свою.

— Чи не присягали ви, що ніколи не позбудетесь невільницького стану?

— Присягав, — сказав він крізь сльози.

— Ви ж навіть не розповіли нам до кінця своєї казки! — вигукнула пані Павучиха.

— Велика кара чекає на того, хто зважиться покинути це обійстя, — сказав Розенрох.

— Велика кара! — крикнули, як ворони, вартівники.

— Кара! — відгукнулися тонкі голоси дівчат.

Розв'язали поворози, й Олізар покотився по драбині вниз. Перечепився через коловорот і впав лицем на м'яку, сиру землю.

— Чи помітили ви, що тут з вами обходяться мило-сердно? — спитав князь.

— Я зроблю все, що накажете! — пробурмотів Олізар.

— Може, вам нас жаль? — вкрадливо спитав князь.

— Мені жаль себе, — відказав Олізар.

— Те життя, що було за мурами, ви вигадали? — спитав, дивлячись на нього палаючими очима, Розенрох.

— Я його вигдавав, — відгукнувся Олізар.

Князь поплескав його по плечі.

— То тільки казка, авжеж? — спитав м'яко. — Цікава,

це так, але всього того й справді не може бути. Я вами задоволений, ви не такий упертий і затятий, як це буває. Серед нас вам житиметься непогано. Ми навіть згодні повернути все, щоб було вам у нас звичніше...

— Я не зовсім вас розумію, пане Білинський, — сказав Олізар.

— Учинимо так, щоб були задоволені ви й ми, щоб переконалися: ми до вас милосердні. Посадимо вас за весло!

— Хочемо дослухати вашу оповідь, — докинула пані Павучиха.

— А після того? — спитав з надією Олізар.

— Після того? — перепитав князь і обвів усіх поглядом. Вартівники всміхнулися, хоч в очах у них плавала крига. Олізар здригнувся. — Чи знаєте, пані Павучихо, що буде після того? — спитав, князь.

— Тоді ми вас відпустимо, — сказала стара добродушно.

— Ви забуваєте про море вічної згуби, — мовив Розенрох. — Я зробив підрахунки й виявив, що воно має бути не далі, як за цими стінами. Для того, щоб визначити точну відстань, треба трохи попрацювати головою: відрхувати з року всі нещасливі цифри, додати до того відомі індикції, а тоді відняти число року біжучого. В остачі лишиться число відправне, воно, коли забрати від нього число днів, що залишилося прожити в цьому році, а додати число днів прожитих, і визначатиме відстань до того моря. Ви мене розумієте, пане Носиловичу? Море вічної згуби кличе людей і духів, воно поглинає усіх, а передусім мандрівників. Чи не людинолюбно буде з нашого боку застергти вас од того? Вища воля, пане, у відсутності її, в розумінні, що вона непотрібна і що найліпше вбити її в собі самому. Тоді зникнуть зайві забаганки і зваблення, і ви пізнаєте справдешню свободу. Вам, може, ще важко втямити цю премудрість, бо замалі муки ви прийняли, але у вас немало буде часу отямитися. Ми покладаємося на ваш тверезий глузд, пане!

Олізар звів голову.

— Я немалі муки прийняв, пане Розенроху, — сказав він. — Мене вже не раз карано, і абетку невільника я вивчив добре.

— Ви погано її вивчили, пане Носиловичу! — вигукнув Розенрох. — Повинні запам'ятати, що не невільник ви, а вільний, і то так, що вільнішого чоловіка й бути не може. Тільки тоді ви не чинитимете безумств. І щоб уяснили це твердіше, вам годилося б прикласти до обох половинок сідниці, до рук та ніг по шині...

Вартівник уже брав з розпаленої жаровні червоне залізо, але Олізар уже не чекав на це випробування, він знепритомнів...

11

«Ну от, — думав він, — я знову на галері. Не було ніякого повстання і всієї тієї довгої мандрівки, був сон, а може, й казка, оповіджена білим птахом з невидимого острова...»

Поцілунками він стоплював пір'я, яке ще на нім було наліплене, в обіймах тіло ставало налите соком, молоде, смагляве; стегна — наче звук мідної труби, жовтий, блискучий та яскравий; чоло — наче пісня, котру співає закоханий пастух; очі — наче два степові озера синющі; уста — мов тюльпани у тому степу; щоки — мов шепіт коханої в смерканні; руки — мов два лебеді, що плывуть по двох озерах синющих; живіт — мов долина, спрагла дощу, засіяна пшеницею; волосся — мов вітри тихі, а лоно — мов сад плодоносний. Він створював ту жінку своїми гарячими поцілунками, тугою своєю і слізьми. І йому хотілося сховатися в саді плодоносному, глибше й глибше, так глибоко, щоб зачервоніли стовбури сосон і червоне світло запалало б навколо — наче заходило сонце... Так воно й відбувалося, а коли все кінчилося, вони лежали, тісно пригорнувшись одне до одного, бік у бік, і з її вуст парувало дихання. З пари тієї з'являлася дівчина в білій сукні, йшла

по стежці, і та стежка тяглася через усю землю — вона була для землі, як срібний пасок. Початок її — в саді, в якому він тільки-но блукав, а кінець — біля порога, на якому сидить сивий дід. Дід чекає свого сина, загубленого в непрохідних хащах землі нашої, серед велетенських хвиль трави й води.

«Сину, — шепоче дід, — сину! Я не можу вмерти, не дочекавшись тебе, в мене сухі, пересушені очі й губи, і моя борода сива, як очерет, що його ламає вітер у полі. Мені болить од того вітру голова; сину мій, голова моя повна болю, адже мені вже давно пора вмерти».

«Коли сідаєш за весло, — шепотіла жінка-птах, — думай, що їдеш туди, де кінець тієї стежки; натискай на весло, натискай! А коли втомишся так, що руки в тебе звиснуть, як два мертві вужі, коли тіло твоє здерев'яніє від туги, гукай мене, тільки так ніжно, щоб почула я твій погук. Буде синій сутінок — думки твої безвідраді, буде палати сонце — надія твоя невичерпна, буде сходити місяць — погук твій та молитва! Тоді розчиниться навіки забите чорним чоловіком вікно моє, і острів постане як справжній у тому сутінку, а ти натискай на весла, натискай! У тому сутінку — думках твоїх, в тому місяці — погуку твоєму, народжуся і я й летітиму, де б ти не був, у яких солоних та гірких морях!»

М'які обійми теплих рук, гарячий поцілунок вуст, спалених чи хмільних, сильний стиск рук, втомлених, але спраглих — що може бути сильніше за це щастя, що може бути більше такої віддачі, адже в лоні жінки-птаха вже починає жити, вже стукає в живіт дитина тих ночей — воля, яка рано чи пізно все-таки вразить заспокоєні мізки своїм криком...

Його посадили коло вирізу в стіні, лава була зовсім така, як на галері; його прикували до того сидіння, і він вже готувався до початку плавби. Галерою був цілий замок, він навіть чув плеск хвиль за бортом-стіною. Було їх стільки, скільки сягало око, зелені й могутні хвилі котилися, гнулися й плюскали. В них губилися дикі коні і звір

степовий — риба цього моря. Олізар відчув у собі те заспокоєння, з яким навчився сідати за весло на каторзі, тобто згадував віщу настанову жінки-птаха й шепотів:

— Я їду туди, де кінець цієї стежки.

Йому уявлялося батькове обличчя.

«Мені зараз потрібен батько, — думав він, — бо тільки він відповість на всі мої запитання!»

Але між ним і батьком лежало ціле море, тому він і сідав за весло з охотою, махав ним і махав, тіло його було сильне й загартоване, він увесь був солоний від морських бризок та поту.

«Тільки спокій врятує мене», — думав він і веслував, веслував, бо відстань між ним і тим, хто може відповісти на його запитання, — це й був біль його, отой хорт білий, котрий мчить по білій стежці буття...

Хтось ішов через стодолу, де Олізара нещодавно катували, ступав важкими пудовими кроками. З вискотом розчинилися двері, і на порозі став князь. Зирнув на нього червоними, наче п'яними, очима і всміхнувся у вус.

— Ви не тримаєте до нас зла, пане? — спитав він.

— Не тримаю зла! — відгукнувся Олізар, не припиняючи веслувати.

— Це я наказав, щоб над вами не ставили наглядача з канчуком, — мовив князь. — Воно так і гуманніше, та й не знайшлося б у нас чоловіка для цього, ми тут, пане, всі зайняті неймовірно. Я от весь час граю в шахи, бо в мене велика мета: розіграти таку партію, щоб всі ходи були безпохибні незалежно від ходів ворога.

— Це велике завдання, пане Білінський! — відгукнувся Олізар.

— Тепер ви стали нашим до решти, — сказав князь, креслючи вогонь до люльки. — І я хотів би викласти правила, за якими тут живемо. Можете якийсь час не веслувати?

Олізар слухняно спинив весло.

— Пан Розенрох — наш учений. Він обґрунтував для нас наймудріше, найправдивіше, найнепохибніше вчення

про світ та закони його руху. Ми всі, навіть жінки, вивчаємо це вчення, вивчатимете його й ви...

— Треба для цього моєї згоди? — спитав Олізар.

— Ні! — відрізав князь. — Правила, за якими ми тут живемо, не подаються до розгляду, а мають виконуватися.

Олізар хитнув. На душу йому клалася пригніта, але він всміхнувся князю: нічого незрозумілого поки що той не говорив.

— Пані Павучиха — це наша ткаля, — сказав князь, — Вона нас усіх оберігає як мати, жаліє нас і турбується за нас як господиня замку.

— Чи вона вам не жінка, ваша милосте?

Князь скинув на нього важким поглядом, але не відповів.

— Вартівники вартують, і то їхня робота! — сказав він.

— Кого і від кого? — спитав Олізар.

— Нас усіх, — коротко відрік князь. — І від себе самих. Дуже рідко трапляються в нас гості...

Князь раптом озирнувся на двері й зашепотів:

— Не думайте, що я чи хто інший і справді настільки дурні, що вважаємо: ваша розповідь — вигадка. Але наші закони забороняють визнавати, що, крім нашого світу, є ще якийсь інший. Через це ви, розповідаючи, не повинні переконувати нас, що розкажете правду...

— Але кожен знає, — сказав Олізар, — що я звідкілясь узявся. Та й ви самі ставите одного вартівника обличчям до ступу.

— Це так, — мовив князь, — але нам не треба про це думати. Наше вчення будується на вірі, а не на розумі. Через це ми засади нашого життя також не оцінюємо, а вивчаємо їх і засвоюємо як даність. Через це ми й кажемо: поза нашим замком — порожній світ. І хоч той часом присилає, як оце вас, посланця, ми маємо бути твердо переконані, що то посланець не світу, а порожнечі. Казок і вигадок ми не забороняємо й не заперечуємо, але з твердим упевненням, що це такі казки. Тямите, чому дозволяємо вам розповідати свою історію?

— А де поділися ті, хто заходив сюди раніше? — спитав Олізар, трохи хвилюючись.

— Не на всі запитання я можу вам відповісти, — сказав князь. — Ваш брат — як звір дикий, і дуже важко привчити вас до наших законів, але ми не тратимо надії, що нам це вдасться. Був тут один... Але ні, пане, я не можу про це вам розповісти, бо мене було б за те піддано ще тяжчим мукам, ніж вас.

— Але ж ви володар цього замку! — вигукнув Олізар.

— Я підлягаю законам нашого існування так само, як інші, а може, й суворіше. Зрештою, сьогодні володар я, а завтра хтось із наших вартівників...

— То замок тоді не ваш? — спитав здивовано Олізар.

— Мій, поки дотримуюся правил, — спокійно провадив князь далі. — У своєму помешканні ви не могли не помітити таких собі золотих гудзиків. Не чіпайте їх, бо вони допомагають нам жити. Все, що говорите ви, чуємо всі ми й навпаки — це вам треба знати також... За переступи в нас карають і не так легко, як ото покарали вас. Всіх, усіх карають!

— І вас?

— І мене, бо моя влада тільки дочасна, як все в цьому світі. Але поки я її тримаю, буду пильно стерегти, щоб всі наші закони твердо виконувалися.

— А хто ви: люди, духи?

— Дівчата, — провадив, мов не чув Олізарового запитання, князь, — це великі наші майстрині. Вони точать дерево, а які чудові речі виробляють! Ви їх побачите згодом, пане. Може, котра з них вам сподобається, то не стережіться, дівчата на те й дівчата, щоб подобатися, і я не заперечуватиму, коли ви збиратиметеся своїм молодим товариством чи зустрічатиметеся з однією з них... Це вам дозволено, і можете не стерегтися.

Він пихнув димом і зирнув на Олізара сумними очима. І від цього трохи чудного погляду Олізар раптом про-світлів: адже де печаль проступає, там б'ється живе серце;

де туга з'являється, там розум працює невідмовно, а де розум існує живий, там достеменно є життя.

12

Зайшли Розенрох і пані Павучиха, сіли на лаві біля стіни. Впурхнуло четверо дівчат і зі сміхом порозсідалися й собі. Вступили в помешкання й двоє вартівників, стали по обидва боки дверей як сторожа і позавмирили.

— Один з тих турків був залятий, — розповів Олізар. — Він кинувся на Івана і ледве його не вбив. Я пішов проти нього зі списом, але він розрубав ощепа шаблюкою. Тоді метнувся на нього старий запорожець Неїжмак. Вони вдарилися шаблями, аж заіскрила криця, і почали шалену січу. Я схопив другого списа, але Неїжмакова шабля вже зчесала голову завзятцеві — був він хоробрий і залятий, наче чорт!..

Князь скинув головою й уважно подивився до Олізара... Пані Павучиха всміхнулася значуще, а дівчата зашепотіли поміж себе, як листя на дереві. Розенрох сидів похмуро й понуро, наче старий потрісканий пеньок, а вартівники й вусом не моргнули.

— Деякі турки заховалися між вітрила, — розповідав Олізар, — а коли їх звідти витягли, вони впали на коліна і стали невільниками своїх невільників. Тільки вісім невірних з сином Апти-паші втекли в наполовину затопленому човні: дорога їхня навряд чи простелилася далеко...

Помешкання, в якому вони сиділи, було кліттю при замковій стіні. Стіни — з потемнілих дощок, світилися золотими плямами сучкі; Олізар сидів на невеличкому услоні, і весло його входило в бійницю, мов у загалерну прорізь. Це було так само, як на каторзі, тільки там не було кліті й оцих дев'яти слухачів — там він бачив тільки карк свого товариша, а спиною чув подих товариша другого. Тут у нього товаришів не було, може, тому, й біль спалахував, наче вітер.

Вітер справді народжувався в глибині степу — в бійни-
цю продувало міцним, сухим продувом. Від цього ворущи-
лася одежа, тріпотіли фалди дівочих суконь, хиталася
князева борода й тонка шата пані Павучихи. Вбрання її
було настільки тонке, що здавалося, під ним нема тіла,
тільки тінь якась ледве означна, з якої виростала голівка
із золотими оченятами. Розенрох все ще сидів незрушний,
чоловік-пень чи, може, гриб; у нього на порепаній корі,
наче два слимаки, — очі; очі ці не зовсім спокійні — горять,
світяться, міняться; в них не одна думка, а через це вони
незбагненно оживлені. Так, попри все, це були молоді очі,
і тим дивніше вони виглядали на тлі кори, серед важких
складок ящурачої шкіри.

— Ми полагодили два вітрила, — розповідав Олізар. —
і мали вітер по собі. Весело пливли сім днів, було нам що
їсти й пити, ми співали й танцювали...

На тій палубі, тільки-но облитій кров'ю, їх — як мураш-
ви. Дув сприятливий вітер, вони знайшли дудки, бандору
і кілька свирілей. Сурмили в ті дудки й свирілі; Неїжмак
торгав струни бандори, і вона звучала зовсім так, як лют-
ня. Тоді вони, сини землі української, заспівали, як спі-
вали ще невільниками. Спів гримів, і подивлялися йому
невольники інших народів; і тоді ж таки Неїжмак почав
складати ляментну пісню; і називав він Івана в тій думі
Самійлом, бо таке було в Івана друге його ім'я; голосно
дзвонили струни бандори, голосно й вільно звучав голос
Неїжмака; вибите було денце ще в однієї бочки, й вони
пили, мочачи вуса, доки не почав хитатися під ногами чар-
дак; били й били підборами, вигецували під завивання
дудок та пищалей і під срібний дзвін струн. Кожен танцю-
вав свого танця: греки — грецького, венеційці — венець-
кого, а русини гатили гопака. Літала одежа й шапки, стог-
нав чардак, а над усім плакав і сміявся голос Неїжмака —
він співав пісню про їхнє торжество...

Розенрохові очі розгорялися все більше, вітер настирли-
віше натискав на стіни, завивав десь далеко вгорі, а може,

співав; дівчата тулилися одна до одної, дивилися незмиг-но на Олізара, а йому захотілося раптом скочити, струс-нути з себе тягар ланцюгів і затанцювати перед цими здивованими очима. Відчув, що п'яніє, що вітер не тільки остуджує йому лице, а наливається в нього, як старе вино; приносить із собою свіжий і сильний дух степу, бо він і є вітром степу, молодим, п'яним та веселим. Несе в собі запахи: зела й нагрітого сонцем неба, теплої землі й швидких чи й повільних пташок у високості. Олізар вбирав його в груди з тремтливим, пожадливым поспіхом, напивався й напиться не міг, і, певне, під цю хвилю щось з ним приключилося, бо князь зупинив на ньому важкі очі та й решта дивилися трохи ошелешено.

— Гей! — заgrimів раптом ланцюгами Олізар. Звівся й таки вдарив ногою об поміст.

Воля плюскалася в його серці, як чистий, білий шовк, у грудях його віяв вітер, що ніс полиновий трунок, цей трунок п'янив його, Олізар бив підборами й гримів залізом. Підскакував, а з горла йому вихлепувалися напіврозумілі звуки пісні, солоної й радісної, складеної під час тієї великої виправи і заспіваної невгамовним запорожцем. Очі Олізарові палали, він перестав помічати, що тут, біля нього, — ці дивні істоти; він не бачив жаху на вустах у пані Павучихи, неспокою в князевому погляді й захоплення в очах дівочих. Розенрох дивився на нього золотими гудзиками очей і тремтів, як у лихоманці. Буравив його тими золотими живчиками, наче хотів пролізти в нього, але Олізарові підійшла під груди солоня хвиля. Бив підборами, і в серці в нього полоскалася, як білий ніжний шовк, воля, і не помітив він, що у кутку, де сидить отой гриб зчерватілий, отой пень спорохнявілий, де потріскана століттями кора — ящурача шкіра, гей там, де такий безнадійний прах та мертвота, заплакали раптом два молоді запалені ока, і сльози почали змивати з них накуп століть, як змиває пісок весняна вода.

Олізар знесилено впав на сидіння, й на кивок князя

до нього підійшов один з вартівників і відімкнув йому заліза.

— Ви мене відпускаєте? — стрепенувся Олізар.

— Час обіду, пане! — сказала пані Павучиха, тримаючи на вустах тонку усмішечку.

— У нашому гурті, — проголосив князь, — ваше місце буде після пана Розенроха, перед дівчатами.

Він шумно звівся з лави, а за ним устала й решта.

Князь пішов, за ним ступила пані Павучиха, за нею — Розенрох, по тому Олізар і всі четверо дівчат, ззаду прилучилися вартівники, і вони злагоджено рушили у стодолу для тортур, перетнули її, повпускавши голови, — нікому не хотілося дивитися на стіну з катівським знаряддям. Тільки Розенрох здригнувся, коли вони проходили повз драбину для розтягування, зирнув на неї, і в його очах спалахнув несусвітний переляк.

Вітер вдарив їм в обличчя, коли вийшли надвір, і всі позгиналися; на вежі так само завмерло двоє вартівників: один дивився в степ, а другий — всередину замку; процесія поволі перетинала величезне подвір'я: долали вітер, що наче знамірився відірвати їх від землі й понести у степ, як несе пір'я й куряву.

Неприродно блідий слуга з неживим лицем відчинив перед ними двері, і вони пройшли через сіни до дверей їдальні. Слуга підбіг відчинити й ці двері; тут уже метушилася служба, виморена й дивно вихудла: зносили до столу страви.

Розходилися на свої місця, неквапно й ритмічно, наче колисала усіх одна й та ж музика. Ця музика колисала й Олізара, і він не мав сили їй опиратися — ставало йому солодко й затишно. Оця погодженість, оцей ритм, яким жили під цю хвилю всі, напрочуд заспокоювали його. Князь уже сидів на своєму місці, звів гордо голову й чекав, щоб усі так само урочисто позавмирили. Тоді його рука взялася за ложку, і всі вони також узялися за ложки, тільки Розенрох загаявся. Страва була чудова, вони їли неквапно,

але з насолодою, вже не загаювався Розенрох, а й собі смакував; зрештою, Олізар не зміг розібрати, що це він їсть. А коли пили вино, вино мало смак дозрілих суниць, пахло травами, а трохи й полином. Гасав за вікнами вітер і бився в оболони, оболони стогнали, наче живі, а слуги позавмирили по кутках, як безсловесні тіні. Грала й грала музика, хоч музикантів не було; здається, ця музика народжувалася в нутрі кожного, а що була однакова, однаково колисала їх і наливала у серця втіхи, спокою та меду — навіть вітер був безсилий порушити цю благодать, такого в світі звичайному Олізарові відчувати не доводилося.

— Пливучи отак вільно, — оповідав його голос, — ми зустріли одну фелюку. В ній було семеро турків. Вони побачили турецьку галеру й далися, щоб ми заманули їх на поклад, — так вони втрапили в неволю. Отож ми мали вже своїх невільників і посадили їх за весла. Але веслярів бракувало, тому по черзі сідали за весла і всі ми. Були розкуті, а тому старалися якомога — не потрібно нам було ані наглядача, ні бича.

Князь звів обличчя від миски — зацікавився.

— І розкутий, кажете, ви гребли старанніше?

— Атож! Бо вільна праця завше солодша невольної.

Князь зирнув на вартівника, котрий мав відковувати й заковувати Олізара.

— Віднині пана Носиловича, — наказав він коротко й шорстко, — більше не заковувати. Ми не знали, — сказав він вибачливо, — що веслярі можуть бути й незакуті.

— Еге! — вигукнув Олізар. — Ми були запопадливіші від невільників. Це вже для турків поставлено одного грека з бичем, нас підганяти нічого було. Хотіли дістатися до Урвіетанського порту, щоб потім навідати святі римські місця, а нашу чудову галеру віддати в подарунок папі Урбану Восьмому. Але на нас напала восьмого дня сильнюча буря...

Він прислухався до шуму вітру за вікном: здалося йому, що все це даремно так накладається одне на одне.

Великі хвилі били на галеру, одне за одним ламалися весла, вони вкладали запасні, але скоро ламалися й ті. Тоді вони зняли з весел невільників, а сіли за них самі, бо тут треба було не тільки сильних рук. Наче велетенські гори обвалювалися на нещасне судно; зламалася штаба, каторгою кидало, як шкарлупиною, і вони, хоч і звичні до морських бур та нестатків, відчули в душі велику гіркоту.

— Загинути вільними, панове, — сказав Олізар, і очі його запалали, — це не те, що загинути невільником. Невільник гине, як пес, і жаль його перед смертю — це жаль пса; вільний гине з білим боєм у душі, бо перед ним прочинилося життя справжнє, гарне й омріяне, і от треба його кидати, як стерво, риbam на з'їжу.

Вітер бив, і скавчав, і бився грудьми в оболони. Вже пообідали, але всі сиділи незрушно за столом. Тільки вартівники встали й подалися геть, натомість прийшли ті, котрі стояли на вежі. Знову зарухалися й забігали, як тіні, слуги; заворушився на своєму місці Розенрох і почав терти собі чоло, начебто сильно боліла йому голова.

— Надходить осінь, — сумно сказав він. — Коли налітає такий вітер, це значить — надходить осінь.

— А восени, пане Розенроху, ви хворієте, — сказала турботливо пані Павучиха. — Чи не приготувати вам настій, пане?

Розенрох похитав головою. Він тер і тер чоло.

— Я все-таки приготую вам настій. Тільки не виливайте його, а пийте.

— Осінь віє смутними вітрами, — сказав Розенрох. — В такі вітри небувало ростуть гриби й трухлявіють пні. В такі вітри опадає кора з висохлого дерева.

— З цієї кори, грибів та пнів, наструганих тоненько, я й приготую вам, пане Розенроху, настій! — твердо сказала пані Павучиха.

Починали скрадатися сутінки, стріблисто-сині, немов бузок десь квітнув, хоч і заходило на осінь. Про це вже співали цвіркуни, наче сточували своїми писками сухий пісок. Він думав, що там, за стінами, осінній степ, пожухла тирса і водять у ній дорослі виводки дрохви й перепели. Чув сухий шум, ніби море хвилювало навдокіл, то й було море — безконечний розлив трави. Йому захотілося осідлати коня, вдихнути терпкого запаху кінського поту й погнати його, аж доки не впадуть обоє у сплетену сітку тирси.

Олізар думав цю свою першу думку про смерть, і вторували йому цвіркуни. Адже обточений гладко пісок — це теж думка про смерть. Сумирно й тихо було в нього на душі: бачив у своїй уяві збиту копитами дорогу, і візія тієї дороги стала третьою його думкою про смерть.

Вони покрийуться з тим конем травою, і лише так зможуть утекти від цих невгамовних точильників піску. Мають залишити на порожній, збитій копитами дорозі сліди, і хай в одному з них збереться мале прозоре озерце...

Ні, він не мав сили на такі думки.

«Треба піти із цього ґанку, — подумав він, — і забутися, сховатися!»

Звівся й пішов через двір. Спинився й глянув на бузкове небо. Десь далеко тліло сонце, як багаття, котрому вже не горіти, і як думки, котрі не додумуються.

Він спустив голову на груди, бо здалося йому, що там, у тому бузковому холодці, побачив знайомий торс, загуслі білі крила й чудову лебедину шию. Легкий трем пройшов тілом, і в цей мент замовкли цвіркуни. Зник сухий шерех, і трава на його очах почала покриватися густою росою. Він уже знав: птах вилетів, вже покинув невидимий острів і швидко махав крильми...

Олізар зайшов у свій pokій і спинився, вражений: у кімнаті стояла Гальшка. Спустила очі додолу, на ній була бузкова тонка кошуля, і та кошуля тремтіла. Він дивився на

те диво, на тіло, яке просвічувалося крізь прозору тканину, і на обличчя, по якому розлився червінець. Сльози за-
туманили йому зір, він ступив кілька кроків і раптом упав
на коліна, обіймаючи вкриті прозірчатою кошулею ноги.

— Врятуй мене, Бога ради! — прошепотів він спрагло. —
Врятуй, пташе, бо я починаю боятися.

14

Розчухране, розлахмачене хмариння обсідало зусібіч
місяць, ніби зморене війнство павуків накидало на нього
сірі тенета, і місяць дихав важко, як зловлена риба, напру-
жувався, напинався і зривав з себе павутиння. Дихала хо-
лоднорота осінь, вона, та осінь, — також жінка, вона старіє
й старіє. Павуки повзли по небі, полчиська павуків, хмари
павутиння гойдалися на всьому великому просторі, адже
вони, павуки, не на жарт заповзялися на світ та місяць.
Простромлювалися крізь те накописько гострі списи зір,
і воєвода великий Місяць рвав та рвав мережі — нескін-
ченні й сірі тенета.

Бубонів на весь будинок Розенрохів голос, спершу годі
було розібрати що, а потім почали проступати чудні й так
само незрозумілі слова.

— Адам-Кадмон, — бубонів він, — його створюють сефі-
роти. Кетер — це чоло, хокма й біна — очі, хесед та дін —
руки, тиферит — груди, нецах і ход — клуби, есод і мал-
хут — ноги. Оце і є Адам-Кадмон, це місяць на небі, ке-
тер — це човен, котрий пливе по небі, галера, про яку ми
вже стільки наслухалися; хокма й біна — зорі і їхнє світло.
Пані Павучихо! — закричав він. — Мені болить голова!
Я не витримаю цього болю, пані Павучихо!

Пробився тонкий, як пріла нитка, голос пані Павучихи:

— Я зварю зілля, зварю, старчику, тільки в мене є сама
вода, треба вам дістати кори й трухлявого пня. І грибів
пошукайте, чуєте, грибів!

Знову бурмотів Розенрохів голос:

— Тиферит — це вітер, який дме із степу, нецах та ход — трава, а єсод і малхут — цвіркуни. Ви пам'ятаєте, пані Павучихо, те дерево, котре росло у нас? З того пенька можна взяти кори й трухлявитини!..

Князь спав. Чути було потужне хропіння, і Олізар раптом зрозумів те, чого не міг утямити Розенрох. Йому стало жаль старого. Сів на ліжкові й дивився. Он вона, жінка-птах, котра відвідує невірників та самотніх. Онде її чоло світиться в темні, срібliste й рівне, прикрашене перловою наміткою, — перли тихо сяяли в сутіні, яка розріджувалася чи примеркла, коли місяць заплітався павутиною. Он вони, очі, — справді наче зорі, але не ті, з неба, до яких даремно намагався досягнути думкою Розенрох, а живі й теплі, в яких можна заблукати, — хід у світ дивного росту та весни. Онде вони — руки, простягнені вздовж ясного й чудового тіла, які за мить можуть стати крильми і які були перед цим крильми. Онде вони — груди, дві сніжно-білі гори, повні сліпучого, сонячного молока, — він може припасти до них і пити й насититися. Он вони — клуби, дві чудові пісні, які він охоче проспівав би цьому домові з його морочними таємницями, хай ці чудні мешканці здивуються й уразяться; хай, зрештою, ведуть його на тортури, адже він і досі не забув, що таке світ. Знав і відав, що за цими стінами — степ і воля, там таємниця сокровенна, а хто пізнає її, над світом виростає; він колись рушить у той степ...

Тупотіли старечі кроки, Розенрох збігав по рипких дерев'яних сходах. Сопів, і зітхав, і похлипував, а вони тут, у цьому помешканні, облиті мертвим і запамороченим світлом, знову шукали стежок, які єднаються в дорогу. Дорога веде в степ, а в степу тому співає золотоперий птах волі.

Прокинувся, бо стало зимно. Сів у ліжку, місяць світив йому в обличчя. Холодно мерехтіли на стелі й підлозі золоті світлячки. В тілі прочувалася солодка неміч, але побіч нікого не було: валялося тільки на підлозі кілька облитих місяцем білих пір'їн. «То був усе-таки птах!» — подумав він і прислухався. Голосно хропів князь, сопла пані Павучиха, здавалося, всі вони сплять десь поруч, а може, й ув однім із ним покої. Шамотіли щось крізь сон дівчата — це знову нагадало йому шелест листя.

Він встав і, обережно ступаючи, перейшов через кімнату. Двері завищали немилосердно — він знав, що цей звук пройшов через весь дім. Хропів князь, заплямкала губами пані Павучиха, тільки дівчата перестали шамотіти і позавмирили, наче прислухалися.

Олізар вийшов на ганок; як завжди, сидів там у кутку Розенрох. Великий гриб, нерухомий і заслуханий у себе, він і пах грибним духом чи, може, духом місячної ночі. Очі Розенрохові, однак, мінилися й полуменіли.

— Це добре, що ви вийшли, — сказав він пошепки. — Мені хочеться перемовитися з вами, а в домі цього просто не зробити...

— То дивний дім! — відгукнувся Олізар.

— Все в ньому вигадав я, — зашепотів Розенрох. — І знаєте, пане, немає нічого в світі вигаданого, що б ішло людині тільки на користь. Мені боліло, що ми тут усі такі віддалені одне від одного. Сходилися тільки до їжі, а решту часу проводили кожен окремо. Я бажав, пане, щоб ми були ближчі одне до одного. Хотів доброго, а вийшло зле...

Олізар мовчав. Сів і собі на ганок, і до нього дійшов раптом синій біль місячного проміння. Воно було наче струни, і цвіркуни вдаряли лапками по тих струнах.

— Мене мучить, пане, місячне проміння, — сказав Розенрох. — Саме в такі ночі в мене й народжуються в голові великі думки. Але тепер я почав боятися великих думок.

Ви, певне, здогадалися, що ми змушені були після того, як поставили ті гудзики, зробити й катівню. Тепер, пане, життя наше — мука, але ми мусимо так жити.

— Чого легшого, — сказав Олізар. — Не уявляєте собі, який широкий світ. Розійдіться — і край усім вашим гризотам.

— Ми вже не можемо розійтися, пане, — зітхнув Розенрох. — Моєю мрією було досягти того, щоб ми жили найвільніше. Для того й треба було знищити поміж нами розрізненість, і це, гадав я, вирішить немало проблем і проклять...

— Що ж вийшло?

— Погано вийшло. Ми почали мучити одне одного, адже, живучи розрізнено, не потребуєш притиратися щільно одне до одного, відтак і тертя невелике; живучи щільно, всі виступи й грані, всі кути й нерівності починають витворювати біль, пане. Через те необхідною стала й тортурниця.

— Тоді зберіться, — сказав Олізар, — і спокійно обміркуйте все, щоб дійти якогось доброго висновку. А тоді умовтеся жити інакше...

— Ми не здужаємо того, пане, — зітхнув Розенрох, — бо зайшли задалеко. Надто вже стережемо одне одного. Стережуть одне одного вартівники й дівчата, стережемо й ми, старі; хто б похопився щось змінювати, того схопили б, як бунтівника, й відпровадили б на тортурницю, а що воно таке, трохи пізнали, пане! Не кортить уже вам тікати?

— В жилах мені потекла кров невільника, — сказав Олізар. — Але я боюся, що це до часу. Я боюся, що якийсь птах у небі раптово збудить у мені тугу, і тоді ніякі докази не допоможуть утриматися...

Сиділи мовчки. Спокій ночі утишував їх, та й розмовляли вони втомленими стишеними голосами.

— Те, що ми зійшлися удвох, — переступ, — сказав Розенрох, — за який можна катувати. Нам дозволяється в цьому обійсті сходитися тільки разом, ще можуть приходити до чоловіків дівчата, бо живемо надією продовжити

наш рід. Але ми безплідні, пане, тобто безплідні чоловіки, а через нас і дівчата. Ось чому так радіємо вам, пришельцям іншого світу, і мусимо входити з вами у стосунки.

— Але чи ж урятує це вас? — вигукнув Олізар.

— Не галасуйте, — шелеснув Розенрох. — Нас можуть почути вартівники. Ми живемо так, пане, бо нами кермують закони ненависті, а не любові. Ми проповідуємо любов, а живемо ненавистю. І це теж тому... ми захотіли стерти видимі й невидимі, але навіщось створені Богом, межі...

Розенрох звівся і знову став старим, утлим чоловічком.

— Я оце вийшов шукати кори й грибів, — мовив він. — Не брешу, пане, в мене таки болить голова. А знаєте, чому вона в мене болить? Тому, що я починаю вірити в правду вашої розповіді. Я починаю вірити, що ми живемо на малесенькому острові, що варто покинути його — і перед очима постане великий світ. Чи не так воно, пане?

— Так, — гаряче сказав Олізар. — Великий, чарівний, безмежний світ! Світ, якому нема кінця і краю. Землі, моря, країни, безліч веселих міст та сіл, безліч люду вченого й невченого. З якими розумниками ви б могли увійти в мудрі диспути! Скільки б невідомих книг собі познаходили б. Там теж нелегко жити, але там можна дихати на повні груди і ніхто не поведе тебе за це на муки!

— Не може бути! — вигукнув Розенрох. — Там також існують катівні. Хіба ви повставали не проти них?

— Я повставав проти них, пане! — сказав Олізар. — Ви маєте рацію: і там тортурниці є. Але там я мав надію!

Він сціпив, аж поблідли вони, уста і тихо скреготнув зубами.

16

Розенрох зійшов із ганку й повільно побрів по двору. Місяць розігнав довкола себе павуків, позривав павутиння, оточив себе світлим колом і не пускав за нього хмари.

Невелика постать серед двору рухалася повільно, наче жук, вимацувала перед собою дорогу ціпком і здалася Олізарові за химерну.

Сидів, захищений тінню (давнім невідьницький інстинкт), і пригадував уривки казок, що їх розповідала йому баба його; побачив свіжовимазану долівку із зіллям на ній — зелені свята!

Олізар здивувався, і справді — це вже казка, ті зелені свята: заставлені клечанням кутки, прикрашені образи, татарське зілля на підлозі. Він побачив солом'яний дах, що затишно покривав білі стіни й маленькі обмальовані віконця; побачив піч у тій хаті й почув запах свіжого хліба. На стінах красувалися рушники, довкола хати — квіти, і між тих квітів стоїть юна мати його і ще юніша материна сестра, котра плете вінка. Баба пестить Олізарове волосся й розповідає про Довгомуда, малого дідусяка, котрого страх як треба боятися. Горіло над головою яскраве сонце, Олізар щасливо мружився до нього, адже не було ніяких Довгомудів, а тільки квіти й матір серед них. Через перелаз ступала тітчина подруга, темнокоса й кароока, і на голові в неї лежав яскравий вінок...

Олізар раптом подумав, що вже ніколи не побачить такої красуні, що та жінка-птах, з якою він любить ось уже стільки років, — тільки тінь її, адже втрапив у полон ще підлітком і не було його навіть прийнято в парубочу громаду. Він подумав, що той справжній світ все-таки привабливіший від невідьницького, де він знав одне тільки безглузде веслування. І вигадана його жінка-птах раптом побридкішала й постаріла на очах його, вона аж просвітілася наскрізь: ні, в неї не було тіла, а через те й справжньої привабливості — це все-таки дитина місяця, а не сонця. Ніколи не переступить вона так поважно перелазу, як це робила темнокоса красуня, і яскравий вінок не заблищить на її голові, виіскрюючи неструшеною росю.

Йому здавалося, він сам грибіє тут, на ганку, де нещодавно грибів Розенрох; бачив його постать — блукав той,

мов сновида, спинявся, нагинався, щось зривав і клав у капелюха. Йшов і кланявся землі, чи траві, чи тисячам грішників, котрі складають землю; без них не виникло б добродавчого ґрунту, а лисніло б тільки каміння. Оцей великий масний прошарок, що родить хліб нам, думав Олізар, і є перетлілі люди та звірі, трава й дерева, які жили, відколи світ світом. Через те й родить земля наша, адже вона — тлін, вона — зотлілі мозки й тіла, — все, що було, просто не зникає! Все, що було, продовжує жити, всі ті соки, що рухали людей і тварин, перелились у соки дерев та трави; всі мозки, які палилися думками, перелили свою силу в плоди трав і дерев. Тому-то й кланяється землі Розенрох, і місяць допомагає йому в роботі — він стомився, цей старий і немічний Довгомуд. Тому сідає на пеньку, що єдиний стримить серед просторого двору, — над ним ширяють чорними духами кажани. Розенрох зводить голову й дивиться на них; Олізар також стежить за тими темними грудками, що навіжено мотаються над двором; йому здається, що біля місяця знову завмер птах, білий і скрижанілий: відчув його сумний та засклілий погляд — Олізарові торкнув серце сум.

Розенрох устав й почав обдирати кору з пенька, він кланявся вже пенькові, котрий ще недавно ніс над собою зелену крону, а зараз повільно обертається в землю.

«Ми теж повільно переходимо у землю, — думав Олізар, жаліючи того птаха, який примерз до каламутного місяця, — але які плоди лишаємо по собі?»

«Невільники не лишають плодів, — думав він, — бо в них мерзла душа. Мені випало дати клятву на рабство, і я теж, як дерево без плоду і як трава без насіння: птах з невидимого острова чи зачне в лоні своєму від мене нове життя?»

Розенрох уже йшов до нього, повільно й обережно, ви-мацуючи дорогу, наче боявся, що кожен поступ — останній його крок; що звалиться він у яму, а тих ям навколо стільки, скільки кроків зробив. На чолі його світився хо-

лодний, як роса, піт, і місяць пив його, як росу. Довгомуд теж боїться, хоч його послано в світ бути пострахом для інших.

«Я теж боюся, — думав Олізар, — що прийде час і навіки втрачу бажання змагатися із світом, а відтак дам на рабство не клятву, а обітницю».

Він здригнувся. Перед ним стояв Розенрох, простягаючи до нього, як прохач, капелюха, — Олізар побачив, що капелюх той повен мертвих кажанів.

— Я хочу дечого навчитися від них, — сказав старець. — Ви помітили: вони ж зовсім як птахи!..

17

— В нас поламалося сімнадцять весел, — розповідав Олізар, коли вони сиділи за сніданком, — і ми мимоволі мусили вдатися до Мессіни, де залишили галеру з усіма зборами і лупами. Іспанці закликали нас у палату й поставили сторожу. Тут нам і воду продавали, і скільки не просили ми, щоб відпустили нас у наші країни, але дарма...

Олізар замовк. Тоді він уперше відчув гіркоту, яка живе в ньому й тепер. Наче полином забили йому рота, адже волі зажив він тільки сім днів. Восьмого дня вони змагалися з бурею, і він, як раніше, сидів за веслом. Дев'ятого дня вони знову стали невільникми, і от саме тоді йому приснився Апти-паша, котрий стояв перед ним з розпоротим черевом і, тицькаючи в нього пальцем, реготав. «Ти дав клятву на рабство! — репетував він і знову заливався сміхом. — Глянь, глянь! Над тобою висить рак!»

Олізар зирнув угору: на всю широчінь неба й справді розіп'явся величезний рак. Ворушив лапами, вусами і стриг кліщами. Кліщі ті брязкали, гримів грім, і з очей рака сипалися блискавиці. «Он він — жах, — думав Олізар, дивлячись на задоволеного Апти-пашу, — он він, жук велетенський, що лізе на нас. Он вона — рура небесна, в якій

стільки сфер, скільки у світі таємниць. Он він — хрест мій і присяга на рабство!»

Це було відчуття нової неволі, і він став сумирно ніякий, хоч і світив криваво душею; йому там, ув Іспанії, захотілося згадати молитви свої й попроситись у ченці. «Ти все одно — раб! — реготав Апти-паша, — і, як не крутись, раб — це раб, мерзенна худоба, пес мій — більшої ціни!» Він одстебував од пояса, що стягував розпоротий живіт, нагая з уплетеними в шкіру гачками. «Я не б'ю пса свого так, як битиму тебе!» — крикнув він, і рвучі гачки в'їлись у тіло, немилосердно шарпнувши й так укриту рубцями шкіру...

— Вони хотіли, щоб ми вступили в службу іспанському королеві, і плату клали високу, але хто ковтнув волі, кому приснилася рідна земля, той уже не хотів тинятися по світі. Ми відмовилися. Тоді взяли поміж нас семеро й засадили до в'язниці, а каторгу, й полон, і все наше добро відібрали. Здерли з нас одержу, кинувши якісь старі лахи, і тільки після того видали нам вільний лист...

Олізар обдивився всіх, що сиділи перед ним: князь зорив на нього з-під лоба; пані Павучиха неспокійно совалася й позирала на Розенроха. Знімала руки, впорядковуючи зачіску, всміхалася, але усміх на її лиці змінювався заклопотаністю. Знову підносила руки, розпрямляючи оборки на шиї, перелякано зиркала на князя; обличчя кривилося, наче готувалася до плачу, але за мить на вустах з'являлася бліда й вимучена усмішка. Олізар зирнув на дівчат і не міг визначити з-поміж них ту, котра навідувала його й принесла стільки втіхи, — дівчата сиділи однаково випростані й однаково холодні. Дивилися не так на нього, як повз нього, і він марно хотів зустрітись очима хоч із однією з них. Тоді йому здалося, що він, очевидно, в чомусь помилився, що їхня схожість із жінкою-птахом тільки випадкова, а може, вони навмисне взяли ту любу йому подобу? Блідий і тихий сидів на своєму місці Розенрох. Їжа стояла не порушена, він попивав поволеньки узвар, що його зготувала пані Павучиха, і обличчя мав, наче папір,

безживне. Здається, він не слухав Олізара, очі вже не палали — були то два шматки сторічної криги. Дивився невідривно собі на руки, а пальці крутили, розпрямляли чи складали кажаняче крило. Зрештою всі вони почали дивитися на те крило, і Розенрох, помітивши це, сполошився. Склав крило, як віяло, і сховав до кишені.

— Кумедна у вас забавка, пане! — зимно сказав князь.

— Коли бажаєте, зроблю такі всім, — відказав поспішливо Розенрох. — Ними добре обмахуватися від спеки.

— Вже осінь, пане Розенроху, — сказала Павучиха. — Хіба ви не помітили, помертвіла трава? Вона так смутно пахне!

— Не відчуваю запахів, — сказав Розенрох. — Відтоді, як цей пан, — він тицьнув в Олізара, — почав оповідати нам свої страшні казки, не відчуваю запахів.

Дівчата сиділи за столом нерушні, загадані і, здавалося, вслуховувались у себе, в таємничі голоси, котрі блукали в тілах їхніх. Можливо, озвалися там уперше, і їм через те було байдужки про все, що відбувалося навколо...

— Вів нас Сильвестр із Ліворна. Було нас тоді двісті вісімдесят чоловік, окрім русинів, ще генуезці, каталонці, сицилійці, провансальці, кандіоти й московитяни. Ми йшли напівголі й босі і просили хліба й води, а коли не могли допроситися, уривали дещо й силою. Через це за нами пустили погоню, і, доки вийшли ми з іспанської землі, не одному з нас спав з голови чуб — поклав-бо його на іспанських дорогах.

18

Людина веслує й веслує. Посилає вперед ручку весла, подається за нею, а тоді з силою відкидається назад. Море навколо безмежне, незоре, неосяжне, море хвилює й сипле холодними бризками; людина вся в цьому одновимірному русі, вона наче хвиля, що однотонно стукає об борти;

людина рухає веслом і жене в світ громаддя цього обій-
стя — корабель, загублений у безвісті; весляр не знає,
куди пливе цей корабель, та чи знає це й капітан його,
адже капітана того давно ковтнули хвилі. Стерничий теж
спить на морському дні, і його, як і капітана, повільно
й ліниво з'їдають вода і риби. Людина пливе й пливе і не
може спинитися — в неї на плечі тавро невільника, напис
про місце його в світі й призначення, і цього напису люди-
ні, прикутій до весел, самій ніколи не прочитати. Треба
тільки плити, не виходячи із заданого ритму, тоді не по-
рушать ритму і хвилі, не зростуть і не зшаленіють, не
обрушаться на весляра згори, кинувши і його до риб, стер-
ничого й капітана. «Хай краще розпадеться я на порох на цій
лаві, втертій тілом моїм, — думає весляр, — стану піском
і хай розмиває мене вода, але хвилям на поталу не дамся!»
Галера, на якій людина пливе, незвичайна, тут тільки один
весляр і жодної гармати, і хоч чотири вартівники цієї гале-
ри обвішані зброєю, зброя для них — лише прикраса. По-
серед галери вивищується вежа, стара й трухлява, — вона
наче щогла цієї каторги. Але тут нікому чіпляти вітрила,
адже вітрила на такій галері — це те, що заказано й запе-
чатано на сім печаток! Серце весляра мірно колотиться;
поки він не позбавлений здатності мріяти, йому здається,
що рано чи пізно приведе він цю галеру до рідного берега,
тоді, може, всі вразяться з його подвигу. Ця галера впливе
в уми й помисли його земляків, про неї складуть лямент-
ну пісню, про неї згадуватимуть, як про чудову оповідь:
забудуть тільки про самотнього й нікому не потрібного
весляра, що привів її перед очі людські.

Віє вітер, сипле пісок, засипає прорізи для весла — бій-
ницю, пісок уже давно бомбардує галеру. І Олізар натис-
кає на весло, начебто бажаючи перетворити його на крило,
і хай виросте з другого боку таке саме крило; хай полетить
цей корабель у край, де діти стьобають уявних коней,
туди, де співають речитативом свої чудні й красиві вірші
школярі, де збираються на гулянки хлопці й дівчата

і виводять співанки, де звучать струни кобзи і сліпець сла-
вить подвиги героїв, де плаче мати над умерлим дитям,
і плаче піснею, і де сміється інша мати, коли дитя вперше
хапає пожадливим ротиком її персо, — сміється таки
піснею; де ореться плугом земля і піт тече в ратая по
чолі — і піт цей проливається піснею; де воли везуть на яр-
марки високі вози, а на них мріє до неба засмажений до
чорного чумак — мріє так само піснею. Сидить різьбяр на
колодці і ріже дерево, коваль кує залізо, стельмах робить
вози, гончар — горщики, римар — упряжі й шкіряне об-
шиття, — діло своє вони вінчають піснею. Грає троїста му-
зика, і молодь скаче в завзятому танці і приспівує собі
піснею, Швець нагинається над недошитим чоботом,
а кравець міряє тканину; сницар розливає розтоплене зо-
лото, а ліярник — дзвони й гармати; конвісари ллють по-
суд і конви і мугичуть при цьому теплу мелодію, що дає їм
натхненний спокій. Олізар напружується, як тятива, на-
чебто готується стрілити в безмежжя особливою думкою
чи бажанням. Ні, він тільки може бачити, бачити й відчу-
вати: повертається з випасу худоба, мчать у нічне на конях
підлітки; руки його в'їдаються у весло, і він уже не може
спинитися, хоч небагато треба, щоб доміркуватися: чи ру-
шить куди корабель на одне весло? Тоді він чує над собою
рип крил — великий птах летить над головою — це візія,
адже зараз білий день; він озирається, і знову продираєть-
ся до нього крізь стіну пречудова й схвильована жінка, хоч
зараз-таки білий день. Вона стає біля нього навколішки,
вона тихо плаче, бо відірвала його руки від весла, мочить
сльозами його криваві мозолі й цілує їх, гоїть його теплим
диханням своїх вуст, вона шепоче до нього таким теплим
шепотом, як вітер у спечний день: «Ти зморений, ти збо-
лений, коханочку мій! Не треба багато думати про своє
весло. Не думай, що на одному веслі ти крутитимешся на
одному місці; вір мені і моїм сльозам, вір передчуттю моє-
му правдивому; думай, що ти таки їдеш туди, куди хочеш,
бо тільки так ти зможеш віднайти надію!»

В цей мент і вдарили тулумбаси. Сильні, короткі, часті й швидкі удари обома довбишами примусили Олізара зіскочити зі свого місця. Відкинув двері і вскочив у стодолу з катівськими інструментами. Перетнув її в кілька скоків і вистрибнув притьма на подвір'я. Били у великий тулумбас на сторожовій вежі. Обидва вартівники стояли обличчям один до одного і одновимірно змахували палицями. Внизу стояло два інші вартівники й гатили в тулумбаси малі, привішені до грудей. Яскраво сяяла начищена мідь тулумбасних казанів; з дому вже виступала процесія: попереду — князь, за ним пані Павучиха і четверо дівчат. Олізар тихо зойкнув: утікав Розенрох.

— Де він, де? — закричав неймовірно князь.

— Я тут, князю, — почули вони над собою голос.

На напівзруйнованій вежі, що вивисалася посеред подвір'я, стояв Розенрох. Руки його були вправлені у великі, схожі на кажанячі, крила, він стояв угорі, розгортав крила й сміявся. Сміх його був, як рокіт, верескливий й несамопитий.

— Ану зараз же злізь! — закричала пані Павучиха. — Що ти надумав, безумцю!

Тулумбаси замовкли. Дівчата охнули й схопилися руками за розтулені з жаху роти.

— Я не злізу, пані Павучихо! — засміявся Розенрох. — Чи ж я дерся сюди, щоб вас потішити? Ха-ха! Прийшла й мені пора вас покинути. Але я не такий дурний, щоб не знати: вночі цього обійстя не покинеш. З нього не винесешся на своїх ногах, але вилетіти з нього, ха-ха, можна! Знаєте, що я бачу за стінами? Величезне поле, ха-ха-ха, — воно неозоре, і весь наш замок — як мачинка. Ви, ха-ха, перед великим світом — тільки мурахи, ото ж заповідаю вам: здихайте тут, здихайте, хоч з-поміж вас ніхто ніколи, крім цього мандрованця, не здохне!

Він плюнув з висоти, раз і другий, тоді засміявся, наче

з лоскоту, затрусився й затремтів, — всі застигли, позакидали голови й безглуздо порозкривали роти. Дівчата зойкнули, але не притуляли до ротів долоні, пані ж Павучиха заплакала великими сірими слізьми.

— Він звар'ятував, ой-йой-йой! — заголосила вона. — Найрозумніший з-поміж нас збожеволів! Ой, рятуйте його, ой-йой-йой!

Розенрох обірвав сміх. Звівся навшпиньки, розпрямлені його крила стали навкосину, і він раптом змахнув ними й відірвався од вежі, витягуючи ноги, до яких було прив'язано мале крило. Вітер підхопив його й підкинув угору. Розенрох зробив у повітрі повільне й красиве коло, він змахнув руками, раз, другий і третій; вітер вдарив у нього збоку і кинув його вліворуч, знову змахнули розпачливо крила й винесли сміливця вгору, і знову зрадливо дмунув на нього вітер, ще раз і ще замахали крила, уже якось болісно й безпомічно. Розенрох шугнув над головами пожильців замку. Заверещали дівчата, заголосила пані Павучиха. Розенрох знову зумів вирівнятися, ще раз випростав крила і замахав ними, намагаючись податися до стін. Вітер підкинув його вгору, як пір'їну; почувся тріск, і Розенрох, викинувши з горла гострий, відчайний і розпачливий покрик, гупнув на землю просто під ноги вартівників, що стояли біля вежі. Один з них спокійно рушив до розпростертого на землі тіла, поставив на спину йому ногу й урочисто вдарив кілька разів у тулумбаса. Цей звук підхопили інші вартівники, а по тому над подвір'ям зависла моторошна тиша...

Тоді знову заголосила пані Павучиха, немов співала розкрито вустами, біла себе в груди, безкровна, почорніла; звела вгору обличчя, яке стало зовсім постаріле від печалі, й залила його слізьми. Впала на землю, знову звелася, тримаючи в обох жменях по пучку вирваної трави, і вдруге немов заспівала. Заломила над головою руки, висипала траву на себе й почала рвати сиве волосся. Розвела вбоки жмені, розщепила пальці — вітер підхопив її

волосся, і воно полетіло, як бабине літо, над двором. Пані Павучиха стукнула себе в груди, аж задвигтіли вони, й почала ламати пальці. Тоді вдарила чолом об землю і завила тонко й пронизливо.

Сонце вгорі світило сумно й тепло, дивилося, мов співчувало; пролітали над двором сиві косми, осідали на висохлу траву й бур'ян і засвічувалися срібно. Пані Павучиха знову пустила на вітер сиві коси. Закам'яніло стояли дівчата, незворушні, але й урочисті; Олізарові було дивно з них, адже були наче неживі ляльки. Йому здалося, що там, під одежею в дівчат, теж немає тіл, а в грудях у них не б'ються живі серця. Але він і сам відчував у серці крижаний холод, хтосьна-чому не жалів Розенроха. Кам'янів, як і всі, як, зрештою, і князь, — очі його були холодні й порожні. І тихий страх проник йому в душу: а що, коли він щось справді тут починає втрачати, а що, коли він тут — як всі вони, і стає з ними заодно, що, коли він замерзне серед цього двору в крижану бурулю чи навіки залишиться тут непорушним каменем?

Князь зрухнувся з місця й рушив. За ним потяглася розпатлана й розкуйовджена пані Павучиха, за нею — Олізар, а ззаду байдужно зашелестіли одежею четверо дівчат. Вони підходили до Розенроха важкою одновимірною ходою в лад із поступом князя, і це з'єднувало їх і гуртувало. Навіть пані Павучиха встигла отямитися, голова її була зведена, а тіло напружене й негнучке.

Вартівники зв'язали Розенрохові руки, і крізь зав'язь пропустили повороза. Інші два вартівники з малими тулумбасами щосили вдарили палицями, обличчя їхні скрижаніли. Олізар відчував навдокільний холод, здається, й вітер подув на нього, наче різонував ножем, мороз скував йому обличчя, а груди, здавалося, вкрилися памороззю. Вартівник скинув із пліч тулумбасика й підійшов кинути Розенрохові на шию петлю. Розенрох поривався щось сказати, але петля стяглася і слова не вийшли з горла — Олізар відчув від того холодну втіху. Перестрашено

зирнув на спини князя й пані Павучихи: були вони наче з дерева тесані. Чорна річка попливла з Олізарових очей, чорна барва поселилась у ньому, як смола в глибині землі. Знову вдарено в тулумбаса: спереду пішов довбиш. Мірно ступав і вдаряв, голову мав знесену. Олізар і сам звів голову. Перед ним захиталися три карки, а ззаду байдужно зашелестіли одежею дівчата. Вартівник з петлею йшов півобертом, пильно стежачи за полоняником: вряди-годи натягав повороза і здушував слова в Розенроховому горлі. Олізарові здалося, що така сама петля стягує горло і йому, — хотілося схопитися за неї руками і роздерти. Але руки його висіли безживно, і тільки очі виливали терпку й тиху печаль.

Отак вони і йшли, холодні й похмурі, над ними світило сумне й тепле сонце, літало в повітрі волосся пані Павучихи, сріблилося на траві, і вони розбивали його ногами, як росу.

Розенрох спробував повернутися до них, обличчя його заливалося слізьми; вартівник натягнув повороза, Розенрох крутнувся, і хрип вирвався йому з горла. Повороз поволочив його вперед, старий упав на траву, і до нього підскочило двоє інших вартівників. Розенрох, однак, не хотів іти. Він падав і падав, тоді вартівники схопили його під руки й потягли.

На хвилю прояснилося Олізарові в голові. Гріло тепле й сумне сонце, розтавала в душі паморозь — білий хорт болю прокинувся! Олізарові стало дивно, що іде він у цій чудній процесії і що голова в нього задимлена чорним димом. Почулося, що на спині в нього сидить кошлате мале страховисько, довгоруке й липке, заклеїло було йому очі темними напівпрозорими лапками, дихало димом і наганяло того диму йому в голову. Кволо заворушилася в мозку збуджена сонцем думка — пташеня жовте, що пробило дочасно шкаралупину й визирнуло на світ.

Бив тулумбас, і нутрові ковтки паморочили його ще більше. Смола в грудях гусла й кипіла водночас: біла

нитка співчуття, як волосина з печалі пані Павучихи, знову розірвалася й розчинилася. Сонце світило й світило, але мороз припікав сильніше, удари тулумбаса вбивались у голову, як гвіздки. Він заплющив очі, замотав головою, шарпнув сорочку на грудях, а коли розплющився — з очей йому лилася вже не чорна, а червона ріка.

20

Ось вона — стодола. Ось вони — драбина, й коловорот унизу, і стіна, на якій висять прищепи, стискачі, чепа, рвачі, маска з рогами і з залізною дудкою коло рота, колодки, миси на ніжках для сірки й олива, канчуки-четверику й трояки із залізними нацвяхованими булавицями; жах скував Олізара — жук, що повзе, чорний, лапатий, клейкий, рогатий, повзе в криваві рури серця, і з серця того вже рветься білий хорт болю. Схопив зубами того чорного, довгорукого, кошлатого, — Олізар впав раптом на коліна, схилив голову, й там, на його карку, затанцювали й застрибали в дикому двобої білий хорт і чорне страховисько. Рвали йому шию лапами, вгризалися зубами, але шматували й одне одного, летіла біла шерсть, як те волосся пані Павучихи, і летіло чорне пір'я — дим кипів у його мозку. Схилився нижче й нижче, припав до землі, і хорт бився з чорним страховиськом у нього на спині, і не було милосердя ні в того, ні в того: бран той — як бій дня та ночі, неба й землі, бій пекла й раю. Він слухав його всім тілом своїм, і не було вже в нього тіла: вони билися вже в нутрі його; зникав з цього світу, одна його частина — білий хорт, а друга — чорне страховисько; билися вони ще страшніше, ще лютіше, і такі були несамовиті й роз'ятрені, що Олізар затрусився, як у пропасниці, жах його поїдав, сила якась темна й дим.

— Встаньте, пане! — шорстко наказав князь.

— А може, йому щось заболіло? — занепокоїлась пані

Павучиха і відразу ж кинулася до нього. — Пане! — закричала вона тонким прілим голосом. — Вам нездужається, пане? Скажіть, це ж неправду всі подумали, що вам жаль оцього злочинця, це ж неправду?..

Олізар звів залите слізьми лице.

— Я вас прошу, — прошепотів він. — Я вас дуже прошу! Не треба тортур... Я вас дуже прошу, не витримаю цього... Не зробив він злочину, не вчинив!...

Князеве обличчя перекривила гримаса.

— От бачите, пані Павучихо, а ви ще його жалієте. Ви стільки нам клопоту приносите своїми непотрібними й марними жалощами. Поясніть йому, пані Павучихо!

— Не дурійте, пане, — зашепотіла та йому в вухо. — Не дурійте, пане, інакше це погано для вас закінчиться. Згодьтеся ліпше, що вам нездужається, бо у нас карають за співчуття до злочинця. У нас такий закон, пане, що коли ви співчуваєте злочинцю, то й себе ставите з ним на одну дошку... Навіщо вам це здалося, адже в такому разі ми будем вимушені й вас катувати, еге ж!

— Але я ж нічого не вкоїв! — здивувався Олізар.

— Ми хочемо повірити вам, пане! Може, й справді ви нічого не вкоїли, а як нам про те довідатися? Як нам довідатися, що ви не здибувалися вночі з цим ошуканцем і не вели якихось розмов? Ми ж хочемо вірити вам, бо хочемо мати вас тут за свого. Докажіть нам це, і всі до вас не матимуть ні підозри, ні зла!

— Як мені це доказати? — спитав здивовано Олізар.

— А тим, що плюнете на того, хто лихий. Зненавидьте його, любий, а коли це вже вам так тяжко, — вона зашепотіла так тихо, що він ледве розчув, — удайте, еге ж, удайте, що ви зненавиділи його! Але так удайте, щоб ми все-таки змогли вам повірити!

Напроти Олізара світилися жовті розпалені Розенрові очка. Вуста його кривилися.

— Ви ж плюнете, правда, пане Носиловичу? Плюнете і залишитеся чистим та безгрішним, чи не так я кажу? Ну

плюй, чорте, — раптом загорлав він, — і нічого виставлятися доброчиннішим, ніж ти є!

Олізар знову схилив голову. Білий хорт причаївся на споді його душі і зализував рани. Чорне страховисько на карку розправило крила й задоволено притупнуло ніжною, мов перевзуло чобіт. І це знову збудило білого хорта. Вистрибнув із серця, і на карку в Олізара знову розпочався герць.

Розенроха підвели до драбини. Олізар стояв похнюпившись.

— Плюйте на нього! — верескнула пані Павучиха. Вона ступила кілька кроків до Розенроха й виплюнула сивий згусток слини.

Олізар роззирнувся, як затравлений звір, і раптом кинувся в свою комірчину, до весла. Але вартівник підставив йому ногу, а другий миттю скочив йому на спину. Дві пари сильних рук схопили його й потягли до драбини. Він закричав і зав'юнився, але його вже прив'язували до приступки.

Зарипів коловорот, і витягся із Олізарового горла довгий і чорний вуж стогону. Змахнуло крильми страховище, залопотіли кажанячі крила, дико зарепетував побіч нього й Розенрох, білий хорт кусав Олізарові серце, і те обливалося червоною патокою.

— Я не можу, не можу! — загорлав Олізар. — Пустіть мене! Я не вчинив ніякого злочину!.. Я зроблю... все, що скажете!..

Поворози зм'якли, і Олізар, хитаючись, став перед Розенрохом. Двоє вартівників тримали його під руки. Знову зарипів коловорот, і страшно витяглося уже Розенрохове тіло — закричав він так, що Олізар провалився у темну яму. І тільки коли його припекли залізом, розплющив очі, і між червоних з білими смуг застигла його бліда, навіки замерзла сльоза. Тоді відлили його водою.

— Встаньте і плюньте на злочинця! — гостро наказав князь.

На обличчя Розенрохові наклали залізну маску з руркою біля рота, і один з вартівників готувався влити в ту рурку розпеченого олива.

— Плюньте на нього, плюньте! — зашепотіла Олізарові пані Павучиха. — Йому ж так пече. Навіть крапля вологи, навіть плювок ваш, що подасте йому, стане помічний. Ви ж невірник, пане, невже вам любо буде, коли того олива наллють і у вас?

Олізар напружився і хотів зібрати слину. Але в роті було сухо. Тоді він пхукнув, аби тільки виконати обряд, і застогнала земля, затрусилася, заплелася червоними стрічками — покотився згори розпечений гарбуз сонця, котрий був обплутаний білим памороззяним павутинням.

21

— Ось бачите, — сказала пані Павучиха, прикладаючи йому до голови мокрого рушника. — Так довго треба вас уламувати, а все через гординю погану і через недосвідченість вашу. Не можу всього повісти, пане, я теж боюся болю, але не подумайте, що в мене лихе серце. Зі щирого співчуття вам це кажу: живете тут і довго ще житимете, отож потрудіться вивчити закони, за якими ми провадимо існування. Нас завше навчав пан Розенрох, але, поки він остаточно отямиться, пройде час: ви, чоловіки, більш здатні до безуму, ніж ми, бідолахи.

— Хіба Розенрох живий? — спитав здивовано Олізар.

— А чого б, пане, бути йому неживим? Це у вас буває таке, у прибульців. Колись ми не знали... але, я не можу вам цього розказувати, пане, я так боюся болю, але скажу відверто: мені шкода вас усіх, бо всі ви тут бідолахи, хай і випадає жити в такому чудовому замку. Всі ви як діти без матері, і мені вас шкода. Коли б моя воля, загорнула б кожного з вас у коконець і носила б вам їсти та пити, тоді б ви не чворили дурниць і всім жилося б по-справжньому

добре. Я ж хочу, щоб усім було добре, я, пане, теж хотіла б бути матіркою, а може, була нею... але про це я нічого не знаю, мені тільки щось таке натякали, а ще мені сповістили, що ви всі — мої діти, через це мені так шкода вас.

— І я теж ваша дитина? — здивовано спитав Олізар.

— Може, й так, хіба я знаю? — м'яко зауважила пані Павучиха. — Може, мої діти тільки ці дівчата й вартівники — саме через те, що вони можуть бути братами й сестрами, ми не дозволяємо їм сходитися, самі знаєте, пане, у який спосіб.

— Тоді князь — батько і дівчат, і вартівників?

— Може, й так, а може, ні — хто може те знати, — зітхнула пані Павучиха.

— Може, їхні батьки вони обидва — князь та Розенрох. А може, й князь та Розенрох — мої діти, я теж не знаю цього твердо. От дивлюся на вас, знаю, що ви прийшли з далеких країн, а думаю, що й ви мій син. Хіба не може бути такого, що ви мій син, пане? — спитала вона благоувато. — Мені здається, що коли відчуваєш до живої істоти жаль, то вже цим стаєш йому матір'ю.

— Дякую за турботу, пані Павучихо, — сказав Олізар.

— Нема за що, — відказала пані Павучиха. — Я вам тут зварила помічного зілля, не можу сказати, з чого, щоб ви не збридили, але це швидко поставить вас на ноги. Скоро вечір, а вам, хе-хе, на ніч треба бути при здоров'ї. Пийте, пийте, пане, — це дуже помічне, вам покращає, і ви забудете, що і як у вас боліло.

Він пив. Солодка неміч розливалася по його тілі. Лежав у своєму покої на ліжку, кімната гарнішала, навіть пані Павучиха видалася йому гарною. Крізь оболони сочилось сонце, падало на підлогу й мерехтіло. Сонце схиялося на захід, і йому так любо було дивитися на яскраво-жовту стягу на підлозі. «Яке чудове життя!» — подумав він, солодко потягуючись.

Пані Павучиха при цьому почала задкувати, задоволено похитуючи головою.

— От бачите, пане, — сказала вона, коли стояла вже в прочілі внутрішніх дверей. — Я ж вам казала, все буде добре. Не думайте, що в нас тут зібралися лихі люди, о ні, пане! Князь, наприклад, так переживав, коли бачив вас непритомного. Він навіть дозволив вам зараз не сидіти за веслом, а полежати, скільки вам захочеться. Дівчата плакали, почули б ви, як гірко вони над вами плакали, адже подумали, що ви неживий. А вартівники несли вас сюди: я не могла дивитися без розчулення, як ніжно вони вас несли. Всі вас тут люблять, пане, навіть Розенрох, адже вступав він із вами у недозволені бесіди. Я тоді прокинулася і все чула, але зуміла переконати князя, що це він чинив, щоб просвітити вас і наставити, бо ви, пане, нова у нас людина.

«Мені нічого не потрібно, — думав Олізар, — я маю роботу — оте своє веслування, отже, заробляю собі на хліб; годують мене добре, зодягають, про мене дбають, а вночі я маю навіть жінку!»

Він згадав минулу ніч, і йому стало ще солодше, бо починав прагнути ночі нової, нового вогню та розкоші.

«Все чудово, — марив він, ніжачись у постелі, — куди краще, ніж на тій справжній каторзі. Чи ж була там така перина і чи трактували мене мої володарі як пана? Чи приходила мені до ліжка красуня і чи пестила так вигадливо?»

Ні, до нього приходила красуня. Власне, прилітала — білий і чудовий птах-жінка. Здається, і зараз хтось постукує до нього у вікно, хтось шарудить об оболони крильми.

— Ви ще тут, пані Павучихо? — спитав, він.

Але пані Павучихи в покої не було. Тоді він перевів погляд на вікно. Еге ж, білий птах притулився крильми до оболон і постукував дзьобом. І йому здалося, що це якась примара, а не білий птах. «А киш!» — загорлав він і раптом збагнув, що його вигук рознісся по цілому домі. Тоді він спробував перетворити свій вигук на пісню і забурмотів перше, що впало до голови:

*А киш! — гукнули гуси мені. А киш!
Чи справді, може, ти лешиш, чи спиш?
Солодка неміч очі мені лама,
А в серці — тьма, ах, розкішна тьма!*

Він раптом згадав: цю пісню співала йому мати, а склав її брат його, котрий учився в Києві у класі Софронія Почаського. «А киш!» — гукнув він знову, і птах розчинився, поплив по оболоні прозорими краплями, які затремтіли й заграли на сонці, кожна в маленькій, як веселочка, короні. Йому почулася ніжна музика і захотілося чогось доброго, теплого й солодкого — доброприємних пісень. Йому захотілося заспівати пісню, якої колись співав і брат його, пісню того ж таки Софронія:

*Світлий промінь сонячний усіх звеселяє,
Як на землю блиск ясний з Олімпу спадає,
Тим-то стада у полях широких дізнають
Радості щедротної — утіху приймають!*

Сльози вибилися йому на вії від зворушення, краплі світили на оболоні маленькими веселочками, втішними, як дівчатка-танцюристки, такими дзвінкими, як тон найніжнішої струни в лютні. В горлі йому купчилися слова давно забутих пісень; солодко награвала лютня, танцювали на оболоні чудові барвисті вертихвісточки і заводили, співаючи срібними ротиками пісні, що її складав той-таки Софроній.

Широко розчинилися двері, і через поріг пішли одна за одною всі четверо дівчат. Були надмірно схожі поміж себе, але він любив їх, любив їхні одного малюнку обличчя — схопився назустріч і запосміхався щиро.

— Так чудово співали, — сказала передня, — що ми не витримали. Навчіть нас цієї пісні.

— З охотою, дівчаточка, — сказав він, схиляючись у поклони.

Одна з дівчат підійшла до малого столика біля стіни, відхилила покришку, в столику заблищали струни — біля дівчини довші, а до стіни вужчі й менші. Вона присіла на услона, і пальці її побігли по струнах. Троє інших дівчат танцюльким кроком підходили до сітки, привішеної в нього над ліжком, але тільки торкнулися її, як розчахнулися внутрішні двері і в них затемніла сувора постать пані Павучихи.

— Хіба ви не знаєте, — сердито сказала вона, — що цієї сітки чіпати не можна? Хіба ви не знаєте, що він тоді робитиме?

— Пані Павучихо, — холодно сказала та, що грала на гусях, пальці її, однак, продовжували бігати по струнах. — Ваш язык, на жаль, ніяк не вкорочується.

— А що я сказала? — зайтрилася раптом пані Павучиха. — Я нічого не сказала, щоб цей міг зрозуміти, — вона тицьнула пальцем в Олізара. — Ану скажіте, пане, ви щось зрозуміли з того, що я сказала?

Олізар тільки розвів руками.

— Отож, — сказала пані Павучиха. — І я прошу не сердити мене. Бо коли ви хоч раз зачепите сітку, я стану ще не така люта. Всім відомо, що в домі я хазяйка сіток, а раз так, маю повне право їх оберігати!

Вона гордо підкинула голівку, а за мент двері, в яких стояла, голосно зачинились.

— Ах, ціле тобі нещастя, ця пані Павучиха, — сказала, зітхнувши, гусярка. — Все вона зіпсує! Сподіваюся, пане, ви не втратили доброго настрою?

Але Олізар втратив добрий настрій. Сидів на розкиданому ліжку, обхопив руками низько опущену голову, і в нього раптом заболіли всі виразки на тілі, здобуті в час сьогоднішнього катування.

Дівчата зашепотіли поміж себе, похапцем радячись, а йому здалося, що то шашіль точить дерево. Жовте дерево, що перетворюється в жовтий порошок, і той порошок провисає в сонячній стязі, як цівка піску в піщаному годиннику.

Зголошено вечерю, й дівчата поспішили вийти. Олізар підійшов до вікна і задивився крізь напівпросохлі краплі на залите сліпим дощем подвір'я. Ще зеленіла трава, хоч верхівки її скрутилися й потемніли. Блищало на ній срібне павутиння; він подумав, що в гаях зараз чудово. Жовте листя, вогке й лапате, встеляє землю, легкий запах тліну, гіркуватий і прохолодний, — такий гайок ріс біля батьківського обійстя; Олізар на мить позаздрив на Розенрохові крила.

Через дворище йшло на вечерю двоє вартівників. Йшли один за одним і наче карбували крок. Жовта із зеленим одежа їхня теж нагадала йому осінь, бо зелене на грудях та плечах їхніх починало жовтіти. Він знову подумав про Розенроха, і білий хорт болю помчав через дворище, перебігши дорогу пожовтілим вартівникам.

Олізар схаменувся й рушив до їдальні. Біля порога горів золотий гудзик, і він навмисне наступив на нього закаблуком. Припекло йому в п'яту, наче ступив босою ногою на жар.

Розчинив двері до їдальні: князь, пані Павучиха й дівчата вже сиділи на місцях, Розенрохове місце було порожнє.

— А де пан Розенрох? — невдоволено спитав князь.

Зарипіли малі внутрішні двері, і в них з'явилася з двома величезними книгами під пахвами зігнута постать Розенроха. Він поклав книги на столик і поспішив до свого місця.

— Ви, пане, завжди спізнюєтеся, — сказав невдоволено князь, і в цю хвилину зайшли вартівники.

Безтілесні слуги розкладали хліб та м'ясиво, розставляли мисочки з кашею. Дівчата дивилися на Олізара заклічно й ніжно...

— Ми пішли на Венецу, — почав розповідати Олізар, скося позираючи на Розенроха. Той не змінився, наче не йому лили до рота розпечене оливо. — А з Венеци ми

рушили до християнського цісаря. Тут нас знову затримали і просили стати на службу, кладучи добру платню, але ми відмовилися, посилаючись на тугу за рідною землею. Лишилося нас тільки п'ятдесятеро, решта розсипалася по дорозі. Після того ми пішли на Седмигородщину...

Він почав жувати шматок м'яса. Язик його ледве провертався в роті — не хотілося розповідати. Той осінній настрій, що відчув його в себе в покої, не відпускав і тут. Не покидав його й той запах: тлінний, терпкий і пряний дух листя. І знову побачив Олізар далекий-предалекий гай, опинився той так близько, що міг би простягти руку й торкнутися найближчого дерева. Гаєм, налягаючи на ціпка, ішов сивий дід з обличчям його батька. Вряди-годи розгрібав палицею листя, і з нього проступали тугі, крутобокі гриби. Дід ставав на коліна, вибирав гриби й клав у кошика, прив'язаного до боку. Одежа на ньому була простацька, наче був він не шляхтич, а підданаць...

— Чи не знаєте? — спитав раптом Олізар. — На Київщині тепер не голод?

Вони подивилися на нього зчудовано.

— Що таке голод? — спитала пані Павучиха.

— Це коли їдять замість хліба кору і гриби...

Зависла тиша.

— А в тій Седмигородщині і справді сім городів? — спитав князь.

— Сім істин, — забубонів Розенрох, — які треба нам знати, а окрім того — нічого. Завтра, панове, — його голос став твердий, — ми почнемо протверджувати цю мудрість. За той час, відколи змушені вислуховувати байки нашого гостя, ми всі розледащіли. Чи довго вам розповідати, пане? — звернувся він холодно до Олізара.

— Я розповів усе, — сказав неохоче Олізар. — З Седмигородщини ми пішли у Варшаву до його милості короля, там нам звелено дати їсти й пити, долучили до нас королівського пристава, коморника Андрія Заклику, наділили грішми й підводами, і ми щасливо поїхали до Кам'янця —

ці підводи мали лишитись у фортеці, туди ж їхав з ділом і Андрій Заклика.

— А далі, далі? — спитав, трохи хвилюючись, князь.

— По тому пішли на Меджибіж, прямкуючи у бік Бра-
славля, але по дорозі наскочив татарський загін.

— Далі! — підігнав його окриком князь.

— Ми були при зброї, — сказав Олізар, — і прийняли
бій. Але кінця того бою не пам'ятаю, пане.

— І не знаєте, як утрапили до нас? — спитав неймовірно
князь.

— Не знаю, — відповів знічено Олізар. — І не уявляю
навіть, у якій я стороні...

На те князь засміявся. Затрусилося за столом його
тлусте тіло, задвигтів стіл; щоки, і без того відвислі, дри-
жали, як холодець, а очі вирячилися. Всі інші сиділи за
столом непорушні й загадані, дивились у миски, тільки
велика блідість покривала їм лиця.

— Ви, пане, знову починаєте непокоїтися, — сказала
князю пані Павучиха. — Це вам зашкодить...

— Коли ж він нагадав мені мишу! — бухнув сміхом
князь. — Ви не знаходите, пані Павучихо, що він схожий
на мишу?

— Я б радила вам опам'ятатися, пане. — холодно ска-
зала Павучиха і повернулася до Розенроха. — Чи можу
я сказати виразніше?

— Ні! — похитав головою Розенрох. — Це б порушило
наш основний закон. Князь має не забувати належного
собі без нашої допомоги...

Тоді пані Павучиха повернулася до Олізара.

— Стільки див ви нам нарозповідали! — сказала вона
грічно. — Дякуємо вам, пане, і, коли втомилися, можете
йти спочивати!

— Але тут володар я, а не ви, пані Павучихо! — ревнув
князь, побагровівши. — І від столу відпускаю я, а не ви!

— Вибачте, пане! — холодно сказала пані Павучиха. —
Але я маю право всіх вас захищати.

Олізар гречно схилюся. В цей час і почувся гуркіт — князь відкинув услона, аж той покотився до стіни, і стояв, величезний, червоний і роз'ятрений.

— Я хочу побалакати з ним на самоті! — сказав він хрипко.

— Ні! — заверещала пані Павучиха. — Ні! Пане Розенроху, скажіть йому. Молю вас, скажіть йому!

— Сядьте, пане, — спокійно сказав Розенрох. — Ви таки забуваєтеся, адже в нас заборонено зустрічатися один з одним окремо від інших; може це робити тільки пані Павучиха, коли хтось із нас хворіє, — вона ж бо мати нам усім. Заборони маю дотримуватись і я сам: пан Носилович прийнятий до нашої родини і вже не потрібно з ним вести роз'яснювальних бесід. Не маєте права й ви зустрічатися з ним на самоті, навіть для того, щоб донести йому правила нашого співжиття. Все чинимо тільки тоді, коли збираємося разом. Отже, сядьте й поведьтеся спокійно.

Але князь не сідав. Стояв, важко дихаючи, аж ходили йому ходором груди, і жах проповз по Олізаровім тілі — князеві очі несамовито запалали.

— Чи можу я йти, панове? — спитав він із тремом у голосі.

Князь ніби схаменувся. Кинув поглядом на Олізара, наче ножем різнував, а тоді хрипко видихнув із себе повітря.

— Йдіть! — сказав і раптом закричав: — І ви всі, чорт би вас забрав, можете розсипатись у пісок!

23

Не все розумів з того, що діється. Але відчуття небезпеки й незахищеності відчував. Прокинувся й білий хорт болю і заскавучав, немов прищепив собі хвоста. Тоді звів білу чи сиву морду й завив тонко, начебто хтось і десь доконечно мав умерти.

Олізар проминув свої двері, вийшов на ганок і сів там, де любив. Сонце торкалося західної стіни фортеці; здава-

лося, якийсь жартун поклав, граючись, на стіну розпечене ядро і чекав, усміхнений, доки розірветься воно і рознесе стіну у друзки. Олізарові навіть закортіло піти до свого весла; підвечір вони, налягаючи на весла, завше співали. І хоч були серед них діти різних народів, співали вони пісень його батьківщини. Забриніла в голові ота мелодія, як блиск західного сонця, — десь далеко величаво звучав чоловічий хор. Від того роз'яснювалося все навколо, хвилі співу зносили каторгу над хвилями, підіймали аж під хмари, і летіла вона небом, щоб звідти, згори, кожен міг вилити тугу свою, оросившись навзаєм сокровенною радістю, — кожен клав на уста смак небес. Пісня розхитувала галеру, і та мчала так швидко, що прибігав до них Аптіпаша. Спинявся, жорстоко всміхнутий, бо всі вони були в залізі, а в нього при боці припнуто гостренну шаблюку. Отож і жило в його грудях обридження до прикутого «бидла»; його усмішка жевріла вогнем зневаги; той паша нічого не знав ні про крила, ні про щемке бажання волі; він і в гадці не клав, що вночі до них продираються птахи з невидимого острова, що вони несуть на устах смак неба і що вони летять на своїх крилах-веслах аж ген під хмарами; що туга їхня вмерла і вилилась із них, як сеча; він тільки знав, той паша, що силу цю треба не розуміти, а гамувати; через те й клалася його рука на ручку шаблюки, зросталася з нею, відчуючи гостре лезо, як завершення руки; через це й гнали вони корабель, куди наказував він. А вони співали тоді, не зважаючи ні на що, і могли б легко загинути, як гинули в час битов їхні брати, — сила кільчилася у їхніх м'язах, готова вибухнути шаленим вогнем.

«Тепер я сам, — смутно думає Олізар. — Найгірше, коли людина опиняється на самоті».

«Тут усі нудяться, але кожен зокрема. І ніхто не знає смаку неба на устах».

«Мені не навчити їх пісні, що єднає всіх та зносить», — думає він і наче летів, западав у прірву темнезну, глибоку й навісну, чорні хвилі морочно хлюпали навколо нього.

«Наука ненависті, — бурмотів він, — потрібна, щоб жити в цій тверджі, я мушу це збагнути. Але я не можу цього збагнути!»

Він дивився на сонце, воно вже наполовину вгрузло в стіну, але стіна залишалася стіною; знесиліле, гнучке проміння, як пруття, як павучачі ноги, розлазилося на всібіч, судомно обмацувало все навкіл, било кремінними пальцями у скло, і пальці ті ламалися — з них текла на облони червоно-жовта кров.

«Ядро не вибухне, — думав він. — Його поволеньки з'їсть ця стіна, зажене в рури глибокі, і воно пошле свій вогонь униз, щоб мучити грішні душі, яких так багато туди набилося».

«Тіла їхні втомилися напувати земне зело, вони теж просять спочинку та сну. І осінь убиває зело, спокійно й задоволено, а тіла ціпеніють і дубіють, адже сон — велике звільнення, сон — це відпущення від втоми...»

Наче вихор, вискочила на ганок пані Павучиха.

— Як ви могли тут сісти? — зашепотіла вона прілим шепотом. — Хіба не помітили — на нього найшло! Треба вам зачинятись у покої і нікого туди не пускати. Гальшка прийде до вас через мій pokій, а коли лягатимете спати, перевірте, чи не зсунулася сітка. Може, вона де порвалася, то постукайте в мої двері, я залатаю. Ми його уговкаємо, пане, але поки не вчинив переступу, ми не можемо його й карати. Це великий наш недогляд, і я сподіваюся, що внесемо в наші закони зміни. За вимовлений уголос намір до злочину ми вже караємо, тож він тримає язика за зубами. Еге, то хитра бестія, і мій обов'язок, пане, вас застерегти: він не на жарт заповзявся супроти вас!

— Але чому? — згукнув здивовано Олізар.

— Тому, пане, — сказала так само пошепки пані Павучиха, — що ви не від світу нашого. А проти кого ж йому братися, як не проти вас, чужака? Вас уже двічі карано, а це в нас недобра асистація, пане. Зовсім недобра! Це значить, що вас уже можна вважати призвідником небезпек

нашого життя; ні, пане, я всього не можу сказати, хоч тут і немає цих гудзиків. Ідіть швидше до себе, бо в мене не вистачить сили захистити вас!..

— Дякую! — сказав трохи розчулено Олізар. — Але коли він мене вб'є, чи не буде це для мене звільненням?

Пані Павучиха випросталася, і її обличчя закам'яніло.

— Ви сказали таке, — мовила вона урочисто, — за що варто було б вас катувати втретє. Думаєте тільки про себе, пане, і забуваєте, що, окрім вас, ще є люди. Ті, які сподіваються дістати звільнення з вашою допомогою. Отож, вважайте, що не казали свого лихого слова. Я добра, пане, і попереджаю, щоб більше такого від вас не чула.

— Гаразд, — сказав, схиливши голову, Олізар. — Я не все розумію у ваших словах, але хай буде так, як хочете... Мені пече моє невірлике тавро, пані... Може, якось допоможете?

— Допомогти можу, — сказала добродушно пані Павучиха. — Пийте оте зілля, що приготувала. Воно в слоїку біля вашого ліжка.

— Це зілля, що його пив і Розенрох?

— Так, пане. Воно дуже помічне, хіба ви того не завважили?

— Я це завважив, пані. Але гірке з нього похмілля.

— Чим солодше питво, тим гіркіше похмілля, — сказала пані Павучиха з піднесенням.

24

І все-таки він лишався спокійний. Неквапно перейшов сіни і відчинив двері. Ключ стримів зсередини, і він, повагавшись, повернув його в замковій щілині. Загадна усмішка блукала по його вустах; відчував на душі дивний спокій, оту тишу, яка буває перед бурею. Але не думав ні про бурю, ні про небезпеки, які чатують на нього. Все те лишалося за непроникною завісою, за неперехідною

стіною. Гостро боліло йому на плечі тавро невільника. Підійшов до вікна, сонце вже вгрузло в стіну, горів тільки святобливий німб, і розсипалося навсібіч проміння. Він жив коротесеньким ментом, у якому вміщалося його єство, під цю хвилю не мав ні минулого, ні майбутнього. Минулого тому, що його вже не може бути, а майбутнього, бо його ще нема. Все сплелося в один тісний клубок, і хоч до нього й вели зусібіч стежки й дороги, він обірвав їх, як обривають павутину, проходячи лісом. Не було в серці ні болю, ні радощів: осінь стукала до нього волохатим пальцем. Чув отой однотонний, спокійний стукіт — осінь розливалася від себе червоні струмки.

Маленька пуста холола в його грудях. Навіть пісок не вкривав її, пуста — це нічого. Може, тільки біла барва, а може, й ніякої барви...

Небо перед ним укрилося брижистими хмарами, вони раптом пожовтіли — жовті хмари над дивовижно ясною пружкою з темно-синіми ямами; там теж — пуста, і у них уже почали в'язатися драглисті вузли тьми. Вони скоро набрякнуть і розійдуться по цілому небі — барви спокійно повмирають. Устелене опалим листом небо — дерева в райських садах теж не вічнозелені; гостре прочуття, як прокіл списа чи шаблі, — тиша до нього йшла. Біла барва, по якій розповзається, наче зірка, кривава пляма — тягне вусебіч гострі шпичаки.

Сутінь пливла на землю від темних ям, як безконечні хвилі прозорої темної передгрозової тиші; на дні тієї темряви починав тихо народжуватися страх. Підіймав його на крилах пільми, щоб потім жбурнути донизу. Заплющився, чекаючи, що ось-ось це станеться, що жбурне його незримі сила долі і стане він кривавою краплею на лиці землі нашої; але ні, він стояв на твердій підлозі й похитувався — була та підлога як чардак каторги. Так, він плив, він не покинув каторги, він усе ще веслує. Його на певний час звільнили, змінили, і він, побрязкуючи кайданами, іде до свого ложа, щоб покласти на нього смертельно втомлене тіло...

Викресав вогню і запалив трійник зі свічками, а від цього вогню — ще один трійник. Між ними стояв срібний, начищений, аж висяювали боки, дзбанок. Відчув спрагу, схопив тремтячими руками дзбанка, припадаючи до нього пожадними вустами.

Пив, захлинаючись, і кров гарячіше закружляла по тілі. Починали струмувати притлумлені жадання: з'являлося розчулення, задоволення; відчув у собі силу, яка сталить м'язи і наповнює очі вогнем. Розчулення пом'якшувало ту силу, з'являючи тугу, — гасилися жовті розливи барви, наповнюючи все рожевим, малиновим і зеленим.

Тоді перед його зором попливли четверо дівчат, голісінькі, як ніч, — чудово й оманливо заповигинались у збавливому танці. Він знову згадав пісню Софронія Почаського — мелодія з приграшем на лютні, ця мелодія висоталася з його вуст, і він притупнув ногою. Пускався в танок із збавливими красунями, і вже нічого не бачив, окрім них. Окрім чудових, напівпрозорих тіл, в міру освітлених і в міру притемнених, отих чарівних овальних округлостей, і дивного, прегарного ритму, яким жили вони усі.

*Пастушок убогий сів під листям буковим,
Ритм пісень простих склада в затінні чудовім,
І аркадський молодняк насталоє вуха,
Де співають, а він гра, поки стає духа...*

Заспівали внутрішні двері, до нього йшла зі свічкою в руках Гальшка. В довгій, білій, прозірчастій кошулі, з розпущеним волоссям, жовто осяяна світлом з-під руки, вона всміхалася до нього чарівливою усмішкою.

— Заждався, любий, — сказала вона ніжно. — Я сама ледве дочекалася, поки стемніє...

І він пішов просто туди, де засвітився до нього вогонь, звідки війнула на нього голуба хвиля коханого тіла, впав на коліна перед нею, обхопив її ноги, притиснувся головою, наче хотів повернутися назад у таке саме лоно, що

з'явило його колись на світ; хотів згорнутися і скрутитися там, сховатися від світу, знайти той дивний і надійний сховок і рости не вперед, а назад: маліти й змаліти. Ніби мчав у бік зворотний, повертався у тіло батька свого і чув запах його тіла, мчав із покоління в покоління, у кров дідів та прадідів, в баб та прабаб; не знав, коли кінчиться ця втеча; отож цілував і цілував єдвабисту шкіру, руки його підіймалися вище й вище, доки не притисли до себе п'яну й жадібну голову, вуста якої обпекли його, наче вогненна квітка, що випиває комах; ці вуста випивали і його, і він пив їх і собі; груди його розтирали два розкішні яблука, і він поволі почав повертатися назад із тієї чудної втечі, з минулого і з предків своїх, через діда свого до батька; він готувався вмерти від того стріму, бо тіло його стало наче лук напружений, наче тятива дзвінка, яка відтягує стрілу, напинаючись тугіше й тугіше; вже не було більше сили в нього, вже годі було витримати напругу — з тугим шурхотом розрізала стріла червоне повітря й помчала...

Олізар лежав напівмертвий. На порожньому ложі, розкинувши руки й ноги, наче розіп'ятий, наче птах у невиданому польоті горілиць, очі його проглядали у бліду, каламутну щілину; вуста розхилилися від болю чи від стражданої немочі; волосся вросло у ложе, як у землю, і пило сік земний, розпускаючи у тій землі корінчата, його поволі крутило у хвилях притомності й непритомності; похитувало, наче оце вперше потрапив у бурю морську. Йому здалося, що поруч залопотіли, приємно обвіюючи, два білі крила — сів біля узголів'я білий птах. Видзьобував його вросле в ложе волосся, зривав корінці, якими він приріс до землі і тяжко стогнав — не міг той птах перетворитись на жінку.

— Дай мені розраду, — прошепотів Олізар. — Тут мені й поговорити щиросердно ні з ким!

Але птах не міг перетворитись на жінку, він тільки постогнував.

— Занеси мене в дім отній, пташе, — шепотів Олізар. — Мені вперше здалося, що не побачу його ніколи.

Але птах тільки заклекотав безсило в його узголів'ї — був прирослий його коханець до землі.

— В тебе ж є крила, пташе! — стогнав Олізар. — Коли б мені такі крила, я зміг би вибратись із цієї ями! Стань моїми крильми, пташе! Стань моїми крильми і винеси мене звідси!

Птах махав крилами. Стояв у нього на грудях, натужно впиваючись у них пазурами, й махав, махав. Тужився той птах, бо й справді хотів допомогти, але тільки запуская кігті все глибше в тіло його — не мав сили підняти такий тягар.

Олізар стогнав від болю, бо ті пазурі роздирали йому груди, допомагав птахові, зводячись, підпирався ліктями, але й це не допомагало. Тоді зітхнули вони обидва, і птах вийняв йому з грудей пазурі, обвіяв йому турботливо рани, торкнувся дзьобом, наче цілував, і злетів під стелю. Розвернувшись у польоті, ще раз обвіяв Олізара і вдарився грудьми об стіну. Прорвав її і поринув все вище й вище, туди, до місяця, де зорі й хмарки, адже і його біль був немалий. Летів, посвистуючи широкими крильми, а коли спустився на свій невидимий острів, вирвався з його горла крик, наче був журавлем і прощався з обжитим своїм гніздом...

25

У вікні стояв місяць, зазираєв досередини й виманював туди, де сонно мерехтить роса і де завмер на ганку неспокійний дід із материних казок. Але сьогодні Олізар не міг вийти — по всьому дому лунали важкі князеві кроки. Ходив і бурмотів під ніс прокляття, і це бубоніння, яке відлунювало і в Олізаровім покої, змушувало його ставати обачним, хоч він і хотів перемовитися з Розенрохом. Хотів

запропонувати спілку, приєднати до себе й пані Павучиху, в якої все-таки добре серце, змовити й Гальшку, а через неї — всіх дівчат: вони могли б домовитися, порозумітися і позбавитися хоч би оцих клятих гудзиків. Їх стало б у спілці семеро, і вони б постали супроти п'яťох, адже вони там, на галері, також були без зброї...

Важко ходив, гупаючи, князь, зітхав, постогнував, часом щось пив — хлюпотіло й чути було спраглі ковтки. Олізар озирнув захисну сітку над собою. Була зсунута набік, очевидно, порушили вони її з Гальшкою. Він підтягнув сітку і вгорнувся покривалом.

«Хай собі ходить той безумець, — думав він, — я зморий та вичерпаний. Немає сили й пальцем кивнути!»

Було йому затишно й тепло під укривалом. Він подумав: хай би прийшла до нього така смерть — у солодкому півзабутті. Все тіло його розслабилось і відмирало частинами, як відмирають стебла трави. Він не знав, де поділись його ноги, де руки пропали в цьому срібному сутінку; здіймалися високо груди його — очі зникали, вуха і уста. Палав ще кутик мозку, на грудях постогнували рани — це був солодкий і теплий біль, — десь глибоко в ночі почувся розпачливий погук птаха. Плакав його перший сон, що йшов до нього на тонких і довгих, як у павука, ногах. Мав біле тіло, складені крила і довгий, на мило, дзьоб. Сльози його камінням ставали, що тужавіє вночі під місячним світлом, — лискучі, яскраві смарагди; думки недодумані, думки згублені та вбиті — ось що таке ті нічні смарагди! Згасли його груди, і заснули рани на них, ледь-ледь жеврів, як місяць-молодик, шматочок мозку, і Олізар подумав, перш ніж згас той молодик, що це теж смарагд надкоштовний — шматочок тліючого мозку в темряві, молодик сподівань людських, молодик життя!..

...І тоді змилоstellвилася над ним вишня сила. Він пішов уявно вишневою просікою, осінь лежала на деревах, листя було бузково-жовте й пахло; боліло йому серце, очі його приплющилися, а ці дерева, й просіка, і бузково-жовте листя

густо залилися сонцем; довкола пострибували гладкі стовбури із світлими, як порізи, поперечними смужками, і пеньки з кількома пагонами коло них — обплело ті пагони срібне павутиння; його чоботи ступали по вогкому бузково-жовтому килимі; горів чистим бурштином глей, він зламав кілька грудочок і рушив далі, жуючи солодку, запашну і клейку живицю; від руху щелеп тремтіли в нього на щокках живчики; волосся ворушив вітер, налягав на спину, а коли дмунув сильніше, чуб упав на очі — біла шапка гарячого й сухого снігу. Так він ішов простоволосий, голова його сиво палала, не мав жодної темної волосини, обличчя оточила так само сріблиста борода, наче приклеїлася йому до обличчя ніжна сніжно-біла ласка, він жував пеньками зубів глей, і сам поступово обплутувався з ніг до голови павутинням. Знав: з пеньків його зубів вже не виростуть пагони, але очі в нього залишилися молоді — палають розумом і теплом. Він ішов до будинку в глибині, того самого, обриси якого майже стерлись у пам'яті, чоботи були напіврозвалені, і з дірок визирали темні, поморщені пальці — білили тільки облущені нігті. Що більше гріло сонце, то пружкіше ступав і радісніше світилися його очі. Бачив уже ганок, біля якого золотом горіли два клени, а вся земля довкруг була встелена яскравим, але вже підсохлим листям. На ганку сидів такий же, як і він, дід, так само білий, так само дивився на нього ясними й розумними очима. Шкіра обличчя його — пергамен старий і потемнілий; так, вони були схожі один на одного, вони під цим сонцем — як дві краплі води, і Олізарові підвернулися ноги, він упав коліньми в жовте шарудливе листя і притулився до землі обличчям. Не міг устати, бо білий хорт болю випивав йому серце, кров його і радість його; жовтий смуток скував щелепи чи, може, склеїв їх отой зірваний глей; Олізар не міг стояти перед цим старим на ганку, адже був недостойний його. Через те не бачив сліз, які покотилися з батькових очей, він не знав, що і в батька — двійника його — так само випивав серце, радість і розлучення

білий хорт болю, що і в батька пропали всі слова, що він став німий, як камінь, і тільки й міг що плакати — щасливий той, хто пустив од себе пагони, і двічі нещасливий той, в кого пущені пагони нещадно витнуто сокирою.

— Прийми марнотравного сина, батьку! — прошепотів Олізар.

Старий витер сльози, він уже не міг звестися — був надто ветхий деньми.

— Ти не марнотравний, сину мій, бо несамохіть покинув отній дім...

— Але я покинув твій дім!

— Ворожа, нагла сила забрала тебе від мене, сину...

— Я дав тій ворожій, наглій силі клятву на рабство, батьку! Я винуватий, винуватий і тричі винуватий!..

...У цей час він почув важкі, наче стогін, лункі, наче хто вдаряв важким молотом об міст, кроки. Йому важко було повертатися з того залитого сонцем двору, з тієї золотої осені і від недокінченої розмови, але він уже знав, що короткий його відпочинок закінчився, що сила, яка перенесла його до отнього дому, мала свої запоруки й зобов'язання, отож вихопила його з-під батькових ніг, крутнула шалено й понесла. І хоч який немічний був його батько, скочив він з відчаєм, простяг благально руки догори, до тих вітрів, яких стільки молив він про милість собі, до Бога, який і став Богом через те, що страждав; він кричав, його батько, він молив і просив, він плакав сивими слізьми, а вітер виривав з його лиця білу бороду і викорчовував біле волосся з голови. Олізар уже не чув його слів, плачу й стогону, через те не довідався, чи було послано йому вслід прокляття чи прощення, але він упевнився, що це була остання розмова з батьком-двійником і що двічі такої милості йому й сподіватися не варто: двічі вона смертному не дається...

Залізні кроки били, як довбні в тулумбаси. Звук розлунювався навдокіл, і Олізар остаточно прокинувся. Мірно дихали уві сні дівчата, посапувала, пухкаючи, пані Павучиха, шелестів папір — Розенрох, певне, читав. «Добре, що

хоч він не спить», — подумав Олізар. Кроки ставали грімкіші, наче ступав це залізний велетень, струшував жахливим поступом цілий дім. Забубонів щось, читаючи, Розенрох.

— «В забутому морі є невидимий острів», — читав Розенрох, але ті кроки забивали це бурмотіння.

Олізар затремтів і раптом сказав уголос:

— Пане Розенроху, ви чуєте ці кроки? Пане Розенроху?

Бурмотіння зтихло. Стихли й кроки. Зависла гнітюча, важка й незручна тиша. За мить знову зашелестіли сторінки і знову забубонів Розенроховий голос.

— «Нікому не дано побачити той острів, — читав він. — А хто побачить його, той уже вступив у царство, з якого не повертаються. Той уже повинен змиритися і знайти в собі силу, щоб заспокоїтися».

Завищали й заплакали двері, князь вийшов у передпокій. Кілька разів відлунилися важкі кроки, і стало тихо. Олізар відчув, що князь зупинився проти його дверей і облапує їх у темряві.

— Пане Носиловичу! — сказав він понуро й загрозливо. — Ви не спите?

Олізар не відповідав. Лежав скулено і ледве дихав.

— Ви повинні відчинити мені, володареві цього замку, — знову сказав князь. — Я прийшов до вас на вирішальну розмову.

Його голос був грубий і хрипкий. Олізар мовчав заціпенівши. Тоді закалатав князь у двері важезним кулаком. Двері застогнали й зарипіли.

— Я наказую відчинити, боягузе! — закричав князь у якомусь шаленстві. — Коли стукає володар, раб має йому відчинити. Чуєш мене?

Луна від крику пронеслася по цілому домі. Спокійно дихали уві сні дівчата, засвистіла носом пані Павучиха, а Розенрох спокійно перегорнув сторінку.

— «Той, хто потрапив на цей острів, має спалити за собою кораблі, — читав він. — Має залишити на тих кораблях надію свою і спалити її. Має спалити свої думки

і бажання — він уже не може ні думати, ні бажати, він може лише чекати!»

— Коли ти справжній шляхтич, — почувся за дверима сталевий князів голос, — то відчини мені. Я не буду тебе вбивати, як пса, а дам у руки меча. Ми поміряємося силою під місяцем. Я дам змогу оборонятися. І тільки тоді відріжу руки, а потім і ноги. Потім вирву тобі язика, який набрехав нам тут сім мішків вовни і сколотив спокій наш. Твоя коханка з'їсть того язика. Потім я вирву очі твої й подарую пану Розенроху, адже вони бачили більше, ніж потрібно звичайним очам!

Він викрикнув останні слова, і луна знову прокотилася по домі.

І Олізар раптом перестав боятися. Рухнувся, щоб встати, але руки й ноги йому задерев'яніли: та й чи може він битися з тим, хто врятував його від видимої смерті і дав прихисток? Руки його, однак, стискали кулаки, бо йому таки хотілося схопитися з князем у двобої, але сили в тілі не мав. Не відчував ані злості, ані урази, а відтак не міг битися. Через це він мовчки лежав, безсилий та спорожнілий, і тільки й міг, що дивитися на місяць. Той вливав до помешкання синій дим, і все плавалося й тріпотіло в тому димі, брижалося й коливалося.

— Ну що, коліна у вас трусяться, пане Носиловичу? — сказав князь іронічно. — Боїтеся вийти і стати в чесному бою проти того, хто вас ненавидить? Ви раб, пане Носиловичу, через це прирікаю вам: загинете, як раб! Ви кривоприсяжник і людина без честі!

Холодний дим упливав Олізарові в груди, пробиті наскрізь птахом, заповнював, як холодне оливо, і він весь ставав олив'яний. Червоно палало в темряві його обличчя, і він навіть знав, що воно світиться, як місяць. «Неміч, — подумав він, — ось що завжди вбиває мене! Я міг би стати на прою поруч з кимось, але сам я нищий!»

По ньому пішло, починаючи з лівої ноги, поповзло, як вуж, кошлате мале страховисько, довгоруке й липке, прос-

тягло вперед мацаки і заклеїло йому уста чорними, напівпрозорими лапками. Диміло й дихало димом і наганяло того диму йому в голову. Кволо блукали по тій голові думки, як знеможені голодом в'язні. В двері вдаряли крицеві князеві кулаки, і ці нутрові ковтки були, як грім тулумбасів. Оливо тужавіло йому в грудях, і в них задуб, так само знерухомівши, поолив'янений білий його і печальний хорт.

— Ви раб, пане Носиловичу! — не вгавав за дверима князь. — І не вдавайте з себе ліпшого за нас. Ви куди гірший за нас, бо ви потвора та гній!

Князь раптом завив, як пес, і в тому витті була така приреченість, що Олізарові мурашки поповзли по тілі. Водночас начебто пташеня клюнуло зсередини — пробився в Олізаровім серці малий і ще зовсім кволий росток.

— Так, я кривоприсяжник! — гукнув він в холодну порожнечу ночі. — Я багато зробив у житті недоброго й недостойного. Але одне в мене не забере ніхто, чуєте, пане Білинський?! Я завжди, так, я завжди буду сподіватися!

Глупа тиша покрила його слова, зітхнула вві сні пані Павучиха, голосніше зашелестів сторінками Розенрох.

— Ви наївний і смішний чоловік, — сказав старий і закашлявся. — Ви наївний тим, що тримаєтеся речей, які не мають ніякої вартості в жодному з існуючих світів, а смішний тому, що хочете прикрити цим свій страх!

— Він бунтівник, пане Розенроху! — засичав за дверима князь. — І даремно ви й та клята Павучиха в'яжете мені руки! Приречених треба страчувати!

І знову тиша розбила ніч оцю і всіх їх правцем нещадним, і зойкнула тихо в темені одна із сплячих дівчат.

Тоді встав у своєму покої, аж упав, гримнувши, услон, Розенрох, заплеснув книгу з недочитаною казкою і пробурмотів голосно й виразно:

— Будьте ви прокляті, сіятелі неспокою! Проклинаю вас, руйначі нашого чудового життя!

Олізар знову веслував. Хоч і прийшов до нього той сон чи видиво, ота зустріч його уявна з батьком в осінньому саді, серед листя й гіркого повітря, все ще мав сподіванку, тримався за нитку бабиного літа, бо гадав, що вона виведе його з цього лабіринту. Привиджувалися йому стежки в оточенні стін, стіни високі й білі і так химерно покручені — стіни-вартівники; ступив у цей лабіринт ще тоді, коли притисли до його плеча невідьничьке тавро; ішов та йшов, чи, інакше кажучи, веслував, і весло його — надія, якої не хотів тратити. Але рано чи пізно його одірве від дерева і полетить він (крила, думав він, і справді єдине, що може винести з цього лабіринту), жовтий, ще повний соку — тільки-но пив його із землі, з мізків та сердець грішників, з сердець та мізків праведників; надія — одне крило його, і коли б мав він друге — силу, він таки б знявся у небо. Але сили в ньому меншало й меншало, і він часто опускав весло, щоб перепочити. Замкнувся у цьому тісному покоїку і нікого до себе не підпускав, адже там, у домі, й досі блукає розстервлений князь, там тішиться з Олізарової несили й розпачу Розенрох, там ходить, заламуючи руки, пані Павучиха, а дівчата позавмирили, наче й нема їх. Глибока втома входить у його тіло, в'януть руки, голова починає хилитися долі. І він починає відчувати, що тут, у покоїку, зовсім мало повітря, він повинен щось придумати, зважитися, йому треба все-таки врівноважитися, щоб знову прийшов отой білий спокій і байдужість без страху. Він хотів покликати білого птаха, хай прилетить до нього і принесе йому живої води, і це не буде той безумний напій, що його готує пані Павучиха, — це буде напій тверезячий. Але навколо стояла мертва тиша, і він у цій тиші ціпенів і корчився, без сліз плакав до порожніх стін, і від цього печально й просторо ставало йому на серці, а з тієї печалі почав витинатися білий росток; Олізар закрутив головою, проганяючи безсилля своє й неприкая-

ність, бо чого він досягне, зачинившись тут? «Треба встати, — сказав він собі. — Треба встати і вийти з цієї в'язниці!»

Він встав. Набрал повні легені повітря, а тоді тріпнув чубом. І очі його засвітилися, а руки стислись у кулаки. Хрумкнув зубами, і напружилися його жовна, стали тужаві й гострі. Тоді він зирнув на весло і сміливо пішов до дверей. Відкинув заціпку й турнув щосили рукою...

У stodолі для катувань сидів Розенрох. Передивлявся знаряддя для тортур, і з несподіванки, що Олізар покинув свою в'язницю, в нього з брязкотом випали з рук залізні кліщі для виривання живого тіла.

Олізар пішов просто на нього. Розенрох перелякано скочив на рівні й хотів був тікати, вже задріботів маленькими крочками до виходу, замахав руками, немов хотів злетіти, й затрусив бородою. Олізар догнав його кількома скоками і, схопивши за коміра, підняв у повітря.

І здивувався, який легкий та безтілесний був старий. Метив безпомічно руками й ногами, хапав ротом повітря, вирачував очі, в роті у нього було кілька гнилих пеньків, сухий білий язик вистрибував з-між засохлих вуст. Олізар тримав його перед собою у витягнутій руці і роздивлявся, болісно зморщивши чоло. Тоді обережно посадив Розенроха на услона і спитав голосом, повним немочі й прохання.

— Ви, — запитав він, — ви знали, що той ваш князь нападав на мене, чому ж слали прокляття мені? Ви, — сказав він, — розумний і мудрий, додумалися зробити собі крила, чому ж ви не додумалися, що треба все оце знищити? — він кивнув на стіну, обвішану катівським знаряддям. — Скажіть мені, скільки душ ви замордували? Пощо вам ті сльози безневинних, пощо ненавидіти ви навчаєте, а не любити?

— Будь ти проклятий! — вигукнув тонким, пронизливим голосом старий.

— Ви хочете роз'ятрити мене, пане, — сказав тим-таки голосом Олізар. — Але я з іншого тіста!

— Такий, як і всі! — зойкнув старий. Його очі палали незрозумілою, неусвідомленою ненавистю, вуста його кривилися в жорстокий, глумливий усмішці. — Ну вдар мене, вдар! — зашепотів він. — Візьми все оце зі стіни, муч мене, ну, муч!

Олізар відступив на кілька кроків. Знову дивився, зморщивши чоло. По обличчі йому пробігла гримаса обридження чи нехоті, він потер собі лоба. На спину йому поволі збиралося оте кошлате, мале, слизьке, довгоруке, оте димисте й чорне — рвонув себе за волосся, щоб отямитися. Вуста його з білим зашерхом кривилися, а очі пожовтіли й стали сухі. Зібрав усю силу, яку мав, — повільно, натужно, мліючи від дивовижного напруження, розвернув своє важке, олив'яне тіло, звів ногу, хоч від такого зусилля застрибали йому в очах зірки, і ледь-ледь просунув її вперед. Розтулив рота, щоб легше дихалося, і зібрав усю силу для другої ноги: щоб підняти її, треба було ще більшого зусилля. Холодний піт покрив його всього, але Олізар досяг, чого хотів: той маленький, роз'юшений, плюгавий чоловічок вже не був йому цікавий. Розчинився перед його зором, як грудка льоду, — не бачив його, а тільки чув.

— Бий мене, пали! — верещав Розенрох. — Печи! Я ж ненавиджу тебе і всіх, хіба ти не зрозумів? Ненавиджу й проклинаю, кличу все лихо світове на твою голову, всі нещастя й хвороби! Бий мене, ріж, печи, розтягай, рви!

Олізар не мав під рукою ні палиці, ні стіни, щоб спертися, він стискав зуби, аж кришилися вони йому, зводив повільно й натужно руку, і то з таким зусиллям, що тріщали йому жили й кістки. Його пальці тяглися туди, за голову, де сиділо оте чорне, лахмате, слизьке й довгоруке, він доторкнувся холодної та слизької бридоти, і пальці його з нездоланною силою стисли все те нещастя в залізному кулаці, у вузлі нерозривному і нерозплітному, мертвому залізнму хапку.

Викорчував із себе оте чорне, кошлате, моторошне, безоке, ротате, воно вискотіло так само, як Розенрох, воно

волато до нього Розенроховим голосом, а коли змовкло, коли стиснута рука відчула, що вже порожня, коли витекло воно зі жмені, як дим, тоді знову повернулися в Олізарове тіло легкість та розвага, він став вільний і розкутий і вже міг іти, куди заманеться: ніхто і ніщо не могло його стримати.

— А не пече вас сумління, — озвався за спиною спокійний, мирний і розважливий Розенроховий голос, — що ви кривоприсяжця? Адже ви не раз переступили закон! Чи добрим наслідком це відміриться для вас?

Але Олізар був байдужий і до того. Ступив за поріг сто-доли, й чудове сонце освітило його. Вже не палюче, а лагідне і через це сумнувате, воно дивилося на нього, начебто та панна, котра вмивала й витирала його щодня, пішла геть. Отак пустилася собі по небі, коли ще тільки світало, коли ще спали її хазяї. «Задлялася я на цій службі!» — думала панна; а коли спустилася до сірого моря, коли про-світив її наскрізь місяць, вона жахнулася раптом: замість чудової краси своєї уздріла в морі зморшкувате лице. І розсердилася ця панна, пішла по землі, розлилася по ріках, долинах та озерах холоднуватими туманами і налила лис-тя своєю синьою барвою. Тим-то й гуляли ранками оті тумани, тим-то жовтіло напівспите листя; здавалося їй, що так поверне вона красу та юність свою. Натомість устало невмите й заспане сонце, а вона сиділа й старіла на очах, адже голубе — це не тільки колір юності, а й барва криги; вона мерзла й хотіла нагрітися в промінні заспаного сонця і бездумно рвала й розпускала по світі, як недавно й пані Павучиха, своє сиве, а відтак також голубе волосся...

Олізар немов забув про своє веслування й про сутичку з Розенрохом: підставив обличчя сонцю, й тиха, чудова, сумовита музика зазвучала над ним; спокій — лід синій, спокій — тиша жовта: зелень умирала в нього на очах; небо виростило над землею кілька величезних блискучо-білих грибів, на споді в них бовталася важка вода, хоч і не було її стільки, щоб прорвати сітку. Олізар копнув ногою якусь залізяку — була то стара, пощерблена, але ще добра шабля.

Він сперся об неї, як об палицю, якась нова сила з'являлась у ньому і освітила його душу рівним вогнем.

На ганку дому виросла суха й тонка постать пані Павучихи, вона побачила Олізара, згукнула вражено, аж притулила долоню до рота. Тоді замахала обома руками, сплеснула вражено долонями й поспішила чимдуж до нього.

— Що це ви коїте, пане! — закричала вона ще звіддаля. — Ви посміли покинути роботу!? Пане, пане! — кричала вона, дрібно перебираючи сухими й тонкими ногами. — Накликаєте на себе нещастя, чи ж мало для вас ще мук? Прошу, пане, повертайтеся на своє місце, добре зачіняйтесь і сидіть там нишком, поки вас ще ніхто не бачив, беріться, пане, хуткіш за весло й працюйте. Він, пане, десь тут ходить, а він, ви це знаєте, аж зовсім знавіснів!

— Рвався до мене вночі. Ламався в двері і стукав, хіба ви не чули, пані? — спокійно звідомив Олізар. — Викликав на герць, а коли я не прийняв виклику, обзивав мене брутальними словами.

Пані Павучиха вражено спинилася і знову плеснула в долоні.

— І через це ви не вийшли до сніданку? — спитала вона з жахом. — О пане! Те, що ви розповіли, немала новина! Клянуся, я нічого не чула! І дівчата теж, здається, нічого не чули!

— Чув Розенрох, пані Павучихо, — так само спокійно озвався Олізар, і на його обличчі заграла бліда всмішка. — Хіба він вам про це не сповіщав?

— Як він вівся? — швидко спитала пані Павучиха.

— Кинув прокляттям у мене і в князя. За те, що ми порушуємо тишу і спокій у домі.

— Це він зробив правильно, — серйозно сказала пані Павучиха. — А тепер ви маєте вчинити таке. — Вона нахилилася до нього й зашепотіла ледве чутно:

— Еге ж, ви маєте написати скаргу, цього буде досить, щоб його катувати. Тоді він заспокоїться, і все знову піде в нас на лад.

— Написали скаргу кому? — спитав Олізар. — Вам чи пану Розенроху?

— Ну що ви, як так можна? Хіба ми з паном Розенрохом щось вирішуємо? — Пані Павучиха закліпала сірими віями. — Скаргу треба написати князеві, адже він у нас до всього голова. Пан Розенрох тільки радить, а коли приходить до діла, то вже князь нами орудує...

Олізар сів під стіну стодоли, поклав руки на шаблю і зирнув прикро на велике й невмите сонце.

— Ви ж радили мені, пані, не зустрічатися з ним, — сказав він. — Ви ж кажете, пані, що він несамовитий. Чи ж захоче він приймати від мене скаргу на самого себе? Адже я маю скаржитися, пані, йому на нього ж!

— Це нічого не значить. Головне, що ви те вчините...

— Я не зроблю того!

— О пане! — згукнула Павучиха. — Чи ж вам немиле життя?

Але він не відповів, тільки зморщив прикро чоло й пильно розглядав пані Павучиху. Вона скинула на нього обурено оком, але притихла, змаліла, тільки позиркувала вряди-годи зацікавлено й хитро.

Він мовчав. Сидів під стодолю, спирався на шаблю і ставав наче листок, з якого випито синю барву. Обличчя його пожовтіло, а волосся побила перша сивина. Ніхто не дав би йому належних тридцяти років, а клали б принаймні п'ятдесят: лоб його був спружений глибокими, невидгладними зморшками, а підборіддя обросло сивою бородою. Пергаменова жовта шкіра полич, великі мішки під очима, а разом з тим горющі молоді очі, повні ясного, доброго вогню. Руки його, що лежали на голівці шаблі, покриті вузлуватим жиллям; був одягнений у сорочку з простого полотна, ту сорочку просмолено, щоб не заводилася нужа. Рукави закасано, і оголювались м'язисті, випрацьовані біля весел руки. На Олізарові були й штани такого ж полотна, а на ногах — важкі чоботи.

— Ви такий гарний, пане! — сказала Павучиха. —

Через це мені дуже вас жаль. Ох, як би я хотіла вам допомогти!

В дверях стодоли став малий дідок з довгою бородою. Сів на порозі і всміхався.

— Я хочу теж йому допомогти, — сказав він. — Але це такий упертюх! По-моєму, таких упертих нам ще не траплялося, як ви гадаєте, пані Павучихо? Він не слухає доброго слова й доброї ради.

Олізар раптом звівся. Схилив голову, начебто важко й довго про щось думав, наче довга шворка обплутувала його свідомість — був обсотаний і зв'язаний нею; він думав, а радше уявляв собі, що є на світі ота чудова дорога між вишень, чув у роті приємний клейкий смак глею, йому захотілося обірвати з себе сіре павутиння — шворку оту, бо ще так рано було покидати йому дерево життя. Ще тліла в ньому тиха, але гаряча іскра, ще освітлювала, як свічка, душу, і він весь засвічувався від того вогню. Але шворка все міцніше плутала йому тіло, в'язала руки й шию, обкручувалася, наче змій-полоз, на чолі лягла зміїна голова, і йому здалося, що на лоба йому накладено гарячого обруча.

— Дозвольте мені піти від вас, — попросив він м'яко й принижено. — Це єдине, що може допомогти мені. Вже небагато проживу, а з вашою поміччю я таки зміг би повернутися до отнього дому...

Стояла тиша. І Розенрох, і пані Павучиха мовчали.

— Я вам хочу оповісти, що таке отній дім, — сказав Олізар. — Це те місце, куди ми конче маємо повернутися, коли немає більше сили жити. Це те місце, де легко вмирати і де можна сподіватися на благословення предків...

Легке нетерпіння покрило лиця пані Павучихи й Розенроха. Зрештою старий зітхнув і мирно й милостиво проказав:

— Нам важко зрозуміти одне одного, пане Носиловичу! Але ми хочемо вам допомогти. Напишіть скаргу, еге ж, на князя, й подайте її не князеві, він таки справді зараз несвідомий і лежить зв'язаний у холодному підвалі, — нам

подайте! Він справді буде покараний, і не менш люто, ніж це чинили зі мною чи панею Павучихою. Ми дозволимо катувати його вам...

Олізар зирнув на Розенроха і раптом відкинув з рук шаблю. Вона впала на землю з глухим брязкотом. Рушив просто на старого, аж той перелякано скотився з порога. Олізар вступив у двері й озирнувся на пані Павучиху. Обличчя її було скорбне і співчутливе, а в очах висяювалися дві золоті сльозини. Похитувала головою, наче була тонкою й кволою рослиною, наче гнув її вітер і всю силу вона зібрала, щоб отак хитатись, хитатись і не зламатись...

27

І він знову веслував. Подавався за ручкою, відводячи весло назад, а тоді пускав його в воду й натискав щосили — він таки не втік із галери-каторги. Поруч сиділо троє товаришів його, попереду теж четверо, і всі вони під погук стерничого налягали на весла. Бурувала під бортом невидима їм вода, вони наче вговкували тими веслами непомірного якогось і химерного звіра — ні, той не був їм ворогом. Ворожа була їм радше сама галера.

Йому захотілося раптом скласти трен про все те, лямент героїчний, щоб його могли співати тисячі таких самих невільників, як він; барвисті слова ладнав одне до одного.

Олізар побачив в уяві своїй вершників — слова людські, — котрі гнали на нього лютою тьмою війська: одежа в кожного неоднакова, так само й лиця, хоч вони складали одну юрму. Десятки птахів з людськими головами повсідалися на безлистому дереві, дерево те обплутане срібними струнами, як осінньою павутиною. Але він хотів пісні без музичного супроводу, бо де б почули той супровід нещасні галерники. Він мугикав, і в тон йому мугикали всі двісті вісімдесят невільників, і проривалися крізь те мужнє низькотонне мугикання слова — як виплески хвиль.

«Ось те, — думав Олізар, — що я можу зробити, щоб допомогти вам, бідні мої і страждущі братове!»

Він уже виспівував цілі рядки пісні, тої пісні, що її підхоплять тисячі розсипаних по світі голосів.

«Ми чуємо одне одного, — думав він. — Цю пісню співатимуть про нас і для нас птахи й хмари, вітер просвистить її мелодію на мільйонах сопілок — ось вони, крила, — думав він, — які можуть винести мене з цієї прірви та лабет».

Чисте і ясне, як сльози, почуття підняло його, знесло, і він пішов, наспівуючи, по небі, перестрибуючи з хмари на хмару. Він ішов туди, де б'ється вічним боєм світлий лицар з чорним туром на дев'ять рогів: тур чорний — печаль людська, а світлий лицар — радість і натхнення його...

Зімліли м'язи, він спинив весло й озирнувся навколо. Був сам у тісній дерев'яній комірчині, над головою висала низька стеля, а в просвіт-бійницю, куди застромлювалося весло, вливалось тремтливе повітря і світло. Він вийняв з бійниці весло, тоді ліг на підлогу й поліз у ту бійницю, щоб озирнути світ.

І побачив він безмежне та хвильливе, порожнє та синє море. Навколо не було ні душі, побачив він степ з посохлого тирсою, котра хиталася й шаруділа, наче осипався пісок. Він проліз ще глибше в бійницю — хотілося йому напитися того світла, що проливалось так скупо в його тісну комірчину.

Він дихав смутним сонцем, повітрям прохолодним і терпким — все навколо вмирало. Тоді він заспівав туди, в той пролаз, хай назвуть його тисячу разів вар'ятом, хай піддадуть і тортурам; він заспівав туди, в простір, намагаючись труснути слабкими руками грубу й нерушну стіну; ця пісня його не повинна вмерти — це надпорив його й велич!.. І він вмирав тут, біля бійниці, бо це було все, на що міг зважитися і що було під силу йому; він каменів тут, хоч тріпотів у ньому кожен м'яз. Слова летіли у простір, як стріли, пущені у всесвіт, і губилися. Губилися безповоротно у безлунному безмежжі, у цій тиші просторій та неозорій.

Місячний біль

Фантастична повість

Дивуються люди, що Василіск одним очей позиром чоловіка вбиває.
Далеко більше дивуватися треба, що чоловік очима своїми,
либонь, не тіло, але душу і не часовою тільки,
але вічною вбиває ззубою.
Іван Величковський

Стугіозуси

Сірі хмари колотились у небі, наче було накидано туди роздутих, розкудланих голів, і вони котилися, як колеса, що ледве долають грязюку.

Я йшов разом із Вітторіо, ми й справді ледве долали багно. Пробиралися повз зачинені віконниці, і дощ, що вряди-годи розкрапувався з тих схожих на колеса голів, обсипав нас з голови до ніг, і ми стріпувалися, як мокрі кури.

- Погода, хоч собак вішай! — буркнув я.
- Що ти сказав? — озвався за спиною Вітторіо.
- Я сказав кілька слів про погоду.

Позирнув на небо, і погляд мій заблукав поміж хмар. Стояв я тут, на цій брудній вулиці в Болонї, і велика туга охопила мене. Побачилася мені раптом дорога, щедро залита сонцем, обабіч вигиналися дві стіни молодого хліба, а по тій дорозі їхав мій батько. Їхали коло батька я і мій молодший брат. Вгорі висів невгамовний жайворонок і дзвонив, дзвонив...

— Згадався рідний край, — тихо промовили мої мокрі уста. — Ти любиш згадувати рідний край, Вітторіо?

— О так! — вигукнув Вітторіо. — Це маленьке місто між скель. Там замок моїх предків, і я часто гуляю по його покоях вночі. Уві сні, звичайно! — засміявся він.

— Вітторіо... — сказав я сумно, бо ніяк не міг подолати цього химерного настрою, що раптово обнав мене. Бозна-чому захотілося, щоб я опинився на цій вулиці сам, щоб зміг повернути в інший бік, ніж той, куди ми йдемо, — щось зі мною діялося не зовсім збагненне: великі хвилі підкочувалися під ноги, наче стояв я на морському березі; кликали вони, ті хвилі, і манили ступити на їхні хиткі спини.

— Хотів мені щось сказати? — повернувся Вітторіо.

Я зупинився й замилювався на свого приятеля. Тонкий і стрункий, з орлиним носом і променистими темними очима, які аж світяться в цьому сірому світлі, — добрий і любий мій товариш, з яким мені завжди легко; слова сиплються з його вуст, як ніжне пелюстя, а очі його народилися для того, щоб заворожувати красунь. Я милувався з приятеля, адже сам був інакший. Жодна красуня не опустила переді мною зору: сірий я, наче шматок олива. Але ніколи не заздрив Вітторіо — ставився до нього з любов'ю.

— Не хочеться йти сьогодні в ту таверну, — сказав я м'яко. — Мені, любий мій друже, чогось неспокійно на душі: цілу ніч снилися важкі сни...

Мені снилася рідна земля. Дивився на неї з височини, наче став птахом і лечу, ледь ворущачи крильми. Місяць яскраво осявав місто внизу, оточене дерев'яним частоколом. Посередині воно було перерізане внутрішнім парканом, який відділяв частини, що ними володів наш рід і рід Сокольських...

— Саме тому, — озвався Вітторіо, — я й веду тебе в таверну. Маю охоту повеселитися! Коли мені лягає на душу тривога, я, друже, п'ю вино чи намагаюся закохатися. На день чи два, а буває, що тільки на ніч.

Він засміявся, блиснувши зубами.

— До гулянок і я охочий! Хоча щодо красунь...

Вітторіо вдарив мене рукою по плечі, обійняв.

— Тебе гризе, друже, тривога. Твій тон... еге, в мене від нього аж мурашки побігли по спині. — Дзвінкий сміх

Вітторіо трохи неприродно озвучив довгу й порожню вулицю, по якій ми йшли.

— Сказав так тому, — озвався я тим-таки тоном, — що мурашки почали повзти по мені раніше.

Вмікач

Брудний, зарослий чоловік ішов через занедбане поле. Навколо хиталися мокрі від недавнього дощу бур'яни, босі ноги в чоловіка задубли, одяжа звисала брудними клаптями, а очі палали гарячковим вогнем. Чагарники довкола були вже голі, голе було й небо, хай і повите хмарами. Гнала чоловіка нудьга, він вряди-годи зупинявся, наче бачив перед собою марево. Він і справді бачив марево, гру різноколірних стяг і кіл, вони змінювалися і зміщувалися, і від споглядання цієї гри чоловік мав утіху. Перед його зором мінялися місяці й пори року, часом він бачив поле, повне золотого хліба, а з синього неба лялося на нього чисте срібло пташиного співу. Він бачив затишну білу хатину під солом'яною стріхою, а на порозі тієї хатини — його батько й сестра. У дверях стоять один і другий його брати, він іде до них, і вони приязно всміхаються, чекаючи, коли перебреше він нарешті поле і дійде до воріт. Батько тоді підніметься назустріч, і очі його синьо засвітяться.

По той бік поля, бачиться йому, дзвінко клепле косу висока чорнява жінка. На ній барвисте вбрання, а коса її чорно грає під сонцем.

Глуха втома ламає тіло подорожнього, він хоче сісти тут-таки на землю, хоч зовсім близько від нього і біла хатка, і рідні його серцеві постаті.

Жінка з косою повертається до нього і дивиться довгим, незмигним поглядом.

— В тому убогому житті, — бурмоче чоловік, — мені буде затишно. Давно вже мрію про мирне пристановище, світло печі і теплий дух вареної страви. Людина завше

цього прагне, і завше настає час, коли їй треба постукати в якісь двері...

Здається чоловікові, що світ, у який йому випало при- міститися, розкладено на дві великі кулі. Одна повна до- щу, вогкого вітру і голих чагарників, друга повна золотого хліба, сонця і срібного дзвону. Жінка в барвистій одежі — в тій другій кулі, ідуть там жнива. Вона косить пшеницю, хоч годиться збирати її серпом. Біла хатка з рідними по- статями теж у тій іншій кулі, і йому, здається, довго ще туди брести.

Стискає уста, аж риплять зуби — інші образи вже пли- вуть у його втомленій уяві, йде поруч із ним Вітторіо, і його чистий сміх зігріває подорожнього...

Скаче через поле худий, висохлий на тріску вершник. Очі його палають, а він, забувши про повіддя, махає ру- ками...

Чоловік зупиняється. Мружить з натуги очі, тре бруд- ними пальцями чоло, наче збирається щось згадати. Але він не може нічого згадати. Тоді простягає перед собою руку, як сліпий, і раптом відсмикує — рука наразилася на дерево.

Дерево стоїть серед поля самотнє й голе. Під ним ле- жить мокре й лискуче листя. Жовто-брунатне і вже напів- мертве, воно сяє тихим тліном — пробрала його трутизна. Синя невелика пташка пурхає з чорної, наче виглянсова- ної гілки і щезає в сірому повітрі.

Чоловік починає згрібати листя. Горне його скоцюрб- леними пальцями, гребе, наче граблями, і кидає оберем- ками під дерево. На те він розтрачує всю силу, бо коли сідає під дубом, очі в нього сплять.

Тоді ж бо він і чує цокіт кінських копит. Далекий, зовсім глухий звук заповнює слух утікача і примушує на мент розплющитися. Холодний вогонь струмує з його погляду — наче хвиля вітру прокочується через голе поле.

Bimmorìo

— Я тоді побачив, — шепотів утікач, — чоловіка, що дивився на мене і всміхався. Коли ж дон Карлос вигукнув свою похвальбу, той чоловік розреготався.

Я і зараз бачу ту картину: висохлий на тріску юнак дивився на розгулялих студіозусів, а очі його горіли несамошитим вогнем.

— Он хто найбільший багач у Болонї, — прошепотів мені один із студіозусів. — Це він — Бонтиволья!

Дон Карлос щось кричав, верещали дівчата, музики надриналися, і я відчув веселий трем, що завше охоплював мене, коли я впадав у добру гулянку.

Бенкет тільки зачинався, і ми сподівалися на бучне дозвілля. Джорджано вже вигукував непристойні вірші, а мій любий приятель Вітторіо поривався танцювати на столі. Йому звільнили місце, і він закрутився дзигною. Кричав і підвискував, а ми плескали в долоні й погукували. Бонтиволья теж плескав у долоні, хоч на вустах його приклеїлася зневажлива усмішка; дівчата, що примостилися біля нас, сміялися. Декотрі з них уже сиділи на колінах у нашої братії і пили разом із ними; я теж осмілів і потягнув за руку одну. Дівчина жартома відбивалася, але вино, яке я їй запропонував, випила, весело перекинувши келиха до рота; вона приснула зо сміху, червона рідина потекла їй на підборіддя, а мені здалося, що із ночі, через темні вікна простяглася раптом довга й прозора рука, увійшла мені в груди і міцно стисла серце. Я завмер, і навіть моя дівчина перестала сміятися, від здивування очі її розширилися, а мокрі од вина уста розкрилися.

— Гей! — гукнув дон Карлос. — Хто зі мною змагається?

Він застав руку за спину і, схопивши губами келиха, вправно перекинув його до рота.

Це вивело мене із заціпеніння, і я, як і всі, кинувся до свого келиха — ми радісно почали обливатися вином.

Джорджано приснув вином дону Карлосу межі очі, а дон Карлос урочисто посадив йому на голову таріль з приправами до м'яса. Всі загорлали, музики надривалися, і ми пішли зі своїми дівчатами в танок. Навколо плавав зелений дим, ми нависніли в розгулі, завзято крутили своїх дам і тупали ногами. Піт градом котився з наших червоних облич, роти жадібно хапали повітря, з них виривалися хрипкі погуки; верещали дівчата, від того галасу й тупоту, здавалося, ходили ходором стіни таверни. Бонтиволья дивився на нас гарячими очима і пристукував у такт музиці рукою. Глумлива усмішка зникла з його вуст, на худі щоки лягло по рум'янцю.

Тоді мені захотілося учворити в цьому пекельному клекоті якийсь бешкет чи жарт.

— Гей! — закричав я Вітторіо. — Хочеш, я вб'ю тебе поглядом?!

Всі засміялися, я засміявся також, засміявся й Вітторіо, засміявся в кутку Бонтиволья. Всі кинулися до мене й загорлали:

— Вбий його поглядом! Вбий його поглядом!

Дівчата кричали те саме — це була дивна суміш тонких і грубих голосів, і я, підбурений хвилями чаду й хмелю, гордо вийшов наперед. Всі обступили мене, сподіваючись на якесь чудо.

— Стривайте, — сказав я, п'яно похитуючись. — Я зараз уб'ю його поглядом!

— Га-га-га! — заревло товариство і заплескало в долоні.

І знову здалося мені, що звідтіля, із ночі, простяглася довга й прозора рука, увійшла мені в груди і міцно стисла серце. Але було вже пізно відступати. Вітторіо поставили навпроти мене, він прискав сміхом, а я зробився сумний.

Це була тільки мить, бо на мене раптом плеснуло темною силою, неначе впала на голову ніч, а сам я почав дерев'яніти.

— Вбивай його! — кричала невгамовна братія. — Чого ж стоїш?!

Я не знав, що зі мною діється. Гарячий клубок підкотився під горло, червоний вогонь спалахнув у мозку; щось розкололося, бо відчув я глухий звук; мені перехопило подих, і я ще більше здерев'янів. Погляд мій випромінював наземне сяйво, я весь горів, наче смолоскип, — по таверні промчав шалений вихор, все посіріло, і я побачив перестрашені обличчя моїх товаришів, роздерті в крикові дівочі лица, спотворене і страшне обличчя Вітторіо, мого любого друга. Мені вже несила була витримати це напруження, я відступив набік і раптом — диво дивне! — раптом завмер, скутий хвилями незрозумілого жаху: Вітторіо падав.

Все навколо освітилося мертвотно-блідим світлом, я відразу втямив: сталося щось дивовижне і страшне. В таверні запала тиша, всі повернули до мене білі, як полотно, й перелякані обличчя, вгорі над моєю головою начебто батіг стьобнув. Я скрикнув уражено, як кричить поранений птах, і, затуливши обличчя долонями, кинувся до виходу.

Але я не встиг вскочити у темний завулок. Чиясь сильна рука спинила мене, і я побачив бліде, висушене обличчя Бонтивольї.

— Ходімо зі мною! — гарячковим шепотом сказав він. — Я сховаю тебе.

Я покорився — мені нікуди було тікати. Тому покірно пішов за ним. Неподалік стояли коні, і ми, скочивши в сідла, помчали по темних і наче мертвих вулицях Болоньї.

Вмікач

— Ось що порушило моє життя, — шепотів утікач. — Тоді, влітку 1592 року, світ для мене і справді переломився.

Він сидів під деревом на купі мокрого листя, і перед ним знову відкрилася ясна далина — світла, залита сонцем куля.

Йшла до криниці з двома дерев'яними відрами на коромислі сестра. Спинилася біля криниці і почала спускати

між цямриння тичку з начепленим цебром. Голосно зарипів журавель, піднялося вгору його охвістя з прив'язаним каменем.

Батько сидів на порозі, а двоє братів пиляли колоду, взявшись за ручки синьої, лискучої пилки. Летіла з-під тої пилки золота тирса; коло братів блукали, розпустивши пишні хвости, пави і погукували тонкими, різкими голосами. Клювали тирсу, а сестра витягувала вже друге цебро. Воно вигулькнуло із цямриння, і від нього відкололося кілька іскристих, водяних язиків.

Сестра начепила відра на коромисло і пішла, красиво вигнувшись, до хатини. Брати повернули до неї обличчя, але не перестали пиляти. Повільно ходила в їхніх руках пилка, поперемінно переміщаючись від одного пиляра до іншого. Золота тирса засипала завмерлих біля їхніх ніг пав, а батько підвівся, щоб дати дорогу дочці, котра йшла до порога з повними відрами...

Було мокро й холодно. Втікач, зібравшись на силі, встав. Рушив від дерева, ледве переступаючи ногами, і довго йшов. Зрештою незрима сила знову спинила його. Знову витяг руку, як сліпий, і торкнувся паркана, що виріс йому на дорозі.

На пальцях лишився бруд від моху, яким обросло дерево. Він пильно подивився на замащені пальці, а тоді, спираючись долонею об паркан, поплентався до воріт. Були вони перетрухлі і безживно завалювалися досередини. Втікач ступив на заросле травою подвір'я і подибав до ґанку. Двері в домі вивалилися також, і він зайшов досередини. Зграйка пацюків шмигнула від нього вбік.

— Ага, — пробурмотів він. — Хтось тут таки є!

На нього повіяло пустою, але він зрадів і пустці: одяг на ньому зовсім змокрів, до того ж зморював його сон.

Зайшов до світлиці, пахло тут глиною і гнилим деревом. Пахло вогким і прілим листям, але подорожньому було приємно вдихати й цей дух домівки. Він важко опустився на протрухлу підлогу і ліг.

Біля голови росла папороть, і він чув, як сухо вона шелестить. В неї сотні дрібних оченят під листям, і всі ті оченята дивляться на нього із співчуттям. Втікачеві починають пахнути якісь квіти, тонко й заспокійливо. Він ледве тримає втомлену й запаморочену голову. Перед очима стелиться туман, блищать вогкі й чорні стовбури. З тих стовбурів зорять вивірки — скільки стовбурів, стільки й вивірок. Він дивиться на них, як на своїх співрозмовників. Розуміє, що спати не час. Треба знайти силу розповісти хоч би тим вивіркам про те, що його мучить. Але чи повірять йому ці дивні його співрозмовники?

Зрештою втікачеві байдуже, чи вони віритимуть йому. Він лежить горілиць — небо вгорі синє й чисте. Дивне це поєднання: покинутий хутір, туман у лісі, вщерть наповненим деревами і вивірками, а там — синя безмеж, голубий спокій і тепло. «Нехай мені стане те небо пергаменом, — думає він, — очі мої писатимуть там чудну мою історію».

Він приплющився, але небо не зникло. Чув, як шепочуться людськими голосами вивірки, — його поступово заколисувало, загортало у теплу одежу. Біля нього стояла жовта, аж золота, лисиця і раптом почала на нього дзявкотіти. Він знову побачив очі Вікторіо.

— Поглянь, яка вона чудова! — шепоче втікач, і Вікторіо ствердно киває.

На галявині сидить дід у дивному балахоні. В нього замість обличчя паюча морда, але він читає книгу. Грубезну книгу, в якій, певне, не одна цікава історія.

Лисиця біжить до діда, і вивірки схвильовано починають гризти собі кігті. Клубочиться туман, і в тому тумані і дід, і золота лисиця, що біжить до нього, хитаються. Лисиця вже зовсім близько, майже доходить до старого, вже навіть звів він угору паюче лице, аж раптом розлунюється сухий тріск — лисиця спалахує високим і рівним вогнем.

Зізнання

Чернець сам знайшов возного Кунатовського. Він прибув у Бар, коли вже мали зачиняти ворота. Його впустили, хоч вигляд він мав доста пошарпаний.

Возний прийняв його у себе вдома, бо справа, про яку той хотів посвідчити, хвилювала вже цілу околицю. Нагодував каламар і попросив ченця розповідати.

У глибині кімнати заворушилася купа лахміття. Попливли сутінки, в тих сутінках купа лахміття здалася возному химерною і загадковою. Спершу він уздрів суху, кострубату руку, а тоді впливла й сива, розколошкана борода. Старий і справді був убраний у страшні лахи, що вже майже не нагадували чернечої одежі. Голова в нього лиса, обличчя сухе й жовте. Довгий ніс стримів, облитий світлом од свічки, яка горіла в помешканні, і від того падала йому на очі глибока тінь. В їх темних озерцях спалахували гострі іскри. Густі борозенки зморщок були заповнені червоними тінями, а рот з'яв темною порожнечою. Чернець відкашлювався, він кашляв довго й нудно, а тоді з вуст йому посипалися сухі, шелестливі слова.

Убійнику

Я сидів на порозі своєї пустиці, і вже не один і не два роки прошуміло над моєю головою. Ревно молився і ревно читав святе письмо; наді мною здіймалося високе небо, і я любив годинами дивитися у його невиміряну високість. Я шепотів святі слова, і душа моя спокійно спала.

Неподалік була галявина, на якій жили куріпки. Білі, як молоко, й ласкаві, як трава. Я полюбив тих куріпок, а коли стежив, як вони пасуться, тиха злагода приходила до мене. Вечорами, коли спускалося сонце, коли провисали поміж стовбурами золоті стяги, мої куріпки йшли спати, а я лаштувався до вечірньої молитви. Так тривало

доти, доки не набрела на мою галявину лисиця. Була жовта й обскубана, притьма кинулася на одну з куріпок — аж пир'я полетіло. Я вискочив із пустиці і побіг рятувати нещасну. Але куріпки вже не було, як і лисиці, біліло в траві тільки пир'я.

Холодне почуття обвіяло мене, наче зимний вітер. Я став над тим жалюгідним пир'ям і помолився. «Боже милостивий, — моливсь я, — відведи од цього місця пристрасті людські. Дай, Боже, жити простим життям!»

Тоді-то все й почалося. Спершу на галявину вийшов зарослий чоловік. Він ніс на плечах мертве тіло і важко згинався під ношею. Кинув те тіло й, озираючись, пішов геть. Я дивився на нього з-за кущів і навіки запам'ятав його обличчя. Було воно ще молоде, з широкими вилицями і заросле рудою поростю. Я довго стояв, причаївшись, аж доки не заховався в лісі незнайомець. Тоді вийшов зі свого сховку і наблизився до вбитого. Страшна рана примусила мене здригнутися: нещасного поцілено стрілою, а потім висмикнуто ту стрілу з м'ясом. Я знову впав на коліна. «Боже милостивий, — помоливсь я. — Не вводь мене в ці чорні пристрасті. Я пішов од світу, щоб не знати й не бачити їх. Дай мені, Боже, спокій і можливість нового забуття». Небо мовчало, але молитва мене трохи заспокоїла. Я вернувся в пустицю, знаючи, що вже ніколи не прийдуть на мою галявину білі куріпки і не сидітиму я спокійно на порозі, зустрічаючи захід сонця. Жах заповз мені в душу, і я знову віддався молитві, нестримно б'ючи поклони. Мені болів уже лоб від багаторазового вдарення об землю, в мене дерев'янів язик від тої безлічі слів і прохань, що їх вилив я в небо. Але це заспокоїло мене тільки на короткий час: жах убив-таки зачарування, яким я так довго жив, адже зовсім поруч лежав труп людини, і я мимовільно став співучасником якоїсь дуже гидкої історії. Спершу я хотів закопати незнайомця, але в мене не було рискаля. Був тільки великий ніж, що ним видлубував їстівне коріння, але копати яму тим ножем треба було

півночі. Тому-то я й покинув пустицю. Взяв на плечі торбу зі своїми пожитками і почвалав шукати місця тихішого і вдатнішого, де була б галявина з незайманою травою і де б безпечно гуляли по тій траві білі куріпки.

Спершу я йшов неквапно. Але що далі, то дужче гнав мене відчай, і я вже майже біг, утікаючи від того нещасливого місця.

На узліссі побачив людину і хотів обійти її, але той чоловік мене помітив.

— Гей, отче! — гукнув він до мене. — Ану ж бо підійди сюди!

Я змушений був підкоритися наказові, але коли підійшов, то вразився, таке втомлене було в того чоловіка лице й такі чудні й несамовиті очі.

— Чи не бачив ти тут, отче, молодика? — спитав він і змалював мені словами рудоволосого чоловіка з широкими вилицями.

Я злякався.

— Ні! — відказав я людині з чудними очима. — Нікого я не бачив і нікого не хочу бачити.

Він хитнув головою, і я пішов собі далі. Ішов довго, коли ж раптом з кущів долинув до мене чи то плач, чи то стогін. Попрямував я на той стогін, а коли розгорнув палицею кущі, спинився вражений: переді мною лежав рудоволосий убійник. Він конав. Я схилився над ним і відчув, що йому лишилося жити лічені хвилини.

— Він убив мого брата, — прошепотів рудоволосий, і я нижче схилився до нього, щоб почути його шепіт.

— А кого вбив ти, сину? — запитав я.

— Я вбив його брата, — прошепотів нещасний.

Він витягся і неголосно скрикнув, я зрозумів, що душа його відлетіла у темне царство.

Я знову помолився Богові, бо навколо мене чинилися речі, дивно зв'язані між собою. «Боже милостивий, — сказав я. — Ти ведеш все-таки мене по цьому колу. Ти насилаєш на мене пристрасті, від яких я тікав. Це дуже тяжкі

випробування, Боже. Відведи мене з цієї стежки і дай зажити справжнього спокою».

Але цього разу молитва не заспокоїла мене. Я відчув незбагненний жак. Сльози потекли по моєму лиці, я озирнувся затравлено туди, де лежав мертвий, і кинувся навтьоки. Не для моїх літ, пане, так бігати і не з моєю силою. Але я мчав через ліс, начебто хто стьобав мене батогом. Вибіг на узлісся і впав знеможено на траву.

Тут-таки на мене набрів кінний загін. На чолі того загону був рудоволосий немолодий чоловік, що також мав шірокі вилиці.

— Я нікого не бачив і нікого не хочу бачити! — закричав я, падаючи перед цими людьми на коліна. Тоді рудоволосий наказав дати мені кільканадцять разів нагаями. Я не витримав і десятого удару і розповів тим людям усе, що бачив і від чого втікав. Вони миттю покинули мене і помчали забирати вбитого, а може, й свого родича. Я знову сховався у лісі і тільки під вечір надивав якусь печеру і забивсь у неї. Був такий наляканий, що забув віддати належне Богові. Сидів у тій криївці і трусився, як осиковий лист. Боявся, що тільки рушу звідси, мене знову вправить у те коло і знову доведеться пити гірку чашу.

Вночі, однак, мене обпав у тій печері такий страх, що я вискочив з неї і, як безтямний, помчав через ліс, не відаючи куди. Спотикався об корчі й біг, знову спотикався і знову біг. Я біг і підвивав, наче поранений звір, а коли розвиднілося, побачив вражено, що стою на своїй-таки галявині біля власної пустиці. Навколо панували тиша і спокій, сяяло сонце й паслися білі куріпки. Я притьма кинувся туди, де лежав забитий, але побачив тільки притолочену і трохи скривавлену траву. Я впав тут-таки на коліна і звів обличчя угору. «Боже, — сказав я, — ти приводиш мене знову на ті самі стежки. Чи ж закінчився цей чудний мій і незбагнений сон?»

Місячний біль

Втікач лежав хрестом на трухлявій підлозі покинутого помешкання, і його наче хвилі велетенські гойдали. Перша хвиля — градастий дощ за вікном: крізь діряву покрівлю падали важкі студенисті краплі, і, хоч вибрав чоловік собі сухий куток, на нього сипалися вогкі іскри від розбитих крапель. За виваленими вікнами безнастанно шелестіло, і втікачеві здавалося, що тисяча водяних духів вигедають довкола на одній нозі. Друга хвиля — це тиша вечірня, бузкового кольору небо, на яке втікач невідривно дивився, в небі тому розтавали, хиталися, наче плавали в прозорій бузковій воді, білі вигинисті звірі. Потім розчинилися й ті звірі, і небо стало чисте і неймовірно глибоке. Втікач тягся туди змученим поглядом і наче пірнав усе глибше і глибше: летів безконечно довго, безсилий збагнути, як це відбулося, що він став такий спокійний і погідний. В нього вистачило сили звестися й сісти, обіпершись спиною об стіну. Уперше лице його пом'якшало, розслабили м'язи — щедre світло неба залило втікача, і це ще більше його вмиротворило.

Так сидів він нерухомо, боячись, що ось-ось закінчиться малий перепочинок, що та барва, яка так нагло освітила йому серце, помре, як вмирають у полі стяті серпом чи косою колоски. Він заплющив очі і зник із цього світу, а коли знову вплив у нього, то найшла на нього хвиля третя. Все навколо мерехтіло і мінилося, густо освічене зеленим саявом. У небі завис великий білий місяць, і те саяво викочувалося з нього хвилями, наче був то не місяць, а камінь, кинутий у тиху воду. Зір утікача, поблукавши по занедбаному приміщенні, зупинився біля власних ніг. І здалося йому, що ті ноги несуть його по залитій місяцем дорозі. Він спинився серед поля, на якому в'язала снопи жінка. Коса, що лежала поруч, холодно поблискувала в місячному саяві; жінка крутила сильними руками перевесла, складала жниво і міцно зв'язувала. Наче тисяча жовтих

тіл, лежали снопи по всьому полі, а біля хатки із сліпучо-білими стінами все так само розмірено пиляли дрова брати. Був то старший брат і брат менший, брат у других ставив колодки ставма, зводив над головою сокиру, і падала вона безшумно вниз. Старі жінки, а було їх двоє, збирали розколене поліняччя, від якого струмувало, як і від усього навколо, жовте світло, і складали на оберемки, а тоді несли ті дрова в повітку. Незрушно сидів на ґанку сивий батько, а сестра, прославши на траві білу полотнину, розставляла на ній полумиски. Димів горщик із юшкою чи кашею. Сестра раптом звелася і завмерла, вдивляючись у залитий місяцем простір. Так стояли вони й дивилися одне на одного: втікач, що зупинився на білій, як полотно, дорозі, і гарна молода жінка, яка стояла біля справжнього полотна, де готувала вечерю. Сяяли німо стіни хати, ходила взад і вперед пилка, і висівалася з-під неї іскриста тирса. Зводив над головою сокиру юнак із блідим розумним обличчям і повільно опускав її на колодку. Колодка розпадалася на рівні поліна, і ті поліна збирали старі, кістляві руки. Сестра щось сказала, швидко повернувши до пилярів обличчя: миттю зупинилася пилка, і кинув раптом, аж задзвеніла, сокиру брат у других. Випросталися дві старі жінки, і з оберемків їхніх посипалися на землю дрова. Звівся високий, худий і білий батько — всі вони дивилися в один бік, туди, де стояв він, і втікач не міг на них не дивитися — місячний біль увійшов йому в груди...

Втікач розплющився. Місяць горів у його зіницях, місяць схвильовано товкся у нього в грудях, наче груди ті були порожнє дупло. Зашерхлі вуста втікача розтислися, блиснули зуби, і з чорної порожнини виповз хрипкий стогін.

Тоді знову почувся стукіт копит. Був уже ближче, чути стало, як форкали й іржали коні, як погукували один до одного вершники, — втікач занепокоєно озирнувся на порожні вікна.

Бонтиволья

— Це почалося таки там, у Блохах, — шепотів утікач. — Я тоді зовсім заслаб від того, що сталося у таверні. Образ Вітторіо маячив переді мною, я відчував на собі його докірливий погляд, і в молитвах та у снах перепрошував його скільки міг — адже я не мав щодо нього лихого замислу.

Бонтиволья ставився до мене, як до хворої дитини, мене обслуговували старанні слуги, які виконували найменше моє бажання; зрештою прийшов час, коли мій біль і відчай перестали нервувати мене так гостро. Тоді Бонтиволья почав присилати до мене дівчат і всіляких мудрагелів, у довгих бесідах з якими я забував свої гризоти. Часом я годинами блукав похмурими pokojами палацу мого благодійника. Вдень майже не згадував ні про своє нещастя, ні про Вітторіо; ночі, коли не було поруч лагідної втішниці, ще й досі наповнювали мене жахом.

— То сила диявольська! — бурмотів я, блукаючи по замку. — Це диявол вчепився в мою душу.

Цілими вечорами я простоював навколішки перед розп'яттям, що висіло на стіні в моїм помешканні.

— Не хочу завдавати людям страждань, — гаряче моливсь я, — не хочу нести з собою лиха. Звільни мене, Боже, від сили, даної тобою, дай мені забути про неї. Вже чую солодкі нашіптування, вже переймаюся тим страшним, проти чого людина така ница. Хочу жити простим життям і мати звичайну долю. У світі надто багато лихого і без мене, звільни мене від прокляття!

Я шепотів ці слова, і мені помалу легшало на серці. Зрештою все у волі моїй. Хай буде сумління керманичем моїм, а гріх мій — застерігачем.

Бонтиволья, здавалося, мене розумів. Мені подобався цей пан із сухим гострим обличчям, і його сумні очі, в яких вряди-годи спалахував безумний вогник. Коли ми зустрічалися, дивився він на мене надто пильно. Терпляче вичікував, доки я отямлюся, але тримав мене в своєму замкові,

очевидно, даремно. Дивний страх оповивав мою душу, коли Бонтиволья втуплював у мене свої чорнючі очі: щось було в тому погляді не до кінця мені зрозуміле.

Одного теплого вечора, коли спалахували на небі зірничі, а зорі здавалися надивовижу великими, ми сиділи супроти відчиненого вікна й дивилися на нічне місто.

— Я вірю в таємну силу, — сказав раптом Бонтиволья. — Але мені конче треба з'ясувати, чи вона існує посправжньому. Коли б її не було, — додав він придушеним низьким голосом, — людське життя видавалося б нікчемним. Не може людина задовольнитися тільки тілесним життям, вона повинна мати в собі щось вище від того — дух багатогранний і перехідний. Я впевнений, — сказав він гаряче, і його погляд начебто перебрав у себе холодний блиск зірок, на які ми дивилися, — що дух мій живий не тільки в тілі моєму, а й у всьому, до чого я доторкаюся. Більше того, мій дух має жити в друзях моїх, а дух їхній — у мені. Я хочу зрозуміти цей закон, мову речей і таємницю сокровеного спілкування... Мені вже небагато залишилося, а я, друже мій, нічого не пізнав.

Миготіли на небі зірничі, освітлюючи все навколо химерним, трохи моторошним світлом, зірвалася, пролетіла і впала десь зірка, над горою зупинився місяць, розливаючи довкіл перламутрове сяйво.

— Я багато роздумую, — сказав Бонтиволья. — Тіло моє нікчемніє, і тільки сильні збудження підтримують його силу.

Мов на доказ своїх слів, Бонтиволья закашлявся. Бухкав, і обличчя його в місячному світлі набуло землистій барви. Відкашлявшись, ще довго з присвистом віддихувався. Рот розкрився, звідти визирнули темні, попсовані зуби. Мені раптом стало жаль цього чоловіка і за це його безсилля, і за ті дивні його думки. Очі в нього горіли незвичайним, аж несусвітним, зеленим світлом.

— Не тримаю тебе, — сказав він, віддихавшись. — Хочеш — іди, а хочеш — лишайся. В будь-яку хвилину

я відпущу тебе, але, кажучи відверто, покладаю на тебе особливі надії.

Зоріли на мене чорні, палкі очі, повні трохи безумного світла. Я дивився на нього і незвідь-чому уявляв велике поле і на тому полі високу жінку в барвистій одежі. Йшла й вимахувала косою. І клалися їй під ноги колоски, а уста її всміхалися. Вряди-годи вона заводила пісню, і це нагадувало спів піску чи снігу. За спиною в неї слалася ніч, а на полі палали в місячному сяйві тисячі міцно сповитих снопів.

— У тебе дивне обличчя, — сказав Бонтиволья. — Зрештою, коли я починаю вдивлятися в тебе, на мене, буває, нападає страх. Ну то що, складемо спілку?

Я вагався: піти від нього так просто не міг. І не піти також. Душа моя в той вечір була дивно схожа на небо з його безнастанними спалахами зірниць, і я сумно вдивлявся в нього. Бонтиволья, однак, чекав від мене відповіді. Стис кулаки, подався вперед, його гостре й худе обличчя було насторожене і сумне, а губи ледь-ледь розсувала бліда усмішка.

— Не можу довго затримуватися у вашій землі, — сказав я повільно, все ще не відриваючи погляду від засипаного величезними зорями неба. — Батьківщина кличе мене. Але поти... поти я пропоную вашій милості безкорисливу дружбу.

...Ми виїздили на конях у гори і весь час здебільшого мовчали або перекидалися загальниками. Мені й справді не хотілося під ту хвилю розмов, я думав про рідних своїх і далеку свою домівку. Дихав запашним повітрям батьківщини, бачив рідні краєвиди і рідні дороги. Я хвилювався від запахів чебрецю, материнки й кашки. Мені й тут дзвонив над головою жайворон, і тут я бачив стрімкий лет орла чи яструба, але це ще більше мене розтривожувало. Звіддалік до мене долинали м'які голоси: рідну мову я чув серед цих чужих краєвидів.

Вряди-годи Бонтиволья зіскакував з коня, щоб зірвати якусь квітку чи травину. Він розповідав мені про ці

рослини, і його голос звучав, наче текло розплавлене скло. Часом він зривався і біг, накульгуючи, з сачком за метеликом чи ящіркою. Він добре знав цю землю, її рослини і живий світ, і тільки я блукав по ній похмурим чужаком. Дивився без посмішки, як бігає по стежках мій приятель, як падає він, щасливий, у траву і сміється нервовим сміхом. Допомагав йому звестися, і він тоді сильно стискав мою долоню.

— Онде метелик, — шепотів. — Яка чудова барва на його крилах!

В очах його спалахував гарячковий вогонь, він хапав сітку й кидався за метеликом. Довго розглядав його на долоні: тріпотів той крильцями і губив на пальці яскравий пилік.

— Він як жива квітка, — шепотів Бонтиволья. — І пилік у нього, як у живої квітки. Який дивний світ! Для чого Бог усе створив?.. Гей, гей! — вигукував він несподівано й кидався, недоладно підстрибуючи, в траву. Хапав притьма ящірку і, тріумфуючи, підносив її в руках. — Ти подиви, яка чудова ця зелена тварюка!

Я сідав на траву, а він довго бавився ящіркою.

— Я чую, як стукає її серце, — казав він. — Дивися, як блищать у неї очі, вона, їй-Богу, не дурніша за нас...

Я погоджувався. У цьому куточку, де ми зупинилися, подобалося мені сидіти й дивитися на гайок віддалік. Той гайок чимось до болю нагадував мені батьківщину.

— Вона теж має душу, — просторікував тим часом Бонтиволья. — Даремно думають, що в неї немає душі. В істоти, в якій б'ється серце, не може не бути душі. Слухай, — він ставав веселий і жартівливий. — А може, це мій дід чи прадід, га? Помер, а тоді став ящіркою. Синьйоре, — гукав він ящірці. — Ваша милість не бажає ковтка доброго вина? Синьйоре, не бійтеся — це ваш божевільний онук, який може легко вас задушити чи випустити на волю. Ви засмучені, синьйоре? Але, синьйоре, ми могли б перемовитись... Ви все ще боїтеся, синьйоре, ха-ха!

Він виставляв розтулені долоні, ящірка ще сиділа якийсь мент, а тоді прожогом кидалася у траву.

— Слухай, друже, — казав Бонтиволья серйозно. — А її ти міг би вбити? Я дохну з нетерплячки уздріти ще раз те, що побачив у тій таверні. Вибач мені, але я хочу переконатися, що то не сон!

— То був сон, — похмуро відказав я.

Бонтиволья загадково всміхався.

— У світі надто багато говорять про чудесне й загадкове, — сказав він. — І надто мало його є насправді. Це сумно й нудно. Тільки того разу... Слухай, ти, мабуть, єдиний чарівник на світі, еге ж? — Він засміявся. — Знаєш, чого я так думаю? Не хочеш мене морочити й дурманити. Чому?

— Хочу жити простим життям, — відповів я. — У світі й без мене вистачає лиха.

— Але ж, — він затнувся й, повернувшись до мене, засвітив божевільним вогником, — там, у таверні, то був не сон?

Я мовчав. Не хотілося про те згадувати. Мовчки йшов поруч свого приятеля й думав, що спогад про ту таверну мучитиме мене до кінця днів моїх...

Великий сум обліг раптом Бонтиволью. Великий сум колисав його кволе тіло — народжувалось у ньому щось неприємне мені. Вітер, що має принести засуху, від якої сохне все довкіл. У мене сохло в роті, я помалу починав розуміти, чому тримає мене біля себе цей дивак.

Зціплював зуби й дивився собі під ноги. З трави прудко вистрибували барвисті коненята і летіли, розпластавши зелені крила. Пташки випурхували з кущів і з трави і летіли геть, розплескуючи повітря. Білий день радісно цвів над нами — годі було в таку погідну хвилю дивитися на Бонтиволью. Але я все-таки зирнув на нього і побачив те, що зовсім занепокоїло мене.

У його погляді стояла ніч. Глупа, без жодного промінчика і без жодного світлячка. В тій ночі сухо шелестіли крилами кажани і попискували, тужно перегукуючись.

В тій ночі росли жаби і рушали в безконечні мандрівки, шелепаючи по калюжках важкими лапами. Темний вітер повіяв на мене із зеленого світу. Я знову відчув те, що навідало мене в нещасливий той вечір, як ішли ми з Вітторіо до таверни. Тонкий і стрункий, з променистими очима й орлиним носом, мій приятель аж світився в примарних сутінках.

— Я наче свічка, — хрипко сказав Бонтиволья, не дивлячись на мене. — Тямиш це... Страх підступає до мене, бо кожен день, а їх мені небагато дано, марнується. Я згоряю і боюся, що від мене не залишиться й огарка.

Ми були в горах, коли сказав він ці слова. Ранішнє небо палало на сході, і я дивився на ту пожежу з незбагненим болем. Я бачив там, поміж хмар, дивний клаптик землі — стояла на ньому біла хата з солом'яною стріхою. Від тієї хати йшла дівчина чи жінка з дерев'яними відрами на коромислі. Біля хати спинився старий чоловік і дивився услід молодиці. Щось раптом стисло мені серце, аж задихнувся я перед прозорим тим видом. Жінка повернулася і глянула в мій бік: була то моя сестра. Я подивився на чоловіка біля хати, і сльози мимохіть викотилися мені на вії — був то мій батько...

...Коні йшли безшумно — в траві бавилися дрібненькі веселки; на крайнебі вставало ще непалке сонце. Висіло, наче литаври, і чекало, доки ранок уміє землю, відбувши щоденне своє таїнство. Тоді воно зможе скинути своє запинало і покотиться в небо, випромінюючи золоті соки і наповнюючи ними усе живе й неживе. Поки що все німувало; я зирнув на Бонтиволью; обличчя його повилося рівним спокоєм, очі спочивали десь далеко в просторі, і він майже не тримався за повіддя — попустив коня на самоволю. Я зробив те саме, і ми довго їхали, розкошуючи між цього надзвичайного багатства, яким обдарував нас світанок. Жили в ньому кожною часткою свого тіла; я подумки молився Всевишньому за цей дарунок, бо таких хвиль, певне, небагато буде в нашому спільному житті.

Це й справді було так, за якусь мить його обличчя спотворилося, і він хапливо вчепився за повіддя. Навіть захитавсь у сідлі — я вже хотів був кинутися на допомогу.

В цей мент ми й побачили лисицю. Рудий клубінь, що невідь-звідки узявся, впав, наче добра ранкова данина того сонця. Лисиця тікала від нас, метеляючи в траві вогняним тілом, і Бонтиволья, побачивши її, стрепенувся. Обличчя його засвітилося, а очі запалали. Змахнув руками, вдарив коня острогами і загорлав радісно й щасливо:

— Гей, дивися! Вона, бісове створіння, все-таки прийшла! Вбий її, на Бога! Скоріш, друже, вона втече, втече!

Ми мчали через поле, що рівно простиралося до обрію, жовтий клубінь перед нами котився вже щодуху. Бонтиволья сміявся й плакав, він гнав коня з диким і щасливим безумом, з дивною і щасливою радістю.

І я раптом піддався його пориву. Це була й справді невинна розвага, я забув про сумне обличчя любого свого Вітторіо. Здавалося, він перевтілювався в оцього безумця, що сказано скаче обіч мене. Він і справді повернув до мене лице, таке ж смагляве й тонке, як і в мого доброго приятеля, і я вразився, скільки світла струмувало з нього.

— На Бога! — закричав він пристрасно. — На Бога, не відпусти її!

Щось стиснулось у мене, знайоме вже оціпеніння скувало єство моє. Я натис на повіддя і зупинив коня. Тіло моє раптом стало залізне, очі загорілися крицевим вогнем, я наче переливався в етер, наче ставав витягнутим луком, спина в мене зігнулася, очі вилізли з очниць — я почув, як шалений вітер промчав полем. Бачив, як задерев'янів Бонтиволья, його залите щасливим безумом лице зльодяніло, він підняв руки, а кінь його повернув до мене велике око. І я уздрів білі хвилі, що спадали з неба, — там, попереду, вже лежала мертва лисиця і повільно осідала збита вихором курява.

Я зістрибнув з коня і пішов до лисиці, йшов, наче дерев'яними ногами ступав, наче й не було в мене ніг, а з очей

мені лилися сльози. Навколо все і справді вмерло. Я бачив крізь сльозяну плівку, що лягла на мої очі, мертвих пташок і мертвих ящірок, мертвих метеликів і бджіл. Але я йшов, поки не спинився над тим нікчемним мертвим жовтим клубком. Сльози заливали моє лице, я забув і про Бонтиволью, і про цілий світ. Сонце палило мені в потилицю, трава не мала роси, і я зрозумів, що знову сталося якесь велике-велике нещастя. Дивився на закоцюблене тіло звірини з вивернутою до неба мордою — очі в неї були мертві, а з моїх котилися безперервно важкі й пекучі сльози.

Повільно під'їхав до мене Бонтиволья. Він зістрибнув з коня і впав переді мною на землю. Повз по землі, поки не обійняв мої ноги. Притиснувся обличчям і чи то заплакав, чи щасливо зареготав. Був як великий темний звір, волосся розсипалося йому по плечах, а руки спазматично тремтіли.

— Встаньте, пане! — сказав я тихим, знеможеним голосом. — Я не повинен був цього чинити.

Він звів до мене скривлене лице. Було воно залите, як і моє, слізьми, але цвів на ньому тріумфальний усміх. Чорне волосся відкинулося назад, світили попсовані зуби, а безтямні очі дивилися на мене з безмежним захопленням і відданістю пса. Я здригнувся від огиди.

— Це чудо! — сипів він. — Справжнє чудо — те, про що я завжди мріяв. Ми одного з тобою крою, друже мій дорогий, і нам годі вже прикидатись. — В горлі його забулькав, як вода, схвильований смішок. — У нас одне покликання, — він хитнув головою назад і хижо вискалився. — Я маю в замку те, що не показую нікому. Але тобі, любий мій приятелю, покажу. Там сидить один старий — він теж робить щось подібне. Це страшні отрути, від яких люди гинуть, наче мухи. Але тобі він і в підметки не годиться. — Бонтиволья знову засміявся, наче полоскав водою горло. — Справжнє чудо — це ти, і я покійно схилиюся тобі до ніг. Ми з тобою творитимем такі діла, ха-ха-ха, що цілий

світ здригнеться. Чорними літерами запишуть нас у книги буття людського...

Він зареготав. Корчився в моїх ногах, темний, малий і гнилозубий. Спалахував до мене вузьким прорізом очей, залитих щасливими сльозами, і знову згинався од сміху.

Зрештою погасив свій сміх раптово. Встав і пройшовся по вкритій жорствою стежці. Підборіддя його задерлося вгору, а уста скривилися від обридження. Турнув ногою мертво лисицю й обернувся до мене:

— Стерво! — сказав він, сардонічно всміхаючись. — Купка стерва, й нічого більше. Я завжди думав: всі горді й бундючні — стерво, всі багаті й могутні — також, всі ниці й молільники, всі святоші... Так, я багато про це думав: всі генії і всі митці — стерво! Є тільки одне в цьому світі, чому варто вклонятися. Чудо! — Він примружив очі і подивився на далекі, повиті м'яким рожевуватим світлом верхи.

Я стояв на тому ж місці, біля лисиці. Сила витекла з мене до краплини. Те рожеве світло, яке бачив я на овиді, вливалось в мою порожню душу і помалу напоювало її. Але сіра хмара росла в моїх грудях, і серце моє плавало між тих сіро-рожевих хмар, і не було нічого в тому заспокоїливого. Гіркий полин ріс на навколишніх кручах. Я теж заростав тим полином і помалу каменів, наче така була моя доля — закам'яніти поміж полину.

Бонтиволья дивився на мене. Темна ніч стояла в його очах. Місяць і зорі були вкрадені з неба, і дув сухий вітер. Усе сохло на тому вітрі, скручувалося і зникало. Зілля й дерева блукали по землі, наче люди, а люди стояли, приліплені до неї гріхами своїми, наче рослини. Німо плакали трави, і то був плач тих, про кого нема й не буде пам'яті. В глибокій прірві цієї ночі плавали шибениці й хрести з повішеними і розіп'ятими. Відрубані руки миготіли в повітрі, і блукали по дорогах відрубані ноги. Відтяті голови котилися, наче перекотиполя, а над ними здіймалося скляне небо, з якого дивилися очі заморожених.

Бонтиволья вже малів у мене перед очима. Чорний карлик між гірких хвиль полину. Я стояв, залитий тим незвичайним потом, і очі мені пекло від сліз, які не могли вилитися. Вони запеклися, як запеклося загорнуте в сірі хмари серце моє.

Я розглядав того малого чоловіка, що закоцюб переді мною, і самотньо й сумно стало мені. Я зрозумів: ті хмарки там, на овиді, — це і є мій сум. З Вітторіо ми інакше дивилися на такі хмари: віднаходили там секрети спокою й рівноваги. «Ні, — подумав я, — цей темний чоловічок не замінив мені приятеля!»

Бонтиволья, отой гном у моїх ногах, раптом здригнувся. Позадкував од мене, не відводячи, однак, погляду. Ми з ним тільки й були з'єднані, що цими поглядами. Тріпотів переді мною, як билина, і сивий піт градом стікав по його блідому обличчі.

— Помилуй! — вигукнув він тонко й відчайно, наче пташеня якесь запищало.

Я мовчав. Був під цю хвилю кам'яний, і тільки запечені сльози палили мене, як жар. Хотілося щось сказати цьому нікчемі, котрий так перелякано від мене задкує, але язик мій заляк у роті. «Не мені, — подумав я, — навчати і настанови давати, адже і на моїй душі гріх лежить невинуватий!»

Бонтиволья не витримав цього напруження перший. Повернувся до мене спиною і раптом побіг. Біг, шалено кидаючи ногами, чудернацьким заячим прискоком, а я дивився сумно йому вслід. Було мені самотньо серед цих гір і незатишно. Було мені дивно бачити цю чудну землю і того химерного зайця, що стрибає і стрибає загнано по дорозі. Забув він і про коня, поклавшись на свої хворі ноги, — цвіркун величезний, котрому тільки й дано, що отак бігти й бігти...

Я опустився на коліна і глянув туди, де купчилися нещодавно рожеві хмари. Біла хата світила там ясними стінами, сестра моя несла воду від криниці, а батько замі-

тав двір. Рожева курява провисла над тим двором і заслонила мені його.

Знову зирнув туди, де ще й досі тікав Бонтиволья. Маленька чорна грудка притьмом стрибала по далекій стежці і вряди-годи повертала в мій бік обличчя. Мені жаль стало тої нікчемної грудки: в нього все одно, подумав я, не вистачить сили втекти.

Поруч мирно паслася пара коней. Цей дарунок я приймав: переді мною лежала надто далека дорога, мав її вже зараз почати — тільки на рідній землі я знайду справжню рівновагу.

Там, на своїй землі, подумав я, інакше дихатиму, рідне повітря увіллється мені в душу, як давнє іскристе вино. Там я знайду, мріялося мені, бажаний спокій — я хочу добрести до тої білої хати і напиться з відер, що несе їх сестра.

Вмікач

Втікач, здається, заснув. Був у лісі, а над лісом летів, б'ючи чорними крилами, птах. Зирнув угору: птах, як хмара, закривав небо, птах, як ніч, і очі його — дві зірки. Холодок проповз по його спині, він злякано перехрестився і ввійшов у той правічний ліс. Побачив нерухомі обличчя братів своїх, котрі їхали назустріч, приплющивши очі, а за ними ледь маячили темні постаті матері й тітки. Йому стало страшно від того мороку, що наповзав звідусюди. Пливли між жовтих стовбурів жовті тіла корів, що їх вели люди, такі схожі на нього і його братів. Він наче плив над землею, не торкаючись землі ногами, — біля ніг коливалася папороть, між якої спалахували дивні, схожі на оброслі пелюстками таляри квіти. Птах над головою ліг на верхівки дерев, і мав він сто ніг. Ноги його й були ці жовті стовбури, між яких він чи йшов, чи летів, так само, як стовбурами ставали ноги корів. Коні поперетворювались на карячкуваті кущі, а брати розчинялися помалу в повітрі, стаючи

все прозорішими й прозорішими. Тоді він зрозумів, що й вони летять, як і він, але йому їх ніколи не наздогнати. Дорога в них одна, збагнув він, зрештою роблять одне — пиляють і пиляють дерево, а мати з тіткою дрова ті носять...

У втікача запаморочилася голова, в очах замигтіли іскри, зблисло полум'я, що ним загорілася папороть; здавалося, йде він по білому, як сметана, снігу. Ліс розступається перед ним, стовбури наче розбігаються в боки, даючи йому дорогу, — ліс був повний людських тіней, прозорих, як і цей білий сніг.

Він сам відчувався тут тінню, сам ставав, як дерево, бо всі ці тіні — дерева, і все шепоче, наче біжить під вітром листя. Все неначе в тумані, в якому кубляться побачені за життя людські обличчя. Він зовсім топиться в тому молоці, він у цю мить кентавр, який креше копитом іскри. Там, далеко за ним, уже чується виразний шум погоні: важкі коні мчать, б'ючи копитами землю. На конях тих закуті в риштунки воїни, і мчать вони безперестанку день і ніч...

Часом втікачеві здається, що він ніколи не вийде з цієї руїни, що Господь привів його сюди і звільнить тут від дощу й тягара; втікачеві зимно, а через прочинені двері знову чується шепотіння дощу. Волога заповзає до пущиці, краплі падають з дірявої стелі, дзвінко розбиваються об гнилий поміст і обсівають його холодною мжичкою.

— Є людські закони, — бурмоче він, — а є закони вищої справедливості...

Дивиться у вікно, в отвір влітає збите дощем листя. Мокро плескається об долівку і клеїться до неї.

— Хто може пізнати справжню справедливість? — бурмоче він. — Хто може знати, що виросте з його сьогоднішніх учинків завтра?

Втікача трусить лихоманка. Він намагається загорнути груди в ганчір'я, в яке перетворилася його одежа, але холодні пальці безсилі стиснутися.

— Авжеж! — утікач ледве ворухить губами. — Ви, певне, не розумієте, хто був той рудоволосий?.. Він замордував

нашу сестру. Старий хотів помститися... Старий не встиг. Бачить Бог, все це мусило покластися на мої плечі...

Він заплющився, і його обличчя стало вмиrotворене. Неначе вслухався в день, у шелест листя і в дзвін капежу.

— Тоді була місячна ніч, — задумливо сказав.

Маму

Я під'їхав до міських воріт. Переді мною й справді було наше місто. Так, місто на дві половини: одна — наша, а друга — Сокольських. Старший Сокольський був мій хрещений батько, а моя сестра — за одним із Сокольських; можливо, колись місто наше з'єднається в одно.

Брама була зачинена, і мені довелося довго стукати. З вежі визирнув воротний, він не міг мене впізнати у незвичному для цих країв іспанському костюмі. Я назвався, і тільки тоді ворота було переді мною відчинено.

— Біда в нас, пане, біда, — забурмотів воротний, і я не міг второпати, про що йдеться. Нетерплячка стьобала мене, тож я, не вдаючись у розмови із старим, стис острогами коня.

Роздивлявся навколо. За час, коли мене тут не було, все позаростало деревами й бур'янами, хати стали нижчі, а тини трухлявіші. Подекуди траплялися люди, скидали, побачивши мене, шапки і кланялися.

Вибрався на горб до замку, і кінь мій важко хекав. Ворота, однак, були наглухо зачинені, і я загупав у них щосили. Лихе передчуття стисло мені серце: щось тут таки й справді відбулося. Десь із глибини обізвався напівчутний голос, питали: «Хто?» Гукнув схвильовано своє ім'я, звуки мені застрягали в горлі. Голос за ворітьми перепитав, тоді я повторив своє ім'я голосніше. Навпроти мене відсунулося вічко, і я побачив насторожене блискуче око, що пильно мене роздивлялося.

— Не сердіться, пане, — сказало око. — Я зараз сповіщу пані.

Око пропало, а я зіскочив з коня. Звідсіля, згори, розстелявся широкий, залитий сонцем краєвид. Хвилями гойдалися хліба і густа трава. На далекій дорозі маячів однокінний віз, а побіч нього їхав неквапно вершник.

Ворота натужно зарипіли, і в них став, зігнувшись у поклоні, вояк. Був у повному спорядженні. Я здивовано на нього подивився, але не сказав нічого, бо гнала мене нетерплячка. Ввійшов у двір і майже побіг через просторий майдан до ґанку нашого дому. На ґанку стояла моя мати, побіч неї тітка і кілька юнаків.

Ми впали одне одному в обійми, і сльози покотилися з материних очей. Я гладив її сиве волосся й заспокоював.

— Біда в нас синку, біда, — зашамкотіла стара. — Той Сокольський напав на нас знагла серед ночі. Слуги встигли зайняти оборону, але ворогів було втричі більше. Тепер мусимо стеретися...

Я поцілувався з тіткою, вона плакала, як і мати. На вступі до дверей стояли, наче кам'яні, брати мої, два рідних і один у перших. Я кинувся до них і гаряче з ними обійнявся.

— Бог привів тебе до нас у цю лиху годину, — сказала мати. — Вони тоді люто нас побили, але, дякуючи Богородиці, залишилися ми живі. Я сховала братів твоїх, а нам з тіткою таки добряче порохували ребра.

— Що вони хотіли? — глухо запитав я.

— Вимагали Гальшчин маєток. Царство їй небесне, вони замучили твою сестру.

Мати замовкла і аж захиталася з розпачу. Грім вдарив з ясного неба, я стояв перед нею блідий, аж білий.

— Гальшку? — перепитав самими вустами. — Нашу Гальшку?

— Нашу Гальшку, — материні уста затремтіли.

Мені поступово прояснювалося в голові. Он воно що значить те видиво, яке побачив ще у Влохах. Он воно що: хата біла і сестра, що йде з коромислом і дерев'яними відрами, начебто для того слуг нема. Я озирнувся затравлено. Он вони, найрідніші обличчя, до яких я так рвався: мати,

що шепоче й шепоче страшну звістку — шепіг її вигаслих вуст, як шум листя; рано змужнілі брати мої, вони дивилися на мене, як на чудну з'яву. Вогонь шалений розгорявся в моїх грудях: не бачив серед них ще одного.

— А де батько? — спитав я хрипко.

— Царство небесне твоєму батькові, — перехрестилася мати.

— Помер?! — зойкнув я, і знову стало перед моїми очима те химерне видіння: сестра несе воду, а батько чекає її на ганку тієї хати. Він наче почув розмову, бо повернувся в наш бік і подивився тужливо. Пекучий біль стьобнув мене щосили. Навколо захитався і замерехтів світ. Червоні квіти розпускалися на широкому нашому подвір'ї — ними обростали люди й речі, дах будинку й ганок. Вони випиналися з вікон і горіли на парканах і вежах. Здалося мені, що ці квіти — попередження якесь мені, я не міг дійти тями, бо все в мені так дивно сплуталося. Тож знову дивився в одне чи друге обличчя, наче хотів, щоб хтось із них сказав, що все це неправда. Але бачив згорьовані скам'янілі лиця і розумів, що даремно в мене таке мокре обличчя, даремно корчаться в судомі пальці, а душа засівається попелом. Попіл сипався з неба, наче сніг; сірий сніг серед літа, обличчя навколо здавалися ще сіріші, і годі вже їх розрізнити; незмигтно дивилися вони, наче просили захисту.

Але я не для того повертався на рідну землю, не для того закликався не пролити тут і краплини крові.

— Чи позивали ви до суду? — спитав я, плекаючи слабку надію втриматися.

Материне обличчя зовсім потемніло.

— Хіба маємо ми силу правуватися з таким супротивником? — сказала вона. — Не маємо сили й на оборону...

— Тут заводала кров, — озвалася тітка. — Богородиця прислала нам тебе.

Мати не дивилася під цю хвилю на мене. Погляд її проліг десь збоку, тиха туга повила її обличчя.

Тоді я сів на ганку й опустил голову.

— Розкажіть, — тихо попросив я.

— Тут нема чого багато розповідати. Батько твій хотів помститися за сестру твою, — сказала тітка, — але йому не повелось. Коли він зробив засідку на того Дем'яна, переміг не він, а вони...

Червоний вогняний чоловік увійшов раптом у цей двір. Опоясаний мечем і з сагайдаком за плечима. З пістолем і з червоною гривною волосся. «Тут заволала кров», — тихо пробурмотів я, повільно оглядаючи ці найдорожчі для мене лица.

Мати плакала. Котилися по її темному лиці темні сльози, а плечі здригалися. Стояла, сперта на палицю, і чорна її одежа вже майже забрала її з цього світу. Тітка дивилася на мене незмигними малими очима: горіло там по тонкій і гострій, наче голка, іскрі. Палили мене ті іскри, і я не міг витримувати їхнього незвичайного блиску. Троє хлопців стояло на ганку, двоє дорослих, а один малий. Малий зустрівся зі мною поглядом і ступив до мене кілька кроків.

— Ми, брате, — сказав дзвінко, — готові виконати кожне твоє повеління!

Я всміхнувся. Притиснув до себе світлу голову малого, і мій погляд метнувся раптом угору. Душа моя зойкнула розпачливо, а над головою наче роздерлося навіпіл шовкове шатро неба.

Впала мені на щоку крапля, і подививсь я крізь сльози на рідних моїх. Вони стояли облиті яскравим світлом, і обличчя їхні від цього були зовсім пласкі. Тоді подививсь я поверх їхніх голів — світилася там, на горбі, біла хата. Батько сів відпочити на ганку, а сестра доїла корову. З-під її рук випирскувало в дійницю молоко й парувало. Білий серпанок оповивав увесь той двір. Батько викресав вогню й запалив люльку — я здивувався, що цей новочасний звичай дійшов і сюди. Синій димок впливав із батькової люльки, синій димок плив і від літньої печі, на якій пріла вечеря. Сестра налила молока у дзбанок і простягла його батькові. Батько взяв той дзбанок, відклав набік люльку

і почав повільно пити молоко. Струмувала коло нього тонка цівка диму від люльки, сестра підійшла до літньої печі і, знявши покришку, перемішала страву. Вона зирнула в мій бік, і я побачив найчудовішу з усіх, які будь-коли бачив, усмішку...

Мене хтось торкнув.

— Вони не знають, що ти повернувся, синку, — зашепотіла мати. — І ти не дуже виставляйся напоказ. На них наче сказ напав, хоч ми не пролили й краплі їхньої крові. Бережися, синку, і бережи нас усіх...

Тоді я побачив на цьому дворі птахів. Вони кричали й били крильми, хотіли злетіти, але, я всміхнувся печально й поблажливо, ноги їхні вросли в землю. Були дуже дивні ці птахи. Росли, як дерева, а були живими істотами. Махали крилами, але дивилися по-людському.

— Заходь, сину, до хати, — сказала мати, — а то ми приймаємо тебе на порозі, як нелюбого гостя.

Брати відступили мені з дороги, і раптом важке й урочисте почуття охопило мене. Я був як той воїн червоноволий: на боці шабля, за спиною сагайдак і пістоль у руці. Не міг не бути сином цієї вимученої жінки в темному і не міг не бути братом для оцих постарілих і закам'янілих дітей.

Зізнання

Возний Кунатовський уже зацікавився цією історією. Він вирішив поїхати сам до того містечка, та і його становище зобов'язувало до того. Узяв з собою двох слуг і на світанку вирушив у дорогу.

До містечка дісталися лише надвечір. Сумне й жахливе видовисько змусило возного зупинитися. Так, місто й справді було спалено дотла.

Пан возний за свій вік бачив немало руїн. Але ця вразила його. В містечку не залишилося жодного будинку і ніде поблизу не видно було ні душі.

Вони поїхали по безлюдних, закиданих обгорілими головешками й попелом вулицях. Коні спотикалися, і возний наказав спішитися. Коней відвів за місто молодший слуга, а він зі старшим пішов оглядати попелище. Пішли в напрямку господарських будівель Станьків — пан возний знав це місце, не раз там бував.

Сонце спускалося до заходу й обливало пожарисько тріпотливим світлом. Возний роззирався, і йому мимохіть пригадалася історія, оповіджена ченцем. Глухий острах заповз у душу, хоч йому не раз випадало важити життям — не раз запалювала ворожнеча той чи інший рід.

Вони підходили до замку. Власне, до того, що було колись замком. Увійшли на подвір'я — будівлі, як і все, пішли з димом. Двір був завалений головешками і стоптаний. Посередині світлили свіжою землею дві могили. На одній було щось схоже на хрест — дві обгорілі, збиті між собою колоди. Неподалік лежало барило. Була це єдина річ у дворі, яка не згоріла. Возний зазирнув досередини: на стінках осів іржавий накіп.

— Щось шукаєте, пане возний? — почувся раптом голос, і вони аж за шаблі схопилися од несподіванки. На них дивилася дивна проява: на тілі метелялося шмаття, обличчя було молоде, але виснажене. Ніс випинався надто гостро, а сухі вуста відслонили жовті зуби.

— Хто такий? — гостро запитав возний, усе ще тримаючись за ручку шаблі. — Я возний його королівської величності.

— Та я вас знаю, пане возний! — чоловік усміхнувся неживою усмішкою. — Через це й підійшов. Прибули на все це подивитися?

— Прибули подивитися! — відгукнувся возний.

— Є на що! — сказав чоловік і сів на барило. — І не тримайтеся, пане возний, за шаблю, я не збираюся на вас нападати. Та й чим? — Він простяг попечені, вкриті виразками долоні.

Возний придивився до пришельця пильніше.

— Я вас не знаю, — сказав він.

— І не дивно, — відповів пришелець. Ви знаєте панів, а я був посіпакою. У панів Сокольських я служив, ваша милосте...

— Ви знали людину в іспанській одежі?

— Старшого Станька? Він справді ходив в іспанській одежі, — понуро промовив пришелець. — В нього був камзол з рядом пувиць, міцний високий комір, панчохи до колін і вузькі галанці. Взуття його було гостре на кінцях і з розрізами. За спиною висів плащ, а на голові — берет.

Возний зрадів. Сам Бог послав йому цього чоловіка.

— Іменем короля... — сказав він.

Чоловік холодно позирнув на нього.

— Зачекайте з королем, пане возний. Не забувайте, що я сам зголосився про це розповісти. Через те й прийшов...

Возний зиркнув на чоловіка запитально.

— Я чекаю на вас відучора. Чи не маєте ви, пане, ковток горілиці, щоб душу підкріпити?

Возний відстебнув од пояса баклажку й подав чоловікові. Той жадібно припав до горлечка. Спазматично потріпувалося його заросле волоссям горло.

Зрештою чоловік відірвався від баклажки і перевів подих. Подивився на возного і його слугу гарячими чорними очима.

— Коли б ви, панове, пережили, що я... Чортибать-казна-що тут трапилося!

Те, що сталося на майдані

Я не поспішав з розправою над Дем'яном Сокольським, на те в мене був час. До того ж хотів пережити зустріч з рідною землею і прийти до тям під зворушення, яке дістав, переступаючи поріг рідного дому. Тож блукав вулицями нашої половини містечка, всупереч бажанню матері, і впізнавав дороги з дитинства місця. Люди озиралися на мене, бо іспанська одежа була тут іще вдивовижу. До багатьох

людей я вітався, до мене ж кланялися з пошанівком усі — чутка про мій приїзд встигла оббігти всіх. Дехто зі шляхти запрошував мене завітати до господи, і я не відмовлявся на ту гречність: всі вони були в батька на службі, а відтепер переходили на службу до мене. В багатьох із них були перелякані очі, вони застерігали мене не ходити без слуг, але моя певність і розважність додавала відваги і їм. Зрештою, під час нападу Сокольських на замок багатьох із них не виявилося вдома, щоб піти й захистити своїх принципалів. Але я поки що не хотів про те думати. Весь віддався цій мандрівці вулицями, обабіч яких були хати й обійстя. Щедро сипало промінням сонце, паслися на траві гуси, бігали замурзані босі хлопчаки й дівчатка; побачивши мене, вони застигали, наче кам'яніли, і розтуляли зачудовано роти. Купались у калюжах і в поросі горобці, валялись у баюрах чорні від багна свині; коли я підходив, горобці спорхували, знімаючи хмарки куряви, а свині зводили важкі голови й дивилися. Я раптом знайшов на цих вулицях жаданий спокій, хоч тяжко переживав нещастя, що впало на наші голови; всією душею впізнавав я цей край і його людей, чув запах соломи й дерева, зілля й парканів, навіть сонце дивилося на мене по-інакшому, ніж на чужині. Впізнавав стежки, по яких бігав хлопчаком, і давні хлоп'ячі схованки. Куріли літні печі, жінки варили обід; червоніли вишні й зеленіли, обсипавши густо гілля, груші; чоловіки поралися на обійстях; попереду стрибав по дорозі, тягнучи за собою довгий хвіст куряви, віз; ще далі синіли міські паркани, а там, за ними, чудовий з гребенями лісів на овиді простір. Повен живого моторного птаства й комах, повен хрущів, метеликів і горластих цвіркунів — це був мій край, і я радісно віддавав йому шану, хоч на дні мого серця все ще лежав сірий згорток — горе моє родинне. Ішов, наче п'яний, пригадував назви квітів і трав — ці трави й квіти промовляли до мене, як до рідного. Все вітало мене, дихало мені в лице міцними настоями запахів, і сірий згорток на споді серця почав помалу танути й меншати.

Зупинився біля паркана, що відділяв нашу половину містечка від половини Сокольських. Паркан був абиякий, подекуди світились і щерби. Я переліз на той бік: тут були такі ж вулиці й такі ж люди. Брів через простору леваду, густо засипану квітами й порослу густою отавою. На ній де-не-де паслися прив'язані телята й кози; вони зупинялися, побачивши мене, телята заклично мукали, а кози монотонно жували траву.

Вийшов на майдан, усе ще відчуваючи піднесення, яке викликала зустріч із рідним містом. Тут, на майдані, товклося чимало людей, крамниці жваво торгували, біля відчинених шинків стояло по кілька міщан і пили горілку. Вряди-годи проїздив хтось із шляхти: звивалася тоді за конями пилуга, і молоденькі міщаночки з радісним вереском розсипалися навсебіч.

Дивився на всіх цих людей з теплотою — там, у Болоньї, мені часто марився і цей майдан. У церкві задзвонили на обідню, і тільки тоді я помітив, що всі ці люди помітили й мене. Стояли обличчями до мене міщани, що пили горілку, порозкривали здивовано роти гарненькі міщаночки, зупинилося з батогами в руках кілька селян; ошатно вбрані чоловіки й жінки, що йшли в церкву, раптом забули про те: стояли й дивилися. Спинив коня і проїжджий шляхтич; він почухав рукою, в якій звисала нагайка, потилицю, а тоді круто розвернув коня і помчав в одну з вулиць. Я звів голову: на дзвіниці стояв криворотий Йосип. Він бив у дзвони, смикаючи за мотуззя, а вітер розвіював його густе довге волосся. Серед майдану височів голий і потемнілий від негоди ганебний стовп — жертви коло нього сьогодні не було. На один і на другий ганок вийшли — на один молодша, а на другий старша жінки, їхні очі з цікавості стали круглі, як гудзики. Криворотий Йосип раптом перестав дзвонити й звисився із дзвіниці.

Тоді-то я й побачив вершників, які їхали через калюжі. Передній хизувато всміхався, і я миттю його впізнав. Широкі вилиці, руді вуса над товстими губами, збита на

потилицю шапка, низький, помережаний зморшками лоб. Він спинив коня і хвацько взявся руками в боки.

— То це ти, лайдаку, — закричав здалеку, — осмілювся з'являтися мені на очі?!

Я дивився на нього, вершник їхав якраз на мене, обличчя його палало від непогамованої люті, і я нарешті почав розуміти, що його погук і його лють супроти мене. Я дивився на теперішнього ворога нашого — гай-гай, моя бідна, рознещасна сестро! Оце твій катюга й мучитель, а нещодавно наш приятель і родич? Горе застукало мені в серце, гірке, як полин. Спепеліло над головою небо, і посипався попіл сірий на людей цих і майдан, на дзвіницю й на мене. Десь там, вище цих будинків, біля білої хати заломила раптом руки сестра і впала навколішки. Я дивився на цього чоловіка; він, здається, щось кричав; який смішний і дивний цей його гнів, але це він, — скрикнуло раптом у мені, — еге, це він зруйнував мені все, про що я мріяв. Я не для того повертався на рідну землю, бачить Бог, миру й радості я хотів. Рука з нагаєм уже звелася догори, навколо була така тиша, що чути стало, як співають аж за містом цвіркуни. Я весь напружився — все починалося знову. Ридала й рвала волосся там, нагорі, біля білої хати, моя сестра, звівся і потрусив кулаками над головою батько, тіло моє напружилося, як тятива; наче меч, блиснув у мене в очах холодний вогонь; люди навколо застигли, немов перелякані ляльки, — дивися, дивися на все це, моя бідна, рознещасна сестро! Я побачив перед собою обличчя з широкими вилицями й рудими вусами. Рука з нагаєм мертво висіла наді мною (це той нагай, що смугував твоє біле прегарне тіло, сестро!); холодний вихор промчав майданом, і я вже став зовсім кам'яний — був ідолом на степовій могилі, якому бозна-скільки тисяч років; в мене й біль став кам'яний, лише тіло твоє прегарне, сестро, плавало перед моїм зором, посічене цим нагаєм. Вона стояла там, нагорі, й ридала, плакали її очі льодом, червоним мертвим льодом. Плечі твої, сестро, й зараз у червоному

льоду, біль твоїй, сестро, наче пташка мертва. Я плачу тут, на майдані, разом із тобою, сестро, мої сльози кам'яні — я, як і всі смертні, не можу пройти байдуже коло твого білого, як сніг, посмугованого нагаєм тіла, Я нищий, сестро моя мила, і про це гукнули мені зараз два ворони, що сіли на дзвіницю.

Рука Сокольського мертво висіла над моєю головою, його брат вражено визирав з-за тої руки, на мене звідусіль дивилися розширені очі (чи не твої це очі, сестро?) — погляд мій лив уже розпечений метал, вогонь палахкотів у мені, чорний вогонь. У голубому світлі дня народжувалося моє осяяння (то твоя одежа, сестро, розкидана, як бувають розкидані хмари), я висів у повітрі між того голубого трепету, я цілував мертві очі твої, сестро, ти ж була в мене ласкава, тиха й добра голубка. Ну, що проти тебе оцей нікчемний дуросман з широкими вилицями й рудими вусами? Я знову ступив на цю страшну стежку, хоч як зарікався це робити, і тільки ти, моя бідна й рознещасна сестро, зможеш мене зрозуміти.

— Ти, Дем'яне, вчинив не одне лихе діло, — спокійно сказав я, дивлячись у нависле наді мною тупе обличчя свого противенця. — І не мені їх рахувати, на це буде суд Божий. Тебе судить зараз батько мій і сестра — вони земні твої судді, і я кажу тобі від їхнього імені: збирайся в дорогу!

По майдані розливався жах. Так, справді, то був жах. Навколо все немов побожеволіло; притьмом тікали перелякані міщани, шалено репетував на дзвіниці криворотий Йосип, сховалися жінки з ганків, і все стало таке прозоре й порожнє. І біль мій, і сестрині сльози, і майдан цей — все порожнє й прозоре! І обличчя ворога мого, біле, як тісто, і очі, що горіли-благали, — все порожнє й прозоре! Рот у Дем'яна перекривився, і здавалося, він зараз звалиться на мене, як лантух ганчір'я.

Мої уста скривилися також, бо ти, моя бідна й рознещасна сестро, плакала переді мною, ти заламувала руки,

і я не міг дивитися на твої сльози, адже не про помсту волати ти до мене і не помсти просила.

Я розвернувся й пішов геть. Навколо було розметано твою голубу одежу, сестро, і мій біль ставав теж наче лід. Я плакав зовсім так само, як ти, сестро, і йшов, ішов геть звідси — нехай покину я цей мурашник, нехай не кричить так страшно на дзвіниці криворотий Йосип, хай краще грає свою щоденну музику. Дзвони плачуть за тобою, моя бідна, рознещасна сестро, і це по тобі мої теперішні сльози...

Ішов через курну вулицю, попереду їхав віз, запряжений вгодованою конякою, на возі — чоловік, якому немає діла до того, що сталося там, на майдані, і я ступив у слід коліс того спокійного воза. Біля воріт стояв сторож, йому теж поки що не було ні до чого діла — про все, що сталося, він довідається пізніше. Я пройшов повз нього, і він подивився на мене, як на кентавра. Кентавра, котрий вибігає в степ шукати кам'яних могил з кам'яними постатями на них.

Я вийшов за ворота і звів обличчя до неба. Світило сонце: воно висіло наді мною, над усім містом і розливало стільки проміння, що голова моя переповнювалася срібним дзвоном.

Хутко йшов через густо-зелену леваду, черевики мої із загнутими носками на тонкій підошві були недоречні серед цієї трави. Я скинув їх і пожбурих геть. Босі ноги мої ступали по холодній траві, довкола гойдалися квіти, попереду темнів ліс і з-під ніг випурхували коники. Ну, що може бути краще за цей луг, моя бідна сестро із посмугованим білим тілом, що може бути краще од цих квітів і сонця?!

Але все це неначе видиво короткочасне; той згорток, що лежав у мене на дні серця, тепер наче сива хмара, розростався зсередини і поглинав мене — плив я у цьому густому і гіркому молоці. В душі в мене камінь, розтрісканий на кавалки, і кожен кавалок — думки про тебе, сестро моя!

Текли мені з очей сльози, я не знав, куди прямують мої босі ноги. Не було ні глузду, ні розрахунку — хитало мене й хитало. Несли мене сиві хвилі — молоко густе і гірке, і я віддавався їм на поталу. Я біжу наче звір загнаний, безсилий і вичерпаний. Є тільки переді мною шлях, довгий до небокраю, а на краю його сяє білими стінами хата під солом'яною стріхою, біля якої стоїш ти, приклавши до лоба дашок долоні, і біля якої й батько наш у задумі взяв у руки обличчя.

Втікач

У кутку хижі лежала принесена кимось купа хмизу, і втікач почав кресати коло неї вогонь. Руки його тремтіли, але він кресав і кресав — іскри сипалися на відсирілу солому й не могли її запалити. Місяць вливав у хижу хвилі тріпотливого світла, і втікач, утративши надію запалити вогонь, почав повзати по кутках, шукаючи чогось сухішого. Тіло його бив трем, але він все-таки перелазив з кутка в куток, доки не надібав жмені сухої потерухи. Іскри падали вже на потеруху, зрештою вона затліла. Ліг долілиць і почав роздмухувати. Кілька несміливих язичків пробігло по потерусі, і він підклав вогкішої соломи. Дим розповзався по хижі — глухий кашель струснув тіло втікача; бухикав довго і хрипко. Зрештою зайнялася солома і втікач наклав на вогонь тонкого хмизу.

Лежав коло багаття, важко дихаючи, голова йому йшла обертом. Але вогонь уже весело жер гілляччя, хапаючи його червоними зубами, — цвіла перед ним велика червона головешка. Дивився на ту головешку, і йому щохвилини прибувало сили. Ставав знову молодий і дужий — скоро могтиме покинути цю хижу.

На небі світило вже сонце, і те сонце теж було червоне й велике. Жувало собі хмари й посилало натомість тепло. Перед утікачем лежала біла, залита яскравим промінням

дорога. Тяглась угору, і він знав, що йому треба вибратися на гору. Там знайде справжній спочинок, адже саме на тій горі стоїть білостінна хата з двориком і криницею. Там розстелено на зеленій траві білу полотнинку, розставлено полумиски й нарізано хліба. Зварена каша досягає на літній печі, а мати вийшла до воріт і видивляється на шлях. Він подумав, що зовсім небагато лишилося йому йти. Піднятися крутосхилом, хоч який він стрімкий. Сяде тоді біля полотнинки, і вони зберуться довкола тої вечері кружка.

Стоїть там, серед двору, й біла корова. Її голова, як місяць рогатий, і мукає вона, наче трубить ловча труба... Дзвінки копита крешуть десь іскри, але втікачеві вже бай- дуже до них.

Велике червоне сонце лежало на тому горбі з хатою. Хата вмальовувалась у червоне кружало, і всі постаті на дворіку прокреслювалися, наче стовбури дерев. Дерев шуміли безлистими кронами — тільки одне з них стоїть непорушно. Одна тільки мати приклала дашком долоню до лоба і ніяк не може відійти від нових, струганих із жовтого дерева і з золотим окуттям воріт.

Зізнання

Вони розклали вогнище тут-таки, неподалік містечка, і, поки слуга готував їжу, возний придивлявся до свого співрозмовника. Так, Господь хотів, щоб ця історія не пропала, — той чернець, хоч і відхилив завісу, але ненабагато. Тепер доля всміхнулася панові возному, і він аж вуса підкрутив.

Слуга подав їжу, і вони випили доброго вина. Вино, певне, сподобалося незнайомцеві, бо вдячно зирнув на возного.

— Скидався він на великого пана, — почав незнайо- мець. — І те, що Сокольський так раптом поліз на нього,

здивувало всіх... Був він, щоправда, без слуг, але нащо такому чоловікові слуги? Наче велетенська тінь тоді промайнула, чи мо', затьмарилося сонце. Язик мій задуб у роті, ноги прилипли до землі, а руки тремтіли, хоч я не із страхків. Сокольський тоді закричав і звалився, як лантух, додолу. Незнайомець зник, наче його корова язиком злизала, а всі кинулися до Сокольського.

— Доженіть його, доженіть! — розпачливо гукав молодший Сокольський, але ніхто й пальцем не ворухнув.

Молодший Сокольський не був, однак, такий сміливий, щоб кинутися за тим чародієм, хай і зі слугами. Його старший брат був мертвий. Люди здивовано перевертали задубіле тіло: не було на ньому ні подряпини.

— Це диявол! — закричав молодший Сокольський. — Людоньки, то нечиста сила вбила мого брата!

При тому всьому був старий князь Корицький, він приїздив до Сокольських у справі.

— Не мели дурниць, — різко обірвав він. — Диявол не карає за гріхи!

Слова ці каменем упали в юрбу. Майдан швидко почав порожніти, аж доки на ньому не лишився молодший Сокольський зі слугами.

Молодший Сокольський наказав слугам підняти тіло, але ті злякано презирнулися поміж себе. Тоді він хмикнув презирливо і підняв братове тіло сам. Поклав обережно на коня, прив'язав до луки — я дивився на все це з вулиці, притиснувшись до стіни будинку, — і, скинувши гордо підборіддям, повів коня через майдан. Слуги лишилися на майдані, начебто їх правцем пройняло. Здійнявся вітер і запорошив сумний хід. Молодший Сокольський утер очі, схилювся й потяг коня швидше. Звісивши руки й ноги, бездиханно метелявся труп. Криворотий Йосип мов пробудився і раптом ударив на ґвалт.

Я йшов слідом за Сокольським. Незрозуміла сила вела мене за ним: серце в мене гупало, а пучки пальців мліли від хвилювання. Здалося мені: на якийсь великий чин

заходить у цьому краї. Не хотів стояти збоку, а бозна-чому хотів узяти в тому участь. Це не було схоже на панські забіяцькі вихватки, і хоч ішлося про помсту, якісь незнані сили втрутились у цю історію. Саме це мене й захоплювало в ній, і я без довгого роздуму вирішив долучитися до Сокольських.

Отак ми і йшли: попереду, наче п'яний, Сокольський, за ним кінь, а на ньому — тіло. Я йшов позаду, а віддалік несміливо і винувато трюхикали слуги, все ще побоюючись підійти ближче.

Ми звернули на вуличку, і молодший Сокольський обернувся. Віяв сильний вітер — єдиним безперервним продувом. Ми стояли серед порожньої вулиці, кінь потягся до трави на узбіччі, захопив її зубами і почав жувати; погляд молодшого Сокольського був чорний, аж мертвий.

— Чого тобі? — запитав глухо.

— Хочу з вашою милістю побалакати.

— Про що тут балакати?

— Я дещо знаю.

— Що ж ти знаєш?

— То справді ніякий не диявол.

— Звідки ти це знаєш?

— То ніякий не диявол, — повторив я. — То старший Станько...

— Ми це знали, — змучено сказав Сокольський. — Через це й поїхали на нього.

— То все чарівницькі штуки, — сказав я. — Він довго воловодився по чужих землях. Я сам характерник...

— Знаєш, як це робиться?

— Ні, — чесно зізнався я. — Він учився за морями. Це якесь не сьогосвітське чарівництво.

— Ходімо зі мною, — наказав Сокольський. — Ти, здається, з усіх і справді його не боїшся...

Куті ворота їхнього обійстя було розчинено, і ми мовчки туди ввійшли. Посеред двору стояла вся їхня родина — всі рудочубі й вилицюваті. Чорна стара жінка кинулася

нам назустріч, заломила руки і закричала пронизливо — був то крик ворона чи важкопораненого звіра. Старий Сокольський плакав, як дитина. Підійшов до сина і обхопив його голову і плечі.

За мить відхилився і зирнув синові у вічі.

— То був старший Станько?

Молодший Сокольський сумно кивнув.

— Це все чарівницькі штуки, — сказав я. — Він навчився того за морями.

Старий Сокольський кинув на мене важкий погляд, але нічого не сказав. Вони із сином зняли труп і обережно поклали на траві. Стара вороном упала на тіло, і в повітрі залунали раз у раз хрипкі, горлові зойки.

Я дивився на все це спокійно. Але всередині в мені жив дивний вогонь: те, що побачив я там, на майдані, вражало по-справжньому. З тим характерником годі мені тягатися силою. Саме це і хвилювало мене. Я згадав свої зілля й заклинання — вони були немічні й безсилі супроти цього шалу. Мені аж душа заскімлила, так захотілося погратись із вогнем. Я знав: стежка ця — терен і шипшина, стежка ця кривава і страшна, але даремно я став на боці слабшого.

Знав силу цієї землі і силу її зілля. Саме тому був більше цікавий на те чарівництво, ніж боявся його. Лихий чорний клубінь засів у моїх грудях, їв мене поїдом, і я шукав на нього ліку.

Слуги винесли з дому коц, поклали на нього труп і обережно подалися в дім. Старий з сином звели із землі матір, в неї трусилася голова й плечі.

— Завісьте це діло, — сказала вона хрипким, але твердим голосом. — Вони віддали за кров, не лийте її більше...

Чоловіки мовчали. Я зирнув на них, і темна струна озвалась у моїй душі: побачив непорушні застигли маски. Очі їхні дивилися зі щілинок, були змружені, і струмувала з них криця. Вуста їхні були білі, стиснуті, а щоки позападали. Вітер віяв їхніми рудими губами, і здавалося, що то вогнища майорять у них на головах.

Стара йшла і плакала. Великі темні сльози котилися їй на щоки, а очі стали двома синіми штапочками болю.

Втікач

Втікач важко дихав. На лобі в нього проступив, як роса, піт, сухі вуста хапали повітря — мабуть, він марив. Довкола гуляв продув, долівка, на якій лежав, була вогка, шелестіло мокре листя, перед його зором все зливалось у барвистий вир — каруселя крутила його, несла; гойдало його і на гойданиці: гойдалося небо, сипався червоний сніг і білий дощ; хтось десь закричав, і він здригнувся.

Сів рвучко і поводив незрячими очима.

— Чи є хто тут, коло мене? — гукнув він.

Навколо стояла тиша, і він провів рукою по обличчі, наче знімав з нього непрозору плівку. Десь у кутку почувся писк і вовтузіння. Вогонь біля нього вже пригас, але жар тлів. Тоді він потягся кошавою рукою до гілляччя і підкинув у багаття хмизу.

Вже виразно почувся кінський тупіт. Він долинав щохвилини гучніше — йшла на втікача погоня.

Ліс

Я не міг лишатися вдома, шепотів утікач. Видить Бог: не міг... Забув про час і не розумів, де я. Здавалося, з мене лишилася тільки тінь, шкаралуща від людини — був я під ту хвилю, як насінина кульбаби, яку жене й жене вітер. Знав тільки цей рух уперед і налягав на ноги, забувши про все. Вітер бив мені в спину, вряди-годи я озирався, але не для того, щоб згадати про покинутих напризволяще рідних своїх; здавалося, цей вітер навмисне посланий, аби гонити мене. Замахується пугою і кладе її на плечі, і я зовсім навіснію від того дикого болю, що пронизує тіло,

рот у мене роззявлений, і стогін рветься із нутра. Тож знову і знову бігли мої ноги, знову й знову падав я, зводився і біг, аж доки не витекла з мене сила, доки не став я наче гілляка, відламана від дерева, — впав тоді на землю, і суха папороть захрумтіла в мене під руками.

Навколо глухла сторожка тиша, того дня навіть пташки не співали. Я лежав на землі і ледве подих переводив, настільки вислаблений був і знеможений. Все в мені стогнало й нівечилося. Я втискався у землю, начебто хотів, щоб вона прийняла мене.

— Я знову піддався тій силі, — сказав чи прохрипів я, і глухий розпач тіпнув мною і затрусив.

Погляд мій висів у розвиллі двох зрослих дерев — струнка юнача постать замиготіла між тих стовбурів. Переступила розвилля, наче перелаз, і сіла біля мене в заростях папороті.

— Я знаю, — сказав самими вустами мій бідний і любий приятель. — Знаю, що ця сила знищує тебе.

— Вона знищує мене, — прохрипів я. — Але я хочу їй противитися.

Вітторіо не відповів. Та й не було чого відповідати, всміхнувся тонко і звівся на ноги. Потис легко мені руку і пішов до свого розвилля. Переступив його, а по той бік озирнувся. Все ще тримав на вустах усмішку, але очі його були такі, що я аж на ноги схопився.

Ходив по галявині і збирав хмиз. Було в моїх рухах щось одноманітно-завчене, я нахилився, підіймав гілку чи хмизину і скидав на купу. Тільки коли зібралося хмизу багато, я присів і викресав вогню. Повільно почав знімати із себе іспанську одержу. Пальці мої були дерев'яні, дерев'яні були руки й ноги. Моє обличчя було наче витесане з дерева, а в грудях билосся дерев'яне серце. Вогонь горів біля мене високим ясним полум'ям. Мені бридко було торкатися своєї одержі, і я кидав її у вогонь палицею. Довго сидів коло багаття — згоряло в ньому моє минуле. Але незрозумілий біль озвався в мені: це все неспроста,

подумав. Майбутнє моє теж, наче цей вогонь, хитливий і палахкий.

Сидів отак і нічого не думав. Був дерев'яний і обростав мохом. Цей мох — ліс, його повітря і спів пташок, цей мох — вогонь, в якому згорає щось від мене — минуле а чи надія моя.

Дивне, несвітське бажання огорнуло мене. Захотілося й самому стати в цей вогонь, і хай лижуть його язика моє серце. Там десь за плечима, за лісом, із якого не знаю я дороги, і за полем хвилюється зараз містечко. Я навіть здивувався, що згадав про те містечко: навколо мене хиталися і пританцьовували жовті соснові стовбури, не було жодної стежки, і я не знав, у який бік мені податися.

Вогонь тим часом пригасав. Я сидів коло нього, безтямно дивлячись на тліючий жар, і отямився аж тоді, коли сховалась у сірому попелі остання жарина. Я поворушив багаття палицею — сірий попіл звився хмаркою, наче курява.

Тільки тоді я відчув, що тіло моє, вщерть покусане комарами, щемить і болить, — був я тільки у спідній одежі. Я встав і роззирнувся. Загрозливо дихала волохата сутінь. Стояв серед мертвого, чужого лісу, в нетрях якого заховано не одну небезпеку. Маленький, кволенький страх спалахнув у мені, наче іскра.

Я йшов дерев'яною ходою через ліс, в ті густючі сутінки і між ті стовбури. Хиталися над головою крони — ішов, не розбираючи напрямку. Кричав десь у глибині пугач, а біля однієї із сосон привішено блідий серпик місяця. Я йшов і йшов. Здавалося, йду я отак вік і вік мені ще йти. Ламали дерев'яні ноги мої хмиз, а руки несвідомо відводили від обличчя гілляччя куців і малих дерев. Тільки коли потягло вогким і холодним передранковим вітром, коли засвітилося розмито-синьою барвою над головою небо, тільки тоді я спинився і відчув, що палаю холодним вогнем. Руки в мене тремтіли, а збиті в кров босі ноги щеміли. Я вийшов на узлісся й опинився у невеликому поселенні.

Бив у найближчі ворота, до яких дійшов, дерев'яним кулаком, і від того розходилися сухі луни. Залементували собаки, спершу на тому обійсті, куди я стукав, а тоді на обійстях інших; я перестав бити, тільки стояв перед ворітьми білою марою і хитався. Очі мої були приплющені, а кулаки стиснуті. Отаким мене й застав господар обійстя — я відчув доторк чиеїсь руки і побачив супроти себе височезного вусатого чолові'ягу.

— Чого, чоловіче, собак дрович? — прогув він.

— Ради Бога, — сказав я. — Прихистіть, бо я падаю з утоми...

Чолов'яга дивився на мене пильними, настороженими очима, тоді зітхнув і повернувся до розчинених воріт.

— Заходь! — буркнув він і пішов на обійстя.

Замоталися, залящали, забилися в ошийниках прив'язані пси, на ганку стояла заспана жінка в накинутій на плечі свитці, а з дверей визирав парубок, як дві краплі води схожий на жінку.

— Що там таке? — спитала жінка.

— Та ось чоловіка латраки обібрали. Ідїть, ідїть, нема тут на що дивитися.

Жінка й справді засоромилася — був я в самих споднях, — блимнула на мене з прихованою цікавістю і майнула пеленою сорочки.

— Найди-но, Степане, — сказав господар до сина, — якусь одежу чоловікові...

Ми сиділи за столом усі четверо, я залюбки уминав куліш. На мені була простора селянська одежа, і почувався я в тій одежі затишно. Ковтав ложку за ложкою, і між тим оповідав цим добрим людям казку, яку чув ще малим хлопцем, і вони захоплено слухали. Ця казка була про мене і про мої пригоди — нічого з того, що насправді.

Здалося мені незвідь-чому, що я із своїм панським життям, своїми примхами і пригодами зовсім був би чужий цим людям: щось пропустив я у житті своїм просте і важливе. Дерев'яні ложки й череп'яні полумиски сподобалися

мені страшенно; здалося, в якомусь іншому світі і в іншому житті я жив отак, як ці люди. Убога чиста хата, проста їжа, суворі обличчя, добрі очі на тих обличчях, тиха злагода, яка була в цьому домі, наче повітря; отак би, подумалося мені, жити! Мати дружину й дітей і свій власний хліб.

Але ці думки і гарячий куліш розморили мене зовсім, я вже не міг боротися із сном, отож, спрямований господарем, поліз на сіно.

Мене відразу гойднула солодка хвиля, тільки-но ліг я на верету, — відчув глибоке, сите й утішне задоволення. Розслабився й розімлів. Здавалося мені, що доля моя не така вже й непроглядна; був цей ранок, тиша, запах сіна; коло мене грівся великий білий кіт, і сон мій був легкий, як шепіт листя. Він і прилетів звідти, де листя й дерева, де місяць і сонна трава. Я побачив широке поле, а на тому полі копиці сіна, і між тими копицями йде Вітторіо, а поруч з ним біжить, наче пес, лисиця.

— Ну що? — спитав я. — Знову на розпити?

Вітторіо сів на сіні, закусив бадилину, а лисиця почала лащитися до його ніг. Вряди-годи позирав він на мене, але мовчав. Був він, як звичайно, мій любий Вітторіо, і погляд його світився надміру лагідно.

— Це така несосвітєність! — сказав я. — Хто знав, що той дурний жарт так обернеться? Хто знав, що я не стри-маю своєї сили другий раз, і третій...

Вітторіо жував травину і мовчки похитував головою.

— А далі? — спитав зрештою, і я задихнувся, настільки благий і добрий був його погляд.

— Далі? — перепитав я. — Хіба я знаю? Хіба я можу що знати, коли все так сплелось?!

Я ще пообідав у тих добрих людей, а тоді знову подавсь у ліс. Господар наділив мене хлібом-сіллям, а я вдячно поцілував йому руку.

— Хтозна, — сказав чолов'яга розчулено, — може, й мене колись поб'є такий трафунок в дорозі...

Я йшов лісом, і наді мною шелестіли дерева. Ще й досі

не отямився і не заспокоївся після того, що довелося вчинити. Ще й досі був стривожений і наче розполовинений: один «я» ішов лісом і насвистував пісеньку, а другий волочився слідом, маючи зранене тіло. В такому стані я не міг бути корисний удома, тож вирішив перебути ще якийсь час у цьому лісі. Тільки тоді, коли знову зіллються в одно ці два чоловіки, коли зовсім вигояться рани отого другого, я повернуся до рідних.

Отож я простував лісом, занурюючись усе глибше й глибше в його нетрі, у спів пташок і хрускіт хмизу під ногами. Хотілося бути в ньому, як трава і ті пташки, — відчуватися його дитиною; отак би, подумалося мені, жити! В лісі неважко знайти пустицю чи лісову хатину, мій дар міг би слугувати мені для полювання, дичину я міняв би на хліб і пшоно.

Пив я на повні груди повітря, і на душі в мене спогідніло ще більше. Теплі ідилії в'язались у моєму втомленому мозкові, вряди-годи вривавсь у них подув різкого вітру: спливала в пам'яті мати й брати, видиво червоного чоловіка, що ввійшов озброєний у наше обійстя. Невже, подумав я, після того, що сталося, ті вражі Сокольські почнуть веремію? Були-бо ми з ними сквитовані, і я не хотів ставати на нову з ними прою.

Ішов я довго. Здається, до вечора. Зрештою, доля змилоствилася наді мною: надибав пустицю. Тут жив, можливо, якийсь відлюдник-чернець, бо була вона обжита й заставлена образами. Я вклякнув і довго молився Господові. Здавалося, він благословляв мене в мирних моїх гадках.

Після того я сидів на ґанкові й дивився, як заходить за дерева сонце. Воно наштрикувалося на верхівки сосон і, поранене, проливало вечірню кров. Важкі червонуваті смуги проміння висіли між дерев, і трава в тих місцях, де вони падали, золотилася. Я сидів, залитий сонцем, і скидався, напевне, на старий, дупластий пень. Було мені справді добре, хоч у тілі ще не зникло відчуття одерев'яні-

лості. В цю мить не хотів я знати того страшного світу, що вкручує у свій вир. Хотілося дихати цим лісом, сонцем і стати в цьому лісі його птахом чи комахою. Так, під ту хвилю я всім серцем хотів прижитись тут. Мене благословляло на те вечірнє сонце, тож коли погасило воно свої яскраві смуги між жовтих стовбурів, втишена й добра усмішка вперше за довгий час освітила моє лице.

Місячний біль

У прочілі виросла мала чорна постать, чимось схожа на птаха. Тіло її напівпросвічувалося, і йшла вона, насунувши на очі каптур і звисивши аж до землі довгі кінцівки.

Втікач дивився крізь ту постать: червоний туман стелився за нею, мариська, наче безмежна товквітнява хмар, обличчя, розтягнуті і розводнені, розтягнуті і розводнені торси. Втікачеві різко заболіло перенісся, і він міцно приплющився. Повіки злиплися, як стулки мушлі, червона темрява вкутала втікача; в темряві цій чітко і яскраво промалювалося жовто-біле коло хиткого й тріпотливого місяця.

— Тебе-бо я не кликав! — тихо сказав втікач пришельцеві.

Той присів навколішки біля пригаслого вогнища. Підкинув у вогонь хмизу — червоні відсвіти затанцювали довкола.

— Я тобі казав, що мені недовго топтати стежку. Тоді, коли ти так налякав мене і відігнав од себе, я вже не добіг додому... Тепер я літаю ночами і лякаю слабодухих. Вже так мало пам'ятаю зі свого колишнього життя, але тебе не забув і, певне, не забуду. Вічна загадка мене непокоїть: не зрозумів я тебе, чоловіче!

— Ми не одного поля ягоди, — хрипко сказав утікач. — Ти хотів чинити те, що я мусив. Тільки там, з Вітторіо... там було непорозуміння: я не знав тоді ще про свою силу...

— Це все місячний біль, — озвався після мовчанки пришелець. — Ми все-таки відчуваємо те саме. Чи одежа на тобі чорна, чи біла — це однаково одежа. Гай-гай, чоловіче!

Шкода, що твоя сила так змарнувалася: щось велике ми б учинили! Я одразу це відчув, коли побачив тебе вперше: для великого чину ти зроджений. А мене тоді так вабила чорна слава світу. Коли виходив місяць, мене тягло з дому, бо тільки вночі я по-справжньому жив. Це та сила, що й тепер носить мене по світу, і вона велика. Я ж був непростий серед роду свого: вже мріяв, як з твоєю допомогою диктуватиму свою волю можновладцям. Ми б захопили один із більших тронів, і мене полюбив би народ: народ любить тих, хто його шмагає, приязно всміхаючись. Я повів би той народ здобувати світ, і при твоїй допомозі ми перекрили б подвиги Александра Македонського. Я зумів би втримати світ у своїх руках, бо добре пізнав би його. Це нескладна наука, можна, легко граючись на його законах, пускати йому з носа зайву кров. Побачив би, яке славослов'я обкурило б нас і скільки лестолюбців лизало б нам ноги!

Пришелець сміявся, і його напівпрозоре тіло трусилося. Хитав головою і втирав затиллям долоні сльози.

— Еге-гей! — продовжував він. — Я цього вже ніколи не досягну! Слава Александра залишиться Александрові. Він був такий наївний, отой Александр. Я не виймав би меча з піхов, хоч коли треба, то й не ховав би. Я б не тягався по пустелях на верблюдах і не пив би каламутної води з напіввисохлих річок. Послуговуючись невидимою нищівною силою, тільки поклав би собі під ноги скількись там трупів.

Він знову зареготав, затрусившись усім тілом.

Утікачеві важко було говорити, але він підтягся на руках і сперся об стіну.

— Дивна мені мова твоя, чоловіче, — сказав, ледве ворущачи вустами. — Дивно, що приходиш до мене і починаєш таку бесіду, як рівний із рівним. Тяжко мені думати, що і я впав так глибоко, коли став на одну з тобою дошку. Але видить Бог: зло моє мимовільне. Видить Бог: душа в мене не чорна, закрутило мене тільки лихо.

— Чи одежа на тобі біла, чи чорна — це однаково одежа, — сказав пришелець, весело змружуючи очі. — По ділах людей судять, а діла твої такі ж чорні, як і мої думки. Через це я й летів так довго, щоб переступити цей твій останній поріг. Єдине, що різнить нас у цьому світі, це твоє відчуття вини — поріг, якого я не переступлю. Через це й сиджу тут коло тебе і так довго умовляю. Хочу врятувати твою силу. За тобою женуться, розшукуючи тебе, сотні вершників. Що для тебе сотня вершників — перетвори їх на камінь чи попіл. Встань із цього бридкого ложа і ляж у ложе царське. Зроби те, про що мріяв я, адже воно вбиває тебе — відчуття вини!

Пришелець нахилився над утікачем і схвильовано задихав йому в обличчя. І хоч був він тінню і тіло його було прозоре, хоч руки в нього, як крила, а голова з-під каптура пугачева — страшна й окаста, дивний смуток обвіяв втікачеві груди, наче теплий вітер весняний. Здалося йому, що пропав із його хижі дух прілого листя і що бачить він ясно-синє небо між темного, набряклого від соку гілляччя. Чує він спів синичий, бліда усмішка торкнула його позеленілі вуста — он воно, те небо, про яке говорив йому пришелець.

— Ну, а коли ти мене не переконаєш? — спитав він, так само всміхаючись.

Пришелець відхилився від нього, а тоді звівся на ноги. Навис над ним чорним, хоч і напівпрозорим тілом, звів довгі руки-крила і зовсім затемнив тими крилами світ.

— Гай-гай, — чоловіче, — сказав із притиском. — Мені тебе жаль. Світ цей, як два велетні, що зчепились у смертельній боротьбі. Можливо, переможе той, що в білій одежі, але це теж нічого не вирішить. Раз народився чоловік, він повинен умерти. Раз народився світ — повинен умерти і він. Коли переможе той, що в чорній одежі, — це й буде світові смерть. І в того, чорного, чоловіче, більше шансів. Бо коли зачавлять вони один одного в своїх смертельних обіймах — виграє також чорний. Затям собі цю науку!

— Виграє білий, — сказав утікач самими вустами, і на них знову лягла усмішка, від якої пришелець з хрускотом стис свої напівпрозорі кулаки...

Втікач розплющився. Крізь вивалені вікна видно було, як падає дощ. Десь далеко заgrimіло і щосили блиснуло. Втікач дивився на все те майже осмисленим поглядом. На вустах його світилася тиха, гарна усмішка, а на правому оці зблиснула сльоза.

Він побачив і справжнього пугача в прочілі того вікна. Був зовсім чорний і летів, наче хто каменя запустив у небо. Закричав голосно, і втікач зауважив, що хоч іде дощ і гримотить грім, хоч мигає блискавка, серед неба світиться місяць. Обпоясався велетенським жовтим пасом, і пугач летів просто до місяця і того мерехкого, золотого кола.

Характерник

— Першу ніч я чаклував, — сказав характерник вожному. — Тільки після того ми з молодшим Сокольським рушили до обійстя Станьків.

Ми зайшли від левади, щоб менше дрочити собак, ноги наші безшумно ковзали по мокрій від роси траві, під місяцем ця роса була наче пересипана коштовним камінням. Молодший Сокольський на мою пораду був озброєний луком, а в сагайдаку в нього лежало кільканадцять отруєних стріл — була це вже моя робота. Ми йшли і, мабуть, обоє відчували трем, який завше відчуваєш у тілі перед полюванням.

Собак ми трохи сколошкали вже на їхній половині містечка, але до замку дісталися щасливо і щасливо пролізли через потайник досередини. Глуха тиша стигла навколо, в небі плавав ясний, білий місяць, і ми з годину сиділи під городнею*, вичікуючи. Десь далеко відгукнувся пугач,

* Городня — прибудова біля фортечної стіни.

пролетіло над нами чорне велике кудлате тіло, обличчя Сокольського пересмикнулося. Я заспокоїливо поклав йому на плече руку, він зняв ту руку і по-дружньому її стис.

В цей мент ми поприкипали до своїх місць: у вікно вилазила біла постать. Я знав уже: середульший брат чарівника — сновида. Він ходить по дахах і по двору, водить його місяць-повня, і він покірливо слухається цих химерних віжок. Ніколи не покидає замку, але в замку він господар; я накликав на нього своїми чарами це нашествя.

Бовванів у вікні, розставивши руки, звів мертотно бліде обличчя і наче пив місячне світло. Молодший Сокольський тремтів коло мене, як у пропасниці, — сновида молився місяцеві, і цю молитву прийняв від нього пугач, який знову з'явивсь у повітрі.

— Он він, диявол! — прошепотів я на вухо Сокольському. — Ваша милість, можете бути впевнені: святе діло чините!

Сновида в цей мент ворухнувся і вмовив ногу на виступі стіни. Взявся руками за наддашся і легко зійшов на дах. Ішов по краєчку, рівно й спокійно ставлячи босі ступні, наче йшов по рівній стежці. Знову зашумів чорними крильми пугач, сновида спинився й повернув до нас обличчя.

— Стріляйте, ваша милосте, — прошепотів я, і Сокольський почав похащем лаштувати стрілу.

Але сновида звернув убік і перейшов на протилежний схил даху. Ми полізли по траві, зарощуючи обличчя й одержу. Важко віддишував Сокольський, він уже заспокоївся і помалу переймався гарячкою полювання.

Сновида стояв на краю даху, облитий місячним світлом. Його біла одежа сяяла й мерехтіла, а обличчя було блідо-синє. Сокольський заклав у лука стрілу, але не встиг натягнути тятиву, як сновида хитнувся, легко схопився за піддашок і за мить був уже на землі. Озирнувся з-за плеча в наш бік і сховався за рогом будинку.

— Він нас побачив, — прошепотів Сокольський.

— Не меліть дурниць! — грубо обірвав його я. — Не можна щось бачити, коли заплющені очі.

Сновида з'явився з протилежного боку будинку і, спинившись, знову повернув у наш бік синє лице. Хитнувся й рушив до нас — в цей час зі свистом промчала стріла: Сокольський сидів коло мене з порожнім уже луком і тремтів.

Стріла просвистіла над головою сновиди, він знову став, наче вагався, йти далі чи ні. Сокольський заклав другу стрілу, і вона вирвалася з його тятиви, коли сновида зайшов за дерево.

Тоді я засміявся тихенько, і мій сміх був такий дошкульний, що Сокольський грубо схопив мене за плече залізною п'ятірнею.

— Ану замовч! — грізно прошепотів він, аж у мене затерпло всередині. — Бо я, перш ніж поцілити його, всаджу ножа в горлянку тобі.

Сновида знову пішов на нас. Ішов, наче хотів застати на лихому вчинкові, обличчя його світилося, ояснене не до кінця зрозумілою благістю, очі були все ще заплющені, а підборіддя зведено вгору. Ми відчули загрозу в тому зведеному підборідді й задерев'яніли.

Сокольський однак уже не боявся. Заклав стрілу в лука і прицілився ретельніше.

Пронизливо свиснула стріла, сновида зупинився — стріла з хрускотом увігналася йому в тіло. Сокольський пустив ще одну стрілу, але діло вже було зроблене: сновида підскочив, вчепився руками в стрілу і вирвав її з грудей. З горла в нього вихопився чи зойк, чи хрип — в цей мент друга стріла вп'ялася йому в шию, і він звалився, обливаючи кров'ю свою нічну одежу.

— Залишимо його тут чи заберем? — спитав я Сокольського.

Той повернув до мене ошкірене обличчя.

— Заберемо, — сказав він майже вголос. — Нехай пошукать...

Сокольський навіть забув, що може покористуватися своєю силою як слуги, підійшов до трупа і звалив його на плечі. Ми прокралися так до виходу, витягли труп із замку, тоді звалив мертвого сновиду собі на плечі я. Так ми йшли, міняючись страшною ношею, а над нашими головами дзвенів вряди-годи крилами чорний птах. Не хотіли йти через місто, тому пробралися за міські паркани. Тут чекали нас наготовлені троє коней. Сокольський підпустив слугу, що стеріг коней, і свиснув мені. Я приволік сновиду, і ми разом звалили трупа на кінський круп.

Задудніли копита, Сокольський повернув до мене веселе й розбишакувате лице:

— Ну, що, характернику, вдалося? — гукнув він голосно.

— Вдалося! — відгукнувся я йому в топ, і ми пришпорили коней.

Ліс

Я прокинувся з почуттям неясної тривоги. Довго не міг второпати, куди втрапив: дерев'яні, чорні стіни, образи святих на іконах, грубо збитий стіл й убоге на ньому начиння. Я ледве сидів на ліжку: весь був покусаний блохами, якими аж кишіла занедбана постеля.

Сонце вже встало. Я вийшов із пустиці, мелодійно заливалося лісове птаство, і я відійшов трохи від пустиці, щоб намилюватися чудовим ранком. В цей мент почулася хода, на галявину вибіг зарослий і немов переляканий чернець. Він заскочив до пустиці, а за хвилину покинув її, тримаючи в руках якогось вузлика. Озирнувся злякано й побіг.

Я хотів кинутися вслід за ченцем, адже це в його хижі я переночував, але перечепився через якусь колоду. Гримнув на траву і мимохіть обернувся. Брови мої зламалися од здивування, а серце забилося раптом швидко-швидко. Підповз ближче до тої колоди і раптом почав тремтіти всім тілом. Волосся стало сторчака, а розум мій, здавалося,

померк. Сіра хмара повила мене, захопила, і в тій хмарі спалахнула нестерпно яскрава блискавка.

Я не міг не кричати, не міг не плакати, і сльози покотилися по моєму обличчі градом. Звалився з нутровим стогоном і у відчаї затовк щосили головою об землю. Тоді звівся і знову нетямковито позирнув у траву. Сумніву не було: лежав переді мною мертвий мій брат.

Я сидів у траві безтямний, наче ідол. Був знищений і знічений. Здавалося, сліпу ворожу силу наслано на мене. Дурна випадковість, гра уяви мого скаламученого мозку — годі було знайти тут пояснення, що сталося. Я нічого не знав, і нічого не віддав ліс, бо й він зараз мертвий і сухий. Зник пташиний спів, і не шелестить над головою листя. Погасли, зів'явши, квіти, а трава стала, наче сухий очерет. Ось-ось загориться цей незвичайний сухостій, спопелить усе і згорить сам. Такий був і я. Теж був сухий і готовий спалахнути. Забув про все на світі, про гризоти свої, сумніви й біль. Ладен був викоренити цей ліс, але знайти того, хто це вчинив. Бачив ченця, що недавно тікав перестрашено з цієї галявини, і в мене перед очима воскресло на мить його схвильоване лице. Я зірвався на ноги. Душа моя горіла, мозок працював гарячково — не був я вже розважливий та обережний. Місячний біль палахкотів у мені, хоч і світило над головою сонце. Був я пломенем, що запалює цей сухостійний ліс, і вже палав.

Тільки на узліссі я наздогнав того ченця. Першим порухом було вбити його і спопелити. Але щось зупинило мене.

— Гей, отче! — гукнув я, і він злякано озирнувся на мене.

Тоді я збагнув: убивця мого брата не він. Убивця десь поруч, але не він. Отож я спитав у ченця про брата. Чи не бачив він того, хто приніс тіло на галявину до пустиці? Я навіть розповів, кого він мав побачити: рудоволосого і вилицюватого.

— Ні, — сказав той злякано. — Я нічого не бачив і нічого не хочу бачити.

Я зирнув пильніше на цього обірванця. Він затремтів

під моїм поглядом, плюгавий, висохлий на тріску, з ковтунистим волоссям і шмаркатим, як у дитини, носом. Широко розставлені очі дивилися трохи зизо, і мені раптом жаль стало його — якийсь кривавий туман побачив я у нього за плечима. Кивнув ледь помітно головою — він міг собі йти. Вже навіть хотів, щоб він пішов, — не хотів гаяти задарма і хвилини.

І я знову побіг. Біг, наче летів, я й був у цей мент птахом, котрий облітує ліс. Щоби мені палали, а кулаки мимохіть стискалися: мусив знайти убивцю свого брата, що б там не було, мусив зазирнути йому в очі — інакше життя мені не буде під цим сонцем.

І я наздогнав його. Ішов через ліс рудочубий. Ішов і мугикав пісню, наче щось жував великими щелепами. Я його дуже добре знав, того рудочубого: ми гуляли з ним разом хлопцями, разом училися об'їжджати коней — були колись ми друзі великі, я і той рудочубий.

Веселий свист вихоплювався з-під рудого його вуса — була це якась грайлива пісенька, і мене раптом прорвало.

Вискочив навперейми цьому лихому котові: кіт вигнув спину і закричав — кіт рудий, як вогонь; він кричав, аж стигла мені в жилах кров. Вихопив ножа й пустив мені просто в груди. Ніж просвистів біля мого вуха, але я не рухнувся. Тоді впав він навколішки, як це смішно й дивно — кіт навколішках! — і раптом виблював мені під ноги.

Я поступово дерев'янів. Він корчився у моїх ногах, уже не свистів пісні і не жував; він, цей рудий вогнистий кіт, трусився в мене під ногами, як лист осики, і вже подихав, наче отрути напився. Зірвався вітер, шалений вихорисько, сльози потекли мені з очей, дерева застогнали й земля, я сам застогнав із того розпачу, що мусив пережити. З дерев, як груші, посипалися мертві пташки — сльози цього лісу, біль серця мого, відчай і знемога.

Я повернувся й пішов. Мене нудило. Впав долі, вчепився пальцями в землю і занурив лице у пріле торішнє листя, проросле де-не-де рідкою травною.

Ледве доповз до пустиці, такий був виснажений. Напився води і лежав, висунувшись за поріг і дивлячись у небо. Вечірнє сонце вже сіло на шпичаки сосон і поклато свої навкісні смуги. Я дивився на ті смуги, і здалися вони мені дорогою в небо, якою і мені колись доведеться пройти. Там, угорі, в кінці тої дороги, була хата, світилися білі її стіни, а коло неї стояли сестра моя і батько. Ішов до них ще один чоловік, ішов повільно і втомлено, і на грудях у нього була рана. Тримався рукою за ту рану і всміхався назустріч рідним своїм. Вони плакали, обійнявшись: батько мій і брат, а сестра стояла коло них і журно похитувала головою.

Мені стало боляче на все те дивитися, тим більше, що брат мій був тут, поруч. Я метнувся раптом туди, де залишив його, — він лежав і дивився розплющеними очима в небо. Тоді впав я біля нього і затрусив щосили мертвим тілом.

— Встань, — зашепотів я. — Остапцю, рідний, устань! Я не хочу, щоб ти був мертвий, брате, бо я не встиг з тобою навіть поговорити.

На нас світив місяць, і я не завважив, коли вже і ніч запала; он воно — місячний біль! Я збагнув раптом гірко і просто: місячний біль — це мертвий брат на руках, з яким я не встиг після довгої дороги й поговорити. Я зрозумів, чому хочеться поійнятому таким болем тікати світ за очі.

Полишив брата біля пустиці й пішов. Місячний біль майже зруйнував мене. Вже не був я людиною, а жмутком натягнутих жил — крик вряди-годи виривався протяжно з моїх грудей і вмирав між темних стовбурів. Не відав я свого шляху, та й куди мав іти? Не міг цієї ночі бути розважний — безтямний я був і засліплений.

Бозна-скільки часу я так ходив. Зрештою спинився, знесилений. Довкола чорнів ліс. Я сів на пеньок: наді мною хмарою задзиччали комарі. Пекли мені обличчя й руки, але я не ворухився. Хотів, щоб боліло, бо що важить цей дрібний біль порівняно з тим, у душі? Тож сидів, як кам'яний, і не було в мені й краплини світла. Обличчя стало

набухлою маскою, серце камінно стукотіло в камінні груди. Мозок сплющувався під тиском горя й темряви.

Треба було, однак, встати й піти далі. Місяць сидів у мене на шиї, випиваючи силу й світло моє, — став він кажаном, котрий влетів у мій розтривожений мозок. Кажан цей — ніч, подумав я, і дивне, незрозуміле, люте здивування витікало з мене: годі таке вигадати розуму людському!

Збудив мене світанок. Блідий і ледь живий. Я звівся — тисячі голок закололо мені в п'яти. Подививсь угору: там, над обрієм, червоно сяяла хмарка. Я повільно побрів по лісовій стежці. Пустиця виявилася недалеко, брат лежав так само, як я його поклав, і по ньому густо повзали мурахи.

Подивився на пустицю не без жалю: вже ніколи не житиму в цьому лісі відлюдником, не стану й мирним жебраком. Піду звідси й ніколи більше сюди не повернусь.

Я поклав брата на плечі й пішов. По мені повзали мурахи, які обсіли були братове тіло, вони кусалися, але я не відчував болю. Коли мені бракло повітря, я обережно опускав брата в траву і сідав поруч. Наді мною квітло спокійне й умиролюбне небо. Пливли, наче білі кораблі, повільні купчасті хмари — цими кораблями я марив колись полинути в далекий світ.

Тепер не дивлюся на них замріяно. «Людина повинна мати обмеження своєї сили, — думав я, — інакше вона зазнаватиме нещастя!»

Хмари пливли і пливли. І я дивився на них, виснажений і пригнічений. «Людині не треба виходити поза межі себе!» — сказав я чи небові, чи мертвому брату.

Знову йшов. Мурахи повзали по мені і жалили. Перед очима миготіли якісь квіти й папороть. Трава й кущаки. Я йшов і йшов. Важкий тягар гнув мене додолу, начебто тримав я на карку своєму небо. Пташки не давали спокою моєму мозку. Спів їхній дзьобав мені голову, начебто сидів на ній дятел. Не міг відігнати я того дятла — на плечах у мене мертвий брат. Іду я додому, мене там давно чекають. Не принесу їм радості, ой, не принесу!

— Ти, брате, — казав я, — був дуже кволий. Хотів піти, як і я, здобувати знань світових і чекав на мене. Я тепер вертаюся з тобою разом. Здобувши знань світових і втративши тебе.

Сльози лилися мені на щоки, і через них не бачив світу.

— Я ладен, брате, — шепотів я, — всі знання свої віддати, аби ти устав і пішов поруч цією дорогою. Я нещасний чарівник, брате, і ти вибач мені.

Довбав мені й довбав голову дятел, плакала в глибині лісу зозуля, а там, де крапали мої сльози, жовті квіти виростили — смуток мій і жаль. І такий важкий був на плечах моїх тягар, так тис на мене і пригинав, що я вже впадав у розпач — чи ж вийду з цього лісу?

Нарешті ліс закінчився. Я поклав брата на галявині і сів біля нього. Червоно-жовті кола плавали в моїх очах, поки не прийшов я до тями і не просвітився перед зором моїм той залитий сонцем шматок краєвиду, на який міг дивитися. Довкола тяглася безліса рівнина. Подекуди засіяно хлібом нивки, але більше росло високої, похилої тирси. Вона текла, як зелене море, що хлюпає хвилями на зелені скелі лісу.

Над головою в мене дзвонили радісно жайворонки, а тіло болісно нило. Знав уже: не дійти мені додому — надто важкий і великий тягар клав я на плечі. Тож сидів і сидів. Дрімив чи впадав у забуття. Дерев'янів і ставав нечутливий, як камінь. Дивився на обличчя брата свого і дивувався, що воно таке тихе. І коли до мене прискочили якісь вершники, я побачив тільки морди коней, а все інше втопилось у тумані. Зовсім байдуже було мені і до тих коней, і до людей, що кричали до мене.

Зрештою, я заговорив до них влоською мовою*. Повільно й незв'язно. Розповідав історію з братом, тобто що знайшов я у лісі братів труп і несу оце його додому.

* Влоська мова — італійська. Влохи — Італія.

Один з вершників зіскочив з коня і підійшов до мене. Я побачив обличчя з величезними, аж за вуха вони були закладені, вусами. Він дав мені ковтнути горілки, а тоді нахилився й над братом.

— Що тут сталося? — спитав чоловік.

Я приходив до тями. Зирнув на вершника і стягнув з голови шапку. Вітер повільно розвіяв мого чуба, а з очей у мене покотилися сльози.

— Це мій брат, — сказав я рідною мовою. — Несу його до матері.

— Як твоє прізвище?

— Станько.

Чоловік присвиснув і подивився здивовано.

— Чому на вашій милості ця одежа?

— Мене пограбовано, — сказав я, і це було якоюсь мірою правда.

— Ми допоможемо вам.

Слуги вже прив'язували братове тіло до коня. Я встав, світ переді мною хитнувся, але я знайшов силу підійти до коня і вилізти на нього. Вже сидючи верхи, роззирнувся. Зелено котилися хвилі тирси, і мені незвідь-чому захотілося вдарити п'ятами і майнути в степ.

Знову завинулося в голові, і я вхопився за повіддя. Здається, мене щось запитували, але я нічого не чув. Хіба що дзвін, одноманітний і дратівливий. Закружляли різнобарвні кола, я ліг коневі на шию і вдихнув його теплого запаху. Знову почув біля себе людський голос, міг збагнути кожне слово зокрема, але ніяк не міг зв'язати їх докупи. Печія в роті не дала мені озватися до мого добродійника, нестерпно заболіло мені у скронях. Зробив останнє над собою зусилля і звівся, спираючись руками об круп. Два вершники підїхали до мене з боків, взяли під руки, і ми рушили, все більше й більше набираючи швидкості.

Характерник

Характерник вийняв цибушка і заклад його до рота.

— Чи не маєте, пане, тютюну?

— Не вживаю того бісівського зілля, — буркнув возний.

Характерник хитнув головою, наче чекав на таку відповідь, смоктав цибушка і дивився на вогонь.

— Ви поїхали до того лісу, — нагадав йому возний.

Характерник зирнув на нього і вийняв з рота цибушка.

— Я залишився на узліссі стерегти коней. Молодший Сокольський не хотів, щоб я бачив, де заховає він трупа, і я з дорогою душею улігся на траві...

Пустив коней самопасом і підставив обличчя ранішньому сонцю. Тепло розмлоїло мене, і я швидко заснув. Приснилося мені, що напав на мене пугач. Бив мене крилами, лапами і дзьобом. Я прокинувся: сонце світило мені у вічі. Коні стояли нерушно, лише ліниво відмахувалися від мух.

Я скочив на рівні. Молодшого Сокольського не було: певне, дуже глибоко в ліс зайшов. Щось мулило мені на серці і непокоїло, я раптом відчув, що той пугач і сон недалеким.

Кинувсь у ліс, але незрозуміла сила завернула мене. Тоді я загнуждав коней і чекав уже готовий. Було довкола тихо й порожньо. Ліс дихав на мене моторошно, і мені стало ясно: там у лісі щось сталося.

Не роздумуючи скочив на коней, забувши про свою знахарську силу, і учвал помчав до міста. Біля їхнього обійстя ходив туди-сюди, нервово поглядаючи на дорогу, старий. Побачивши мене, він побіг назустріч, і я, затинаючись і ковтаючи слова од поспіху, оповів свої підозри, його чоло спохмурніло.

— Двоє хлопців — це забагато, — сказав він жорстко. — Але спробуємо ще його пошукати.

Від горя обличчя його стало зелене.

Ми відразу виїхали загоном до того лісу. Аж до вечора

гасали по лісових стежках і дорогах. Нарешті знайшли його. Лежав у кущах, і обличчя було погідне й спокійне. В траві валялися мертві пташки, а на деревах, біля яких він лежав, не було ні листка.

Волосся піднялось у нас дибом — ми одразу про все здогадалися. Тяжко задумався старий, схилившись біля мертвого сина, синя жилка на його скроні ще більше випнулася і швиденько смикалася. Тільки я один з того гурту відчував цікавість. Підняв із землі кілька пташок — не було на них і подряпини, як не було й на Сокольському. Підняв листок — був покручений і начебто ледь присмалений. Мертву гадюку знайшов ще під деревом, підкинув її чоботом і мимохідь озирнувся.

Шумів довкола ліс. Важко, понуро й насторожено. Неначе попереджував нас і застерігав.

Легкий морозець перебіг мені по спині — я вперше подумав, що ув'язався в цю історію нерозважно.

Місячний біль

Втікач побачив місяць так раптово, що аж здригнувся. Стояв просто перед його обличчям: лилося мертве проміння, обливало землю холодним саявом, і йому аж віддих забило. Там, на місяці, уздрів він двох братів. Каїн підняв брата на вила, і той стікав кров'ю. Холодною місячною кров'ю, яка тече вже не одну тисячу років. Втікач побачив і Авелеве обличчя: маска страждання, яке триває теж не одну тисячу років. Зрештою Авель не просив у брата порятунку, він тільки страждав. Каїн теж страждав, і з нього теж витікала кров. Тільки тепер утікач помітив, що Авель схопив рукою брата за горло. З горла лилася кров, і це теж тривало тисячу років.

Він знову почув далекий стукіт копит. Зір його напружився, у глибокому тумані мчав кінний загін. Роздували ніздрі коні, хрипіли, а вершники немилосердно стьобали

їх нагаями і пороли боки острогами. Коні і вершники були закутані в плащі з туману, волохаті й хиткі, наче куці й дерева. Попереду мчав, здійнявши руки і махаючи ними, як крилами, Бонтиволья. Наче промінь світла вдарив у нього: чітко засвітився хижий, гачкуватий ніс чи дзьоб. Дикий крик вирвався з сотень горлянок. Кінські копита гучно били в землю, і вона стогнала від глухого болю. Деревата хитали вслід вершникам кронами — були теж занепокоєні і схвильовані.

Втікач провів рукою по обличчі. Відчув, що воно зовсім мокре, а там, де билося серце, тіло непригасле вогнище болю.

Маму

— Тобі не можна було відбиватися від дому, — сказала тітка. — Коли б ти був удома, вони не посміли б напасти на Остапа.

— Він хворів останнім часом. Коли з'являвся місяць, його водило по двору. Вони, певне, й підстерегли його в такий мент... — в голосі матері звучав біль.

Я сидів серед порожнього покою, де лежав нещодавно в труні брат. На підлозі ще було накидано квітів, ще стояв посеред покою стіл і пахло глищею та воском.

— Про те, що він ходив ночами, ніхто не знав, — сказала тітка. — Ми пильно це приховували.

— Неважко було й підстерегти, — зітхнула мати. — А оборонити його ми не могли.

— Я їм віддячив, — сказав, дивлячись собі під ноги. — Я, мамо, не попустив це на так. Дем'яна і Данила вже нема...

Глуха тиша зависла в покої. Здавалося, вони вийшли геть, залишивши мене самого. Я звів очі. На мене дивилися дві схожі одна на одну жінки, і погляди їхні світилися також однаково.

— Твій батько теж хотів віддати їм належне, — сказала тітка. — Йому не пощастило...

В матері заблищали на очах сльози. Захиталася сумовито, а уста її затремтіли.

— Казав, що його кличе ночами твоя сестра. Що вона волає про помсту...

— Вони кликали й мене, — сказав я глухо, вже не дивлячись на них. — Весь час бачу їх коло якоїсь хати. Гальшка несе воду, а батько сидить на ганку. Гальшка несе воду і все оглядається...

Глуха тиша знову покрила мої слова, ми наче задерев'яніли — тінь Остапа перейшла через покій.

— Що сталося там, на майдані? — спитала мати.

Я не міг дивитися їм у вічі. Не міг розказати про все просто й зрозуміло: забагато для цього треба було б слів. Про Вітторіо і Бонтиволью, про своє прокляття; тиха туга оповила мене тут, у сумному цьому покої, повному напівзів'ялих квітів, де так гостро пахне глицею і воском. Остапова тінь зупинилася серед кімнати — повернувся до мене блідий, майже прозорий.

— Про це так багато говорять! — сказала тітка.

— Звідки це в тебе? — спитала мати.

— Не знаю, мамо, — видихнув я.

— Чи не запродав ти душі?

— Ні, мамо, — крутнув я головою.

— Між нами вже багато крові, — сказала мати. — Чи так воно й далі йтиме? Поки не ляжемо всі?

— Мені тяжко, мамо! — сказав я майже пошепки. — Душа моя болить, і я боюся, що не зможу стати вашим захисником. Мені треба молитися, мамо...

Мати кивнула. Я дивився в її чисті, хоч уже старечі очі. Ми, здається, розуміли одне одного.

— Ти не можеш молитися вдома?

Я похитав легенько головою.

— Варто найняти більше людей для оборони, — сказав нарешті я. — Нам треба вберегти Івана.

— Вбережу себе сам, — звів голову малий. Я всміхнувся, дивна печаль поїняла мене.

— А ти? — спитала мати. — Ти не боїшся?

Я похитав головою.

— Ти так змінився, — сказала, думаючи про своє, тітка. — Я, побачивши тебе, злякалася... Тобі треба стерегтися також.

Я дивився на них з любов'ю. Дивна печаль огорнула мене.

— Гадаю, що їм нагнано вже страху, — сказав, підробляючись під діловий тон. — І все-таки найняти сторожу треба не гаючись... Не гаючись! — повторив я, відчуваючи, як накочуються на серце сині хвилі смутку.

Мати дивилася на мене, і я не міг витримати того погляду. Але не міг і пояснити чи, радше, розказати їм усього: забагато треба було для цього часу. Остапова тінь знову рушила через покій, цього разу попрямувавши до дверей. Спинилась у дверях і ще раз озирнулася.

— Найрозумніше було б помиритися, — сказала мати, опустивши погляд. Вуста її тремтіли. — З їхнього боку лягло менше, ніж з нашого, я ладна простити їм. Бо коли так триватиме далі...

Це лякало й мене. Дивився на прив'ялі квіти на підлозі, одна з них була розтоптана важким чоботом. Розплющене пелюстя, майже приклеєне до долівки; розчавлене, аж на волокна розклалося, стебло.

— Все дуже далеко зайшло, — сказала тітка. — Тепер уже цього не спинити... Волає кров...

Малий устав, і тонкі ніздрі його затріпотіли. Він думав свою думку, але не висловив її вголос. Я зрозумів його: кривда була на нашому боці.

Мати плакала. Великі градасті сльози текли по її нерухомому, закам'янілому лиці. Я знову подивився в її чисті старечі очі.

— Вдій щось, синку, вдій! — попросила вона жалібно.

— Це волає кров, — наче про себе повторила тітка. — Тепер уже хтозна, чи її спиниш.

— Я воліла б, — сказала мати, втираючи очі, — щоб ти знову відійшов од нас, надто багато зробив ти їм лиха. Повернися до Влох, а коли все затихне, ми дамо тобі знати. Болить мені за тебе серце, сину.

— Я спробую з ними помирися, — сказав я, все ще розглядаючи розчавлену квітку, глина біля тої квітки була вогка.

— Кров, пролита за честь роду, не марна, — сказала твердо тітка. — Але проти них не встоїмо.

— Хочеш піти туди сам? — спитала мати, пильно мене розглядаючи.

Через кімнату знову перейшла Остапова тінь. Стала біля розплющеної квітки, схилилася й торкнула її пучкою.

Я сидів закоцюбнувши. Запах глици й воску ставав нестерпний. Печаль гуляла по мені, як вітер. Текла крізь очі і заповнювала цілу кімнату. Там, за вікном, висіла гілка, густо обсіпана вишнями. Червоні ягоди горіли на ясному тлі неба, і мені аж очі боліли дивитися на них.

— Бог з тобою, синку, — сказала мати. — Часом мені здається...

— Вам не повинно нічого здаватися, — обірвав я її. — Хочу допомогти. І вам, і собі...

Тоді мати поклала руку мені на коліно, подивилася на малого, той опустил голову, звівся і пішов до виходу. Зачинив двері, і вони несподівано голосно грюкнули. Мати подивилася на тітку, але та вже виходила сама. Тільки Остапова тінь стояла біля розчавленої квітки. Брат торкав її носком ноги.

Знову лунко грюкнули двері, і я відчув, що мене пече матирина рука.

— Розкажи, сину, — сказала вона.

Тоді бризнули в мене з очей сльози. Я дивився на матір, крізь водяну пелену її обличчя хиталося переді мною, рідне і співчутливе. З її темних очей виливалася велика любов, і саме це розв'язало мені язика. Я почав розповідати. Голос мій тік, як смутна вода, і вода ця заповнювала

помешкання. Вікно, в яке я дивився, розповідаючи, було синє і без жодної хмарини. Цвіли у ньому рубінами вишні і стрибав коло тих вишень розтріпаний горобець. Чорний хрест рами стояв на тому непорочно синьому тлі. Журкотіла й журкотіла сумна вода моїх слів, вряди-годи я замовкав, щоб перевести подих, погляд мій спинявся тоді на чорному хресті, випивав трохи синяви і рубіну. Я знову набував сили, і знову журкотіла сумна вода.

Мати сиділа супроти мене непорушно. На одному із стільців бовваніла Остапова тінь. Пахло воском і глицею, і чути стало хрипкий видих — дихала мати. Стала ще сухіша й темніша, хитала печально головою, і дві сиві сльози тріпотіли на її повіках.

— Бережися, синку, — сказала вона скрушно. — З усіх нас тобі треба берегтися найбільше...

До замирення

Та родина, проти якої ми постали, не була нам ворожа, старий Сокольський був навіть моїм хрещеним. Блукаючи по далеких краях, я згадував і їх: хлопців, з якими ріс, і їхню сестру, яка вже тепер заміжня, але колись вельми мене хвилювала. Але все це було там, у непроглядному тумані: тепер найбільше спричинився до ворожнечі я. Тому й вирішив піти до них, хотів заладнати нашу біду: того, що сталося, не вернеш.

Уже запала темрява, коли я рушив туди. Мене злякав місяць, що завис серед неба, холодний і зчужілий. На ньому, як завжди, змагались у вічному двобої брати, і я довго дивився на те змагання.

На душу ліг мені камінь. Я відчув неспокій і гризоту, навіть перехотілося йти туди, бо чи й кінчиться все добре? Але я мусив іти.

Звернув на леваду, щоб менше турбувати собак. Срібно вилискувала під ногами роса. Паркан, що розділяв містечко

на дві половини, вигинався, як тіло довгого й мертвого змія. Валували собаки, чоботи мої були вже мокрі від роси, і я подумав, що така роса на погоду.

Знайшов чималу дірку й опинився по той бік. Пройшов повз якесь напівобгороджене дворище. Тут мені не пощастило — два пси люто вирвалися звідти і з голосним гавкотом кинулися до мене. Я не хотів здіймати гармидеру: пси попадали до моїх ніг з висолопленими язиками.

Я пішов далі. Палав жовтий місяць, а собаки валували голосніше. Здавалося, вони відчували небезпеку, начебто навідався у місто вовк. Я здригнувся на ту думку і наддав ходи.

Ворота обійстя Сокольських були зачинені, і я обійшов його, шукаючи лазу. Моя пам'ять підказала, що має бути з північного боку: ми користувалися ним хлопчиками. Я й справді знайшов той лаз, хоч був він замалий для дорослого. Але я розгріб землю руками і проліз у нього.

Скрізь було спокійно. Кілька хат світіло вікнами, двором ще ходили слуги, і я перечекав. Тоді прокрався до господарського будинку. Дім був обмазаний білою глиною і критий гонтою. У вузьких вікнах світилися скляні, управлені в оливу, оболони*. Сам будинок стояв на високому підмурівку, і треба було стати на той підмурівок, щоб дотягтись до вікна.

Старий Сокольський сидів на ослоні і роззував чоботи, певне, готуючись спати. Я звів руку і тихенько постукав в оболону. Старий здригнувся, наче його вдарено, і з чоботом в одній руці підійшов до вікна.

— Хто там? — запитав глухо.

Я притиснувся лицем до оболони. Приклав вуста до шпарки і сказав:

— Це ваш хрещеник. Прийшов порозмовляти...

Жах розлився на обличчі старого. Він закричав і метнувся од вікна, все ще не випускаючи чобота з рук, вдаривсь

* Оболонa — шибка.

у двері, і я зрозумів: все це даремно. Всі мої мирні потуги й настрої — все це місячний біль.

Я зіскочив з підмурівка і позадкував як затравлений звір. Захотілося раптом закричати й поперелякувати їх своїм криком.

Ішов через двір, і мені бачилося дворище спопелілим. Будинки лизав вогонь, і все освітлювалося сяйвом величезної пожежі. Люди й тварини, будівлі й дерева — все обвуглювалося і зникало.

Але це було тільки видіння. Наступної хвилі я уздрів, як на ганок вискочило двоє синів Сокольського. Вони махали походнями* й кричали на гвалт. Скрізь рипали двері, вибігали з них озброєні слуги. Запалювали смолоскипи, бігали і горлали.

Я відступав усе далі й далі. Сльози замерзли в мене на щоках, і я вирішив остаточно: не мені розрубати цей вузол. Я тут нищий. В мене залишився тільки один брат, у старого — двоє синів. Але каміння вже покотилося. Я знав закони гір, адже не раз блукав по них з Вітторіо та Бонтивольєю. Каміння тягне все, що може рухатися. Тоді гримить грім і несамовито мчить лавина.

Біля мого вуха пролетіла раптом стріла. Я всміхнувся. Дивно, що вони зовсім не лякалися мене. Було це безрозсудно — я міг би спопелити і двір цей, і людей. Гавкали спущені пси. Бігали з походнями люди. «Як діти», — подумав я гірко і притулився спиною до огорожі.

За межами обійстя я зупинився. Світив місяць. На ньому змагалися брати, і це було так само вічно, як зміна дня і ночі.

Там, за парканом, бігали і кричали люди. Там казилися пси, і люди зовсім забули про небезпеку. Були тільки мисливцями, запаленими сліпим вогнем, і через це безрозсудними. «Дай, Боже, їм розуму, — прошепотів я, — освіти їх вогнем своїм праведним, пробуди і заспокой!»

* Походні — смолоскипи.

У цю бентежну прохолодну ніч, коли місяць там, угорі, так непокоїв мене, коли вилазка моя у ворожий стан так неславно закінчилася, я знову запраг самоти. Знав, що чекають мене вдома, але туди я прибуду тільки на світанку. Мені захотілося хоч на короткий час вийти з цього кола і трохи забутися. Зібрати розкидані думки і щось вирішити.

Світилася переді мною біла, порожня, щедро облита саявом дорога. Дзвеніли цвіркуни, широка тиша повила цілий світ. Спали кущі й дерева, спали пшениці обабіч дороги і тирса, я розчинявся у цій тиші, наче сіль. І захотілося мені повернутися на те місце, де знайшов я нещодавно брата свого нещасного, захотілося вклякнути перед тими образами й помолитися.

«Коли все це закінчиться, — подумав я, — лишуся жити в тій пустиці. Дивитимуся, як сходить місяць і сонце, як росте зілля й трава. Слухатиму щебет пташок і мову листя». Мені хотілося схилити чоло перед великою тишею лісу й неба і пошепки до неї молитися. Хотілося ходити напівзарослими стежками, щоб не заростали вони зовсім...

Сидів на пеньку на узліссі. Поклав на коліна долоні, весь закоцюб під місячним світлом. Білочубий Пан покинув колись серед неба свою відрубану голову, а сам пішов шукати її в інші світи. Голова ця перекочується з одного краю неба в інший. Шукає господаря свого, так само, як господар її.

Зашаруділа коло мене трава. Жовтовухий вуж виставив чорну голівку. Нічні метелики кружляли навколо мене й цього вужа — палала в місячному світлі його голова. Миготіли довкола сині вогники світляків, наступної ночі стануть вони метеликами. Полетять струсити пилок на квіти, і квіти зав'яжуть у своєму суцвітті тугий плід...

Велика тиша приходила до мене. Десь далеко кричав деркач, забувши, що пора спати, і плив звідусіль теплий дух вистояного зела. Бур'ян і зілля звішували свої повні свіжого насіння голови. Прийде час, і ті голови розваляться від страху перед криком далекого, самотнього пугача —

засіватиметься відтак уся земля. Я відчув раптом, що за-
скімлило мені серце: любив цю землю і все живе на ній.
Благі сльози зросили мені щоки, а в груди повільно впов-
зала, як той вуж золотовухий, тепла й волохата втома.

Чернець

— Я зовсім утратив спокій, — розповідав чернець. — Но-
чами мені ввижалися загадкові обличчя — обличчя вбій-
ників.

Я молився за них і за себе, прохав Бога, щоб він мене
вивів із того кола заклятого, бо в тому, що відбувалося, не
я був винуватий.

Не хотів навіть знати, що там у них сталося: людське
кровопролиття не можна виправдати. Горе тому, хто пору-
шить ту високу заповідь: не убий, — цього я колись зазнав
на своїй шкурі.

Але він знову прийшов до мене. Той, котрого зустрів
був я на узліссі, з утомленим обличчям. Того разу був він
у простій одежі, а тепер у шляхетській. Я зрозумів: не про-
ста це пташка, але пани завше такі. І не захотів його при-
ймати. Кричав на нього, щоб забирався геть, мене лють так
пойняла й обурення, що мало не вдарив я його. Він тільки
зирнув зизо, але змовчав.

Обличчя в нього і справді було втомлене. І чудні мав
очі. Ніколи не зустрічав я таких очей. Не міг витримати
погляду його — все крижаніло всередині, а тілом перебі-
гав незрозумілий ляк. Я ще кричав на нього, ще лаяв його
і сварив, але все в мені раптом заціпеніло, і я замовк, роз-
кривши рота: не міг уже ні кричати, ні сердитися. Я був
у його владі. Тоді впав йому до ніг і оросив сльозами його
чоботи. Уклінно просив залишити мою пустицю і піти
собі геть.

— Не бійся, отче, — сказав він лагідно. — Не вчиню тобі
нічого лихого.

Тоді я відступив від порога. Він зайшов досередини і сів на ослін, грубо збитий з паліччя. Я все ще стояв при вході, не зважаючи на зайти до власної домівки. Тоді він знову зирнув на мене і всміхнувся. Я осмілів.

— Хто ти, дивний чоловіче? — спитав із трепетом у голосі.

Він знову подивився на мене своїми чудними очима, здалося, вискочить мені з грудей серце, а тоді потупився.

— Хто я такий? — спитав здивовано. — Хіба я знаю? Мабуть, такий, як і ти, — бездорожник...

Це було дивне слово, і я не зважився розпитувати його далі.

— Не бійся, отче, — знову повторив він. — Перебуду в тебе цю ніч і піду...

Він сидів на ослоні. В печі палав вогонь, і він задумано підкидав у той вогонь поліняччя. Дим вився по стелі і випливав у двері. Між брів у прищельця я помітив глибоку складку.

— Щось невеселі ви, пане, — сказав я, вже зовсім оговтавшись. — Може, прагнете відпущення, я можу прийняти від вас сповідь.

— Ні! — коротко відповів він, все ще дивлячись на вогонь.

Тоді я вийшов з пустиці, не бажаючи йому перешкоджати. Там, під деревами, ревно помолився Богові. Я сказав йому: «Господи, чому знову ставиш мене на цій дорозі? Це випробування мені чи цьому чоловікові? Коли йому, забори його з-перед очей моїх — не витримує того моя душа. Хочу уповати тільки на тебе, бо інакше чи й буде в мене сила спастися?»

— Я не даремне спасався, пане, — сказав чернець востаннє. — Був у мене не один гріх на серці. Але я вирішив покаятися і прийняв на себе покуту. В мене в тій пустиці Божий дух вселився, пане. Я спокійно й гарно жив у тому лісі, ніхто мене не турбував, і я нікому не набридав. Але шляхи Господні важко передбачити, бо все раптом перекинулося з ніг на голову...

Горів тоді на небі занадто яскравий місяць. Я встав і подививсь у бік пустиці. Було там тихо. Обережно підкрався туди і почув, як він хропе. Так, пришелець спав. Звалився на мою постіль, не турбуючись, чи є де спати мені, і хропів.

Тоді мені стало зовсім порожньо в грудях. Я побачив голе його горло, і божевільне бажання стьобнуло мене. Це знову знівечило б моє життя, але тоді я горів від обурення. Адже прийшов цей зайда, випер мене з домівки і розвалився паном на моїй постелі.

Його горло біліло перед моїми очима, і я намагався забути, де лежить мій ніж. «Це нове випробування для тебе, — почув я шепіт позаду. — Звільнився від нього. Страшного злочинця знищиш і сповниш тим Божу волю».

Я зняв з вогню горщика, вийшов надвір і став їсти свою кашу. Їв я довго, старанно розжовуючи, начебто була то не каша, а погано просмажене м'ясо.

Зрештою я тяжко над усім замислився. Думав про те нашіптування, чи від Вишньої воно сили? Може, цей мій потяг і бажання — ті ж таки диявольські зачини?

Я знову зайшов до пустиці. Але пришелець уже не спав. Сидів на моїй постелі і дивився пильно й чудно. Я перелякався. Хтозна, як воно трапилося, але я знову впав перед ним на коліна і простяг руки. Тоді він засміявся. Хрипко й сумно.

— Залиште мій дім, — попросив я його жалібно.

— До тебе приходять лихі думки, отче? — спитав він без пошанівку до моїх ветхих літ.

Я кивнув.

— Боїшся жити з людьми?

— Так, — витиснув із себе я.

— Чому?

— Не моя воля, — сказав я покійно. — Залиште мій дім, пане.

Він зирнув на мене так, що я мало не втиснувся у землю, і сказав, повільно цідячи слова:

— Мене ти не зможеш убити! Чуєш, отче?

Я заляк. Якимсь невідомим чином відкрилися йому мої думки. Припав до його ніг, але він ударом чобота відкинув мене до протилежної стіни.

— Може, нас переслідуює одна доля, отче, — сказав він жорстко. — Ти ж бо, як і я, бездорожник!

— Я уповаю на Бога, — пробурмотів я.

Він устав. Ще раз зирнув на мене, а тоді ступив до дверей. Мене пройняло холодним вогнем. У прочілі він зупинився і обернувся.

— Нелегко себе дурити, отче? — спитав. — Чи ж бо вдається?

«Будь ти проклятий!» — сказав я подумки і перехрестився.

Він пішов. Решту ночі я не міг склепити очей. Боявся, що він повернеться і тоді вже не радітиму так, як тепер. Я впав на долівку і заплакав. Я благав милосердя, але навколо стояла така тиша, що мені в голові дзвони заграли. Я злякався цієї тиші і вдруге покинув пустицю.

На горозі

— Гей, Вітторіо, — сказав я, ідучи порожньою дорогою. — Чи бачиш ти, як усе непросто? Не можу знайти місця, де побув би у затишку хоч би цю ніч. Треба мені вже повертатись у світ тих пристрастей і того болю.

Я йшов через поле, дорога під місяцем світилася, довкола розливалось мерехтливе срібло, все в тому світлі замерло, пойняте великим сном. Вряди-годи над головою пролітали кажани, і я чув сухий скрип їхніх крил. Начебто обсипався на мене пісок ночі; холодне розлите срібло чи, радше, оливо заливало мозок, і я теж олив'янів на цій дорозі під цим місяцем. Втоми я вже не відчував, мені хотілося отак іти безконечно.

Я озирнувся. Біля мене йшов Вітторіо, а збоку бігла лисиця. В цьому світлі хутро її вигравало срібними іскра-

ми, очі світилися червоними вогниками. Запалювалася дорога і трава обабіч: світло перетрухлого дерева чи болячі перелесники. Стрибали вони коло мене, а кілька з них сиділо у Вітторіо на простягнутій долоні. Він розглядав їх, і обличчя його було здивоване.

— Хочу втекти від усього цього, — сказав я.

— Дивись, — мовив Вітторіо. — Це ті вогники, що ти їх шукав.

— Коли повернуся туди, хтозна чим усе скінчиться...

— Ці вогники манять і манять, — казав задумливо Вітторіо. — Не може чоловік опиратися тій силі...

— Дивна річ, мене не тягне до рідного дому. Чує моя душа, доведеться знову починати все спочатку.

— Загаси ці вогники, — попросив Вітторіо. — Вони печуть мені долоню. Загаси місяць — місяць не потрібен землі, їй потрібне тільки сонце...

— А коли я туди не піду, там може статися нещастя.

— А може, вже й сталося, — усміхнувся загадково Вітторіо.

— Ще нічого не сталося! — закричав я.

— Ночі землі потрібні, а місяць — ні. Місяць тільки розводнює ніч, імітуючи день. Він будить убивць і блаженних.

За нами бігла лисиця. Зняла писок угору і тонко загавкала.

— Годі мені розрубати цей вузол, — сказав я.

— Кожен із нас, — уже шепотів Вітторіо, — потайки гадає, що він безсмертний. Але на кожного приходить час, тоді думає він про двох братів, які дубасять один одного там, на місяці. Дивно це мені, друже, адже коли розібратись, винуватих поміж них нема.

— Я не хочу туди йти, але не можу не йти, — сказав я, наддаючи ходи.

Дорога заводила мене все далі й далі. Біла й залита місяцем. Дорога, вимощена перетрухлим деревом, яка палала так само яскраво, як і місяць.

Характерник

— Я його бачив, коли він стукав до старого у вікно, — сказав характерник. — Але тоді я не на жарт перелякався...

Страх охопив мене, коли узрів я його перед тим вікном. Мені здалося, що він щось замислює на старого. Я й справді почув, як той крикнув. Треба було чимось зарадити, і я кинувся на той бік господарського дому й постукав. У шибу визирнув наймолодший Сокольський.

Зайшов у дім, і в цей мент почули ми крик старого. Вискочив у сіни, на ньому лица не було — очі вибалушилися, а на губи вибилася піна.

— Він прийшов, він прийшов! — загорлав старий несамовито.

— Хто прийшов? — не втямив нічого наймолодший Сокольський.

— Убивця братів вашої милості, — сказав я.

— Ти теж його бачив? — спитав задихано старий. — Я подумав, що мені ввижається.

Я кивнув. Увесь дім уже збудився. Наймолодший Сокольський так розлютився, що я здивувався. Вони запалили з братом походні і наказали слугам спішно зброятися.

Було трохи смішно дивитися на їхнє завзяття — що значила зброя супроти того, хто володіє нелюдською силою? Але вони, здається, знавісніли зовсім. Вискочили всі гуртом у відчинені двері — було в дворищі порожньо і спокійно. Старий ніяк не міг отямитися, він стояв на ганку, поки сини із слугами нишпорили по всіх закапелках, і в нього трусилася нижня щелепа. Було спущено собак, і я теж уключивсь у цю веремію.

Наймолодший Сокольський, здається, зовсім втратив глузд. Натягував тятиву і пускав у всі боки стріли. Це вже зайве, бо чарівника ніде не було. Та й приходив він, очевидно, не для того, щоб убивати Сокольських. Я сказав про це старому.

— Що ж йому було треба? — холодно запитав старий.

Я знизав плечима. Щось йому було треба.

В цей мент надійшов наймолодший Сокольський.

— Знайшли? — запитав старий.

— Наче у землю провалився!

— Не міг же він перелетіти через паркани?

Мені знову стало смішно.

— От бачите, — сказав загонисто наймолодший Сокольський. — Не такий страшний чорт!

— Він мій хрещеник, — сказав мені старий, утираючи з лоба сажу від походні. — На мене він руку не міг підняти...

«Чорт і справді не такий страшний!» — подумав я і всміхнувся.

Над двором висів великий повний місяць. Я задивився на цей місяць, в голові мені помалу вияснювалося.

— А що б на це сказав ти? — повернувся до мене старий. — Мусиш знати більше, ніж ми.

Лице моє заплomenіло — старий визнавав мою силу. Я знову зирнув на місяць — стояв він серед неба ясний і вмиротворений.

— Треба поворожити, — сказав я зумисне непевно, хоч уже давно знав, що їм відповім.

— Поворожи! — згодився старий. — Щоб знову не вскочити в халепу.

Я взяв у слуги походню і пішов через двір. Жовтий вогонь хитався в мене над головою, і від того тінь моя потворно заплигала під ногами.

Я спинився серед дворища, встромив походню в землю і завмер, виструнчуючись до місяця. Знав: усі вони з'юрмилися на ганку і дивляться на мене. І я вирішив похизуватися перед ними.

Повільно захиталися у мене стегна, я почав помалу підстрибувати, а тоді пустивсь у танок. Закрутився навколо походні: здалося мені, розростається вона у велику вогняну квітку — вогонь серед неба, подумав я, він палить усе і всіх, він, як місяць, але не такий холодний — це справжній вогонь.

Я схопив походню і захитав нею, немов погрожуючи небові й місяцю. Довкола сипонули іскри, засвітилися у траві, як самоцвіти. Тоді я жбурнув походню на землю і, дико скрикнувши, почав топтати її. Іскри сипалися з-під ніг віялами, а я і справді розшаленів. Веселий сказ трусив моїм тілом, і це передавалося туди, на ґанок, де пороззявляла роти легковірна юрба.

Останні іскри зітліли в траві, я опустився на коліна і повернувся до тих, що завмерли на ґанку. Німо палали походні, і, як найбільша походня, горів місяць. Я вдарив кілька земних поклонів і припав щогою до трави, відчуваючи її вільжисту прохолоду. Лежав якийсь час, а тоді рішуче звівся. Повільно пішов назустріч тим цікавим очам, і в погляді в мене палахкотів вогонь.

— Ваша милість мають рацію, — сказав я, кинувши перстом у наймолодшого Сокольського. — Це справді так: не такий страшний чорт, як його малюють! Він має велику силу, той чарівник, але вона, як і все у світі, обмежена. Свідчу небом, — я звів угору руки і потрусив ними, — має він силу проти кожного з нас, але слухайте всі! — я кричав так, що, думав, зірву собі голос, — його сила ница супроти юрби!

Багатоголосий погук покрив мої слова, і я відчув, як піднімають мене вгору сильні руки і кидають у повітря, — пиха, яка зродилася в мені під ту хвилю, захитала світ.

На горозі

Я йду порожньою дорогою, за мною, як собака, біжить срібристо-сива лисиця, а над головою висить місяць. Сюрчать цвіркуни, в обличчя віє густим спокоєм поснулих полів. Їхня розмова стає бажана мені — це втишує неспокій і кладе на душу той мир, якого я давно вже прагну. Справді-бо, ось він, цей мир: відчувати під ногами дорогою батьківщини, чути дух рідної землі і смак та запах заснулого поля. Віддалік шумить ліс, в таку ніч він теж опови-

тий дивним зачаруванням і теж шепоче про мир. Мир — це і є така ніч, хай маю над головою я небо, а не дах рідної хати. Тільки місяць турбує мене, він як більмо на великому оці неба, на ньому сплелись у дикому і нерозумному герці брати. Неначе падає у ніч меч двосічний, списи холодного проміння над мирними полями будять кажанів та цвіркунів. З лісу долинає голосний згук пугача. Той згук відлунює у свідомості щемким болем. Але я й справді хочу миру. Проганяю навіть лисицю, як проганяють додому собаку, котра ув'язалася за хазяїном, — проганяю спогади про мій справжній гріх. Беру грудку землі й кидаю в неї. Лисиця зупиняється. Вона освітлює мене червоним поглядом, і я нахиляюся за другою грудкою... Лисиця задкує. Вишкірює білі холодні зуби, і я втретє кидаю в неї грудкою. Тоді вона сходить з дороги в густу траву. Я йду далі, намагаючись пізнати злагоду ночі і зела, але лисиця не покидає мене. Вона біжить понад дорогою, ховаючись у траві. Тоді я нахиляюся знову за грудкою. Але раптом відсмикую руку: замість грудки пальці мої натрапили на холодне слизьке тіло. То жаба-ропуха, яку теж розбудив цей місяць. Мене проймає жах. Кидаюся чимдуж бігти, серце шалено калатає в грудях, а лисиця мчить за мною по придорожній траві. В неї червоні очі, і я відчуваю, що ніколи вже не звільнюся від її переслідування.

Вмікач

Ранок приніс утікачеві полегшу: йому вдалося відпочити. Він вийшов із хати — лежало на овиді велике ранкове сонце. Земля вкрилася легенькою памороззю, і все довкола блищало тисячею спалахів. Весь простір грав і світився: срібні дерева, кущі і срібна земля.

Він повільно пішов по цій срібній землі, і його босі ноги залишали після себе чорні, жовті й зелені сліди. Чорні там, де була земля, жовті — на листі, а зелені — на траві.

Він ішов не озираючись. Не чув за собою погоні, але й не бачив попереду білостінної хати і двору, де зібралася вся його родина. Була тільки ця срібна земля, порожній простір без вітру і пташок, а на яскраво-синьому небі горіло червоне сонце.

За цю ніч він змінився. Його виснажене обличчя було оторочене світлою бородою, а на голові сріблилися сиві пасма. Очі запали, але дивилися м'яко й тепло. Він не помічав, що ступає по паморозі, — ноги його не відчували вже холоду. Груді високо здіймалися — дихав утікач спокійно й глибоко.

Вряди-годи він зупинявся, наче роздумував, куди йти, і знову плів за собою вервечку кольорових слідів. Від великого світла, яке лилося звідусіль, постать його на тлі білих горбів, здавалося, розчиняється серед цих тисяч холодних іскор. Одна його рука стискала й розтискала кулак, а друга безживно звисала вздовж тулуба.

Він зупинився біля дерева, яке ще не скинуло пару листків. Один з листків зірвався й, прокресливши коло, ліг йому під ноги. Засвітився непорочною жовтизною — з ока втікача виповзла сльоза, але відразу ж замерзла. Він уперше озирнувся — не на свої сліди, а на сонце. Кругле й негаряче, воно не сліпило очей.

Втікач повільно чвалав далі. Сходив на крутий горб, і йому важко стало дихати. Спинився й довго перепочивав. Кольорова вервечка слідів тяглася під гору в'юнистою смужкою.

Знову ішов і знову хитався довкола іскристий світ. Тільки на горі він зупинився вдруге. На всі боки розстелявся дивовижно безлюдний простір. Покритий памороззю, він палав, мінився і грав.

Втікач скам'янів. Замерзла сльоза на його щоці відтанула і поповзла до кутика вуст. Велика тиша гойдала втікача, великий спокій ліг йому на душу. Ласка й мир світилися в його зорі, а довкола холодно і величаво промінилася земля...

Тоді знову почувся далекий тупіт. Втікач різко озирнувся, але навколо було так само порожньо. Обличчя його спотворила гримаса, і він почав спішно підійматися на ще вищого горба. Там, на тому горбі, розійшовся туман, що вкривав вершину, і він знову побачив перед собою білостінну хату, криницю і подвір'я. Ще рано, тож на подвір'ї не було ні душі — тільки вився вгору тонкий синій струмінь і спалахнуло раптом, гостро вистріливши назустріч йому, маленьке кругле вікно.

Характерник

Ми пішли на них тієї-таки ночі. Людей зібрали багато, і не всі були високих цнот. Пахло розбоєм і грабунком — половина нашої ватаги могла б за гроші й у вогонь полізти.

Ми пішли до левади і легко прокралися на ворожу половину містечка. Наказано було не здіймати галасу, а заповзятливих собак душити петлями. Ми відчували піднесення, навіть я, бо після того ворожіння з походнею упевненість вселилася в мене, і я починав вірити у власну облуду.

Ми досягли замку наших ворогів у тиші. Нападу тут не сподівалися: ворота хоч і були зачинені, але сторожа спала. Ми розставили зусебіч людей, а кілька найвідважніших перелізло через паркани. Жоден із сторожів так і не здійняв гвалту, ворота відчинили, і ми всі безшумно зайшли до двору.

Оточили дворище й почали відразу бити вікна в господарському домі. З дзенькотом сипалося скло, хтось уже підпалив хазяйський дім, щоб викурити їх звідти, як пацюків.

У домі заметушилися. Я завмер, безсилий стримати шалене серцебиття: зустріч із чарівником не віщувала нічого доброго. Слуги закричали тим, у будинку, щоб виходили. Будинок палав, але звідти не виходив ніхто. Старий наказав виламувати двері.

Довкола сипалися іскри і гоготіло полум'я. Горіли вже й хати слуг, звідти долинали розпачливі вигуки — наші зарізяки робили своє діло. Лиха радість гойдала моє нутро. Хай вони б'ють одне одного, ці пани, міркував я, чим менше їх буде на землі, тим ліпше!

Двері господарського будинку були міцні, і ми вивалили їх тільки тоді, коли зайнявся полум'ям весь дах. Наші відчайдухи кинулись усередину й почали витягувати звідти добро. Всі бігали зачумлені і запалені дикою пристрастю руйнувати. Нарешті з полум'я було викинуто одного із Станьків. Вимахував шабелею, але до нього кинулося кілька хлопців. Він заточився, ударений довбнею, і впав — був то якийсь їхній кривний.

Тоді ми побачили й стару. Вона вийшла на ганок і спинилася на ньому, горда й незворушна. Сиве волосся було розпатлане, а закіптюжене обличчя відважне й величаве. Вмить кілька слуг схопило її за руки й поволочило до старого Сокольського.

Той стояв серед двору й байдужно дивився на цей рейвах. Стару кинули йому під ноги, і вона виплюнула згусток крові.

— Будь ти проклятий! — крикнула вона, і Сокольський щосили вдарив її чоботом.

— Де спряти? — захрипів він.

— А сколіла б я, ніж сказала тобі це, вбивце! — гукнула безстрашно стара.

— Хто із нас правий-винуватий, розсудить Господь, — сказав Сокольський. — А ваше гніздо вже в попелі, і не допомогли вам ніякі диявольські штучки. Я присягнувся, що пущу вас із вітром, і Господь допоміг мені в цьому. Ну, то де спряти?

Тоді стара плюнула знову. Кривава слина впала на чобіт старому, і він оскаженів. Почав періщити жінку вздовж і впоперек нагаєм, стара качалася по землі, але не репетувала. Довкола зібралось кілька слуг і реготалося. Зрештою стара смикнулася й заспокоїлася.

— Води! — наказав Сокольський.

Слуги побігли по воду, а в цей мент просвистіла стріла і вп'ялася старому в груди. Він вхопився за неї обома руками, але ввійшла вона надто глибоко. Сокольський захитався й вирячив очі.

Всі забули про стару й кинулися шукати злочинця. Зрештою той не тікав. Це був найменший Станько — хлопчак років чотирнадцяти. Він тримався сміливцем, але коли його почали бити, страшно кричав. Один із братів Сокольських змахнув шаблею і поклав його собі до ніг...

Дворисько палало вже на повну силу. Стару відливали, і вона заворушилася.

— Де спрятати? — нахилився до неї наймолодший Сокольський.

Стара кинула на нього каламутний погляд, і з грудей у неї вирвався хрип, схожий на регіт. Наймолодший Сокольський ударив її буком, і вона затихла навіки.

— Це ти даремно, — сказав йому брат. — Треба було б засипати їй за шкуру жару...

Про чарівника ми забули й думати. В поспіху й колотнечі ніхто з нас не згадав про його силу і про його помсту. Один тільки я позирав навколо, і тривога не давала мені спокою. Його в замкові й справді не було, і саме це найбільше мене тривожило.

Валували в містечку собаки, люди вже попрокидалися, але боялися підходити до замку. Ми були безпечні, окрім того, частина ватаги вже подалася грабувати й палити туди. Спалахували пожежі, і я вирішив, що варто мені звідси відійти.

В цей час здійнявся вітер. Всі раптом завмерли. Холодний, крижаний подув війнув на пожежу, і вогонь начебто присів до обгорілого дерева. Од того відразу потемніло, а місяць розгорівся так сильно, що ми всі в його сяйві стали схожі на мерців. Тут ми й побачили чарівника. Стояв на вежі, облитий тим моторошним світлом, і ми всі чимдуж кинулися врозтіч.

Пожежа

Я раптом побачив, як край неба спалахнула заграва. Зарожевіли хмари на небі, і я отерп, вражений жахливим здогадом.

Я повертався у своє містечко. Глухий біль стис мені груди, і я кинувся бігти. Але тої ж хвилі зупинився: стисла мене ядуха. Стояв на нічній, порожній дорозі і важко дихав. Валували і вили пси, здавалося, то сама ніч валує й вис. Над головою хмарою пролітали кажани, що покидали місто. Я побачив їхні блискучі, червоні очка, їхні писки і почув шерхіт їхніх крил.

Лисиці коло мене вже не було. Я пішов далі: простір і тиша, воля і спокій лишилися за моєю спиною. Я вже ніколи до них не повернувся. Хай живе там ніч і бігають лисиці; я вже не міг жити в такому світі. Груді мені розпирив розпач, лихі передчуття знову погнали мене, і я біг, задихаючись і плачучи, — поступово ставав, мов натягнута тятива.

З містечка тікали люди. Тягли нехитре майно, і в них були перестрашені лиця. Місяць і пожежа освітлювали все так, що видно було, як блищать у людей білки очей.

— Це що, татари? — зупинив я одного з утікачів.

— Які там у біса татари?! — без пошанівку до моєї шляхетської одежі сказав він. — Свої зчепилися...

— Що там сталося? — схопив я його за барки. Але він вирвався з моїх рук.

— Не чіпляйтесь, пане! — закричав. — А коли такі цікаві, підіть гляньте самі!

— Пани б'ються, а в людей чуби тріщать, — кинув якийсь втомлений чоловік, проходячи мимо.

— Куди ж ви йдете, люди? — гукнув я з відчаєм.

Але мене ніхто не слухав. Люди йшли і йшли. Місяць і пожежа робили їхні постаті моторошними. Тягли на плечах клунки, котили перед собою візки, дехто був на конях чи з возом. Все це пливло повз мене, як розтривожена повільна річка, і я відчувся раптом дивно неприкаяним.

Тоді я знову закричав, бажаючи спинити їх. Кричав, що помщуся за їхнє горе, за наругу та сльози. Але мої слова потонули в гомоні й шумі. Ніхто мене не слухав, і я зрозумів: річка, розбуджена повинню, не зупинить своїх хвиль, доки не знесе все, що її розтривожило.

Я увійшов у розчинену браму. Мене минали й минали люди — пожежа вже охопила, здається, ціле містечко. Ставало гаряче. Я почув, як тріщить вогонь, як гостро дихає на мене вогняний смерч, і мене поймав цілковитий відчай. Я кинувся до нашого обійстя. Тут бігали сірі постаті — я швидко видерся на сторожову вежу.

Все дворище палало. На траві валялися безладно розкидані трупи, а я начебто здобув особливу здатність бачити. Побачив мертву матір свою і брата. Коло ганку лежала моя тітка, а трохи осторонь брат у перших. Я побачив мертвого старого Сокольського і мертвих наших слуг. Наймолодший Сокольський стояв серед двору і щось наказував кільком розбишкам.

Тоді в мені збурилася кров. Я напружився — здійснювся шалений вітер, і все почалося знову. Тіло моє стало, як шабля, блиснув в очах моїх холодний вогонь; люди, котрі бігали по залитому червоним полум'ям подвір'ї, раптом зупинилися, неначе правцем биті, а коні їхні поперетворювались у чорні барила. Я побачив перед собою обличчя одного з Сокольських, а тоді ще одного — вони напливали на мене з разуючою швидкістю. Роти їхні пороззявлялися у смертельному жаху, холодний вихор мчав через двір, збиваючи полум'я, і я зовсім закам'янів, здійснюючись вище й вище на знайому мені хвилю. Звідусіль напливали на мене обличчя розбишак, я тримав їх якусь мить у визорі й відпускав — валилися вони, як глина із кручі. Очі мої лили розтоплений метал, а душа освітилася голубим сяйвом. Я начебто висів у повітрі над румовищами рідного обійстя, де в химерних позах позастигали постаті напасників. Вогонь уже майже пригас, і я знову побачив обличчя матінки своєї, було воно освітлене червоними вигравами;

біль мій став нестерпний. «Так, ця тризна, мамо, дуже кривава, дуже вогняна, і годі все те спинити». Величезний червоний чоловік у золотих риштунках з червоним пишним волоссям ішов через двір. «Не я, мамо, послав цей смерч на місто — всі ми приклали до цього рук». Червоний чоловік зупинився серед двору, повернувшись до мого біку, і лице його дивився незмигнуто. «Може, ми й не винуваті, мамо, але так сталося. Я роблю те, що має робити ваш син». Червоний чоловік присів коло матері, нахилився над нею і зиркнув їй у вічі. Тоді встав різко, і його волосся замаяло ще яскравіше — обійстя палало.

Серце в моїх грудях калатало. Жах панував довкола мене. Білий, як вогонь чи місячне сяйво. Навкруги танцювало безліч облич і безліч вибалушених очей. Одне, друге й третє — наче біла машкара, що летить страхати кажанів; біле тісто, з якого уже нічого не спечуть. У тому тісті горять жарини, волають чорні роти, і крик той летить угору і щезає там.

Я порожнів, як глек, з якого виливають воду, як здуплене дерево, з якого вилетів рій, винісши з собою і весь мед. Обидва Сокольські лежали мертві, а їхні слуги біля них. Ще тільки невеличкий гурт перелякано метушився по подвір'ї. Але за мить і ці попадали один за одним...

Аж коли побачив порожнє дворисько, зійшов я додолу. Ступав по столоченій, закиданій головешками траві, і мені було важко йти. Здавалося, не витримати цієї напруги, я теж звалюся поміж цих трупів і навіки заплющу зболілі очі. Але я йшов. Хотів віддати останню шану тим, хто був для мене на цій землі найрідніший і кого я не зумів оборонити.

Мати дивилася широко розплющеними очима кудись у небо, і обличчя в неї було червоне від пожежі. «Мамо, — прошепотів я, вклякнувши, — як це сталося, мамо? Це я, я не оберіг вас, мамо!»

Але мати не могла відповісти. Я взяв її голову й притис до грудей. З очей мені полилися сльози.

— Мамо, — сказав я. — Видить Бог, я не хотів цього!

Мати була холодна, і я не мав права її турбувати. Обережно поклав на траву й прикрив їй повіки.

Біля нас сиділа й вила, наче пес, лисиця. А може, то й справді був пес, зараз уже байдуже. Мені й самому захотілося завити, просячи в неба милосердя.

Ледве звівся на ноги і підійшов до братового в перших тіла. Був розсічений шаблею, але обличчя було чисте й нерушене. Я прикрив очі і йому.

Сліз у мене вже не було, тільки знесила. Встав і, переставляючи, як колоди, ноги, побрів подивитися на малого. Лежав, дивно підвернувши голову, і коло нього вогко блищала червона калюжа. Очі були заплющені, а руки стисли лука.

— Ви боролися, мої милі, — прошепотів я. — А от я не встиг...

Навколо потріскував вогонь, обличчя моє аж пересохлося від того вогню. Був я дупластим деревом, що вже згодилося на смерть. За мною пленталася лисиця, і я, схопивши головешку, жбурнув у неї. Головешка пролетіла біля її голови, але не злякала. Лисиця дивилася на мене червоним лютим поглядом і гавкала.

І мені здалося, що з ночі, з тої розколошканої темряви, котра товчється там, над головою, злетів раптом кажан і з маху впав мені на голову. Я рвонув його обома руками, видираючи жмутками волосся, я кричав і плакав. Шматував його й себе, вив на той вогонь і на біль, що терзав моє нещасне тіло, рвав на собі одержу, очі мої стали гарячі й порожні, вуста потріскалися, по лобі спливали червоні струмки поту і крові, а кулаки безсило махали над головою, чи то погрожуючи небові, чи просячи у нього милосердя.

Біля мене все ще гавкала лисиця, в цей мент затріщав наш дім і обвалився, метнувши вгору жажливим снопом іскор. Сипався на землю вогняний дощ, і я трохи отямився. Загорілася одержа на тітці й братові, я кинувся рятувати їх. Переносив на середину подвір'я, збивав полум'я голими

руками, не відчуюючи ні болю, ні жару. Стискав попечені п'ястуки і знову ними махав.

Тоді й сталося те диво з див. Повільно спустився додолу місяць і ліг на подвір'ї. На ньому сплелись у смертельній боротьбі брати. Зіскочили з місяця, котрий димів серед двору, як велетенський казан, і покотилися по перетовчений, перепалений траві. Били і рвали один одного, їх обсипало іскрами, і вони вже палали, як два смокоскипи, але не припиняли боротьби.

Крик мій висів, наче крицева нитка, якій уже несила тоншати. І я знову жбурнув головою, але цього разу в братів отих шалених. Пролетіла вона в повітрі, креслячи вогняне коло, і впала на лисицю, що звела писок до неба і тужливо вила. Високий синій вогонь злетів угору і затанцював: лисиця згоряла в моїх очах, наче була намальована на папері.

Вмікач

Здається, він опритомнів. Подивився навколо каламутним поглядом і почав натужно згадувати, де він. Однак голова його була порожня, очі боліли — втікач так нічого і не згадав.

Тоді він роззирнувся. Понурі сірі стіни, маленьке загратоване віконце вгорі... Не розумів, як потрапив сюди і що це навколо нього. Знову спробував згадати: якісь обличчя, писк чи шепіт, вогонь; біля нього сидить півпрозора тінь із надто довгими руками і з обличчям пугача; осінь сипле у вивалене вікно жовте мокре листя — все це жило у глибині мозку, начебто химерно вийняте з цього світу... Вибите вікно пустиці, дощ, який сіється і сіється; він лежить на долівці, шарудить сухе листя, тліє коло нього пригасле вогнище, тупіт коней, що наростає і наростає: за ним, певне, женуться. Мовчазні вершники шалено стьобують коней, їх багато — цілий простір усіяний тими

вершниками. Попереду мчать четверо, всі широколиці і з рудим волоссям, а веде їх чорний рукань. У нього не обличчя, а маска пугача, і кричить він розпачливо, як той-таки пугач.

«Ще трохи, і вони спіймають мене, — думає втікач. — А я не маю вже сили бігти!»

Перед ним лежить вузька, крута дорога, і він натужно по ній іде. В голові в нього запаморочилося, ноги мліють, але він іде і йде, долаючи крутий підйом.

З одного боку і з другого простирається поле. Паморозь уже розтала, і все навколо зробилося сіре й вимокле. Де-не-де ростуть порожні колоски, але найбільше на цьому полі бур'яну і трави.

В маленьких видолинках, куди не потрапляє сонце, ще світять сиві латки паморозі, а коли він переходить через них, трава під ногами хрумтить.

Дорога пішла зовсім круто, і він уже просувається, допомагаючи собі руками. Зупиняється вряди-годи: небо тоді для нього покривається зірками. Він чекає, поки зникнуть ті зірки, інколи сідає на камінь і дивиться в долину. Вже видно й вершників: мріють удалині, наче ляльки. Сидять не на конях, а на пацюках, і втікачеві дивно, що так голосно дуднить під тими пацючими лапами земля.

Тоді він знову дереться по крутосхиліві. З-під ніг випадає жорства і котиться вниз, зачіпаючи іншу. Босі ноги його кривавляться, але він уже давно не чує болю. Закушує губу й лізе, хапаючись руками за рідкі кущі бур'яну.

Обличчя у втікача вкрите потом і брудом. Рот широко розтулений, а очі вибалушені. Коліна теж сочаться сукровицею — лізе він і лізе. Вряди-годи безсило падає на землю і віддихується. Він думає, що на такий крутосхил не виїде жодний вершник, але боїться запізнитися. У грудях у нього грають хрипки, а сонце сіло на карку, наче дитина на батьковій шиї, і ласкаво поганяє його батіжком.

Зводить голову: йому вже недовго бігти. Онде вона, мета його — світить білими стінами дім, критий свіжою

соломою. Надворі, на свіжо-зеленій траві лежить розкладений сніданок. Біля воріт стоять батьки його, брати, сестра і тітка — всі мовчки дивляться в його бік. Серед двору валяються пилка й сокира, лежать порізані й непорізані колодки, а біля повітки в кілька рядів викладено кринички з жовтих полін. Він уже й зараз відчуває: у дворі пахне молоком, адже дивиться в його бік і біла корова, пахне там свіжозвареним кулішем, тирсою і сосною. Пахне там і хлібом, який лежить покраєний на білій полотнині, — вони всі мали б давно сісти до трапези. Але стоять біля воріт і дивляться, в усіх напружені від чекання обличчя, ніхто з них не усміхнеться, хоч у поглядах їхніх тільки і є, що співчуття.

Йому вже несила дертися по крутосхилу, він падає на живіт і повзе. Десять далеко-далеко за його спиною мчить знавісніла погоня, тільки копита цокають, мов дерев'яні закаблуки. Дзвенять жайворонки, а висока жінка на недалекому полі спокійно дов'язує останнього снопа.

Характерник

— Так, я бачив це все, — задумливо сказав характерник. — Волею долі я залишився серед тої колотнечі живий. Пережив тоді таке, що й досі не можу отямитися. Я зрозумів, який то великий бич — гординя людська. Тоді ж... тоді я забивсь у собачу буду, і це врятувало мене від його жахливих стріл.

— Чи були то насправді стріли? — запитав возний.

— То був вітер. Вітер, котрий миттю вбиває. О, то був справдешній чарівник!..

Я затулив голову руками і не бачив нічого, що робиться там, на подвір'ї. Чув тільки тріскотіння вогню і страшні покрики людей. Жах сплавив мене у грудку, і я волів заціпеніти тут навіки, ніж визирнути назовні. Врешті я втратив зовсім тям, а коли опритомнів, було вже тихо. Мені

стало спекно в тій буді, і я виповз назовні. Навколо палахкотіла пожежа, здавалося, горіло навіть небо. Я лежав, розтуливши рота, і важко дихав: чавила ядуха, але саме вона привела мене до пам'яті.

Звівся на коліна й побачив його. Ходив по подвір'ї, і в нього було таке несамовите обличчя, що мене пробрав ще більший ляк.

Він не завважив мене — був заклопотаний, і я проговорив подумки кілька заклинань, відвертаючи його увагу від себе. В руках у нього був заступ, він роззирався, наче шукав зручного місця, а тоді почав копати. Мені світ закрутився в очах, і я ліг. Над головою миготіли червоні кола, іскри сипалися зусебіч, і я трохи підповз, щоб не загорілася на мені одежа.

Нарешті я знайшов безпечну місцину і знову зирнув у той бік, де чарівник копав. Був уже по коліна в ямі; я спершу не міг дібрати глузду, що це він робить. Лежав, заплющивши очі, і відпочивав.

Неподалік я побачив барило і зрадів: там могла бути вода. Я поповз туди. Справді, в барилі було повно іржавої рідини. Занурив обличчя, і, хоч вода була тепла й смердюча, мені полегшало.

Але напитися цієї води я не зміг. Я сів, обіпершись об барило, і спробував роздивитися докладніше. Чарівник уже був по пах у ямі, довкола валялись у безладді трупи, яких годі було пізнати. Деякі з них добряче обгоріли. Всі будинки дворища палали яскравим полум'ям. Пожежа охопила, певне, й містечко, бо й там, поза межами замку, буяв вогонь.

Поверхня барила була прохолодна, і це приносило полегшу. Обличчя моє швидко висихало. Тоді я знову вмочив голову в іржаву рідину. Мало не виблював, але мені таки полегшало.

Чарівник тим часом копав. Земля вилітала з-під його рискаля з такою силою, що пісок падав аж біля мене. Був він по пояс у землі, і мені на мент здалося, що він хоче

поховати живцем самого себе. А може, рятується так від навісної задухи, яка все попелить і нищить?

Було моторошно дивитися, як він копав. Кілька разів, щоправда, зупинявся, але для того, щоб жбурнути в когось грудкою. Жбурляв він в один і той же бік, і я збагнув — йому щось ввижається.

Довкола було порожньо, я навіть подумав, що він знавіснів. Уже був по груди в ямі, коли земля перестала вилітати з-під рискаля. На хвилю він зник, і мені на думку спало, що він викопує чи ховає родинні їхні спряти. Я весь напружився і поповз за барило, щоб він випадково не уздрів мене.

Але я помилився. Через кілька хвилин (мабуть, перепочивав у прохолоді) він вистрибнув із ями, а ще за мить уже ніс туди мертве тіло. То була, здається, стара. Сиве волосся торкалося землі, а голова відкинулася. Чарівник обережно поклав матір долі і знову пішов углиб двору.

Він приніс до ями й братів своїх — того, у перших, і малого, котрий поцілив старого Сокольського. Потім він приніс ще одну жінку, якої я раніше не помітив, і так само обережно поклав коло ями.

Тільки тепер зрозумів, що він робить. Мені, власне, не було чого тут сидіти, я вже прийшов до тями, а потрапляти під таку хвилю чарівникові на очі було б небезпечно. Я поповз туди, де запримітив ворота, але обійстя було опоясане щільним вогняним кільцем.

В цей момент вибухнула вежа, де вони, напевне, ховали порох. Здоровенні, охоплені вогнем колоди підскочили вгору, і я злякано поповз назад.

Чарівник уже поклав своїх кривних до могили і подививсь у той бік, де стався вибух. Обличчя в нього було червоне й виморене. Він стояв довго, начебто заціпенівши, а я вже боявся й пальцем кивнути.

Потім він узяв рискаль і почав засипати могилу. Рухи в нього були повільні і втомлені, він ледве совав рискалем. Я знову вмокнув обличчя в іржаву воду, бо спека стояла навколо нестерпна.

В цю мить він і помітив мене.

— Гей ти! — гукнув, і я здивувався, який лагідний у нього голос.

Першим порухом моїм було тікати. Але далеко від нього я не втік би. Тоді я вирішив збрехати — знайомі ми не були. Я пішов, хитаючись, просто на нього. Він уже засипав могилу і стояв, спираючись на рискаль.

— Ти хто? — спитав він.

— Слуга вашої милості, — сказав я.

Довкола нас буяв вогонь. Обличчя в мене швидко просихало, а його було вкрите струпом.

— Як тебе звати? — запитав чарівник, все так само лагідно дивлячись на мене.

Я вперше побачив його так близько. Вразився з тої дивної сили, що струмувала від усього його єства. І я зрозумів: який нікчемний був я і дурний, коли зважувався на прю з таким чоловіком. Я й справді міг бути тільки його слугою.

— Петром мене звати, — прошепотів я.

— Ти мені допоможеш, Петре, — наказав він. — Я хочу розшукати хреста.

— Хреста? — здивувався я.

— Авжеж. Негоже покидати могилу просто так. Крім того, — він подивився кудись угору, де буяла й гоготіла пожежа, — мені треба поховати й ворогів моїх.

— Для чого? — вражено видихнув я.

— Такий уже звичай. На бойовиську лишаються трупи тільки тоді, коли гинуть обидва війська.

Він сказав це рівним, погідним голосом, в якому я не помітив і тіні злості.

Я кинув поглядом по дворищі й побачив хреста. Дві збиті одна до одної балки горіли в траві яскравим золотим полум'ям. Я простяг у той бік руку і вказав чарівникові. Він зрозумів мене. Стояв якусь хвилю й мовчки дививсь на той вогонь.

— Гаразд, — сказав він. — Чи є в тому барилі вода?

— Зовсім трохи, — відказав я.

— Нехай залишиться тобі, — мовив він, і я раптом упав під продувом холодного вітру. Вогонь на балках миттю згас. Чарівник підійшов до жевріючого хреста і, схопивши руками, перекинув його на другий бік. Він, певне, попикся, бо почав тулити руки до землі.

Дивну силу відчував я у цьому чоловікові. І що найдивніше: мені хотілося слухатись його. Я побіг до барила і спробував підкотити його до тліючого хреста. Але в мене не було стільки сили, тож я знову вмочив лице у воду.

Чарівник тим часом обмотав кінець хреста ганчіркою і тяг його до могили. Ми звели хреста разом, і той закурів, поблискуючи золотими жаринами й оповиваючись синім димом.

Чарівник знову взявся за рискаль.

— Тут є десь другий, — пробурмотів він, і я побачив у траві ще одну півобгорілу лопату. Всадив ручку в барило — дерево засиніло, видаючи з себе нудотну пару.

Ми копали ще одну могилу. Зрештою я був до того зобов'язаний: могила копалася для тих, на чий бік я став. Земля була прохолодна, і, покопавши трохи, я пожадно падав на неї, ховаючи обличчя у м'якій вільготі. Чарівник стояв наді мною і чекав.

— Воно й справді спекотно, — зморено казав він, — але треба докінчувати...

Щоразу не хотілося мені зводитися, відчував, що й моє обличчя вкривалося палючим струпом. Однак я, підстьобнутий тим рівним, дивно лагідним голосом, вставав і знову брався до роботи.

— Для них ми вже не знайдемо хреста, — сказав чарівник, кидаючи землю через плече.

В цей час хрест на могилі його рідних спалахнув. Загорівся яскравим полум'ям, і ми зупинилися, дивлячись на той високий, мені здалося, святий вогонь.

Він не гасив хреста. Зітхнув і ретельніше взявся до роботи.

Потім ми зносили всіх, хто лежав поблизу. Поклали

в землю старого Сокольського й обох його синів. Лягли туди й слуги, їхні і наші.

Прикидали могили землею. Хрест так само палав. Тоді чарівник став навколішки, я ж улякнув поруч, і ми почали гарячково шепотіти слова молитви. Молилися ми палко і щиро. І мені здалося, що марно я з'єднався в такій от хвилі з цим чоловіком — душа моя очищалась од великої скверни.

F I N A L E

Восени 1592 року барський староста Бухновецький мав розмову з ротмістром своєї роти. На ту нагоду до них завітав возний Кунатовський.

Вони сиділи в просторому, обвішаному килимами покої і вели неспішну розмову. Власне, оповідав ротмістр.

— Ми знайшли його в пустиці, — сказав він. — Уже ледве дихав, жовніри забилися туди входити, тоді зайшов усередину я.

Ротмістр замовк, щоб надати своїм словам більшої переконливості. Обличчя його зробилося поважне й самовдоволене.

— То був ризик! — зазначив староста.

— Авжеж! — жваво підхопив ротмістр. — Був то немалый ризик. Коли зважити, що наробив він у тому нещасному містечку...

— Я оглядав руїни, — сказав возний. — Місто згоріло дощенту. Мешканці покинули його під час пожежі й розбрелися по краю. Я не знайшов там нікого, якщо не числити одного із спільників пана Сокольського.

— Заходжу в ту пустицю, — перебив ротмістр, — а він лежить на долівці і щось шепоче. Я не страхополох, — похвалився він, — але мене пробрав жах. Для остороги я огрів його ратищем. Він і пальцем кивнути не встиг, як утратив тям. Отак ми його й запопали.

— Той підданий пана Сокольського розповів мені майже все, — сказав возний. — Я записав його свідчення і можу віддати це до суду. Маю ще одного свідка.

— Кого?

— Якийсь відлюдник. Жив серед лісу і молився. Він розшукав мене сам...

— Гарзд, а як наш?

— Його надійно сховано, — сказав ротмістр. — Але до нього годі заходити. Звичайно, з остороги перед тією дивною силою.

— О, певне, — згодився староста. — А він справді мав таку силу?

— На жаль, так, — сказали возний і ротмістр водночас.

— Це дуже небезпечний чоловік, — додав ротмістр.

— Добряче нагнав усім страху, — докинув і возний.

— Із в'язниці він, певна річ, не вийде, — зауважив ротмістр. — Інакше ми навряд чи втримаємо його.

— Треба послати гінця до його королівської милості, — сказав возний.

— Цього можна й не робити, — поморщився ротмістр. — Ми поставлені тут для того...

— Звісна річ, — сказав староста. — Ви посвідчите як возний, а суд упише цю історію до міських книг.

1971, 1973 р.

Початок жаху

Повість

Розділ перший

Я, многогрішний Михайло, на прізвище Вовчанський, ієрей із містечка Жданівки, хочу описати те, що зі мною діялося, бо ніхто мені в цьому світі віри не діймає, а багато хто вважає за такого, що несповна розуму. Часом мені здається, що вони мають рацію, але не в тому, що я несповна розуму, а тому, що, здається, несповна розуму світ, у якому маємо щастя чи нещастя жити; відтак і несповність чи неповність розуму у світі вкладається у живих істот, а в першу руч у людину — я ж серед них не гірший. Отож коли ми всі несповна розуму, то і я з усіма. Або візьмімо таке. Коли чоловік ужиє хмільних трунків, йому здається, що п'яний не він, а всі люди навколо, — може, так і мені світ здається несповна розуму, бо я й сам такий? Але хай і так, хочу принаймні залишити після себе ці записки, щоб не я судив, а мене судили, а як хто мене осудить, так тому й бути.

Зараз я працюю у хлібні, чи пекарні, закований у важкі ножні заліза зовсім без замків, а залютовані, руки в мене вільні, бо маю дрова рубати, й діжу місити, й усяке послушество виконувати. Перед цим мене люто бито, тобто веліли дати мені пліттям сто ударів. Для цього мене викликано до консисторії, покликано двох воловиків, щоб тримали, але я заявив своїм учителям:

- Витримаю сам! А не витримаю, то хай тримають!
- О, ви, отче, затятий, — сказав на те консисторський

писар, усміхнувшись криво, а тоді звелів крізь оту криву усмішечку: — Подбайте, хлопці, щоб йомость попросив тримати себе.

І два збуї в чернечих рясах, два бикоподібні гевали, які екзакували в консисторії, вишкірили кінські зуби й заіржали, я ж ліг на лаву з оголеною спиною, читаючи подумки «Отче наш» і «Богородице Діво», і чи несповна розуму я, чи ні, але коли так чиню, то зі мною що хочуть можуть чинити — болю ж я не відчуваю і не відаю, бо в цей час увіч не на землі і не серед бузувірів та катів пробуваю, а, сумний і загорьований, зношуся над світом і жалію його безрозсудність та жорстокість.

Отож кати би́ли мене по-тиранському, викладаючи всю волячу силу, а я спокійнісінько лежав на лаві, але вже тепер уголос читав «Отче наш» та «Богородице Діво», щоб і вони, грішні, чули мої молитви і відали, що в час нещастя я з Богом пробуваю, а не з дияволом. Коли ж мені всипали десь із п'ятдесят плітей*, то я додав до своїх благань і молитву до патрона свого архангела Михаїла і отак, з Божою поміччю та Найсвятішої Матінки його і нашої Богородиці, та й при сприянні свого патрона архангела Михаїла, не відчував я найменшої болісті. Кати були збентежені моїм терпінням, прикладали рук, аби мені допекти, але, відчувши, що це мені аніскільки не дошкуляє, послабили свої удари, бо таке вже людське ество: коли жертва не страждає, то й приносити їй страждання не вельми бажають. Але я страждав, невимовно, признаюся, страждав, і то через те, що бито мене безневинно, з найнезначнішої приключки, а коли подумати, то й зовсім без приключки, а з самої вигадки на мене, злісного наклепу істоти в цьому світі оскаженілої. Але щоб зрозуміти й мати підставу розсудити мене й ту оскаженілу істоту, а відтак зважити й вирішити, хто з нас лихий і оскаженілий, треба оповісти все з самого початку, а я почав свою оповідь із кінця.

* Пліть — різновид канчука із сурої шкіри, зігнутої рубцем.

Перша біда моя в цьому світі та, що народився я гарний. Кажуть, що бути гарним — це щастя, але я вважаю навпаки, бо гарний у світі ніби голий ходить — на ньому всі пасуть очі, а коли й так, то й заздрити починають, а заздрячи, шкодять як можуть, відчуваючи при тому лиху втіху, і це, знову-таки, як у катів: коли жертві більша болить, тим більше задоволення від того відчувають. Про батьків своїх я не знаю нічого, отож не відаю, звідки, од кого і як прийшов у цей світ. Виростав я спершу в родині, котра взяла мене до себе із співчуття, і мені було в тих людей добре, мене пестили й милували, але обоє милосердівці повмирали в моровому повітрі — це сталося, коли я вчився ще хлопчиком у Київській академії у нижчих класах. Отож я став рано подвійним сиротою, а що статків опікуни мої мали небагато, та й не був я їхній кривий, то їхню землю захопив собі сотник; отож я опинився у світі цілком позбавлений уз, якими людина із ним в'яжеться: родина, майно, хата, могили предків, сімейні хроніки і таке подібне — все те для мене не існувало, отже, я був у цьому світі істотою бездахою та безрідною, що, може, й спричинилося до того, що я став людиною, як то кажуть, не від світу.

Мої пристрасті почалися від того дня, коли я в академії, будучи в класі поезики, зіграв Пантефрієву дружину в п'єсі нашого професора Лаврентія Горки «Йосиф Патріарха», і всі після того казали, звісно, наслідуючись із мене, що я випадково народився хлопцем, наскільки добре це в мене виходило. Граючи, я був одягнений у жіночу одягу, і, кажучи по правді, це мене дивно хвилювало, аж я відчував запаморочення, особливо коли декламував:

*Ні сон, мені жаданий, ні ніч преглибока
Печаль цю не знімає. О, мучить жорстока
Утробу мою пристрасть. Горить мені тіло,
Вогнем мене пекучим усю запалило.
Не в силі Бог із серця ці пристрасті стерти.*

*Нічого я не можу робити. Умерти
Волю скоро, тільки б кохання зажити.
Піду я за коханим, біжу, щоб згоріти...*

Я побачив у першому ряді учителя Іоанна Москівського, який дивився на мене гарячими очима, ніби і справді я був дівчина, а він запалився до мене коханням. Професор Лаврентій Горка усміхався, він був задоволений і схвально покинував головою, а мені було якось дивно на серці, бо сам я до дівчат був завжди байдужий, та й голос мій іще хлоп'ячий, хоч у моїх ровесників уже й ламатися починав.

Був на тій виставі й преосвященний, його милість отець митрополит київський Іоасаф, який дивився на мене милостиво, хоч трохи й суворо. Коли ж скінчилася вистава, я чимхуткіше зірвав із себе жіночу одержу вельможної Пантефрієвої дружини, бо вона мене вже й пекти починала, і, тільки коли це сталося, відчув звичайний собі спокій і байдужість до світу, яку завжди в собі носив, твердо давши обітницю жіночої одержі більше на себе не вдягати.

В академії я вчився добре, ніхто краще за мене не писав, ніхто ліпше за мене не складав віршів, що завжди відзначав професор Горка, ніхто так гарно не говорив божественною латиною — вже за те мої товариші-спудеї мене не любили; зрештою, і я також нікого з них по-товариському не любив, був-бо, як уже казав, холодного духу, хоч, як усі, брав участь у студентських витівках, нападках на київські базари, але грішити явно й недозволено пильно остерігався; часто ходив я і в товаристві миркачів, співаючи «Мир Божий», — мене залюбки брали, бо мав я добрий голос.

І ось після тієї вистави мене перестрів у монастирському дворі учитель фари* Іоанн Москівський, обійняв мене за плечі й сказав:

— Чудово грав, чудово! Незрівнянно! Зайди до мене в келію, чимось тебе пригощу!

* Ф а р а — найнижчий клас в академії.

Спудей завжди голодний, і наші вчителі та професори часом запрошували до себе в келії улюблених учнів, де їх трохи підгодовували. Через це я, нічого поганого не кладучи собі в голову, пішов за отцем Іоанном, бо від тієї їжі, яку нам, сиротам та бідним, давали в бурсі, ситий не будеш, а на базарах багато не урвеш і милостині великої не впросиш.

Ми зайшли до келії, тут учитель вривав мені хліба із салом.

Я їв пожадно, бо таки й справді був голодний, а він якось дивно мене розглядав.

— Ти дівчина чи хлопець? — спитав раптом.

Я поперхнувся.

— Що ви таке питаєте? — мовив здивовано.

— Нічого, нічого, — сказав він, погладивши мене по голові. — Так гарно грав Вельможну, що я й подумав: не хлопець ти, а дівчина. Тільки переодягнена на хлопця, хе-хе!

Я засміявся, учитель жартував.

— Таке скажете, — мовив, засоромившись.

— Знаєш що, — сказав вкрадливо вчитель, і його очі знову дивно заблищали. — Хочу, щоб ти ще раз зіграв Вельможну. Тут, переді мною. Навіть сукню її дістав.

Він відчинив скриню і справді витяг сукню, в якій я грав Пантефрієву дружину.

— Одягни і зіграй, — сказав лагідно. — А зіграєш — матимеш за те цілу паляницю і шмат сала.

Це було заманливо. Заробити спудеєві цілу паляницю і шмат сала ніколи не буде зайвим і не часто трапляється. Зрештою, ми не раз ходили по хатах, грали сценки, співали, дудніли на пицалах, бринькали на лютнях, за те нам і віддячували. Але тут щось мене насторожувало. Надто дивно світилися очі в Іоанна Москівського, навіть пальці тремтіли — чого він від мене хоче?

— Вдягай, вдягай! — казав нетерпляче і совав мені сукню.

Мені пригадалося, як дивно відчував себе в жіночій одежі, і відчув гострий спротив. Тоді вчитель ніби відчув

мій настрій, вийняв зі скрині паляницю й поклав на неї кусень сала.

— Твій заробіток!

Спудей не може байдуже дивитися на хліб і сало, спудей у таких випадках стає безвольний і нищий, і то не гріх йому, навіть коли цей хліб та сало мусить украсти. Я зітхнув і натяг на себе сукню. Але це не була сукня Пантефрієвої дружини, в якій я грав у «Йосифі Патріарсі», — була то одежа якась інша.

Іоанн сів у кутку келії й дивився на мене розpalеними, ніби бляшаними очима, як кіт уночі. Я знову відчув невідоме хвилювання, опинившись у жіночій одежі, і почав декламувати тремтячим голосом:

*О б́оги превисокі, що маєте владу
Людині смуток дати чи любу відраду,
Пощо мене лишили в такій самотині,
В сльозах та бідах жити пощо мені нині?
Одна печаль, як ніж у роз'ятреній рані,
А друга муці лютій віддасть препоганій.
Далеко муж поїхав. І де він, не знаю,
А я, хоча заміжня, вдовою згибаю!..*

Чернець раптом підхопився. Став страшний, лахматий, з мідними, розжареними очима, з розчепіреними пальцями на руках — посунув на мене, кажучи свистячим шепотом:

— Ні, ти не хлопець, ти дівчина! Брешеш, ти дівчина, і я тебе зараз викрию!

Ось-ось мав схопити мене, але я не даремно здобував управність на базарах, тікаючи від перекупок чи від міських стражників. Вмить крутнувся, схопив хлібину й сало, сало, щоправда, в мене з руки вивалилося, метнувся туди й сюди, як миша, по келії і, зробивши облудний рух, ударив руками об двері. Але жіноча одежа заважала бути вільним у рухах, і чернець устиг схопити мене ззаду, затис

однією рукою мені рота, а другою почав нишпорити по моєму тілі, сипко видихаючи слова:

— Ти не хлопець, а дівка! І я тебе зараз викрию!

Його палець проліз мені до рота, і я щосили причавив його зубами. Чернець скрикнув і випустив мене, я згубив хлібину й кинувся геть, на ходу зриваючи з себе жіночу сукню. Із сусідніх келій повискакували вчителі та професори, бо було здійснено досить гармидеру; мене зловили й повели разом з Московським до отця ректора, даючи нам обом дорогою потиличники, хоч я не міг зрозуміти чому.

Отець ректор суворо нас допитав у присутності отця префекта, професорів та вчителів. Іоанн Московський пояснив усе так:

— Смиренно зголошую отцю ректору, що я не мав на думці ніяких лихих намірів. Але, коли дивився «Йосифа Патріарху», запідозрив, що цей спудей — не хлопець, і хотів цей обман розкрити. Ось і все.

— Де ти взяв жіночу сукню? — спитав отець ректор.

— Це одяг моєї матері, яку я взяв із дому після її смерті, сподіваючись невдовзі продати, — сказав Іоанн Московський.

— Тепер розкажи ти, хлопче, як усе сталося.

Я розповідав усе чистосердечно. Голос мій зривався і дзвенів, але вини своєї я не відчував, бо яка вона, моя вина? Мене запросив до себе вчитель, угостив хлібом, попросив за плату зіграти сцену із «Йосифа Патріархи», що я і вчинив, але він на мене накинувся як звір, ну, я й оборонявся і вкусив його.

Нас присудили висікти: учителя плітями, а мене різками. Учителя з академії прогнали, а мене суворо попередили, щоб я на подібні умовляння ніколи не схилявся. І ось саме тоді, коли мене сікли різками, я прочитав сердечно «Отче наш» і «Богородице Діво», а також звернувся з поміччю до архангела Михаїла і вперше з Божою поміччю та Матері Божої найменшої болісті не відчув. Але сльо-

зи по обличчі в мене текли щедрі, бо ніяк не міг збагнути,
за що мене бито...

Я ставлю колодку на окоренкуватого пня. Зводжу сокиру над головою і стрімко посилаю її вниз. Колодка розколюється. На ногах у мене подзвонюють кайдани. Дорубую колодку і ставлю на пня нову. Інколи зупиняюся й, витираючи піт, дивлюся вдалину, де проглядає нива, лісок; завмираю на мент і відчуваю, що тіло мені дерев'яніє. Хочеться відкинути сокиру і, дивлячись невідривно вдалеч, піти звідси світ за очі. Кілька разів я вже так учиняв. Але мене наздоганяли ченці й били, а тоді повертали назад. Коли ж мене били, я читав «Отче наш» і «Богородице Діво» і звертався до свого патрона архангела Михаїла — тоді болю знову-таки не відчував. Але мені болить отой спогад про себе спудея і про дивне поводження зі мною учителя Іоанна Московського. Болить через те, що я, на нещастя своє, народився гарний, а ще через те, що доля мене тоді із Іоанном Московським не розвела. Тож стою, одерев'янілий, і шепочу самими вустами вірша Лазаря Барановича: «Веселка в небі — втішитись треба!»

*Що дивуватись: невічним є гарне,
Трохи поквітне і робиться марне,
Бо, як природа прекрасне з'являє,
Навіть хворобка усе те вбиває.*

Дивлюся на поле, лісок, шмат дороги за монастирськими мурами і думаю про те, що життя наше — це вмирання, а смерть — входження у цілковиту самотність, тобто звільнення від людей і світу. Погляд мій холодний, і в душі в мене холодно.

— Знову завмер! — кричить мені у вікно монастирський пекар, на якого я тут працюю. — Дрова мені рубай!

Дивлюся на нього. У вікні кругле, повне, як місяць, пелехате обличчя, яке обсипає мене лайкою.

— Дивний ти чоловік, панотче, — каже кухар, втомившись мене лаяти. — Як ти до цього часу дожив?

Мене вражають ці слова. А справді: як я у цьому світі досі дожив?

Ставлю на пенька колодку й підіймаю сокиру. Рубати дрова — це значить жити у часі, якого нема. Зрештою, у мене тільки і є в цьому світі два часи: той, великий, якого вже нема, і цей, малий, який уміщається в короткому стрімкому рухові сокири згори на колодку. Час, який є, — це мить, у яку колодка розпадається...

Історію про мене й Іоанна Московського переказали його преосвященству його милості отцю Іоасафу — і, кажуть, вона його розвеселила. Ще недавно він сам був ректором Київської академії, отож усе, що там відбувалося, його вельми цікавило. Наказав мені прийти до себе у святу Софію, а коли я постав перед ним, пильно обдивився і сказав лагідно:

— Ти, дитино, й справді гарний, як дівчина. Хто ти і звідки?

Я оповів.

— Співати вмієш? — спитав митрополит і подав нотного зшитка із псальмами.

Я заспівав, він слухав, заплющивши очі, й покинував головою.

Відтоді я почав ходити щотижня до його преосвященства і співав йому псальми. Інколи нас приходило кілька, отець митрополит, бувало, наш спів переривав, поправляючи, наказував повторити ту чи іншу мелодію. Часом я співав йому сам, він нерушно сидів із заплющеними очима, аж доки я не втомлювався. Тоді відпускав мене, і я повертався в бурсу. Ці співи подобалися мені самому. В сутіннім великім покою сидів загорнутий у важкі шати сивий старець-владика, замислений і мирний, і голос мій розлунювався по помешканню, заповнюючи його солодким співом. І так мені ставало печально й гарно від усього того, що сльози з'являлись у мене на очах, а в голосі бриніла туга.

— Печалься, хлопче, більше печалься, — казав митрополит. — Печаль очищає душу, бо що нам лишається в цьому світі, окрім печалі. Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.

Я не знав, чого печалиться митрополит, але то був час і справді для нашої землі смутний — час падіння милостивого для академії гетьмана Івана Мазепи.

Одного разу, повертаючись од митрополита, я перестрів Москівського, якого перевели ченцем до Михайлівського монастиря. Хотів од нього втекти, але той лагідно мене зупинив.

— Не бійся, — сказав й зирнув дивними мідними чи бляшаними очима. — Не вчиню тобі зла.

— А я й не боюся вашого зла, — невідь-чому сказав я.

— Аж так? — заломив брову Москівський. — Ходімо зі мною, хочеш? Напою тебе й нагодою.

— Ситий вашим хлібом, — сказав я.

— Хочеш, стану тобі батьком, — запропонував чернець.

— В сироти за батька Господь, — мовив я.

— Ого! — запалали мідні очі Москівського. — Чи не багато на себе береш, хлопче. Чи, може, все-таки ти дівчина?

Раптом схопив мене за плече залізною рукою й повів вулицею.

— Іди тихо й не галасуй! — прошепотів хрипко. — Не бійся мене, буду тебе доглядати й пестити. Нагодою тебе й напою. Буде тобі добре зі мною, ходім! Зроблю із тебе монастирського хлопця, будемо жити в одній келії, і я тобі стану за батька. Навчу тебе таких наук, яких тебе ніхто не навчить, — будеш у цьому світі задоволений і ситий. Захочеш бути паном — паном зроблю, захочеш архієреєм — станеш архієреєм.

Я йшов, не пручаючись, дивно вражали його слова. Зрештою, чекав, щоб рука його на моєму плечі послабла.

— Будеш слухати мене — здобудеш щастя у світі, — казав далі Москівський. — Полюбиш мене — світ тобі підхилю. А не послухаєш — проклятий будеш, тинятимешся

по світі як трудоватий* і не знайдеш у ньому спокою й пристановища. Будеш слухатися?

— Буду слухатися, — сказав я, кидаючи оком, як би від нього втекти.

— Ну от і гаразд, і розумничок! — мовив Москівський лагідно. — Будеш біля мене щасливий і веселий, і ніхто тебе не образить. Але без тебе я пропаду, бо ми у цьому світі зв'язані однією вервою.

Рука його послабла, і я вмить використав це. Вирвався й кинувся навтьоки — тепер на мені не було жіночої одежі, отже, ніяка сила мене не навздожене.

Але відтоді життя мені в Києві не було. Шалений чернець блукав по академії, блукав біля неї, блукав по вулицях, коли я мав іти до митрополита, — весь час відчував на собі вогонь його мідних чи бляшаних очей, а що надійшло уже літо і ми мали розходитися хто куди, поспішив і я відійти з Києва, хоч і не мав де прихилити голови. Вирішив пристати десь на селі до школи, допомагати дякові вчити малих дітей, а коли в одному селі не поведеться, перейти до іншого, на хліб просити, як чинив це й раніше, — отак у світі й нидіти. Попросив отця митрополита відпустити мене, той зітхнув і згодився, сказавши:

— Шкода! Буде мені тебе бракувати. Бог тобі в поміч, дитино! — Він замовк, а тоді додав: — Стережись гріха й озлоби людської! Чує моя душа: непорочний ти, а непорочних світ не милує, як не милував він Господа нашого Ісуса Христа. Коли важко тобі буде, не забувай його й прихось до нього.

Розділ грузий

Монастир будувався, через що все подвір'я було завалене дошками і рамами, біля яких працювали тертичники —

* Трудоватий — несповна розуму.

різали довгими пилками колоди. Один стояв нагорі, а другий унизу, отак вони й пиляли соснові й липові дошки. Було викопано кілька вапняних ям, у яких рейцарі гасили вапно, потім вибирали гашене й готували болото для мурарів, котрі виводили стіни. Тут-таки було насипано купи піску, з яким те вапно змішували, і гори стружки та тирси; тирса була від тертичників, а стружку викидали столярі і сницар, котрий працював над Де-Ісусом, та й рамники, котрі робили з челядниками рами і вікна. Скрізь валялися також обрізки дощок, що їх викидали теслі, — я мав ті обрізки збирати для пекарні. Загалом людей в монастирі працювало багато: 26 мурарів, чотири теслі, 17 чоловік покрівців, тертичних шестеро, столярів двоє, гурт цегельників, котрі робили тут-таки цеглу, для чого возами привозили глину і скидали у купи; два ковалі, що кували ланцюги для хрестів, завіси і гвіздки. Привозили білу бляху, до якої пізніше візьмуться бляхарі, поки що її складали в коморі. Працювало немало поденників, мірочники обробляли камінь — від них цілий день було чути стукіт. Так само цілий день чувся вискіт пилок, рип возів, крикували візники й мурарі на челядників, стукали молотки, гупали молоти, дзюбали сокири — всіх цих людей треба було годувати, і пекарня з куховарнею, чи поварнею, весь час мусила палити в своїх печах вогонь. Над усією цією роботою наглядав дозорчий Микита Ладківський, який цілими днями бігав з одного краю двору в інший, приймав привіз, рахував дошки, нарізані тертичними, перемовлявся з майстрами, відправляв на ярмарок вози для харчів, заліза, вапна, глини, чи піску, чи для лісу, бляхи, скла — все це по привозі переглядав і перераховував, а тоді велів складати до комори. Привозили ярину, борошно, бочки з пивом та горілкою, сало, в'ялу та свіжу рибу, до роботи було приставлено й ченців і таких, як я, покутників, тож усі мали діло, всі були вкручені у цю щоденну варв'ятню, що звалася будівництвом храму. Пахло сосновими дошками, вапном, глиною; коли дошки кидали на стоси, вони

лунко ляскали. Я любив, коли випадала вільна хвилина, блукати двором і придивлятися до роботи: палахкотів вогонь — у кузні, в цегельні, пекарні, поварні, люди перемовлялися короткими покриками, показували білі зуби. Я тяг у лантуху обрізки, а потім рубав колодки, які тут-таки нарізали послушники; мені здавалося, що світ, у який я потрапив, — якесь дивне зборисько людей, і серед них усіх тільки я був холодний і до всього байдужий, навіть коли був уключений у робочий ритм, бо душа в мене була замерзла, бо на ногах у мене дзвеніли, як у раба, заліза; до речі, викуті тут-таки, в монастирській кузні. Отож коли я зупинився перевести дух після рубання дров, або ж, як казав пекар, «завмирав», холодний повів уривався мені в груди, і я знову тужно дивився на річку й дорогу, на поле й лісок, і щось чудне палилось у моєму серці — з'являлася невідома печаль, адже не був я людиною цього світу, цього монастиря, а тільки їхнім невільниким. Невільником, що несповна розуму.

Чому я так думаю? А тому, що з самого зарання життя свого мені здавалося, що світ, у якому мені випадає жити, нереальний, що люди, які живуть навколо мене, не живі істоти, а тіньовий театр, що те, що вони роблять або чинять, — теж тіньовий театр. Такий театр мені довелося побачити у Києві, куди завітало кільканадцятьох прусів. Вони зупинилися на Подолі, неподалік академії, грали на інструментах і виправляли комедію. Але найдивніше, що в них було, — чарівна ліхтарня, якою вони виявляли речі, достойні подиву: на білій стіні з'являли людську тінь чи на обрусі, і той образ був поданий різними барвами. Вони танцювали й перекидалися, але найбільше мене вразила саме та ліхтарня. І от від якогось часу мені почало здаватися, що ми в цьому світі не живемо, а є тінями з ліхтарні якоїсь незримой сили і рано чи пізно ця комедія має закінчитися. Тож коли дивлюся на людей, всі вони мені здаються привидами: їхні справи, робота, пристрасті, змагання, війни, намагання щось у житті досягти чи досягти, ворож-

неча, інтерес до супротивної статі — все, все мені здається тінями чарівного ліхтаря. І дивну річ чинить зі мною те відчуття: і моє життя ніби перетворюється в міражний сон, і я навіть сам не вірю, що і я щось реальне в цьому світі, а не придумане властителем якогось чарівного ліхтаря. От і тепер я знамірився описати своє життя, але мені раптом дивно стало: а чи ж воно було? Ні, воно було.

Після того, як я втік від отого знавсінілого Іоанна Москівського, людини із бляшаними очима, почав тинятися по школах, терплячи там незносні біди: воші в запіччі, що лазять таборами, голодні дні, всохлі обличчя тих, з якими ділив я біду свою, зимовий холод, коли біжиш дзвонити до церкви, хапаєшся за повороза і руки примерзають до нього; читання у церкві, де також холодно, і починаєш дзвонити зубами, і здається, що церква над тобою хитається, ось-ось розвалиться; співання коляд і псалм, ночі при свічці і при псалтирі, коли сам на сам опиняєшся з покійником і здається, що той починає ворухитися, аж волосся починає ставати дибці; писання віршів, які мають співатися, чи промовлятися перед людьми, чи розіграватися в інтермедіях, — все для того, щоб тобі кинули у торбу шмат черствого хліба; пиворізні гульбища, в яких не брав я ніколи участі, а тільки сидів десь у кутку під п'яні кпини своїх товаришів і думав про те, що світу нема, і їх нема, і мене нема, а є тільки тіні на обрусі від чарівного ліхтаря. Я проходив дорогами, співав у церковних хорах, жив по якихось халупах, де взимку на стінах намерзав сиво-жовтий лід, ловив дрижаки під сніговіями, крижаними вітрами, мок під дощами, а відчував при тому одне: мій погляд холодно ллється з очей, проливається на світ, щось шукає і хоче побачити, а кого і що? І коли я починав із кимось говорити про це, на мене дивилися як на несповна розуму, бо я й був несповна розуму, адже так і не збагнув: навіщо в цьому світі люди і навіщо я? Тоді покидав своїх камратів, і знову ступав на дорогу, і йшов, розбиваючи до решти вижебрані старі чоботи, а часом ступаючи босими ногами

по снігу чи мерзлому болоті. І завжди мені здавалося, що хата, в якій я зупинився, зараз розвалиться, що дорога, по якій я йду, розчахнеться й ковтне мене сира земля, що небо наді мною от-от розколеться чи розламається і випаде звідти вогонь, бо все, усе в цьому світі йде до загину. Але нічого такого не ставалося, і я думав, що мені треба йти далі і кудись я маю прийти, де тече чиста ріка живої води, ясної, мов кришталь, як про це пишеться в «Об'явленні святого Івана Богослова», що випливає з престолу Бога і Агнця. І по цей бік, і по той бік ріки — дерево життя, що родить дванадцять разів плоди, кожного місяця приносячи плід свій. А листя дерев — на оздоровлення народів.

І жодного прокляття більше не буде, і побачу я Його на чолах людей, що мені зустрінуться. І ночі вже більше не буде, і не буде потреби в світлі світильника, ані в світлі сонця, бо освітить усіх нас Господь Бог — ось він початок Вічного Царства. І тоді нарешті зникне почуття нереальності світу, і я переконаюся, що все, що є навколо мене, мусить бути, тож є і світ, і я, і всі ми потрібні собі і світові. Отоді почну я, думалося мені, вчити людей на добро, віщаючи: «Будьте чуйні, люди, час-бо близький!» Найбільша біда моя була в тому, що я не мав даху над головою, не мав місця осідку й оселі, не мав батька й матері, навіть не знав, хто вони були і де їхні могили, не мав братів і сестер, не мав прив'язання до жодного кутика землі, а скрізь і всюди, де забредав і зупинявся, лишався чужий і не від світу цього.

І я зрозумів, що грішу! Грішу тим, що відірвався від дерева життя і не є навіть листком із нього, ані галузкою, тільки ж тінню їхньою, листка і галузки, що я грішу відстороненістю від світу, а це значить: не знаю його й не розумію. Так, справді, оминав я пороки світові: не пив горілки та й інших трунків, не відповідав на закличні погляди жінок та дівчат, не смалив тютюну, не сказав нікому лихого слова і ні з ким ні разу не посварився, ніколи не бажав чужого, бо вже перестав бути спудеем-дитиною, котрий, не хапавши чого на базарах, і прожити не міг,

тепер же, навіть бувши голодним, аж кишки мені до спини прикипали, нічого ні в кого я не крав; до мого серця не входили лихі думки й помисли, не припустився я ані душогубства, ані перелюбства, ані розпусти, ані крадежу, ані неправдивих свідчень, ані богозневаги; ні рука моя, ні нога не спокушали мене, ані око; не погорджував я ніким і нікого не зневажав, а це значить — не жив і не був із світу цього. Ось у чому було моє прокляття, бо ніхто мене в цьому світі не полюбив. А може, я не вірив і у любов? Не чинив я зла, але не чинив нікому і добра, нікому не приніс смутку, але нікому не дав радості, не спричинив нікому горя, але й щастя не приніс, тож своєю повною незлодійністю ніби протиставився світові, відтак і став поза ним. Ось де був початок мого жаху...

Пекар покликав мене в хижу й наказав вимісити діжу із тістом, яке підійшло. Я вимив руки, скинув рясу й почав місити. Руки мої топилися в сірій твані тіста, яке кисло пахло, і я місив його, місив, аж піт плив обличчям, скапуючи у ту діжу. Мліли мені руки, але не дозволяв собі передихнути. Тісто клеїлося до рук, і мені здавалося, що й моє життя — ніби вимішування тіста. Бо скільки я вимісив за життя своє багнюки на дорогах, але та багнюка не стала хлібом мого життя. Скільки я прочитав святих книг по церквах і скільки виспівав псальмів, але вони не влили в мою холодну душу тепла і не проросло з мене ані парості з дерева життя.

— Досить, панотче, — сказав кухар, і я зморено розігнувся, в очах у мене мигали зірочки. Він же стояв навпроти мене, широкий, барилькуватий, і дивився чи іронічно, чи зневажливо. — Дивний ви, панотче, — сказав, розглядаючи мене. — Скільки я вашого брата перебачив, не було такого.

— Мабуть, я грішніший інших, — мовив, обмиваючи з тіста руки.

— Авжеж, — спокійно сказав пекар. — Коли б не були грішні, то не закували б вас у заліза і не прислали б на

покуту. Дуже ви красні на обличчя, панотче, на жіночок, певне, ласі?

Він засміявся, розтуливши широкого, як верша, рота, а я подивився на нього спокійно й холодно, аж погасив він сміх і здивовано, а може, й нетямкувато на мене подивився.

— Нє, ви якийсь чудний, — буркнув. — Придивляюся до вас і не втямлю, що ви за їден.

— Цього й сам ще не втямив, — сказав я, покірливо всміхаючись. — Що мені робити зараз?

— Принесіть дров, — грубо й трохи невдоволено сказав пекар. — І побільше!

Я вийшов із пекарні. Монастир дзвенів пилками, стукав молотками, рипів возами, розлунював погуками. Скрізь кипіла робота, снували люди, нахилилися, підіймалися, спускалися, тягли ноші, змішували з піском вапно, кидали лопатами пісок та глину, складали дошки, мурували стіни — все було залито яскравим сонцем, а мені вкотре здалося, що все це — театр тіней від чарівного ліхтаря.

Розділ третій

Рубав дрова. Піт стікав по обличчю, але я був ніби лялька у вертепі: зводив сокиру й опускав, поправляв колодку, а тоді знову опускав сокиру. Не бачив нікого й нічого, не помітив, що біля мене зупинився сам ігумен Іларіон Левицький, котрий був водночас і київським ректором, а мені, як особі покутній, не годилося бути аж так безпосанівним, аби не помічати таких персон.

— Зупинися, панотче Михайле! — почув я іронічний голос його превелебності, і сокира вилетіла в мене з рук та й, задзвенівши, покотилася по дровах та колодках.

Отець ігумен, а заодно київський ректор, засміявся.

— Про щось задумався, панотче, — сказав, — аж нічого біля себе не бачиш.

Перепросив його превелебність і поцілував йому руку. Він мене благословив.

— Дивно бачити тебе тут у залізах, — сказав отець ігумен.

— Кожен у цьому світі, — сказав я, — має відстраждати повинно чи безневинно.

— Безвинно страждав хіба Христос, — мовив ігумен. — Давно не випадало нам здивуватися, відколи покинув ти *alma mater*. А я мав надію, що вийде із тебе чудовий професор.

— *Spes aliat, spes aequalit**, — сказав я.

— Заважкою роботою наділив тебе отець Георгій, — буркнув отець Іларіон. — Зайди до мене після вечірні.

— Мене на ніч зачиняють, — сказав я.

— Чому? — здивувався ігумен, він тільки недавно приїхав із Києва і таки нічого про мене не знав.

— Бо кілька разів хотів із монастиря піти.

— Втекти?

— Ні, ваша превелебносте, тікають потайки, я ж ішов із монастиря не ховаючись.

Ігумен озирнув мене пильно, очевидно, запідозрив, чи несповна я розуму. Але був мудрий, знав я це із *alma mater*.

— Гаразд, — сказав, — поговоримо. Накажу, щоб на ніч не зачиняли. Ти ж пробував покинути монастир не вночі?

— Удень, — сказав я смиренно. — На очах в усіх.

— Задумавшись?

— Так, ваша превелебносте. Маю такий гріх.

У цей час із дверей викотився пекар, він весь розцвівся, кланявся і якимось бочком підступав до його превелебності, щоб поцілувати йому руку. Наблизившись до мене, раптом озвірівся і, хоч раніше казав мені «ви», перейшов на непошанівне «ти».

— Принеси дров! І побільше! — і відразу перелив свій голос на улесливий: — Яке маю щастя бачити вашу превелебність! З приїздечком, з прибуттячком! Цмок! Цмок! —

* Нагія змінна, нагія нестала (лат.).

він підхлібно цмакав ігуменову руку, і я побачив, що по тонкому обличчю отця ректора київських шкіл та ігумена монастиря пробігла тінь обридження.

Я присів навпочіпки й почав накладати на руку дрова. Згори почув спокійний, але владний голос його превелебності:

— Щоб ти мені до отця Михайла з неповагою не ставився. До речі, від завтра він буде відставлений од роботи в тебе, а тобі надішлю іншого помічника. Чи ти його зачиняєш на ніч у келії?

— Отець келар, ваша велебносте, — схилився пекар, — ключі мені поки що не ввіряли.

— Перекажеш отцеві келарю, що я велів панотця Михайла на ніч не зачиняти, — він величаво поплав далі, а я, зводячись із оберемком дров, побачив, що пекар трохи здивовано дивиться йому вслід. Потім повернувся до мене, і ми зустрілися поглядами.

— Чого став? — крикнув він брутально. — Давай мені дров! І побільше!

Того дня він начебто сказився, не давав мені й хвилячки спочити, ганяв від дров до діжі, а від діжі до збирання трісок, знову посилав по дрова, змусив вичистити закопчені дека, на яких пікся хліб і які лежали в нього без діла, — я мовчки, покійно і справно все виконував, а це його, здається, ще більше сердило. Ввечері ж, коли я роботу кінчав, зирнув на мене баньками, побитими червоними прожилками, і спитав, розсовуючи губи:

— А що, панотче, скаржитимешся на мене за непошановне ставлення?

— Ніколи ні на кого не скаржився, — мовив я спокійно. — Окрім того, перебуваю в покуті.

— Отож! — сказав він задоволено. — Хоч ти й причмелений трохи, але робітник добрий. Шкода, що тебе від мене забирають. До речі, ще не розказав мені, що там вичворяв з білими головами — за це ж тебе забили в заліза? Ну-ну, — застеріг він, побачивши, що я хочу щось сказати, — в залі-

за, панотче, даремно не забивають. М'ать, немало обірвав подолів, га? — він зареготав.

Я подивився на нього спокійно і сказав словами апостола Петра, мовленими римлянам.

— Коли Божа правда через мою неправду збільшилася на славу йому, пощо судити ще й мене як грішника?

— Щось не дуже втямив, що ти сказав, — мовив пекар, оглядаючи мене.

Узяв із полиці гарячу хлібину й усунув мені до рук.

— На і йди з Богом, — сказав.

Я узяв хлібину, подякував і вийшов. І мене раптом уразила тиша в монастирі. Не різали дощок тертичніки, позникали зі стін будованого храму мурарі, не катали візків рейцарі, не було біля цегельень цегельників. Всі разом закінчили роботу й розходилися тепер по келіях — я бачив у дворі розкидані чоловічі постаті, які кудись поспішали. Паляниця гріла мені груди, я підніс її до обличчя і вдихнув — пахла вона чудово. Здається, єдина була справжня в цьому світі, бо все решта — тіньовий театр з чарівної ліхтарні.

Відламав шкурину, поклав до рота й жував. Ішов стежкою, і заліза на моїх ногах побренькували.

Біля кузні мився коваль. Ковальчук поливав йому на руки, а він плескав у розпалене від жару лице, задоволено хекаючи. Руки в нього були величезні й чорні, і з долонь скапувала на землю чорна вода. Повернув до мене закіптюжене, з брудними патьоками лице й блиснув великими, міцними зубами.

Я йшов, відламуючи хліб і помалу жуючи його, і насолоджувався тишею. Хліб біля моїх грудей парував.

Залопотіли крила, і мені на плече сів приручений монастирський ворон. Я скочував із хліба кульки й подавав йому, ворон ті кульки ковтав. Ковтав і задоволено покрякував, бо йому смакувало, а він хотів про те розказати. Я зупинився і вдихнув на повні груди. Пахло вже осінню, зрештою, на порі й була.

Розділ четвертий

Увечері я пішов до отця ігумена, як він мені й велів. Зустрів мене доброзичливо.

— Такого тут про тебе начувся, — сказав. — Коли це правда, то немалий еси переступець. Зневажив пані сотникову Дмитрищиху, незаконно брав із мужиків та козаків за вінчання й поминування, самоправно захопив колодницю* із ланцюгом із канцелярії... Що з тобою сталося, пане Михайле? Завжди був мирний і тихий.

Я промовчав.

— Чого ж мовчиш?

— Коли оскаржений каже правду в оборону собі, — мовив я печально, — гадають, що він викручується. Коли ж людину оклепано і вона це заперечує, її шанують ще менше, бо суд уже відбувся. І люди мають рацію: для злочинця злочин не є злочином, його часто чинять безвідносно до власного сумління — він перед собою чистий, а перед людьми — ні.

В ігуменовій келії стояли сутінки. Отець Іларіон посадив мене на услона, а сам сів навпроти.

— Але мені можеш оповісти правду, хай навіть свою правду, — сказав він. — Я тебе не судив, я тебе не милуватиму, хіба поставлю на іншу роботу, не таку важку, — покуту свою все одно маєш відбути.

— Правда така ж мала, як і вина моя... І нецікава, — відповів.

— Не вів би цієї розмови, коли б не знав про твою чесну й праведну душу, — мовив отець Іларіон. — Розумна й тонка ти був завжди людина. Чи ж так уже опростився, що живеш малою правдою та виною? Чому покинув школи? Чи, може, рушив на більші науки?

— Хотів побачити світу. Та й більшої науки хотів. Зібрався до Люблина, але мене попередили: щоб учитися

* Колодниця — замок.

там, треба було затаїти, якої ти віри. І я тоді подумав: більша чи менша наука — це все одно. Адже «ніхто не прийме переможну вітку, зле воюючи», тобто дурячи. І я пішов блукати по школах малих.

— Не такій голові, як у тебе, тинятися нищим* і між простого та грубого люду, — сказав ігумен. — Великий птах шукає високого і великого гнізда, а малому добре в траві і в очереті.

— Всі ми очерет, — відказав я. — Мислячий. Одне хотів у цьому світі: прожити без гріха. Гадав, що жити без гріха — це жити без диявола. Думав, що диявол — це не те, що поза нами, а те, що в нас. Вмовив собі, що диявол — це і є гріх. Не хотів бути великим птахом, не бажав почестей, слави, доброго й ситного місця, принад світових та його зваб, нікого в цьому світі не ненавидів, не крав, не брехав, з білими головами діла не мав, нікого не бив і не вбивав та й не зневажав. О, я зумів, ваша велебносте, так жити! Але знаєте якого skutku дійшов?

Ігумен німо на мене дивився.

— Дивного skutku я дійшов, і це, може, і є мій гріх, — сказав я. — Того, що жити без диявола, — однаковий skutок, як жити у гріху.

— Що ти говориш, несамовитий! — вигукнув уражено ігумен.

— Так, ваша превелебносте, може, й неподобні речі кажу, але так думаю. Зараз я поясню... Зараз...

Потер лоба, бо мені починала боліти голова. Коли ж у мене починає боліти голова, мені важко стає мислити.

— Бачите, ваша превелебносте, дійшов я такого переконання, що жити без зла — це значить поставити себе над світом, бо світ зітканий із добра та зла і ті зло та добро в людській душі мають змагатися. Без такого змагання людина починає нидіти і нарешті вмирає. Пам'ятаєте вірш Атанасія Кальнофойського, ваша велебносте, — епітафію

* Н и щ і — школярі та спудеї, які жили на миостиню.

Янові Єльцю, що прожив двадцять чотири роки і помер у 1603 році:

*Так це буває: добрий вмирає, не довго живши;
Дивно: злостивий жив вік щасливий,
зла не збридивши.
Юних зла доля з ясного поля з рук виринає,
Діток побожних, цнотюю можних у мам забирає...*

Але найбільше мене вражає кінець цього вірша:

*Треба повірить, слушно в цій мірі хтось був повідав:
Зло, що триває, смерть не вбиває, добре я звідав.*

Отож я й подумав: жити без зла чи без диявола — то не жити, а йти у смерть. Це значить утратити в собі віру й можливість покаяння. Це значить стратити призначення людини, бо її послав Господь на землю, щоб покутувати й очищуватися. А той, хто не покутує й не очищується, — не живе, він не для світу і світові непотрібний. Ось він, початок мого жаху, ваша превелебносте, і я ношу його в душі вже не один рік.

Ігумен сидів мовчки. Був, здається, вражений.

— А чи не здається тобі, що в такий спосіб диявол захотів тебе опанувати? Адже і Йсуса Христа бажав спокусити, а той же був сином Божим?

— Коли не піддатися дияволу й померти — для чого ж жити? — спитав я, а що ігумен мовчав, продовжив: — Я ж не захотів вмирати, а запраг жити. Запраг увійти у світ і стати для світу. Почати війну зі злом, а це значить — почати жити у злі. Не захотів, щоб зла доля вирвала мене з рук із ясного поля життя, захотів його, ваша велебносте, полюбити. Ось чому я тут.

Останні слова ледь прошепотів, бо дуже втомився, говорячи такі речі, і то від того, що боліла мені голова.

— Здається, починаю тебе розуміти, — сказав отець Іларіон. — І не тільки розуміти, й пізнавати: саме такого знав тебе в alma mater. Але, хочеш того чи ні, ти в цьому світі птах немалий. Не для тебе важка робота й покута в пекарні. А чи не згубив ти по своїх дорогах здатності до краснописання? Пам'ятаю, ніхто ліпше за тебе не краснописав у alma mater. Посаджу тебе переписувати слова Дмитра Туптала, а вечорами приходь до мене, поки я тут, і ми цю розмову продовжимо. Цікавий знати про тебе все. Ні, немалий ти у світі птах, хочеш того чи ні.

— Здатності до краснописання я не втратив, — мовив. — Але не хотів би, щоб мені зменшували покуту через жалість до мене. Я на цю покуту заслужив.

— Любиш згадувати мудрі вірші, то і я згадаю Івана Величковського, — мовив ігумен, трохи помовчав, а тоді продекламував:

*Труду писання не може пізнати
Той, хто не знає, як треба писати.
Думає, легке і просте те діло:
Пишуть три пальці, — а все болить тіло.*

Отже, вважай, що покуту тобі не зменшено, але духу твого вбивати чорною роботою не бажаю. Хай буде кожен той, чие серце в ньому, а ти народжений не для чорної роботи, а для роботи ума. Саме такі, як ти, на мою думку, — сіль землі. Пам'ятаєш із Матвія: «Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придасться вона ні на що, хіба щоб надвір була висипана і потоптана людьми». Ходи з Богом. Хочу над тим, що ти сказав, подумати.

Я покірливо звівся. Боліла мені голова, очевидно, на зміну погоди. А може, й на думки мої, адже були це думки, котрі болять.

Розділ п'ятий

Що ж таке сталося, що я сюди потрапив і був закутий у заліза? Мав рацію: правда така ж мала, як і вина моя. Три роки тому я прийшов у містечко Жданівку, де, як мені казали, було місце дяка при школі, бо попередній надто віддався пиворізству і поволочився далі, тут його не злюбили. Я вчив дітей і служив при Святоуспенській церкві, створивши при ній непоганий хор із школярів та прихожан, який набув навіть аж такої слави, що нас приходили слухати звіддалік. Трунку я не пив, жив спокійним та сумирним життям, догоджуючи наміснику церкви Андрієві Покорі, так само тихому й сумирному старцеві, допомагаючи йому в службі. Школярі мої не ходили красти, ані чинили бешкетів, бо я навчав їх здобувати хліб милостинею, співаючи божественних псалм і проказуючи мої ж таки вірші або розігруючи інтермедії чи вертеп, тобто життя моє тут пливло у доброчесній злагоді; зрештою, так починав я життя не раз у кожному новому місці. І от яка дивна річ: майже скрізь виходило, що моє тихе, безгрішне і невибагливе життя тільки на початку всім подобалося. Минав час, і в мене з'являлися вороги, які починали мені пакостити, і часто аж так, що я змушений був покидати пригріте місце й рушати далі; часом уїдався проти мене хтось із церковного притчу, або ж злостиві школярі, або ж хтось із заможних, які починали вимагати в мене прислуг собі. Того я не міг учинити, не порушуючи своєї свободи. Часом поставав проти мене священик, якого моє тихе життя дратувало, бо він, чинячи неподобні вчинки чи здирства, проти мене починав виглядати зле або ж хотів мати з мене свого підданого.

У містечку Жданівці сталося інакше: я прожив тут спокійно цілий рік, і не виявилось в мене жодного ворога. Під кінець літа наступного року намісник Андрій Покора помер, а перед смертю покликав титаря Стефана Зінчака, отамана Івана Зуя і декого з козаків і сказав їм, що оскільки

в нього лишається дочка-сирота, то щоб вони вистарали, аби мене обрали й висвятили священиком Святоуспенської церкви при умові, що я одружуся з Марією Покорівною, попівною, дочкою-сиротою Андрія Покори. Досі жінок та дівчат, як уже писалося, я унікав, бо вважав їх призви́сниками житейської колотнечі, та й природного інтересу до них у мене не було, можливо, через якийсь гандж у моїй чоловічій суті; я й справді був призначений на те, щоб народитися жінкою (недаром мене так хвилювала жіноча одежа, коли хлопцем грав Пантефрієву дружину), але щось там у матиному нутрі змішалося, і я народився не до кінця чоловіком, але і не жінкою, принаймні так мені здавалося. Отож жіночої статі я унікав, трохи її боявся, хоч на мене, як на гарного вродою, вони не раз кидали жагучими поглядами. Було в мене кілька таких випадків, що покидав школу через надмірну увагу до моєї персони котроїсь із того плахчатого світу — відчував при тому щось таке, що й тоді, коли до мене приставав Іоанн Московський: страх і бажання втекти. Тому, коли мені запропонували одружитися з Марією Покорівною, я завагався. Одне те, що притомився тинятися по школах, годувати воші і жити бездахим життям, а більше через те, що, живучи не від світу, я з роками таки починав нидіти, а відтак тратити здоров'я, немощів, а люди і світ все більше здавалися мені тіньовим театром, де не тільки всі є тінями, але передусім я сам. Отже, перетворювався на таку собі блукаючу тінь, мислячий очерет, якому стукає в груди осінь і з якого починають висякати живі соки, лишаючи висохле стебло, — це була одна із причин, чому я не затримувався довше на одному місці, а кидався геть і біг по лиці матінки землі незвідь-куди. В мені починав проростати все більше й більше отой початок жаху, про який я уже кілька разів згадував. Отже, я зважився урятуватись од того жаху в простий спосіб, тобто стати у цьому світі таким, як усі, перестати бути перекотиполем, який жене й жене немилосердний вітер долі моєї, а стати лункою

у сітці життя нашого. Не рибою, яку та сітка вловлює й задушує, тобто знайти собі на лиці земнім хай небагатий дім, майно, жінку, навіть сплодити собі діток, отже, стати комусь потрібним, хай навіть за рахунок невеличкого зла, яке мав би пустити в душу, бо коли людина щось собі здобува, будує собі (хоче чи не хоче), фортецю для оборони супроти світу, оборона — це вже початок війни, отже, й прийняття у душу зла. Я часто дивувався, як щільно ми уплетені у життєвську сітку і скільки обмежень має воля наша, а все випливає з того, що сама собою людина не може себе прохарчувати й одягти — вона потребує захисту, через що залежна від держави, потребує речей, які сама виробити не здатна, отже, платить за них часткою своєї свободи, а це значить — продає себе чи свою працю; не даремно в слов'янській мові слово «раб» і «работати» одного кореня. Будь-яка робота — це початок рабства, залежності від світу, а отже, вплетення у сітку людського буття.

Не сказав би, що Марія Покорівна мені подобалася, але то з тієї причини, що білі голови взагалі мене не захоплювали; інстинкту продовження роду в мене не було, очевидно, через сирітство моє, адже я був, як уже казав, істотою цілком безрідною. Я знав, що дівчина давно чекає моїх освідчин, давно стоїть у своєму домі й колупає піч, а може, вже зовсім її розколупала, сердячись, що я гаюся. Зворушувало мене в цій історії, що вона так само, як і я, була сирота, отже, самотній мав прийти до самотньої, і в цьому таки було щось принаadne.

Але я все ще вагався. Мене вабило у ліс, де я неприкаяно блукав, тяжко роздумуючи, чи у священничому стані не втрачу я волі своєї, адже священник — це не те що мандрований дядько: сьогодні тут, а завтра там, тут йому не сподобалося, взяв патерицю й торбу та й рушив куди очі дивляться; священник був прикутий до свого місця, підлягав духовній владі, яка його карала й присилала циркуляри, служив службу він не від себе та душі своєї, а за готовими приписами, навіть плату мав брати з прихожан визначену,

тобто ставав частинкою духовного відомства — над ним була більша за Якову драбина менших і більших начальників — ще одна розлога й добре сплетена сітка, що охоплювала цей світ, і ще хто зна, чи ту сітку сплів Бог чи диявол. Признаюся, що я через житейський досвід не вірив у богонаставленість попів чи архієреїв, хоч у самого Бога вірив свято та щиро. Часом мені грішно думалося, що саме тут і є дияволовий підступ та ошуканство, що між людиною та Богом наставлено чимало парканів у образі духовних церковних чинів, бо хіба людина не може спілкуватися з Богом безпосередньо і хіба духовні чини не такі ж грішні і смертні люди? Чи досить того, щоб грішна і смертна людина, хай і в священничих шатах, проказала умовлені слова і вчинила завчене дійство, аби перетворитися відтак у богонаставленого. Ні, це надто вже якась дитяча гра грається, але в неї ув'язалися не діти, а дорослі. Отож я й думав, чи не зійду зі свого безгрішного шляху, коли ожениюся та висвячуся? З другого боку, не міг уже жити так, як жив, бо таки справді пропадав, марнів, починали навідувати мене жакі сні; більше того, я навіть згадував, що прізвище моє — Вовчанський, і починав жахатися: а чому воно в мене таке?

Чи не тому, що хтось із моїх незнаних предків був такий, як я, жив так само й думав: чи не перетворився він на вовкулаку? І там, у лісі, мотаючись між дерев із такими химерними думками в голові, я відчув, що тут він, початок жаху, що коли я щось не вирішу, то можу й насправді обрости вовчою шкірою і вже ніколи не повернусь у світ людей. І не просто я це відчував, а вже нагально, виразно і гостро знав — особливо коли опинився біля покорченого дерева, яке росло розвиллям і кора якого — ніби важкі, чорні набрезки шкіри. Мені навіть почулося, що те дерево дихає, що воно тільки здерев'яніла істота, яка дивиться з-під набрезків шкіри й очікує, що я візьму й переступлю через те розвилля, а тоді воно й станеться — побіжу лісом вовком, виючи, і житиму вовком, аж поки не вигасне

з мене, як олія в лампадці, людська свідомість. Може, цього і не сталося б, може, оповіді про вовчулак — це звичайна собі байка, одна із множинності бабських казок, яких так багато є між простим людом; може, це забобон, але, незважаючи на те, що я людина не забобонна і що смішно мені було слухати такі байки, я розвиленого дерева не переступив, а позадкував від нього, стало мені так страшно і незатишно, оголено самотньо — не пішов я звідти, а побіг, перелякано тікаючи.

Йшов путівцем через поле цілком переможений. Розкішно похитувалися зобабіч жита, котили хвилі до узвишень і спливали звідти такими ж хвилями. Дзвонили в небі жайворонки, підпадьомкали перепели, сонце щедро сипало промінням, і від того повітря ставало туге, соковите. Я йшов і думав: чи не обкрадаю себе безгрішністю своєю? Скільки хвилюючого й таємничого міг би пережити, коли б не тікав од любасно запалених до мене дівочих очей! А коли б уживав трунки, то чи не долав би з їхньою допомогою самоти своєї та смутку? А коли б навіть щось у когось украв, то чи не була б то захоплююча пригода? Коли б я вступав у бійку з тими, хто супроти мене виступав як ворог, а не покірливо сходив їм із дороги, чи не ви-сталив би я тим самим своєї мужності, хай би навіть понівечив когось чи убив? Хіба рицарі не славляться тим, що володіють мистецтвом убивати? А коли б був хитрий, підступний і вмів дурити, то чи носив би на собі убогу кирею, а не золотий кунтуш, чи не придбав би собі млинів, поля, худоби — даремно худоба зветься словом «статки»? Або ж їздив би у небезпечні купецькі дороги й хитрими та вправними оборудками надбав би собі добра, сплотив би на землі рід свій із дітей законних та незаконних і, передавши їм оте добро, — чи не зробив би тим самим і їх знаменитими у світі? Я думав як той циган, котрий крав огірки, які мріяв продати й купити собі курку; продавши курку, купити гуску, а продавши гуску, купити вівцю і так далі, аж доки не стане сановитим господарем, який матиме

підставу поважно й статечно пройтися вулицею, вражаючи сусідів своїх і відбираючи звідусіль поклони. Соромився таких думок, але й пускав їх у себе, ніби воду пив, адже той, хто здобуває у світі, той і має, а той, хто злидарем вік проходив, даремно тішиться своєю чесністю і святістю, бо що він знав у світі, крім гризот та убогості, крім голоду й холоду?

Був налаштований рішуче, тому зайшов до титаря Стефана Зінчака і ледве не з порогу сказав:

— Пане Стефане, я до вас із ділом. Чи не згодитеся бути мені старостою?

— Чого ж не згоджуся, — відповів Стефан Зінчак. — Дивуюся тільки, пане дяче, що так довго роздумували. Саме щастя вам пливе до рук, а ви ще й комизитесь.

Чи ж міг я пояснити цьому простому чоловікові свої резони — він би напевне мене не зрозумів.

— Ви людина статечна, мирна, богобійна, вас люди як панотця шануватимуть, то і вам з нами буде добре. І нас навчите статечності та богобійності, — сказав цей поважний чоловік.

— Але я людина бідна і без статків, — мовив я. — Через це довго роздумував. Боюся, що жінка, багатша чоловіка, зневажатиме його за убогість і попрікатиме.

— І це правда, — згодився Стефан Зінчак, — але можу вас заспокоїти, пане дяче. Отець Андрій був совісливий панотець, а через це так само бідний. Недаремно його й Покорою прозвали.

— Я також не прагну розкошів, пане Стефане, — прорік я. — Прагну миру душевного собі й людям.

— Мир душевний буде тоді, коли стане що в миску покласти, — мовив титар. — Отож сподіваюся, що дістанете те й друге. Але до мене треба вам ще одного старости.

— Хочу просити pana Івана Зуя.

— Пан Зуй трохи заповажна для вас персона, — відверто повів Стефан Зінчак. — Попросіте ліпше pana диякона.

— Боюся, що пан дякон мав думку стати панотцем після панотця Андрія Покори, — сказав я.

— І це правда, — згодився Стефан Зінчак. — Тоді попросить бувшого сотенного писаря, людину статечну і вже без уряду, пана Миколая Пилипенка.

На цьому ми й вирішили.

І от ідемо містечком Жданівкою, попереду двоє поважних господарів: пан Стефан Зінчак, титар Святоуспенської церкви, і колишній сотенний писар пан Микола Пилипенко, а за ними і я, і мені знову стало дивно, ніби якась інтермедія має розігратися і я в ній беру участь, як і ці люди, адже не раз так мені випадало, бо не раз у такий спосіб заробляв на хліб.

Ні, забув сказати ще про одне. Те, що я мимоволі ставав на дорозі в дякона, мене мулило, тож ще раз сказав про те своїм старостам, перш ніж вирушили ми на сватання.

— Це добре, що ви такий совісливий, пане дяче. Бог вам цього не забуде, — сказав Стефан Зінчак. — Але ви людина вчена й розумна, тож розсудить і таке. Пан дякон чоловік у малженському стані, а отець Андрій найбільше перед смертю турбувався за дочку свою, сироту. За дочкою має придатися й попівство, так віддавен ведеться. Отож коли б ви поступилися панові дякону, то тим уразили і знедолили сироту по панотцю Андрію.

То була правда, і я упокорився остаточно. Отож ми урочисто ступали вулицею, а з усіх дворів на нас дивилися люди, привітно нам покивували й усміхалися, бо ж гралася весільна інтермедія, а інтермедії й граються для того, щоб людей звеселяти. І все ж мені здавалося, що всі ми неживі люди, а тільки герої інтермедії, передусім я сам.

Не знаю, як воно трапилося, а Марія Покорівна нас уже чекала, і все в неї було приготовлене: і хустки, і горілка на столі, та й сама вона стояла біля печі й соромливо її колупала. Більше того, там сиділи її дядько й дядина, котрі опікувалися дівчиною, поки вона не вийде заміж, отже, всі дійовці інтермедії були на місці, і вони статечно, розважно

зіграли кожен свою роль, проказуючи слова, які годиться проказувати, бо такі слова казали і їм, коли вони женилися, і їхнім батькам та й дідам. Наречена на мене не дивилася, а я був блідий і схвильований і намагався зловити її погляд, адже, зрештою, ми зовсім одне з одним не зналися, бо раніше я з нею ніколи і в розмову не вступав, будучи байдужим до білих голів; але в інтермедії грають не те, що сам собі надумав, а те, що написав її складач, а творителем її було саме життя. Через це я мусив просити руки в цієї дівчини, яку зовсім не знав, не те що любив, просив вустами моїх старостів, а вона мусила давати згоду, і вона ту згоду дала, хоч також не знала мене, не те що любила. Згоду дали й опікуни дівчини, бо в інтермедії їм було записано таку відповідь дати, отож наречена перестала руйнувати власну піч і пов'язала нас хустками. Я обдивився хату, яка мала стати й моєю, зирнув на дівчину, яка згодилася стати моєю жоною, і стало мені напрочуд сумно, бо все це було нереальне, все відбувалося в інтермедії, а не в житті, а насправді всі ці люди мені зовсім чужі і ніколи, скільки світ стоїть, чужості цієї нам не перейти. Але відступати не було куди, бо я, вийшовши із лісу, в якому ледве не здичавів, тобто не став вовкулакою, ступив на цю інтермедійну дорогу, впустивши в себе жмут недобрих думок, які раніше старанно гнав од себе геть, а тим самим згодився жити у світі і стати істотою від світу. Можливо, тільки тепер я й починаю по-справжньому жити, подумалося мені, по-справжньому оцим сватанням кладу перший камінь на основу своєї фортеці, щоб у ній посіяти сім'я своє і щоб з того сім'я виросло дерево мого роду. Земля для того сіяння — оця дівчина, якої не знаю і не люблю, але яка вже дала згоду бути моєю, бо їй ніде дітися, і мені знову стало млосно й химерно на серці, загніздивсь у ньому росток страху: а що, коли камінь, який я кладу у підмурівок своєї фортеці, кладеться на сипкому піску і сім'я моє впаде в той пісок і не проросте? Ні, ні, осмикнув я себе, не повинен так думати, повинен жити, адже не месія я в цьому

світі і не посланець небес. Я в цьому світі перекотиполе, мандрована билина, яку жене порожній вітер долі, жучок із бабиного літа, смутний, поки що непорочний і малий. І мені раптом захотілося розсміятися, сказати людям, що ми чудово розіграли цю інтермедію, похвалити її дійовців, а в глядачів попросити милостині. Але глядачів у цій інтермедії не було, були лише самі її грачі, а коли так, то й милостині ні в кого просити, а каятися ще не було за що.

Розділ шостий

Вранці монастир оповив густий туман. Я визирнув у віконце своєї келії й не побачив світу: стояла сіра, драглиста й густа неозорість. Пішов до монастирського писаря, який доглядав і бібліотеку, щоб той мені видав паперу, пера, атраменту, фарби для красних літер, пензлика і самі слова Данила Туптала, які мав переписати. Ішов, ніби на дно мутної ріки опущений, і бачив навколо себе бовваніючі тіні робітників, які готувалися почати денну працю, незважаючи на туман. Усі рухалися заповільнено, ніби нехотя, чи, може, надчікували, щоб туман розвіявся. Дехто сидів на колодках, на стосах дощок чи стояли купками, смокчучи люльки.

Писар був сонний, з одутлим обличчям і ніби сердитий. Розповів йому, чого прийшов. Він непривітно буркнув, що в такий туман нічого не зможу написати, потім зирнув на мене недовірливо і раптом запропонував показати, на що я здатний.

— Папір дорогий, і я не хочу його псувати, — сказав і позіхнув, не хрестячи рота і не прикриваючись.

Дав мені зшитий аркуш, пописаний з одного боку, я випробував перо, а що воно писало зле, попросив іншого. Потім написав кілька рядків уставом, власне, наслідуючи друкарське письмо, і подав аркуша писареві. Той довго дивився на моє писання, цмакав, ніби в нього болів

зуб, сопів, потім відчинив дверці шафи і почав виймати звідтіля папір.

Я спитав у нього, чи міг би подивитися монастирську бібліотеку, бо здавна цікавлюся книжками.

Він знову подивився на мене спитими очима і жорстко сказав, що покутникам у монастирі книжок не видають, бо вони прибули сюди не розважатися, а покутувати, тобто працювати. Коли ж я завершу покуту, то можу прийти й книжки подивитися, а загалом їх нічого дивитися. Треба думати більше про те, щоб не грішити, а не книгами бавитися.

Від писаря виразно несло горілчанам сопухом; очевидно, вчора перепив і досі не вивітрилося, отож я з ним не став змагатися чи щось доказувати — коли людину посів біс лихоносності, ліпше від неї відійти. Я це знав добре, не один рік тиняючись по школах, де не раз мав нагоду здивуватися із пиворізами.

— Хай вас благословить Господь! — сказав покірливо, забираючи виділене мені добро.

— Думай про свої гріхи, а не чужі, — буркнув писар і зирнув на мене як на ворога; здається, цього чоловіка я дратував.

Знову вийшов у туман. В цей час робітники, які розійшлися по своїх місцях, почали роботу: знову почувся стукіт молотків, вискіт пилок, рип возів, покрики, іржання коней, але все ніби приглушене.

Проходив повз тертичників: здавалося, в тумані народилися якісь дивовижні звірі: тернична стійка, колихлива постать угорі й унизу — ніби звір хитав головою й бив землю ногами, немилосердно повискуючи. Повз мене пробігло кілька розмитих туманом постатей із візками, повними вапняної суміші із піском, вони різко й розкотисто гукнули: «Побережись!», і я змушений був відступити вбік, аж ледве не потрапив у вапняну яму. Пройшло кілька мурарських спідручних із дерев'яними рамами за плечима, на які було накладено цеглу. Вони почали повільно підійматися риштуванням — йшли по дошках з набитими попе-

речниками пригноблені, й покірні, і начебто без голів, бо низько їх поопускали. Над головою ляскали об камінь а чи цеглу кельми; я звів голову: і там хиталися розмиті тіні. І я раптом забув, у який бік маю йти. Таке зі мною часом траплялося — отак раптово зникало почуття скерунку: у полі, в лісі, в місті, в степу; перед цим бував заверт голови, — і я вже не знав, де північний край, а де південний. Тоді, коли блукав від школи і до школи, це мені було байдуже, бо все одно кудись треба було йти, а кожна стежка має два кінці, але тут мене взяв переполох, хоч простір, у якому я заблукав, був вельми невеличкий та й обмежений стінами.

А туман, здавалося, не розріджувався, а густішав. Я зупинив одну із істот із рамою за плечима і спитав, у якому боці келії. Супроти мене розтулився великий рот, повний рідких і сморідних зубів, і зареготав:

— Упився, отче! — та й пішов собі.

Я доплентався до якоїсь будівлі, але не зміг її пізнати, здається, це була трапезна. Тоді рушив у той бік, де, на мою думку, була пекарня, але замість пекарні вийшов до цегельників, які навантажували на візки глину, що лежала тут, наче могили в степу. Нічого в них не питав, а повернув ліворуч, де мала бути церква, а натрапив на господарчі склепи, які, на мою думку, мали бути з протилежного боку. Тоді я пішов на звук пилок, бо келії мали бути з лівої руки від тертичників, але натрапив на них по прямій дорозі й полегшено зітхнув; ні, мав рацію монастирський писар: сьогоднішній день не для роботи.

У келії стояла така сутінь, що про писання й мови не могло бути, і я сів, зморений та вичерпаний, на ліжко, опустивши голову й передихаючи, мені раптом забракло повітря. Тоді пошкодував, що не пішов сьогодні на утренью, — в такі дні треба молитися Богові ретельно. Отож я вирішив відшкодувати пропущене, але не встиг того вчинити, бо двері моєї келії із вискотом відчинилися (вони виходили на вулицю) і разом із клубами туману до мене впливла людська постать, якої я, річ певна, розгледіти не

міг, але була одягнена в чорну мантию, це безсумнівно, а очі світилися мідяним блиском.

— Шляхи Господні несповідимі, панотче Михайле, — сказав незваний гість вельми знайомим голосом, і я затрепетав: чи не Іоанн це Москівський? — Світ вузький, але людина з людиною у ньому здибається. Скільки це минуло років?

— Хто ви? — спитав я із тремом у голосі.

— Ну, впізнати мене повинен, — засміявся гість. — Згадай alma mater. «Йосиф Патріарха» Лаврентія Горки, Пантефрієва дружина, ха-ха! Пригадуєш? Та й по тому ми зустрічалися.

— Отець Іван Москівський? — спитав я.

— Власною персоною, — гість сів на моєму ложі й засвітив до мене мідними очима. Було в келії вельми сутінно, але я розгледів уже Москівського, був він такий, як у час останньої нашої зустрічі.

— Може, скажу щось неподобне, — мовив Іоанн, — але радію, що відбуваєш покуту, бо такий ти був святий та Божий, такий цнотливий, що вже за одне це треба відбувати покуту. Бо людина, навіть коли вона чернець, чи священник, чи архієрей, не грішити не може, інакше Господь як упізнає її?

— Живете в цій обителі? — спитав я, безсилий погасити трем у голосі.

— Не живу, а мучуся, — мовив майже весело Іоанн. — Кожен із нас у світі не живе, а мучиться, і в тому вітіха наша. Неподобні речі кажу чи, може, твої сокровенні? До речі, завжди знав, що ми з тобою зустрінемося, бо завжди палав до тебе любов'ю, панотче Михайле, але це ти й сам знаєш. А любов'ю в цьому світі неважити не годиться. Може, ти колись про мене погане думав, але я тебе завжди любив, але й це ти сам знаєш. Ні, ми з тобою у світі не розминемося.

Запустив руку в кишеню мантиї і витяг штофа з горілкою. З другої кишені вийняв півхлібини і загорнутий у шматину

шматок сала, а ще й одну в'ялену рибину. Поклав усе на столі, просто на папери, які я розклав, і я кинувся їх рятувати.

— Мені не вільно ні з ким трапезувати, — сказав я, прибираючи від засалення папери.

— Туман сховає нашу трапезу, панотче, — сказав весело Іоанн. — Гульнем, але з огляданням, обережно, бо в обителі пробуває ігумен, якому належить свою братію, а особливо тих, котрі покутують, карати і стежити за суворим виконанням обітниць ними, грішними, ха-ха! Чарки не маємо, тому з горличка вихиляємо. Пий, панотче!

— Трунків не п'ю, — мовив я прілим голосом.

— Скажи іще: жінок не спокушаєш, скоромне в пісні дні не їси, а за що тебе закували в заліза і послали каятися, ніхто не знає, бо ти безневинний, як овечка, і тебе засудили, певна річ, неправедно. Я ж не примушую тебе пити смолу та сірку, а смаковиту горілку, хоч, може, трохи й сиву, ха-ха! Коли почув, що тебе прислали на покуту, то більшої радості в житті не мав, бо одне діло спокушати спокушених, а друге — цнотливих.

Схопив штофа, витяг затичку й приклався до горличка. Горілка забулькала йому в горлі.

— На й тобі! — ткнув мені в руки штофа. — Раз живемо, раз і помирати, а гріхи замолимо, покаємося, бо грішити — то жити, ха-ха! По-моєму, це твої думки.

Але я штофа до рук не взяв. Стояв і дивився на прибульця, мороз мені по шкірі продирав. Чи він мені примарився, чи справді недоля мені така, що не тільки маю спокутувати гріхи, які не чинив, й знову змагатися із цим нечестивцем, який увіч хоче, щоб більші муки я поніс і більшу покуту відібрав.

Я перехрестив повітря і сказав глухо:

— Згинь, пропади, сатано!

— Сатано? — засміявся Іоанн. — Ну, це зависоко про мене думаєш. Зрештою, що таке сатана? Один із Божих янголів, спущений на землю з його волі так само, як людина. Господь — це Бог небесний, а сатана — земний. І коли

думаєш, що сатана живе і діє поза волею Божою, то погано про Всевишнього думаєш — поза його волею не може жити нічого і ніщо. — Іоанн знову підніс до рота штофа і відпив із нього. — Чи ж не думаєш ти, святеннику, закутий у заліза за те, що заслужив, а заслужив те справді, хоч і числиш себе невинуватим і, як злодій, уважаєш, що не вкрав, а взяв, бо погано лежало, що Господь такий собі слинявий дурник, що не може подолати сатану одним нігтем своїм, коли в нього є ніготь, і що сатана не йому служить, а супроти нього? Проста баба, яка ставить у церкві одну свічку Богові, а другу сатані, більше про Бога знає, як такі розумники, школярські недоучки, як ти, бо правдиво вірить, що сатана — із помислу Божого, і йому підвладний, і служить, бо, коли б не було це так, чому б ми звали Бога всесильним? Е ні, шановний, не неваж сатану, бо тим Бога неважиш, його всесилу і всюдисущність, у добрі і в злі, а коли не хочеш бути в Бозі — будь у сатані, і це все одно.

Мені стало важко дихати. Туман довкола, жахливий туман. Чутно було стукіт молотків, наче кров цього дня пульсувала, і вискіт пилок; мені здавалося, що молотки б'ють мене по тімені, а пилки розрізають моє тіло навпіл. Упав на коліна й почав молитися, відчуваючи, що піт стікає по мені, хоч надворі осінь, та й у моїй келії стояла осінь і було аж зовсім зимно. Зрештою, й піт, що котився по мені, був зимний. А може, мигнула думка, це розігрується ще одна інтермедія, тільки не в світі, а в мені, в душі моїй? Я не вірив у те, що до мене справді завітав Іоанн Московський, бо він приходив у моє життя й раніше, притому саме тоді, коли я сумнівався найбільше. Приходив і зникав, розчиняючись як дим. Очевидно, його образ був зв'язаний саме з тим, що я називаю «початок жаху», — саме він уперше навів на мене жах, отож, вважалося мені, той жах утілювався у певний спосіб в мені в образ того чоловіка, який ходив за мною як тінь.

Я взяв листка, на якому було списано «Слово» Дмитра Туптала, підніс його до вікна, щоб більше було світла, — це

була «Молитва Отцю і Сину і святому Духу покаянна і сповідання на всі дні». Почав голосно читати, незважаючи на свого гостя:

— «Владико людинолюбче, Господи, Отець і Син і святий Духе, Тройця свята! Дякую тобі, Господи, за твоє велике милосердя і многе терпіння. Коли б, Господи, не твоя благість покрила мене грішного в усі дні, і ночі, і години, то вже б я, окаянний, загинув, наче порох перед лицем вітру, за своє окаянство, і лінощі, і слабкість, і за всі свої надприродні гріхи, бо не припиняю і не пробуду й години, щоб не сотворити гріха. А коли захочу прийти до отця духовного на покаяння, отця лица засоромившись, гріхи заховавши, а інші й забувши, чи не зможу всіх висповідати сорому ради множність гріхів моїх, то знаю, що нечисте покаяння моє назветься брехливим покаянням. Але ти, що знаєш тайну серця мого, молю тебе, помилуй мене і розріши у тому моєму згорішенні та просвіти грішну душу мою, яко благославлен еси вівіки-віків!»

— Амінь! — сказав у мене за спиною голос. — Чудові слова і чудова молитва. А тепер іди до мене і займемося блудодіяннями.

Я повернувся у той бік і раптом відчув, що волосся подерлося в мене вгору.

На моєму ліжку лежало страховище. Було воно безлике, тобто без носа і рота, але з палаючими мідними очима, тіло мало шарудяве, лускате, яке поблимувало вогниками, а з ліжка на підлогу звіщувався довжелезний, схожий на пацючий, тонкий і голий хвіст.

Я закричав, але з горла в мене не видобулося ані звуку, тільки мав роздертий рот, поставлене рубя волосся, роздерті очі, а серце моє почало розширятися, шалено помпуючи кров, готове от-от розірватися. Я кричав, і від мого безгучного крику страховище почало смикатися, крутитися, воно якось дивно запищало, заскавуліло, впало з ліжка і, тремтячи, та звиваючись, та й б'ючись у конвульсіях, поповзло до дверей. Двері самі розхилилися, вдарившись

глухо об одвірок, і в келію мою почав заповзати туман. Вкочувався сивими хвилями, заповнюючи мешкання сморідливим, із запахом сірки, смоли і падла димом, а я все ще не міг впинити свого крику, безголосого і тим більше жахкого. Бачив, як волочиться підлогою довжелезний пацючий хвіст, як б'ється він об підлогу, — і та підлога починала горіти.

Я отямився. Схопив укривало й почав збивати вогонь, топтав його, бив, падав на нього сам, гасив його руками, аж поки вистачило свідомості. Тоді почав западати в чорну прірву й вимкнувся із цього світу, а коли отямився, побачив, що лежу на обгорілій підлозі в келії, двері якої були широко розверсті, надворі туман розрідився, і я виразно чув, як пиляють тертичніки колоди на дошки. Пахло сосновою тирсою.

Розділ сьомий

Увечері пішов до ігумена, отця Іларіона Левицького, бо він мені прийти наказав. Захопив із собою переписане одне із «Слів» Дмитра Туптала, щоб показати, чи не розучився мистецтва краснописання. Слово звалося «Ісповідання». Вгорі я намалював атраментом заставку з рослинним орнаментом в рамці. Потім атраментом, а більше кіновар'ю, написав заголовка: «Молитва та Ісповідання до Бога, чим кладеться початок на повсякденне спасіння. Твір святого Димитрія, митрополита ростовського, чудотворця». По тому кіновар'ю-таки намалював літеру «Оу»* — красну, де «о» було з пишним, атраментом мальованим хвостом, а всередині його — маленьку «у». Потім ішов текст, переписувати який ігумен марно засадив мене — очевидно, вважав, що той буде корисний моїй душі при покуті: «Знайди усамітнене місце, і, будучи в самоті, обдумай

* Так часом писалася літера «У».

своє життя, і, приводячи в розум усі гріхи, учинені тобою від юності, сповідані та несповідані, згадай усе та зітхни з глибини серця, бий у груди, коли тобі буде можна, і заплач. Уставши, впади на коліна і вознеси розум свій од землі до Божого престолу, біля якого стоять херувими та серафими, де уздриш розумними очима Бога, що сидить на високому і знесеному престолі, котрий бачить прихід твій і знає всі дороги твої, а коли побачить, що ти хочеш говорити, впади біля ніг його премилосердних і почни зі страхом йому говорити таке».

Потім я намалював заголовок: «Початок Ісповідання», викреслив велику, розлогу красну літеру «Б» із завитками у слові «Боже», а далі переписав звернення до Бога, після якого дрібнішим шрифтом подав приміту: «Тут усі гріхи свої докладно кажи тихо вустами, ніби у вуха Господні шепчи із соромом та стидов'ям лица твого, трепечучи серцем і зі сльозами кажучи». Більше я сьогодні тексту написати не зміг, бо після своєї неймовірної пригоди не мав сили, а був охлялий, умучений, руки й ноги мене погано слухалися, голова йшла обертом, а в очах стояла мла навіть тоді, коли туман розійшовся. Єдине іще, на що я спромігся, — пропалити собі в печі, сховавши надвір до тертичників та рамників і набравши собі трісок та обрізків. Вогонь загорівсь у моїй печі відразу, і якимось дивно він палав: гудливо, несамовито, сердито. Я лежав на ложі своєму, від якого відходив гострий і неприємний дух, і, дивлячись на вогонь, уряди-годи поринав у забуття, аж доки не дійшов сьак-так тями. Тільки тоді зміг сісти за писання й малювання і не скажу, що роботу зробив якнайліпше.

Але ігумен моєю працею був задоволений.

— Не помилився, — мовив він, — майстер краснописання ти знаменитий. Працею на славу Божу, і він тобі допоможе.

Хлопець приніс нам чаю, не з буквиці*, а справжнього,

* Буквиця — рослина, вживалася на чай.

з додачею духмяного різнотрав'я, та й цукру-канару, — пили ми його із полив'яних гарних кухликів.

— Сьогодні думав над тим, що повів мені вчора. Гадаю, що мислиш розумно, але не безгрішно. Гріх не завжди, отче Михайле, чиниться діями нашими, а більше помислами. Інколи я міркую: чи не є гріхом пізнавати Божі тайни буття нашого і чи наше це діло? Наша мета — жити праведно, а Боже — судити добродетельність нашу, бо часом те, що добродетельним звемо, здається нам таким, а не є ним насправді. Через те в твоїх речах одне стурбувало: це те, коли сказав: жити без зла чи без диявола — не жити, а йти у смерть. Согрешив ти, так думаючи, бо в Божий промисел своїм малим розумом втручаєшся, а розум людський, навіть найбільший, нищий є.

Мені захотілося, як це радив святий Дмитро Туптало, нічого не ховаючи, оповісти отцеві Іларіону, мудрому і прихильному до мене чоловікові, що зі мною сьогодні сподіялося, але не міг розтулити рота — надто спокійний і задоволений із себе чоловік сидів переді мною, надто смакував він чай із канаром і надто очевидні речі говорив. Отож замість того, щоб щиросердно все оповісти й попросити розради, мій язик раптом заговорив словами отого нечистого, що мене навідав:

— І все-таки деякі думки мене турбують, бо не знаходжу я їм доброго розрішення. Чи ж сатана в цьому світі живе й діє поза волею Божою? Коли вважатимемо, що так, чи не почнемо гадати про Всевишнього погано, адже поза його волею не може нічого існувати. І чи не може він подолати сатану одним нігтем, коли йому не служить в ім'я покаяння нашого. А коли Богу служить і у волі його, чи ж нам неважати його, проклинати й гидити.

— Знання та людського розуму віра не потребує, — суворіше сказав отець Іларіон, — а діла Господні не можна збагнути розумовими розмислами. Вони вищі ума нашого, і гріх нам незбагненне розуміти чи навіть пробувати зрозуміти. Адже святий Павло сказав, що у глупоті може

бути закладено більше розуму, ніж у видимому розумі, бо освячена Богом глупота вища неосвяченого ним розуму. Існують думки, котрі не виходять поза межі незбагненого, і їх треба плекати, а ті, що за такі межі виходять, — це вже і є грішні помисли. Зрозумій це і заспокойся, інакше мисельна біда тебе чекає.

Він замовк, дивлячись на підлогу, ніби роздумував, чи все мені сказав та й чи правильно, а тоді звів голову й усміхнувся приязно:

— Розкажи ліпше про своє життя. Отже, ти одружився...

І я почав розповідати. Може, не так, як радив Дмитро Туптало, тобто без найменшого утаєння, але цілком щиро. Правда про мене й життя моє й справді мала, і нічого особливо цікавого в моїй історії, може, й немає, власне, не було до певного часу. Отже, я одружився з жінкою, яка пішла за мене тільки тому, щоб зберегти своє попівське становище і не зубожіти, а інакшої пари, як я, доля їй, бідасі, не судила. Окрім того, був я гарний із себе, і це також її привабило. Я ж, одружуючись із нею, мав резони інші: хотів дістати дах над головою, не жити поза світом.

— Але є один цікавий закон, ваша превелебносте. Життя поза світом — це оминання болячок його і не переймання ними. Жити поза світом — це не зіштовхувати з іншими людьми свого інтересу, отже, не викликати їхньої ненависті супроти себе. Бо жити поміж людей і бути вільним від болячок світових не можна. Раз ти у світі є, хтось почне тебе ненавидіти і комусь обов'язково станеш на заваді — отак і починає творитися зло, ваша велебносте, хай навіть і мимовільне. Коли сильний у світі, зло твоє падає на інших, а коли слабкий, зло інших падає на тебе. Отут і є початок жаху, про який я кажу.

І я розповів отцю Іларіону, що першої ночі я не зміг виконати свого подружнього обов'язку, так само і в другу ніч, і в усі інші. І вона почала зневажати мене, а тоді й допикати — ми почали жити обіч як чужі люди. Вимагала в мене грошей, які мали йти на господарство, одягу, дім, а мені

гроші були не потрібні, і я ніколи не встановлював цін на треби, а брав тільки те, що люди давали як милостиню, а в кого не було грошей, то не брав плати зовсім. Одні мене за це поважали, а інші зневажали, ставлячи мене за дурня, отож дехто не платив мені, хоч і міг. Це гнівило мою жінку, вона кричала на мене й казала, що не бажає жити жебрачкою, а хоче жити як належить і як живуть усі попаді. Не воліє світити голим тілом та сидіти впроголодь, хоч я на таке згоджувався, бо звик жити саме так. Тоді вона почала ставити плату за треби сама і збирала її із козаків та селян. Спершу брала таку, як належить за розписом та домовою, але людина, якій чогось не досить, ніколи не буває задоволена. Тож почала потай брати за треби грошей більше, ніж належало. Коли я згоджувався ховати, хрестити й женити бідних без грошей, вона потім приходила до них із галасом і ті гроші в них видирала.

— Оце і є мій перший гріх, ваша велебносте, і пояснення, чому я брав за вінчання, й поминування, і хрестини більше, як треба.

Отак ми й жили, я живився із нивки, яку сам обробляв, і з подаєння найменшого, вона жила із того, що виривала з людей, тож нас люди почали ненавидіти: і її, і мене. Думав уже покинути її й піти у монастир, але тоді мав принести зло їй. Тобто викрити її перед духовною владою, а коли б мені дозволили розійтися із нею й піти в монастир чи жити, як жив раніше, — це значило б, що я кинув її напризволяще, а вона сирота й інакше годуватися як із попівства не вмів. Та й чи винувата вона, що я не зміг виконувати подружнього обов'язку та не міг утримати її, щоб вона жила у світі як годиться, адже я жити як годиться не вмів і не міг. Саме тому вважаю, що грішна не вона, а я, коли так, то й покуту приймаю справедливо, хоч і безвинно.

Отець ігумен уже чаєм не смакував. Дивився на мене неймовірно і мовчав. Я ж сидів понурено й роздивлявся свої старі, майже розбиті чоботи, на які було одягнено заліза.

— Так, превелебний отче, я почав жити у злі, а це значить — із дияволом. Можливо, в такий спосіб, як ви сказали, диявол і хотів мене опанувати. І він почав мною опановувати, бо мого розуму бракувало, як боротись із ним.

— А що в тебе сталося з панею сотниковою?

— І тут правда така ж мала, як і вина моя. Але розповім вам, коли дозволите, про це іншого разу — сьогодні неміч мене посіла. Дозволите піти, ваша превелебносте?

— Іди, — сказав отець ігумен. — Правда твоя, може, й справді мала, а щодо вини, то й не знаю. Вина твоя, може, більша, ніж собі думаєш.

— Це і мені приходило на думку, — сказав я, блідо всміхаючись. — Може, й справді, вина моя немала, бо великі гризоти по собі принесла. Я ж хочу, превелебний отче, покаятися, бо покаятися — це навчитися жити у світі і якимось у ньому крутитися. Інакше в ньому не втриматися.

— Воістину, — сказав отець Іларіон і перехрестив мене. Я смиренно поцілував йому руку.

Розділ восьмий

А монастир будувався. Наступного дня, коли я вийшов перепочити після писання, — мені зоболіли очі, бо світла в келії не вистачало, сьогоднішній день був понурий, — побачив у будівництві виразні зміни: теслі почали будувати із свіжих соснових дощок, що їх нарізали тертичніки, комору; була осінь, мурарі з початком морозів мали перервати мурарську роботу, отже, все треба було поховати на зиму: дошки, інструмент, колоди, а в монастирі були комори хіба на бляху та цеглу. В церкві вивершено стіни по вікна і почали викладати підвіконня. Привезли вапно на возах, і рейцарі копали нову яму для гашення, бо з двох інших вапно не було вибрано. Яму викопали вже на півметра, земля тут гостро пахла. За вчорашній день та ніч дерева поскидали багато листя, воно було вогке, ясно-

жовте і також пахло. Я йшов із торбою, щоб набрати обрізків для печі, й зупинився біля будівників комори. Одні нарізали дошки пилками, інші ставили стовпи, збиваючи їх скабами. Я сказав: «Боже поможи!» — але на мене ніхто не звернув уваги. Однак я звик до такого до себе ставлення — люди часто мене не помічали, аж я часом по-безглуздому думав: «А може, мене й справді нема?» Адже в цьому світі нічого не значив та й загалом був ніби ні для чого; отож коли б зник із цього монастиря, то на те звернули б увагу хіба ті, хто мав мене стерегти. Вони відписали б у консисторію, що такий і такий зник, — та й по всьому. Тертичники продовжували пиляти колоди, сьогодні пиляли липові, очевидно, на потребу сницареві та маляреві для ікон. Неподалік сиділо на ослінцях двоє мірочників, очі яких були затулені окулярами, і били зубилами об камінь, от тих штучних очей обличчя їхні були страшні, а ще від того, що були покриті сірим кам'яним пилом — камінь тесався на олтар. Де-не-де проглядали постаті ченців, вони на мене не звертали уваги також — кожен мав своє діло. Я рушив до пекарні, замість мене тут працював послушник, а чернець-пекар, побачивши мене, закликав у пекарню і сповістив, що я був робітник ліпший, бо цей новий не такий меткий, навіть запропонував, щоб я трохи пособив, принаймні приніс кілька мішків обрубків та обрізків. Я залишив торбу, взяв лантуха й пішов виконувати прохання пекаря — було мені сьогодні смутно. Завжди гостро відчував осінь, як зустріч із смертю, печаль мене тоді побивала, і не міг дати їй ради.

Приніс лантуха з обрізками й подивився, як послушник рубав дрова. Робив це й справді невправно, сокира не слухалася його рук. Я забрав у нього струмент і показав, як треба рубати. Обличчя в послушника було синє, з носа текло, а юна твар була вкрита червоними крапками прищів. Рот йому не стулявся, і від того він виглядав дурнуватим. Дивився, як управно рубаю дрова, і вряди-годи покахикував. Передав йому сокиру, він покірливо за неї

взявся, але почав знову рубати по-своєму, очевидно, належав до таких, робота яких не бралася.

Висипав із лантуха обрізки й пішов далі дихати осінню й пити її печаль. Вперше мені стало по-справжньому самотньо й незатишно, і я зрозумів чому: уже давно не мандрував по лиці матінки землі нашої, а це я попри все любив. Часто міняв місце свого пробуття саме восени, мене неймовірно вабило забути все й всіх, і, поки земля не розверзлася дощами й болотом і трималося сяке-таке тепло, чудово було б занурюватися неквапно у світ, відчуючи, як тіло дороги ледь помітно підштовхує ступні і як міряю її верстви, як відкочується вона за спину й напливає на лице моє. Було тихо й тепло, і осінь плакала листопадом і почорнілим, посохлим зелом. Ноги самі привели мене до воріт, але тут мене миттю помітив чернець-воротар і відігнав, адже кілька разів я уже виривавсь отак несвідомо поза монастирські стіни. Без слова спротиву повернувся й пішов збирати обрізки.

За роботу пекар знову нагородив мене паляницею, я її взяв, закинув торбу на плече й подався до своєї келії, де мене чекала «Молитва ісповідання» Дмитра Туптало. Йшов і шепотів: «Се рани, і струп'я, і гноєння моє, о милостивий лікарю, се тяжка вагота моя, о благий Господи! Це сором мій і нагота моя, о довготерпеливий судде! Сими діяннями моїми про печалі прогнівив і роздразнив я твою благість. Сим осквернив я образ твій, Духа святого образ, ангела-хранителя мого від себе одігнав: сим кров твою дорогу, за мене пролиту, поправ і ні во віщо утілив; сим погубив красу душевну, оголився з благоді твоєї і творю вертеп розбійничий, житло бісам та пристрастям!»

І мені раптом здалося, що Дмитро Туптало так само, як я, страждав, бо він чудово відав, що таке душевна вагота і що воно таке «житло бісам та пристрастям». Усі ми бідні у цьому світі, кому суджено прокляття мислити. І всі наші сприти спастися через слова, молитви і закляття — ніби дитяча гра в піджмурки: один шукає, а інший ховається,

в одного очі заплющені, а в іншого розплющені, і спокою не знає ніхто. Всі ми в череві апокаліптичного звіра.

Щось таке я думав, блукаючи по монастирському дворі, який кипів працею, і трохи заздрих тим людям, котрі були зайняті ділом, яке любили й уміли робити, бо я, окрім писати вірші та служити службу Божу, нічого не вмів. Так, у глибині душі я заздрих ремісникам, котрі були справжніми майстрами, вони даремно не відали пристрастей, сум'ять, хвилювань, які маю я, і то з простої причини: вони в цьому світі жили, а я у ньому — лише свідком. Через це так часто світ здавався мені нереальним, ніби був низкою інтермедій, доля яких бути зіграними і зникнути в часі, як дим.

Назустріч мені простував якийсь чернець: повільно, статечно, я звернув йому з дороги, щоб не зустрічатися, бо не хотів під цю хвилю ні з ким здибуватися. Але коли вигулькнув з-за стосу дощок, ще зовсім нових, жовтих і пахучих, то побачив того ченця просто перед собою, і в мене все затерпло в тілі — переді мною стояв Іоанн Московський і приязно до мене всміхався.

— Доброго дня, панотче Михайле, — сказав тепло і привітно. — Чого уникаєш зустрічі зі мною?

— Йдіть своєю дорогою, а мені своя, — мовив я зимно.

— Сердишся на мене, а даремно, — спокійно мовив Московський. — Ти тоді мене перелякав. Чомусь боїшся мене й уникаєш, а я повен до тебе приязні, а може, й любові. Запрошую тебе до своєї келії, вип'ємо по чарці чи й порозмовляємо і без чарки, як тобі завгодно, — не гоже тримати до ближнього зло неприязні.

— Чого від мене хочете? — спитав я з мукою.

— Дружби твоєї, — проказав поважно Іоанн Московський. — Щось нечисте про мене думаєш, коли так жахаєшся, а я тільки добре серце до тебе маю. Не треба боятися, бо я не страшний.

— Невільно мені ні до кого ходити в гостину, — сказав я, — бо в покуті пробуваю, не дозволено мені ні з ким,

крім духовних отців, зустрічатися. Окрім того, маю роботу, ніколи мені розбалакувати.

— Чого ти тоді так кричав? — спитав з інтересом Московський. — Щось привиділось у мені?

— Нечистий привидівся, — мовив я сердито. — Зійди і згинь, сатано!

— Бачу, хворий ти духом, панотче Михайле, — співчутливо сказав Московський. — Недобре думати зле про ближнього, а про мене тим більше. Не бажаєш приходити до мене, давай прийду до тебе як отець духовний — поговоримо, бо мені недобре, що зло проти мене тримаєш. Не місце й про сатану згадувати, бо де ти його бачив, сатану?

Він раптом засміявся, якимось дивно завертаючи голову. Тоді я набрався хоробрості, випростався, напружився, відчув, що поблід увесь, і сказав:

— Залиш мене у спокої, сатано, і не спокушай! Зійди з дороги і не нівеч моєї душі!

— А коли не зійду? — ошкірився Іоанн Московський. — А коли нівечити тобі душу мені солодко?

— То розповім про тебе отцю ігумену, що не даєш мені спокійно жити й покутувати гріхи мої. Що переслідуєш мене і що ти не чернець, а таки сатана!

Очі Московського мідяно засвітилися.

— А досі нічого не розповів у ваших милих вечірніх бесідах? — спитав, усміхаючись. — Ну, коли досі не розповів, то й не розповіси. Бо ти страхополошний! Не захочеш, щоб про тебе думали як про несповна розуму. Бо ти ж несповна розуму, чи не так? А це значить, панотче Михайле, що незвісно ще, хто із нас сатана. Ти чи я? І хто із сатаною має діло: ти чи я?

Відчув, що в горлі в мене знову почав корчитися чорний клубок крику. Очі мої розширилися, я стояв і тремтів. Знав, що треба було від нього втекти, але ноги мої мовби до землі прикипіли. Проти мене мідно палали очі Московського і зневолювали, знесилювали мене...

І він з-перед очей моїх раптом зник. Почав робитися прозорий, спершу спрозоріла його одежа, постав перед моїм зором зовсім голий. Потім спрозоріли його руки й тулуб, і залишилася висіти в повітрі сама голова. По тому залишилися його мідні очі, самі очі, що стояли в повітрі, тремтіли й мінілися, пострибували й палали мідним полум'ям. Після того одне й друге око почало набухати, розростатися — і раптом розірвалися, вибухнувши із сухим тріском, від чого я на мент осліп. Коли ж Господь повернув мені зір, я стояв, прихилившись до стосу дощок, і важко віддихав.

— Ти хворий, панотче Михайле, — сказав турботливо Московський, підтримуючи мене під руку. — Допоможу дійти тобі до келії. Обіприся об мене.

Я покірливо пішов, а він підтримував мене за плечі. Од нього густо пахло козлиним духом, але не мав сили опиратися. Так він і довів мене до келії.

— Спочинь і отямся, — сказав прихильно. — І не забирай дурного до голови. Хочу тобі тільки добра.

Боявся, що знову зайде до мене в келію і тут почнеться щось страшне, чого я, може, й не витримаю. Але він у келію не пішов. Забрав із пліч руку, яка вже й припікати мені почала, зітхнув скрушно і сказав:

— Не думай нічого лихого й не бери до серця. — І раптом додав слова, які я сам любив говорити: — Всі ми очерт у цьому світі. Мислячий.

Розділ дев'ятий

Отже, що сталось у мене із панею сотниковою Дмитрищиною? Нічого особливого чи значного, але великі біди починаються з малих приключок. Річ у тім, що вона мала дати зізволання, як пані містечка, на моє висвячення священником; саме для цього їй треба було дати презента, про що ця груба й нахабна істота заявила мені увіч. Я ж не мав

не тільки ніякого майна, а й грошей, хіба що вбогу одержину, те, що лишилося після отця Покори: кілька курок і невеликі гроші — все пішло на наше весілля. Але Дмитришиха немилосердно заявила, що без презенту свого зізволання на моє висвячення не дасть. Я пішов до отамана Івана Зуя і щиросердно все оповів. Отаман почухав голову і сказав:

— Що з тобою робити? Зберемо гроші між козаків, і я щось докину.

Отож Іван Зуй із козаками дали їй за мене презенту, але зробили ту помилку, що не я вручив його їй із поклоном, а вони самі. Дмитришиха презенту прийняла, а проти мене роз'ятрилася і того-таки дня написала до архієрея письмове прохання, що я, мовляв, недостойний священства, хоч прикладів моєї недостойності не подала. Архієреєві передали листа саме тоді, коли його розбирали з мантиї після служби Божої у столовій при полковому старшині, писарі Савицькому, який на той час нагодився, а коли листа вчитали, архієрей прикликав до себе посланця Дмитришихи Павла і сказав:

— Скажи-но своїй пані, що вона хай знає хлопа, а єпископ по́па. А коли не захоче Вовчанського в руку цілувати, то хай його в зад поцілує.

З тим посланця й було відправлено, а писар Савицький голосно при цьому реготав.

Отак я й нажив собі ворога. Той ворог мав широке, тлусте тіло, на якому репалася одержина, кругле обличчя з подвійним підгарлом; серед того обличчя стримів пувичкою закандзюблений носик, а над ним розставлено було два чорні, круглі очка, під кожним із яких висіло по сальному капшучку. Губи ж у мосі ворогині були такі тонкі, що їх і непомітно було на лиці, але вельми широкі, отож коли ця особа репетувала, то рот її ставав велетенський, зуби ж у неї — як у коня, жовті, великі й міцні. Отож коли я приходив, за звичаєм, до неї додому з молитвою і в свята із хрестом, то вона в дім мене не пускала, а впливала на

ганок, як величезний лантушисько, клала руки в боки, і її рот широко розтулявся, а по тому стулявся — вона лаяла мене попівським недолужком, шкільним вилупнем та жебраком, тупала ногою, взутою у широчезного чобота, й наказувала зійти зі своїх очей, інакше вона натравить на мене собак, а часом тих собак на мене натравляла, і я мусив, схопивши рясу в руки, давати драла за ворота, а раз пси мені рясу подерли, і вона щасливо з того на ганкові кудкудахкала. Вдома за ту рясу вилаяла мене жінка, латаючи її, бо другої рясї в мене й не було. Але я все це мовчки терпів. Бувало також, що вона мене заклика́ла, садила за стола, ставила штофа горілки, знаючи, що я не п'ю, і накладала безліч їжі, знаючи, що я вельми помірно їм, і примушувала мене їсти й пити, дивлячись на мене, як вуж на жабу чи мишу.

— Не вип'єш, попе, — казала вона солодко, — накажу слугам залити тобі за пазуху, а не поїси, то і їжу закладу за пазуху, а тоді накажу слугам дати тобі кияшків, бо ти мене так неважиш. А я хочу з тобою, недолужком, із Божого обов'язку помиритися, бо Господь велів і ворогам своїм прощати.

І на її обличчі розквітала така усмішка, яку я ніколи не назвав би доброю. Тож мусив пити і їсти, а коли пробував відмовитися через надмірність з'їденого й випитого, усмішка з її обличчя зникала, а очки ставали крижаними, і вона вся сутеніла й похмурніла і жорстко наказувала:

— Пий і їж, бо покличу слуг, і вони все в тебе ввіллють.

Я надсильно впихав у себе їжу й пив, а щоб не пропасти, молився подумки Божій силі, Матері Божій та архангелу Михаїлу, щоб вони мене в цій біді порятували, а вони мені допомагали завжди. Отож з їхньою поміччю я пив, але не п'янів, їв і ту їжу якимось заковтував. Бачачи таке, моя мучителька починала зі мною бесіди, щоб зловити мене на слові й так обезчестити через доноса, але я маломовний з природи, тож виходив і з цієї проби неушкоджений. А коли вона мене, не подолавши, відпускала, то під найближчим

деревом виригав все те нечестиве пійло та їдло і приходив додому хворий, але опорожнений і звільнений. Тоді мені починала допікати жінка, заявляючи, що з мене несе, як із нужника, що я смердючий, бридкий п'яниця, хоч я їй пробував розказати, як діло було насправді.

— Дурна була, що спокусилася, нещасна, на твою янголячу твар, а ти смердючий козел і п'яниця, ой-ой-йой! — причитала вона. — Запропастила я з тобою своє життя, ой-ой-йой!

Я знав, що це була правда. Погано я їй пахнув, бо ми не жили як чоловік та жінка і подружнього обов'язку щодо неї виконувати я не міг; зрештою, коли б вона зі справжнім янголом поєдналася, то й це б їй не допомогло, адже янголи, як відомо, безстатні. Однак цій простій душі годі було щось доказати, і я здебільшого мовчав. Визнавав, що й справді запропастила зі мною своє життя, але при тому треба визнати, що і я своє життя запропастив із нею. Вона була таки нещасна, я її за те жалів і тримався її, намагаючись зберегти в домі хоч якийсь лад, але й сам був нещасний, і страждав, і відмучував свій гріх, бо винуватий у тому був таки я, адже вийшов із природженого собі стану і вступив у неприроджений, спокусившись на непевні гаразди, власний дах і прагнучи стати людиною від світу. Тобто я спокусився на світ і життя, будучи не від світу і не для життя. І той свій великий гріх учинив через одно: зі страху перед смертю, адже був певний у неперехідності житейського закону, про який писав Атанасій Кальнофойський: «Так це буває, що добрий вмирає, не довго живши», а довго живе, не збридивши зла, й пробуває у щасливому віці тільки злостивий. Отже, у відомсту за такий гріх у мене з'явилося дві людини, які мене ненавиділи: чому ненавиділа мене моя половина, зрозуміти ще можна, бо не дав я їй ні дітей, ні достатку, але чому ненавиділа пані сотничиха, втямити важче — очевидно, вона відчувала мою невідсвітність і те, що я був людина, духом їй цілком супроти-лежна, і це її гнітило, мучило як істоту самодурну, тобто

увіч відчувала, що не може мене підхилити, а персонам деспотичним це таки невиносно, і вони казяться їй дуріють, коли не можуть зламати чисісь волі. Адже попри все я залишався вільний від злочестивого життя і на принади світові не спокушався, нікого не ображав, не гнітив, нічого не заживав, ні з ким не сварився, ні проти кого не злостивив, тобто жив без видимого гріха, хоча без гріха невидимого вберегтись не зумів, як уже докладно про те оповідав. Але гріх невидимий не був у моїй волі і таким життям, яким я жив, здається, достатньо його спокутовував.

Думав, що, так ставлячись до мене, пані сотникова Дмитричиха має лихе задоволення, але переконався, що їй це було не так, бо, здається, і вона страждала через те, що такий, як я, поруч неї існує, отже, переживала щось подібне до безсилої лютості, а людина, бита таким бісом, часто робиться або насамовита, або позбувається спокою, бо їй уявно доводиться, як сказав його милість архієрей, весь час того, кого не терпить, цілувати у неподобне місце.

Отож її залитий товщем розумець придумав таке: вона вирішила побудувати в містечку Жданівці ще одну церкву, для чого прихилила до себе прихожан і тим самим мала урізати мої і без того невеликі прибутки, а може, сподіваючись, що жінка моя мене за те заїсть. Мене дивувало таке її рішення, бо я задовольнявся таким малим, що меншого не придумати; мені завжди всього бувало досить навіть тоді, коли тинявся по школах і жив на саму милостиню. Друге дивне було те, що вона вирішила збудувати церкву на ім'я архангела Михаїла, тобто патрона мого. Чи не хотіла так позбавити мене милості мого небесного патрона, а тим самим зробити ще нещаснішим — ні, я тут нічого певного не знаю! Завжди був переконаний, що ані Бог, ані Богоматір, ані архангел Михаїл мене милістю своєю не обділять, бо в особливо важких випробуваннях завжди мені допомагали, про що не раз згадував у цьому писанні.

Церкву за рік звели, і освятили її покійні протопопи Григорій Максимович та Павло Доброницький — вони

померли кілька років по тому при дивовижних обставинах. Отець Григорій запросив до себе в гостину отця Павла, і вони почали звичне возліяння, до якого були більше ніж охочі, а мали ще й ту слабкість, що коли починали, то зупинитися довго не могли. Перший день вони співали божественних кантів, проголошували один до одного латинські орації; другого дня вони співали кантів студних, а що паньматка отця Григорія, знаючи крутий норов обох панотців, утекла з дому, власне, поїхала до своєї сестри паньматки Павлової Доброничької, то підпили отці почали ганятися за двома служницями отця Григорія, а що наздогнати їх не посилили, опинилися самі в домі, бо дітей паньматка отця Григорія забрала з собою. Отці перерізали всіх курей та гусей, а кабана звалили і зв'язали та й почали смалити живого, від чого кабан розірвав пута, вкусив отця Павла у гудзицю і втік. Тоді отці роз'ятрилися один супроти одного, похапали ножі, отець Григорій погнався за отцем Павлом, а отець Павло перечепився та й упав. Отець Григорій кинувся на нього, і вони вгородили один в одного ножі. Так їх застала паньматка Григорія, — обох отців поховали за цвинтарем, як оскаженілих, але з милосердя поховали обох в одній ямі, віддавши таким чином данину їхньому довготривалому приятелюванню...

Отож пані сотникова Дмитрищиha почала тепер писатися до того приходу, чим зробила мені велику пільгу, бо я вже не мав обов'язку служити їй як священник і бачити у своїй церкві під час служби Божої. До тієї церкви приставили священником Кирила, мого диякона, того, що хотів попувати в моїй церкві після смерті отця Андрія Покори, і тим самим пані Дмитрищиha учинила другу мені ласку, бо я перед Кирилом мав відчуття вини, ніби перейшовши йому дорогу. Але й отець Кирило швидко розгнівав пані Дмитрищиxu, хоч ніхто не довідався, чим і як саме, навіть моя лопотлива жінка, яка все знала і все могла вивідати. Отець Кирило поїхав до архієрея, і той віддав йому порожню парафію в селі Заріччі, а люди його залюбки при-

йняли, був-бо людиною нелихою й богобоязливою. Отже, церква Святого архангела Михаїла була якийсь час без священика, і пані сотникова Дмитрищиha почала їздити в село Семенівку до тамтешнього священика отця Макарія, і вже почала сікатися до отця Макарія; очевидно, мала якусь фатальну пристрасть воювати із попами і навдокучати їм, але отець Макарій був крутого замісу і пригрозив, що відлучить її від церкви, коли вона не покине капосити. Ця розмова сталася на свято Чотиридесятниці, куди пані сотникова прибула для сповіді, вона там висповідалася, але святих таїн не причастилася і в гніві відїхала, відтак прийшла до моєї церкви, щоб таки сподобитися святих таїн. Отаке коїла та зневажниця священного чину, і я не піддався, бо, сподобивши її святих таїн, знову ніби прилучив би до своєї церкви, а архієрей саме в той час послав по всій єпархії указа, щоб священики не приймали на дух несвоїх прихожан і святих таїн не сподобляли. Я вислав пономаря Григорія, щоб вона, пані сотникова Дмитрищиha, із церкви пішла, а поїхала туди причащатися, де сповідалася. Тож вона змушена була поїхати в сусіднє село Степанівку і там сподобилася святих таїн у священика Амбросія, який про указ архієрея чи не знав, чи його зневажив, злякавшись непокірливого норову пані Дмитрищиhi, а може, вона йому чимось пригодила. Мені розповів пономар Григорій, що коли вона виходила із церкви, то над головою і над плечима в неї здіймалася пара, ніби вона вся кипіла й варилася, а тіло двигтіло, як горщик з окропом, коли перекипає; а коли йшла церковним подвір'ям, то хмара пари тяглася за нею, як шлейф. Я не забобонний, але в таке можу повірити, бо ця жінка, здається, тільки тоді й жила, коли кипіла злістю та ярістю; отож мав я тепер начуватися, що й сталося: знову вона постала проти мене з новою силою. Звісно, розумніше було б їй поступитися, але й проти указу архієрея піти не міг, та й хтозна, чи вона утихомирилася б, коли б я її причастив святих таїн, — не така вона була людина, щоб шукати

спокою. Отож вигадала тепер таке: прикликала до себе котрогось із своїх підданих буйнішого норову, напоювала його й насилала на мій дім, і той, наче бик роз'ярілий, сунув у мій двір, стукав у двері й вікна і вимагав, щоб я пустив його для розмови, але я п'яних у свій дім не пускаю, отож крізь оті двері радив йому піти проспатися, а тоді до мене приходити. Іншого вона посидала п'яного причепитися до мене на вулиці, але я знав, як розмовляти з такими шибайголовами: грозив вічними муками в пеклі й церковним відлученням і спокійно від напасника відходив. Мені сказали, що пані Дмитричиха стерегла мене, коли я мав вийти поза межі містечка, щоб перехопити, а може, без свідків і побити, отож я тепер стерігся таких виходів; загалом же вона більше лякала мене своїми п'яницями, намагаючись зіпсувати настрої і зробити життя невинним, але я спокійно все те зносив, не тратячи рівноваги духу, що їй, звісна річ, радості приносило мало.

А якось пробував у її домі полковник Танський, саме той Танський, котрий, як оповідають, повівся нестатечно з посланими прохачами милостині від антиохійського патріарха; він їх прелюб'язно прийняв вдома, гостив і поїв, дозволив навіть тримати в себе зібране, сам вділив немалу мзду, а коли задоволені ченці, благословляючи полковника, відійшли, то він послав услід своїх людей із татар, і ті люди наскочили на тих ченців біля річки Дніпра, обібрали, захопивши не тільки те, що дав полковник, а й те, що було зібрано в інших місцях, і все те принесли полковникові, трохи, звісна річ, і собі вділивши, а ченців у Дніпрі потопили, і тільки один із них чудом врятувався, через що про цей полковників подвиг і стало відомо. Про цього Танського ще оповідали, що він упир і ночами блукає дорогами, шукаючи, в кого б напитися крові, через що лице в нього було буряково-червоне, а коли він, як оповідають, блукав ночами, то воно світилося серед пітьми, як місяць. А ще казали, що він водивсь із відьмами і ходив на шабашні збориська, що деякі відьми були його поденницями

й підданими і працювали на полковника, через що він незмірно багатів, а вночі, розказували марновірники, бо сам я у такі байки не вірю, їздив на них, як на конях, а може, й коні його були перевтілені відьми, бо надто вже баскі і вогнедишні. Цей Танський також писав вірші, але дуже вже студні, в стилі жартівливої *travestia*, з дуже грубими фігурами та плитким і невибагливим гумором. Я ці вірші знав через те, що маю книжицю, яку списував, ще будучи мандрівним дяком, отож позичав книжиці в інших дяків і ті вірші читав, а що мене до стидов'я не вабило й смаку до таких віршів я не мав, то й не переписував, хоч інші дяки, читаючи ті вірші, особливо напідпитку, кишки собі надривали зо сміху. А ще й та особливість була в тих віршів, що той, хто їх читав, нечесливо збуджувався до нестатечних і нешпетних дій та помислів — вони мали якусь чортівську силу, — я сам це відчував, коли їх перечитував.

Отож саме цей полковник якось приїхав пишним ридваном до пані сотникової Дмитрищиhi, а яке в них могло бути приятельство, Бог святий знає; тепер же я думаю, що пані сотникова при її вдачі цілком могла займатися чортівськими справами, чарами чи відьмацтвом, для цього лихоносності в неї вистачало, а те кожен знає, що нечестиві, знахарі, ворожбити, відьми і всіляка подібна нечисть між собою пробувають у спілці, бо так вони могутніші і легше дурять людей та й примушують їх себе боятися. Отож той упир і віршопис-студник покликав мене до пані сотникової через Павла Греська, якого я уже тут згадував, — сотникова Дмитрищиha вже встигла мене перед полковником оббрехати.

Йшов у той дім із трепетом і з молитвами захисникові своєму Богові, його святій Пречистій Діві та архангелові Михаїлові, моєму патрону, — з ними завжди спокійно й надійно, тобто я зумів і при лихих передчуттях зберегти в серці благий спокій.

Було то влітку, полковник сидів, розставивши ноги, між які провалювався величезний живіт, на лаві; Дмитрищиha

сиділа у винесеному здоровенному кріслі, як величезне лантушисько, і це лантушисько безпомічно кліпало очками, а ще безпомічніше шмаркало носиком, котрий був як пувичка, ще й закандзюблений, і оповідало смиренным, тонким і вельми жалісливим голоском про мої начебто злодіяння — я, слухаючи ті брехні, отетерів. Обличчя в полковника Танського й справді було буряково-червоним, над очима висіли кушакуваті брови, губи масно блищали від їжі й ніби аж репалися, а очі свердлували мене ніби буравами. Вряди-годи полковник оддувався, тоді його мугутнє черево двигтіло, і він задоволено відригав.

— То оце, судячи з вашої мови, пані добродійко, у вас не піп, а сатана! — гукнув Танський пропитим басом.

— А я й кажу, що сатана. Сатана, сатана! Смирenna сатана! З янгольською подобою сатана! Сатана, сатана, смирenna сатана!

«Смирenna сатана» — це визначення мене болоче стьобнуло, і я з жахом подумав: а що, коли я й справді в її очах сатана? Що значать тоді мої добродійності, тихе, скромне й невибагливе буття й намагання жити безгрішно?

А пані Дмитрищиha тим-таки жалісливо-плаксивим голосом оповідала, як я її зневажив перед людьми, не сподобивши святих таїн.

Тоді полковник Танський побагровів ще більше, зірвався на ноги й закричав:

— Ах ти, нечестивцю, смирenna гнидо, задрипаний і загепаний попище! То це ти так шануєш свою пані? То я тебе зараз бити буду, всю твою котячу мармизю розтовчу на м'ясо! — і він двигнув на мене.

Але я з місця не зійшов, а заговорив до нього латиною, повідаючи про архієреїв указ до всієї єпархії, щоб священники чужих прихожан не приймали і святих таїн не сподобляли. Я оповів доброю латиною, що сотничиха Дмитрищиha зовсім не є моєю панією, а належить до приходу церкви Святого Михаїла, яку сама й збудувала, і що вона має ображатися не на мене, а на його преосвященство

єпископа, я ж чоловік малий і укази маю виконувати, чого мені й пан полковник не зможе заперечити.

— Є такий указ архієрея? — перепитав Танський так само латиною. — Ну, це діло інше. Я так і подумав, що ця чортиця якісь брехні накручує. Бачу, ваша милість довго й добре вчилися у Київських школах.

Я оповів доброю латиною, коли вчився і в кого, і полковник від того миттю заспокоївся і сказав також аж зовсім непоганою латиною, що найбільші заколотники спокую — білі голови, особливо ті, в яких ззаду росте хвіст, і щоб я не зважав на їхні вибрики та коверзування — вони без того й хвилики не проживуть, а полопаються.

— По-якому це ви цвенькаєте? — верескнула пані сотничиха, вона вже збагнула, що ми порозумілися.

Танський сів на лаву, відітхнув і взявся за келиха.

— Тут, пані добродійко, — сказав поважно, — діло не просте, бо є на те указ архієрея. А говоримо ми, пані добродійко, на вченій мові, яку пізнати білим головам не дано. Отож заспокойтеся, пані добродійко, відпустіть з миром цього попа, бо ми з ним однієї alma mater.

— Що це за альма-матер? — верескнула Дмитрищиха.

— Святі Київські школи, о! — поставив пальця полковник, і той палець був такий грубий, як колодка.

— Але ж ви самі признали, що він сатана?

— Ну, ні, паньматко, ні! Сатана в Київських школах вчитися не буде, клепки собі там ламає, о! — він знову поставив пальця.

Ота неймовірна шанівливість до Київських шкіл у полковника Танського мене втішила, і я відчув сором через те, що думав про цього добродія непоштиво, слухаючи прикладені до нього брехні. Ні, він тих брехень не заслуговував. А ще мене втішало, що він, будиши в такому великому полковничому ранзі, залишався поетом і добре говорив латиною.

— Відчуваю, що ваша милість приймали конгрегаційну клятву! — сказав я латиною.

— Приймав і лишаюся вірний їй, — рявкнув пропитим голосом пан полковник. — Иди з Богом, чоловіче, я тут із цією бабою сам дам раду, спробую обірвати їй хвоста, — він усе те також говорив латиною. — З ними треба тільки так, — показав він, ніби скручує хвоста, — в ріг їх, в ріг! Щоб кавчали й боялися — тоді вони й добрі! — і він гоме-рично зареготав громіхким, пропитим басом.

Отак я виправдався з тієї напасті й безбідно відійшов, пані сотникова Дмитрищина при цьому сиділа в своєму кріслі зелена, а радше сіро-зелена, від люті, але мовчала, тільки ніздренята її шалено підстрибували.

Скажу наперед, що чутки про упириство полковника Танського продовжували кружляти, а коли він помер, тобто його, як то кажуть, шляк трафив, то тіло його пробили осиковим кілком. Розказують, що з велетенського черева наповзло тоді в могилу повно гаддя і все воно було чорне, — його разом із тим гаддям та осиковим колом і засипали. Я тим байкам не вірив. Біда полковникова була та, що він видався надто червоний на виду, — оце й стало призвідництвом усіх на нього намов. Вірив я в інше: людина, яка так свято шанує Київські школи, упирем бути не може. Танський теж так сказав: «Сатана в Київських школах учитися не буде!»

Але мені незабаром випало переконатися у зворотнім, отож хоч і не вірив я у байки щодо Танського, але сумнів у мене лишався.

Зараз, коли я пишу ці записки, після отих двох жахких зустрічей із Іоанном Москівським, запитую себе: а чому він ні словом не згадав про свої відвідини Жданівки й мене? Адже у Жданівці він не просто побував — то було одне із найстрашніших випробувань мого життя.

Це сталося невдовзі після моєї розмови із Танським. Цілий день відчував себе недобре, боліла мені голова, ломило тіло, жінка моя, паньматка Марія, була цього дня по-особливому роздратована, гримала на мене й кричала, а небо повило сіро-фіалкове, з чорним сподом хмариння,

і ці хмари безнадійно-низько звисли над світом, не даючи йому ані дощу, ані світла. Я сьогодні служби не правив, а вдома було невиносно, тож вийшов у двір і тинявся там, вимічаючи, що треба зробити, а щось робити не маючи сили. В цей час і спалахнула перша блискавка і прогрімів загрозливо грім. Я перехрестився й подумав: коли піде дощ, мені полегшає, та й жінка моя позбудеться неймовірної дратівливості. Отож я тинявся по дворі, а в умі складав вірші про те, як на людину наступає ніч, пійма із блискавками та громом, які готуються на нашу душу; про те, що людська душа плаче під той час і на очі витискаються сльози відчаю, бо проти людини йде не просто пійма, а полчища чорної сили, яка лаштується у похідні ряди, сотнями й полками з воєначальниками на чорних конях, сотниками й полковниками та всією належною старшиною. А попереду того війська їде чорний гетьман із булавою, і, коли він змахує нею, отоді й блискає, і гримить грім. І гетьман той — у чорній одежі, а на голові каптур, котрий ховає його обличчя.

І я раптом побачив того гетьмана неуявно, але він не їхав на коні, а йшов пішки, підпираючись патерицею, за спиною в нього була торба, як у Марка Проклятого. В цей час і припустився дощ, я скочив на ганок із покриттям, бо чомусь, дивлячись на того гетьмана тьми, в мене шалено закалатало серце — раптом відчув, що він їде до мене по мій спокій та душу, і ще хтозна, чи зможу я йому опертись.

Дощ звалився з неба цілковитим потоком, але чернець на дорозі ані пришвидшив ходи, а так само, розмірено ступаючи, йшов та йшов, йому одежею потоками спливала вода. Підійшов до мого перелазу, переступив через нього, і я отетерів: до мене світилися, висяюючи мідним вогнем, очі. Світилися, як два вогники, — ці вогники почали до мене наближатися.

— Овва! — сказав чернець, радісно всміхаючись. — Куди це мене занесла негода і кого я бачу! Дуже радий, дуже радий зустрітись.

Був це Іоанн Московський, я його впізнав миттю, бо він анітрохи не змінився; звісно, його радості від нашої зустрічі не поділяв.

— Запросиш до хати чи накажеш мокнути під дощем? — спитав Московський, все ще смішкуючи.

Мені не треба було пускати його до хати, видить Бог, що не треба, але я не міг покинути в негоді мандрівного чоловіка, хто б то не був, адже сам не один рік отак мандрував.

— Дивні речі під сонцем, — сказав Московський, — скільки років блукаю по землі нашій, шукаючи тебе, втеклого, і тільки сьогодні цього щастя уподобився. Я щасливий!

Але я щастя від того, що він мене знайшов, не відчував. Навпаки, смуток, а не щастя, властиво, печаль. Бо він усміхався приязно до мене, а я до нього — ні.

— Упустиш у хату чи не вступиш?

— Заходьте, — сухо сказав я й повернувся, щоб відчинити двері.

І мені раптом жакливо захотілося, щоб оця наша зустріч була не більше як привиддя, хай би це мені просто уявилося від болю голови, але виразно чув за собою кроки, чув, як обстукує він чоботи із багнюки, а ще я подумав, що жінка моя навряд чи гостеві зрадіє, бо вона взагалі ніколи не була рада гостям.

І от тут я помилився. Вона зустріла гостя радо, відразу ж послала мене в комору по наливку, сало та мед, а коли я виходив із хати, то чув її привітно-турботливий голос, бо гість так намок, аж сухої нитки на ньому нема, — признаюся, що такого голосу стосовно себе не чув від неї ніколи.

— Зараз я дам вам переодягтися, отче, — воркувала моя жінка. — На вас рубця сухого нема! Ох, як же ви змокли!

Коли ж я повернувся, він уже був перевдягнений у стару мою рясу, а в жінки моєї були дивні рум'янці на щоках, і вона так енергійно почала мотатися, готуючи до столу, що мені знову не по собі стало. Я тим часом запалив свічки

в канделябрі, бо за вікнами вже була справжня ніч, та й не проста, а грозова, бо у вікнах і досі миготіло, а по тому й гуркало.

І от ми вже сиділи за столом усі троє, гість весело щось розказував: він і в думці не мав зустріти в цьому містечку мене, але, коли входив у нього, йому на мить привидівся мій образ.

Я налив йому наливки, він випив і передав чарку моїй жінці. Вона ж не просто випила, а перекинула ту чарку до рота, що мені було напрочуд, бо загалом вона в мене церемонна і випивала чарку після довгих упрощувань. Я ж пити рішуче відмовився, на що мій гість голосно запротестував, але я кількома короткими словами вгомонив його, і він випив другу чарку, передаючи її моїй жінці. І вона так само безвідмовно, навіть жадібно випила другу чарку, і тільки після того ми взялися до каші, сала із хлібом і якої-такієї городини, яка в нас знайшлася.

— Дуже здивувався, — сказав Іоанн Москівський, трохи поївши і вже сам наливаючи собі чарку, — заставши Михайла, та ще й жонатого. Бо кажу правду: ніколи не думав, що він чоловічої статі, а все мені здавалося, що він — це «вона».

Заіржав, блискочучи зубами, а ще більше по-несвітському поближуючи жовтими очима, а моя жінка заливалася так, що й дихати не могла. І він розповів моїй жінці оту історію з життя нашого в академії, коли я грав Пантефрієву дружину, і сповістив, що тоді він, Іоанн Москівський, закохався в мене, як у дівчину.

Знову зареготав, блискочучи зубами й очима, а моя жінка заливалася так, ніби її хтось лоскотав.

— Аж тут, — сказав Москівський, — дивовижа! Михайло — жонатий, та ще й на такій красунечці, на такій милій попадиночці, на такій кралечці, що й очей не відвести.

І він утюрив мідні очі в мою жінку, а вона залилася ще більше рум'янцем і почала пускати до нього очима бісики, як ніколи не пускала до мене. Іоанн подав їй чарку, вона

випила охоче, і почали вони пити одне до одного, на мене не зважаючи.

— Скажіте мені, паньматко Маріє, тільки по-правді скажіте: чоловічої він статі альбо ніт? Бо ця загадка й досі точить мою душу. Онде й борода не росте, як у татарина, та й вуса, а йому, священику, годилося б їх мати. Скажіте мені таку сакраментальність, паньматко Маріє!

Моя жінка жакливо засоромилася й опустила очі, а тоді закотила їх під лоба й зітхнула так скрушно, що я вирішив обірвати цю негречну й немилу мені балачку.

— Отче Іоанне, — жорстко сказав я, — ви чудово знаєте, що не з великою охотою пускав я вас у свій дім, але гість, який ображає господаря, — не гість, а нахідник.

Тоді моя жінка раптом зірвалася на ноги, ніби її біс укусив, і крикнула верескливим голосом:

— Це дім не твій, а мій, мого батечка покійного! І я в ньому гоститиму гостей як годиться, а коли тобі невгодно, лягай собі спати!

І тут мені сяйнуло: він її заморочив. Адже говорила не своїм голосом і навіть несвоїми словами, а ніби спросоння.

— Чув, панотче Михайле, що сказав справжній господар цього дому, — мовив, усміхаючись, Іоанн, — отож твого застереження не послухаюся, васьпане, а вигнати мене при своїй слабкосилості не зможеш. Отож, щоб тобі й мені було спокійно, йди спати і заспокойся!

Простяг руки до мосі жінки і сюсюкаючи покликав:

— Ходи, зозулечко, до мене. Ходи, сядеш мені на коліна!

— Коли ж я соромлюся! — послала бісики моя жінка.

— Ходи, зозулечко, ходи, — лебедів безсоромно нахідник. — Приласкаю тебе, голубоньку, поцілую. Така ж ти гарна, що мені в грудях млоїть. Як кришталь!

Моя жінка не була гарна, швидше — навпаки. Але тепер, розчервонівшись од трунку й залицянь нахідного похитника, й справді ніби погарнішала.

— Ти ще не пішов спати? — повернувся до мене Іоанн Московський. — Іди швидше, бо, бач, вона соромиться,

а мене вже й нетерплячка бере. Ходи, зозуличко, ходи, голубонько. Поцілую тебе в коральовії твої вустонька.

І жінка моя пішла. Безсоромно сіла в мій присутності йому на коліна, і він почав цілувати її й лапати, а вона верескливо сміялася, знову-таки, якимось не по-своєму, й ухилилася, але видимо для того, щоб більше його заохотити. Я ж сидів мов громом битий, розширивши очі, дивився на все це безпутство.

— Отямся, жінко! — сказав. — Чому ганьбишся сама і ганьбиш мене?

— Тому що ти сам себе давно зганьбив! — сказала вона спокійно, не повертаючись до мене. — Іди ліпше, Михайле, спати і не заважай нам кохатися.

— А може, хай дивиться, — сказав Іоанн Московський. — Може, отак дивлячись, чогось навчитися й перестане бути ні бабою, ні чоловіком, а зробиться або тим, або тим. Дай я тебе почіпаю за колінце, золотце. Ух, яка ти принадна!

Мені жахливо хотілося взяти штофа і гримнути ним по голові нахідникові, але я знав, що він цього хоче, а може, для цього й прийшов сюди, аби зруйнувати мою непогрішність. Бо я вже почав здогадуватися, хто він такий, оцей Іоанн Московський, і чому саме тепер знайшов мене і не хоче покинути в спокої. Тому я встав, подибав у куток, де стояли ікони, упав на коліна і звів руки догори.

— Боже, чому мене спитуєш? — спитав відчайно. — Боже великий, дай мені силу це витримати. Не приведи мене до гріха, бо я боюся, що візьму сокиру і зарубаю їх обох.

Вони ж там, за моєю спиною, бавилися. Він голосно примовляв до неї, чмакаючи, й лоскотав, бо жінка моя заливисто сміялася. Я продовжував молитися. Тоді почувся тріск одежі — розривалася.

— Ах, що ти зробив? — солодко вигукнула жінка.

— Персочко-яблучко хочу тобі цьомнути, ласочко! — просокотів Іоанн Московський, і я вже не міг більше терпіти. Похитуючись і відчуваючи нудоту, поплентався в комірчину, де звичайно спав. Якимось туго й тупо я думав,

а, здається, треба було вчинити не так. Мав би принаймні вийти з цього дому, де таке творилося, застукати до сусідів, напасти з ними на стидомирників, поврізувати їм поли і здати до суду, — так принаймні чинять усі зраджені чоловіки. Тоді б я увільнився від сумного обов'язку жити разом із цією жінкою, зміг би з легким серцем покинути попівство і ворогиню свою нещадну, пані сотникову Дмитрищуху, і знову стати людиною не від світу, тобто піти в той світ, не жити в ньому, а залишатися його вільним і безстороннім спостерігачем. Адже саме для цього послав мене Господь у світ — хтозна-чому, але в цьому я був переконаний. Відома ж бо річ: він щоразу посилає в нього вісників, і ті вісники мають скуштувати людського життя, щоб він, усядищий і всесильний, ліпше його знав і бачив. А може, й не так: він посилає вісників на землю, щоб нагадати їй собі, і людям, тобто їм, землянам, про свої колишні страждання у світі, адже там, у небі, пізнати страждання годі, а без відчуття страждання у нього пригасає співчуття до людини.

Але що це я роблю: кладу собі аж таку місію, і пробую вгадати безвгадне, і чому хочу збагнути незбагненне, пояснити неспоясненне — ні, то гріх великий, вибач мені, Боже! — прошепотів я. Бо, чи вісник я, чи не вісник, маю зараз щось вирішити і щось учинити. Або ж піти спати, як наказували мені ці безсоромні гріховоди, або вийти із хати і застукати до сусідів, а тоді звільнитися.

В моїй голові зароїлися й інші думки, і їх я тяжко думав, уже сидячи на ложі в комірчині своїй. Жінка моя могла й справді бути заморочена і не відала, що чинить, — це коли Іоанн Московський той, про кого я думаю і імені якого в добрім домі й згадувати не годиться. Окрім того, вона чинить так з моєї-таки вини, адже не був я їй чоловіком, не жив із нею, як заповіджено, в парі, не дав їй ні дітей, ні родинних радощів. Отож, коли б я пішов і закликав зараз людей, вона б оганьбилася навіки і постраждала б так з моєї вини. Я, може, мав би підстави так учинити,

коли б вона взагалі була блудлива, але досі не зраджувала мені, хоч я з нею у малженському зв'язку не був. Знову-таки, звільнитися від неї, від попівства та власних гризот за рахунок її честі й неслави — чи гідний це вчинок істоти, яка себе часом у хвилини самолюбного запаморочення за Божого вісника вважає, хоч і це може бути тільки переко-нання моєї хворої голови. Ні, я не міг принести собі звіль-нення через страждання іншої людини, хоч гріх сказати, що не їли мене муки ревнощів та й сліпа зненависть до зайди, який нещадно вдерсь у мій дім та й розтоптав решт-ки мого спокою. Що ж мені чинити, нещасному, в цій потребі: чи ж схопити сокиру, ввірватися до коханців та розрубати його чи обох, порушивши найбільшу заборон-у — не убий, чи покликати людей і порушити заборону — не суди, чи віддати все на розсуд Божий, тобто від своїх бід та нещасть самоусунутися і втекти?

І я раптом заплакав, бо так тяжко ще ніколи мені не було; ніколи не дізнавав я такого відчаю й безсилля, аж мені захотілося підвести руки вгору й попросити, щоб Гос-подь мене звідси забрав. І хоч найбільше я боявся з усього смерті, тепер її бажав. Адже був загнаний у цю набиту тем-рявою по вінця комірчину, у цей воістину чорний кут чи закут, а з нього не було жодних дверей. Більше того, зда-лося мені, що закут цей все більше й більше стискався і зменшувався і тис на мене ущільненою темрявою, і я в ній почав по-справжньому задихатися. І я почав декла-мувати вірша Івана Максимовича, архієпископа чернігів-ського, із книги «Осм блаженства євангельської», не про-казуючи, а витискаючи із себе страшні слова:

*День нашої бутності на ніч похиляється,
Ніч смертна, недочасна до нас наближається,
Похмура не одна ніч, але нескінченні,
Такі всі зморочілі, такі нескінченні.
Гріха ніч, і ніч миру, і ніч спокусіння,
Ніч бід страшних і суму, важкого гоніння.*

*Ті ночі на нас сильно і важко готуються,
Щоб всіх нас сокрушити навіки, гуртуються,
Зненацька налетіти на нас і здолати,
Покрити хочуть тьмою і зло учиняти.
Не залишай нас, Христе, наш добрий дозорче,
Пробудь із нами завше, захиснику-творче.
Зусібч нас, пребідних, пільма огортає,
Вже сила немощії і міць пропадає.
Любов зникла у людях, злоба виростає,
Всі заздрісні зробились — і це не збуває.*

— Ніч гріха, ніч гріха! — казав я, стискуючи голову й забиваючи пальцями вуха, бо звідтіля, де сиділи й бавилися Іоанн Московський і моя жінка, почувся стогін і голос:

— Що ти робиш, що ти робиш? Не треба, не треба!

І якийсь холодний, мерзкий сміх чоловічий.

— Ах! Ах! — закричала моя жінка. — Мені боляче!..

— То й добре, що боляче! — вигукнув чоловічий голос. — Бо хтось повинен зробити тебе жінкою! Баба бабу жінкою не зробить!

Я не витерпів, відкинув двері й побачив таке, від чого в мене все попливло. Моя жінка стояла зовсім гола навкарачки на долівці, а ззаду навколішках стовбичив Іоанн Московський і, як пес, спрагло хилявся.

Причинив двері і відчув, що ноги підкошуються, що темрява притьма кинулася на мене й поранила смертельно чорною косою. Звалився на підлогу й знепритомнів.

Коли ж отямився, в хаті було тихо. За вікнами почало світати. Полежав якийсь час, приходячи до тями, не тямлячи, чи це сон такий важкий і страшний мені привидівся, чи й справді все те було, — звівся на ноги й відчинив двері. Сірий сутінок заливав кімнату, де гостився мій непрошений гість, — було тут порожньо. На столі ані мисок, ані штофа. На лаві лежала моя стара рясa, в яку жінка дала перевдягтися Московському.

Я тихо вступив у сіні і взяв сокиру. Був ніби сновиди і не відав, що чиню, хоч рухи свої усвідомлював.

Тихо ступаючи, перейшов світлицю і відчинив двері до покою, де звичайно спала моя жінка. Вона спала, але біля неї нікого не було. Більше ми помешкань не мали, отож я тихенько причинив двері й пішов у поварню. Тут також нікого не було, не було й немитого посуду після вчорашньої вечері. Не було й штофа, з якого пив Московський з моєю жінкою.

Я вийшов у сіні, поклав на місце сокиру і виступив надвір.

— Може, це був сон? — спитав себе сам.

Світ навколо спав, сіре світло міражно розпливалося довкруги, і все виглядало як неживе. Я стояв на порозі також ніби неживий, і в мене важко калатало серце.

— Слава тобі Господи, — прошепотів я, — що всього цього не було! Слава тобі Господи, що прогнав це видіння і цю зморочілу, нескінченну, похмуру ніч гріха, ніч спокусіння, ніч бід великих, суму і важкого гоніння! Слава тобі Господи, що новий день прийшов і розвіяв чортівиння! Не вірив сам собі, тож пішов до стодоли, щоб пересвідчитись, чи не спить Іоанн Московський на сіні. Але й там нікого не було. Я понюшив повітря, вийшовши із стодоли, і мені вчувся слабкий запах сірки. Оце і все.

Розділ десятий

Ночами вже бували приморозки, і робітники покривали мурування солом'яними коверцями; для цього привезено було в монастир воза соломи, і покрівці цілий день учора в'язали ті коверця із соломи, переплітаючи її шнурками. По утрені я пішов подивитися на роботу сницаря — він трудився у господарчій будівлі, де було для цього досить місця; тут-таки працював із челяддю майстер, що тесав із дуба двері і рами й виточував баляси, але чинив це

в іншому покої. Одвірки вже вставили і навіть забили в них ості, на які мали лягти завіси — ті завіси ковалі вже виготовили, і вони лежали біля входу, де працював тесальний майстер. Сницар різбив іконостас — стояки вирізали з липової колоди, а рамці для ікон — із липових свіжих дощок — робив усе те майстер згідно позірного обриса, намальованого на папері. Мав у себе набір усіляких різаків, доліт, пилокочок, а що багато дерева тут переходило у стружку, то її тут лежали купи. Я почудувався, з якою вправністю сницар ріже листя, витки стебла винограона — потім усе те він мав заґрунтувати й позолотити; сницар біля своєї роботи воістину священнодіяв. На мене він уваги не звернув, бо ченці часто ходили до нього дивитися на роботу, але видно було, що йому приємно від інтересу до його штуки.

Я вийшов надвір, рейцарі, що готують до муру вапно, збивали чотирикутні щити, щоб затуляти ними вапняні ями; покрівці вже познімали солом'яні коверця, чи коци, і мурарі дзвонили кельмами, почавши сьгоднішнє мурарське діло. Біля комори, яка будувалася, теслі забивали дошками стіни, лишаючи отвір лише для дверей. Тертичні сьгодні дощок не різали, а переглядали й рахували ті, що вже були нарізані, — за день двоє тертичних нарізало сто сажнів дощок, — для рахування вони не тільки їх перелічували, а й виміряли шнурком із вузлами, що позначали сажні.

Привезли гонту і залізо, які купували на ярмарку; гонту складали на купи біля нової комори, щоб потім занести її туди, а залізо, оливо й цінь, якими мали лютувати бляху, зносили із возів у бляшану комору — була вона дерев'яна й почорніла від часу, світилися хіба що золоті сучки. Скрізь никав отець дозорчий: доглядав за роботою. Зрештою зупинився біля тертичних — майстри почали здавати йому порізані дошки.

Не хотілося йти сьгодні до келії, бо погано спав. Устав із важкою головою, тож пішов до пекарні спитати, чи не

треба моєї допомоги. Пекар сердито оповів мені, що той новий помічник і досі не з'явився і що йому з нього допоміж як з козла молока. Без зайвих припрошень я узявся за сокиру й почав колоти колодки — хотів розігнати в себе застоюну кров. Зрештою, прийшов і помічник, на обох віках у нього вискочив ячмінь — очі позапухали. Пекар вискочив із пекарні, схопив його за волосся й почав тузати, а помічник заквилив, як поранена коза, викрикуючи, що він хворий і ледве сюди приплентався. Я відборонив хлопця, згоджуючись сьогодні замість нього попрацювати.

— Ні, ви вже йдіть, панотче, дякую вам, — сказав послухник. — Я звик, що мене б'ють. Ніхто не хоче повірити в мою хворобу.

Я порадив йому на ніч попарити очі настоєм із трав, і його біль міне.

— Е, що там настої трав, — сказав послухник, звали його Гаврило Галичин. — Ліпше прикладусь до рами з мощами угодника Божого Атанасія. Це єдине, що зможе мені допомогти.

Оскільки дров я уже на першу потребу нарубав, він мав час розповісти мені свою історію, чому став послухником у монастирі. Сам був копіїстом полкової канцелярії, син козака Глинської сотні, жителя городово-глинського Стефана Галичина. І от у березні місяці цього року, дня чотирнадцятого на Чотиридесятницю святого Великого посту, третьої седмиці в четвер рано вельми був захворів на голову, а що був іще утяжений сном, то ліг і знову заснув. І приснилася йому дивна річ: начебто він співає у церкві, притому сам і в порожній. І голос свій зносить усе вище й вище, голос його вже брав такі ноти, що церква, хоч і була мурована, почала хитатися і з неї почали валитися баляси, а тоді й цегла осипатися. Злякавшись того, він, Гаврило, впав ниць і почав надзвичайно кричати, а цегла посипалася на нього вже дощем. Із того великого страху він прокинувся і раптом відчув, що язик йому задуб у роті і не може він сказати жодного слова. Так було з ним зо три

години чи й більше, а тоді голос до нього повернувся і все було гаразд аж до ночі. Знову заснув, і нічого в снах йому тієї ночі не приключалося — проспав ніч спокійно, але, прокинувшись уранці, знову був німий і не міг вимовити жодного слова, тобто став цілком безголосий. Гадав, що ця напасть сама мине, як минула першого разу, але до ночі голос йому не повернувся. Він заснув, і йому цілу ніч снилися церковні хори, які співали «Херувимську», «Мир Божий» і всілякі псалми, і то так, що, куди б він не йшов, звідусіль і скрізь співали лики: в церкві, на вулиці, в канцелярії, і всі запрошували і його співати, але він співати не міг, бо і вві сні був німий.

У суботу рано Гаврило вирішив піти до пана аптекаря, німця Петра Нейугарда, який пустив йому з медіаму кров і дав для пиття медикаментів, а ще й для полоскання горла. Те все він випив і цілий день полоскав горло, але ніякої помочі від того не здобував, тільки сильно почала йому боліти голова, як і того першого разу. І так вона йому боліла, що почались у нього блювати, і він подумав, що то від медикаментів, які йому дав німець Петро Нейугард, і викинув їх, цілком занедбавши.

В ніч із суботи на неділю він побачив явлення уві сні: прийшов до нього чоловік у білій одежі, сивоволосий і сивобородий, тобто весь білий; він тримав у руці китицю червоних ягід: чи то калини, чи горобини — й подав Гаврилові, кажучи:

— Прийми цю китицю й бережи, а в час відправлення літургії з'їси її.

Вранці він прокинувся, і його товариші по канцелярії переказали, щоб він нікуди не відлучався, бо полковий писар пан Атанасій Шкляревич звелів дождитися йому пана аптекаря Петра Нейугарда, який мав оглянути його й пустити з-під язика кров. Але Гаврило на той час мав сильний головний біль, аж такий, що розламувалася голова, тож вийшов на повітря, аби подихати, — так сподівався, що той біль мине. Пан аптекар не приходив, а Гаврило

гуляв дорогою біля свого мешкання, коли ж побачив чоловіка в чернечій одежі, і цей чоловік ніс у руках китицю ягід калини чи горобини — було це тим дивніше, що діялося у березні, коли ніяких ягід нема, а ще таких свіжих та повних, як він це побачив.

Той чоловік підійшов до Гаврила і сказав:

— Ходи зі мною, Гавриле, до Мгарського монастиря.

Він же, Гаврило, хотів відповісти, що чекає на пана аптекаря Петра Нейугарда, але не міг через німоту свою, тоді чоловік махнув рукою й мовив:

— Уже не дочекаєшся!

Гаврило пішов із ним, і той чернець назвався Іоанном Москівським із Мгарського монастиря і усильно радив йому поклонитися мощам угодника Божого, святителя Атанасія, а перед тим у цьому ж монастирі, у храмі Благовіщення пресвятої Богородиці, на божественній літургії, з'їсти гроно ягідок, які він йому дасть.

І Гаврило прийшов у той монастир і якраз потрапив на святу літургію, з'їв оті ягоди, чомусь вони мали смак і запах свіжої крові, через що Гаврило подумав, що то часточки крові Господньої. А ще він, Гаврило, кілька разів поклонився мощам святого Атанасія і цілував їх, дбало, але подумки просячи розршення своєму языку. А після святої літургії він, Гаврило, пішов із тим ченцем Іоанном Москівським до його келії і там записав на хартії червоним атраментом усе, що з ним трапилося, щоб залишити той запис у монастирській канцелярії. І, як тільки він це зробив, став відразу говорити, причислює ж це чудові, яке сталося при сприянні Христового спасителя Атанасія і ченця його монастиря, благочестивого інокa Іоанна Москівського. Сам же він став послушником.

Отаке розповів мені цей дивний хлопець, і я спитав його, чи часто по тому він зустрічався з Іоанном Москівським.

— Живучи в одній обителі, чи зможу я з ним не зустрічатися часто, — відповів послушник.

— А чи не помічав ти за Московським іще чогось дивного?

— О, дивного за ним багато, — сказав послухник. — Він такий богомільний, так багато б'є поклонів, як ніхто із братії. А ще він чудово звільняє від головного болю, даючи їсти такі сиві коржики трохи чудного смаку. А ще він допомагає від бісівських з'явлень жіночої плоті і чудово заспокоює розбурханих тими з'явленнями, — сказавши це, Гаврило засоромився.

— Як же він це чинить? — спитав я.

— Приводить до святих мощей і каже молитися, — відповів Гаврило. — А ще дає такий настій із трав, після якого стаєш спокійний.

— А поза монастирем ти теж був такий охлялий та плохий?

— Хіба я охлялий? — скрикнув Гаврило. — Отець Іоанн твердить, що я поміж усіх найсильніший і найгарніший!

Стояв переді мною сірий і прищавий, із запаленими ячменем повіками, і я подумав, що ось вона, ще одна жертва Іоанна Московського. Ще одна, бо першою жертвою я вважаю себе. А може, цей хлопець і не жертва?

Пішов од того замороженого юнака глибоко замислений. Перше, що я розвіяв у собі: Московський — не образ мого химерійного, а отже, хворого бачення, і не придумав я його для себе — він існує натурально і, можливо, не тільки супроти мене діє і не одного мене одурманює — таких у цьому світі більше. Постановив із ним не змагатися ніколи, в розмови не вступати, а коли нав'язуватиметься, тікати геть.

Але щось мене стурбувало. Можливо, те, що Гаврило ним захоплювався і вважає за ледве не святого, зовсім не добавачаючи його сатанинської суті. Це мене по-своєму заінтригувало. Отож увечері, будучи як звичайно в отця Іларіона, я, оповідаючи про напасництво супроти мене пані сотникової Дмитрищиhi, утаїв, на противагу науки святого Дмитра Туптала, отой прихід Іоанна Московського і не розповів, що діяв він із моєю жінкою, а сказав:

— Зустрів тут у вас ченця, котрий у час мого навчання був учителем фари, такого собі Іоанна Москівського.

— О, то достойна людина, — відказав отець ігумен. — Раджу тобі з ним подружитися. Серед усіх він найпобожніший і найстаранніше виконує обітницю — на нього можна покластися. Завжди допоможе ближньому, а з вад має хіба одну: прикладається часом до штофа з горілицею, а буває, що й надмірно. Але чи такий це великий гріх, адже ще преподобний Нестор записав слова Володимира-святителя: «Веселіє Руси — єсть пити». Та й кров Христова у вино перетворюється, хоч святий Павло застерігав від пияцтва. Зрештою, й сам Христос навчав, щоб люди не ставали уярмлені серцем і навіжені з ненажерства й пияцтва.

— Згадаю до того Петра, — мовив я. — «Досить минулого часу, коли ви чинили волю поган, ходили в розпусті, у пожадливостях, у пияцтві, у гулянках, у беззаконних ідолослужбах».

— Воістину, — сказав отець ігумен, — але розумно й до речі вжитий трунок нікому не шкодить і стає часто для живота корисний. Отож я бачу тут в отця Іоанна Москівського гріх, але простимий. Чи, може, щось знаєш про нього лихе?

Мені захотілося йому все розповісти: і про те, як він в'яз до мене ще в академії після того, як я зіграв Пантефрієву дружину, і про ту історію з моєю жінкою, і про дві мої з ним, Іоанном, зустрічі тут, але щось спинило мене: історію з вигнанням Москівського з академії отець ігумен напевне мав знати, а про те, що той витворяв із моєю жінкою, язик мій не повернувся розказати сивому чоловіку — надто те все було неподобне. Та й чи не подумає він, що клепаю на Москівського з особистої урази або ж — що я несповна розуму?

— Ні, — сказав, — нічого проти отця Москівського не маю, але він мені неприємний і дружити з ним я не хотів би.

— Маєш уразу на нього ще з академії? — засміявся отець Іларіон. — За Пантефрієву дружину? Та подія вже стала в академії легендою. Її розповідають як академічний курйоз.

— Але дійовцем курйозу був я.

— Не треба так довго тримати у серці давні урази й образи, — сказав ігумен. — Хай буде воля твоя: не кожен з кожним дружить у цьому світі, навіть достойна людина з достойною. До дружби треба народитися, тобто до неї має покликати серце.

І там, в ігуменовій келії, сам на сам, при кволій свічці, попиваючи чай з канаром і мене припрошуючи та гостячи, отець Іларіон, людина розумна, поблажлива та вчена більше за мене, бо я тільки й кінчив що поетику, а у філософії не вчився, навіть риторики не проходив, оповів мені дивну річ про подобенства й супротивленості у світі. Він розказав, що є й справді люди, народжені до дружби і взаємолюбові у світі, і саме з таких треба створювати монастирські та церковні братства та спілки, бо ж досить, щоб в отару овець забрів один вовк, тобто істота супротивлена, і вже ні братства, ані любові в отарі чи зібранні мирському не сподівайся. І немає значення, — сказав ігумен, — чи хто із тих противенців грішніший чи зліший, самі від себе можуть бути обоє добрими людьми, то й живуть у природному для себе середовищі по-доброму, й по-божому, але коли їх звести разом, то їх починає долати біс, тобто вони того біса від своєї взаємонетерпимості породжують і у ворожнечі своїй можуть накоїти бозна-якого лиха й неподобенств. Отож розумнішому й добрішому із таких двох треба зійти другому з дороги, щоб не сплудити біса і від себе не накоїти чогось неприпустимо неподобного, та й супротивенцеві своєму не дати вирости із істоти розумної у звіра.

— Багато бачив людей у світі, — сказав отець Іларіон, — а перебуваючи весь час у гуртожитстві, добре вивчив цей закон. Отож мені здається, панотче Михайле, що тобі з тією панею сотниковою Дмитрищиною така ж вийшла придибенція, отже, треба тобі, як розумнішому, зійти з дороги тій жінці — вам, як двом котам у мішку, не помиритися.

І він розповів мені про дванадцять Ісусових апостолів — вони всі були достойні люди, а один виявився Ісусові

супротивлежцем, тож Господа він продав. Всі зрадники, — сказав ігумен, — це ті ж таки супротивлежці, і часто йдуть на зраду не тому, що носять у собі питоме зло, а тому, що входять у стосунок з людьми супротивлежного собі духу. Бо не лише лихо стадові від того, що в ньому поселився вовк, а лихо і вовкові, бо він, хоч і роздере одну-дві вівці, скоро буде викритий і понесе покару від пастуха так само смертну, тобто і йому серед овець життя не буде. Отож не треба звинувачувати вовка за те, що він зрадив дружбу з вівцями, — жити в супротивлежстві вельми тяжко. Отже, хай подібний шукає собі подібного і живе з ним у любові, а супротивлежці нехай мають розум розійтися.

— Буває, що супротивлежці сходяться і в малженському станові, — сказав мені отець ігумен, — яка тоді колотнеча, бійки, крики і сварки вдома, а коли обоє розійдуться і познаходять собі любих, то в домах тих заколотників та посварників установається мир і тиша.

— А коли людина, — спитав я, — зустрічає в світі самих супротивлежців? Коли не чинить вона нікому зла, а любові від інших не зазнає, тільки зненависть?

— Ну, тоді нехай подивиться усередину себе, — мовив отець Іларіон Левицький, — бо такі люди зчаста бувають биті гріхом гордині.

Вийшов від отця ігумена зворушений і навіть уражений. На ніч приморозило, повітря було сухе й прозоре, а місяць світив так, що над землею висіли бліді сутінки, а від дерев, будівель, куп дощок та піску відкидалися лахматі, сині тіні. Під ногами в мене хрумтіло прихоплене морозом листя. Мурування було застелене солом'яними коверцями, і солома під місяцем холодно й жовто палала. Ставало мені трохи тужно й самотньо, а в голові зібралось стільки думок, що сумнівався, чи вдасться мені сьогодні заснути. Поблукав би дворичем більше, але в прозорому й сухому повітрі кайдани на моїх ногах дуже вже лунко відзвонювали, отож завернув до своєї келії й помолився щиро Богові. Тоді ліг на ложе і відпустив думки свої — хай

собі вільно течуть. Місяць яскраво світив у моє віконце, і від того все в келії ставало примарно. Я думав: із сотниковою пані Дмитрищиною мені все ясно; можливо, вона й справді мій супротилежець і нам в одному поселенні, як двом котам у мішку, не вжитися. Отже, й рішенець тут мав бути простий: попросити отця ігумена удатися за мене із протекцією до єпископа, і той змінить мені місце священнослужіння. Тут нічого неясного й дивного не було. Більше дивного із Іоанном Москівським...

Тоді, коли, керований лихими помислами, які вперше охопили мене з такою силою, рано-вранці я Іоанна Москівського в себе вдома не знайшов, все-таки не повірив, що це мені приснилося чи привиділося, бо я не є людина нетвердого розуму. Правда те, що прокинулося тоді в мені щось жорстке й лихоносне, правда й те, що я таки втратив тям, правда, що гнав мене відчай та ураза, — тож кинувся в дім і розбудив жінку. Вона злякано сіла на ліжкові.

— Де твій любас? — закричав я.

— Який любас? — ошелешено спитала жінка. — Що ти, чоловіче, мелеш і чи при своєму умі?

— Не роби з мене дурня, — крикнув я. — Той чернець, Москівський. Той, що вчора гостив у нас увечері.

Жінка поблідла й почала хрестити мене, забиваючись у куток ложа.

— Господи, він на умі повередився, Господи! Свят, свят, свят! У нас ніхто вчора не гостив. Що тобі приверзлося, чоловіче?

— Приверзлося? І те, що ти блудодіяла із тим ченцем по-собачому, теж мені приверзлося? Де той пес? — гримів я.

— Отямся, чоловіче! — тонко зойкнула жінка. — Господи, що мені з ним діяти, зовсім чоловік звередився. Чого зневажаєш мене?

І вона заридала, трусячись.

Я заплющився і теж струснувся всім тілом. Ні, тут щось не те, щось зовсім не те. Здається, я й справді не при своєму розумі і на умі повередився. Сів на розкидане ложе,

й мене почало всього трусити. Жінка присунулася до мене, обняла і вперше за все наше спільне життя пригорнула до себе. Почала гладити, як дитину, й щось приказувала. Я все ще тремтів.

— Заспокойся, голубчику, — сказала вона ніжно. — Все це тобі привиділося. Богом клянуся: нікого в нас не було і нікого вчора ми не гостили. Принаймні я нічого не пам'ятаю.

Отже, вона була заморочена, подумалося мені. Недарем не вела себе неприродно, говорила речі, які не могла казати при добрій пам'яті, чинила таке, що при своїй соромливості не могла чинити. Я подумав, що все це можна було б перевірити, адже досі я дівства її не позбавляв. І раптом відчув, що в мені починає прокидатися чоловіче єство, — вона терлася об мене грудьми, і це почало мене хвилювати.

— Лягай, — сказав я тихо й пожадливо. — Лягай, здається, в мені прокинувся чоловік.

Не була вражена таким різким переходом, а спокійно й покійно лягла. Я зсунув з її ніг сорочку, але раптом відсахнувся: ноги її були покриті вже засохлою кров'ю. Чоловіча сила моя зникла. Я скрикнув і скочив на рівні.

— Що таке? — спитала вона вражено.

— Подивися на свої ноги, — сказав я і заплакав, відвернувшись.

За спиною стояла глуха тиша. Так, ніби вона вмерла, бо й дихати перестала.

— Михайле, — почув я нарешті її голос. — Ти мене бий чи вбий, але, клянуся Богом, не відаю, що цієї ночі сталося.

Розділ одинадцятий

Відтоді і почалося в мене дивне життя. Ніч гріха, про яку писав архієпископ чернігівський Іван Максимович, і ніч спокусіння, ніч смертна, недочасна, похмура, не одна ніч, а нескінченні, прийшла до мене й не кінчалася, бо, як тільки смеркало й западала темрява, двері моєї хати від-

чинялися і на порозі ставав, сяючи жовтими очима, Іоанн Москівський.

— Ну, от і я, — казав він, — ставте, що там у вас є, на стіл.

Дивився на мою жінку, і вона раптом ставала моторна і бігцем починала збирати, що в нас було до столу, а я відчував при тому дивну обважнілість, скутість у рухах і нездатність щось протидіяти. Москівський запускав руку в глибоку кишеню ряси й витягував штофа, зі стуком ставлячи його на стіл, і вони знову починали з моєю жінкою пити й ластитися одне до одного. Марія сідала йому на коліна й брутально відганяла мене геть. І я покірно йшов у свою комірчину, де сідав на ложе й довго, тупо сидів, стискаючи руками порожню голову, а вони там, за перегородкою дверей, починали чи танці, чи якісь чортівські скоки; моя жінка радісно вискотіла, а він сміявся густим, соковитим басом, потім я чув їхні стогони, й покрики, й сороміцькі слова, які вони одне одному проказували. І в певні хвилини щось зводило мене й примушувало відчинити двері — я бачив їх голих у найнеможливіших позах; помітивши мене, вони кликали до себе, щоб і я до цього діла долучився, але я мав трохи свідомості, причиняв двері й опускався на підлогу, дрібно тремтячи, й плачучи, й проказуючи молитви Господу, але язик мій дерев'янів, а голова ставала як висушений гарбуз, і я сам ставав, як опудало на городі, без тіла і без думок, без молитви на вустах, а тільки із сльозами, які безперервно котилися мені по виду.

І от одного разу, коли вони там набавилися, раптом розчинилися двері і в них постав голий Москівський.

— Ходи, янголе, — сказав він, — зроблю з тебе чоловіка, ходи, безстатна істото! І не тримай на мене зла, хочу, щоб дитя, яке народиться, було не тільки моє, а й твоє,

Він тицьнув мені до рук поставець:

— Пий!

Але я не хотів. Не втратив до решти тями й волі, як моя жінка, тому заперечно похитав головою.

— Будь ти проклятий! — з тугою прошепотів я.

— А я й так проклятий! — зареготав він. — Од віків! І, як бачиш, це мені нітрохи не шкодить.

Схопив мене за волосся, затис голову коліньми, відтяг пальцями долішню щелепу і влив того трунку, а я, щоб не похлинутися, змушений був ковтнути.

— Не велика радість спокушати тих, що самі цього хочуть, — сказав задоволено Москівський. — А такого святого й Божого, такого янгола спокусити чи ж то не смак?

Відпустив голову, а в моєму тілі починався від випитого трунку бунт чи й повстання. Я ніби в гарячку потрапив, у мені прокинулася чоловіча сила й почала млоїти мене й мучити. Він же помалу мене роздягав.

— Ха-ха! — засміявся він. — Тепер бачу, що ти не баба і вже не безстатний янгол. Вже ти мій. Ходи до неї й докажи, що ти не баба й не безстатний янгол. Рушай!

Штовхнув мене до кімнати, де стояла навкарачки моя жінка, і я таки втратив рештки глузду й кинувся до неї зі звірячою жадобою. Перекинув на спину й обпікся об її нутро, а вона обхопила мене руками й ногами і сласно заверещала. Він же, той клятий-переклятий Іоанн Москівський, стояв над нами й розкотисто басом реготав, а я тремтів і вигинався, пульсував у жінці, відчуючи біль і розкіш, відчуючи, що мчуся охляп на шаленому коні, що зараз помру у ній, бо, здавалося, не тільки моє чоловіче єство входило в неї, а й увесь я. Тож мені захотілося ввійти в жіноче нутро навіки, щоб хоч так сховатися від того навісного реготу й того вереску, бо все в мені кільчилося й готувалося до смерті, бо я вже зовсім здичавів і не міг, не мав сили жити на світі.

І я у ній умер. Чув, як скотила вона з себе моє бездиханне тіло, як покликала до себе сатану в образі Іоанна Москівського, як сказала про мене зневажливо, і вони знову почали вичворяти побіч мене казна-що, я ж лежав біля них мертвий, і дух мій ридав десь високо-високо в небі, дух мій заламував руки й лементував, адже це вмер один з тих, котрий так страшився у цьому світі гріха й знаходив

досі силу уникати його, але так і не уникнув, бо спокусився спокійним і піддашим життям. Я ледь-ледь розплющив очі й побачив: моя жінка сиділа на Московському, як на коні, й шалено галопувала, широко розтуливши рота і войовничо покрикуючи, мов вояк у нападі із шаблею в руці. І мій зір знову погас, а дух мій у небі плакав, і ридав, і просив у Господа милосердя. Встиг подумати тільки, що дитина, народжена від двох батьків, прийме в цьому світі жереб окаяності, і це був ще один гріх, але, видить Бог, не учиняв я його свідомо.

Знову запав у непам'ять, а коли вранці-рано очунав, то побачив, що у вікна вливається сіре світання, а в домі тихо і я лежу в себе в комірчині, вичерпаний та порожній, а моя жінка жахливо хропе в сусідньому покої.

Після тієї страшної ночі, коли я був спонуканий до малженського сполучення із власною-таки жінкою, Іоанн Московський зник і більше до нас ніколи не приходив, а жінка моя через певний час почала бубв'яніти. Дивне те, що сама вона нічого не пам'ятала з тих ночей, а була твердо переконана, що понесла від мене, як це й належить поважній і поштивій матроні. Мої ж розповіді й спроби переконати її, що нам треба просити в Бога милосердя за гріх наш, сприймала як моє безумство, бо ніякого гріха за собою не відчувала.

— Коли чуєш себе грішним, молися,— сказала вона, — а жінка на те й жінка, щоб народжувати дітей.

Мала, здається, рацію, але я все-таки сумнівався, чи не-свідомий гріх замислюється нам і чи Бог нам за те простить?

Хоч там як, подвоїв своє старання у молитвах, схуд, змарнів і нечасто всміхався — смуток мене їв і каяття. Каяття за те, що не знайшов у собі сили нечистому опертися...

Лежав у келії, залитий місячним світлом, і думав. Думав, що Господь покарав мене справедливо й пліттям, й кайданами, хоч їх мені набито з іншої причини. Думав, що Московський — не той звичайний супротивленець, про

якого оповідав мені отець ігумен Іларіон Левицький, а щось більше, очевидно — друга частина мого єства; недаремно ми з волі Божої злилися із ним водно в нашій дитині. Думав, що мої зіткнення із ченцем, зрештою принагідні, а може, нечистий тільки використовує його оболонку, чинячи видимість його, бо у власному образі він до людей рідко коли приходить. Такі думки приходили до мене й раніше — ось чому я не виконав приписів святого Дмитра Туптала, що при сповіді не має бути жодного утаєння, а сповідь із найменшим утаюванням не буде Богом почута й прийнята. Але пощо, гадав я, сповідатися перед такою ж людиною, як сам, коли Бог і при таємній сповіді всі по-таємності наші розкриває — знає їх і без нашої сповіді. Людина ж, хоч яка мудра й прихильна, правильно судити не може, а тільки відповідно до свого розуміння, а хто докаже, що воно істинне. Так, істину знає тільки Бог, думав я, — не людина; одне тільки має значення: чи не пустив ти у душу скверну. Коли ж не пустив, змагання твоє із нечистим не закінчилося — чекай іще на себе бурі та грому. Отут він є, початок жаху, але утримай його в собі, щоб він тебе своєю блискавкою не спалив. Адже проти нас воює не тільки ніч гріха, а й ніч миру. Отже, бережися, бо це тільки початок випробування...

З цими думками я заснув, а коли прокинувся, мені тяжко почала боліти голова, так тяжко, що не міг звести її з ложа. Але я все-таки встав. Розбитий і хворий, почвалав на утрєню, бо до неї уже скликав дзвін.

Розділ дванадцятий

Тим часом повернувся з навчання у Шльонську та Празі син пані Дмитришихи Василь. Спершу він поїхав до Петербурга, був там учителем при домі архієрея Теофілакти Лопатинського, а прибувши із Петербурга, учинений був у Жданівці сотником, від чого знову почалися супроти

мене нагінки. Я спромігся купити невеличке поле, щоб було з чого жити, тим більше, що у мене народився син; отож цей новий сотник із погрозами наказував козакам та селянам, щоб у мене не наймалися навіть дров мені привезти, хотів отак заморити мене голодом та холодом і вижити із Жданівки. Зрештою, через неправдиве свідоцтво сусідніх сотників Миколи Карбича та Степана Кандиби з канцеляристом Капшукевичем те моє поле відібрано і віддано йому, сотнику Василю Дмитренкові, після чого моя жінка, щоб не вмерти з голоду, й почала потай від мене збирати з людей більшу плату за треби, бо я брав її найпомірнішу, тобто те, що мені самі люди давали, або й не брав зовсім. Сотник про те відразу ж довідався і, не гаючись, подав на мене донесення архієрею, написавши, що я примусом брав від прихожан за хрестини, вінчання, сорокаусту і заупокійні, доточив до того й давнішу історію, як я не сподобив його матір причастям, не вказавши, з якої причини, а пославшись тільки на мою нібито примхуватість та крутий начебто норов, а до того доклав і відверті брехні й наклепи, ніби я багатьох прихожан бив, хоч я за своє життя тільки раз підняв сокиру, та й то на неприсутнього Іоанна Московського, — цього знати й бачити ніхто не міг, а що найгірше: приписав смерть померлого Павла Греська моїй провині, нібито я в помсту за те, що Павло колись во-звив скаргу супроти мене архієреєві, таємно напав на нього й побив смертно, а щоб ніхто не здогадався, вчинив це не відразу, а після тривалого часу по тому, як Павло Гресько їздив від пані до архієрея; насамкінець дописав ще й іншу невидаль, ніби я сам їжджу за вовками, ведмедями та зайцями і б'ю їх, хоч я в цьому світі й курки не зарізав, а за слабосилістю своєю навряд чи подужав би битися з вовками та ведмедями, а зайчатину куштував тільки раз, і то ще коли блукав по школах, тоді наш дяк Ждан Домбицький забив зайця в садку, коли той обгризав дерева.

На те чолобиття прислано з катедри слідчих: ієромонаха Євксентія, петропавлівського попа Кирила Гошкієвича та

канцеляриста архієреєвого Митрофана Козловського — один був дуже малий, другий дуже грубий, а третій дуже сухий, а всі три однаково з червоними носами, звісно, від чого; тому, приїхавши в містечко Жданівку, нюхнули своїми носами й подалися на обійстя до пана сотника, де два дні обїдалися й обпивалися і на ціле містечко горлали пісень, цілувалися з паном сотником і на все горло кричали, що вони мене, сякого-такого, виведуть на чисту воду, хоч діла мого ще не розглядали. Третього дня засіли тут-таки, в садку у сотника, за столом, і звеліли приводити до себе козаків та селян, яких сотник укаже. Сотник указував на тих, які чимось заборгували, обіцяв їм борг відстрочити без лихви, коли скажуть на мене таке й сяке, і вони, не будучи приведені до присяги, про що судді ніби й забули, виказали проти мене все якраз так, як велів їм сотник. Архієрей же сподівався, що я йому за це діло принесу презенту, а що я того не зробив, то він не тільки допустив сотникові Дмитренку ображати мене, а й сам, погодившись із сотником, став моїм гонителем. Жінка моя, побачивши, що таке коїться і що я себе зовсім не захищаю, кинулася із презентом до архієрея, але той його не прийняв, сказавши:

— Коли той такий гордий, хай не з миски хлєпче, а зі своєї гордості.

Моя жінка вдалася до менших чинів консисторії, ті її обібрали, обдерши як липку, пообіцяли посприяти, коли вдасться, але їм те не вдалося, тобто вони й не думали сприяти. Слідство закінчилося дуже швидко, мене ні про що не питали і не дозволили бути при дізнанні, а сотник Дмитренко подав до консисторії донесення з проханням ще до завершення моєї справи позбавити мене священства й намісництва.

Невдовзі по тому, 14 вересня, указом звелено мені явитися в консисторію на суд. Я на суд поїхав, жінка, проводжаючи мене, плакала, а насамкінець сказала спересердя:

— А бодай ти не вернувся, коли не дбаєш про наше дитя!

І з таким добротливим у дорогу напученням я й виїхав

у дорогу, а коли озирнувся на дім, у якому прожив п'ять років, то той дім у моїх очах почав хилитатися й розпливатися, і я незвідь-чому подумав, що вже ніколи не переступлю його порогу і що жінці я, здається, догоджу цього разу, тобто раптово й увіч повірив, що додому таки не повернуся. Ще кілька разів оглядався, і всі рази дім, на мить проявившись, розпливався, ніби був із диму. Зрештою я змахнув із ока сльозу й упокорився, тішаючи себе тим, що, хоч і роблять із мене страшного переступника, перед Богом я чистий душею, тож хай судить мене він, а не ці злочестиві люди, зокрема його перші служителі. І знову-таки в мені весь час не зникало відчуття, що весь світ і ці люди нереальні і що це розігрується чергова комедія, а може, й трагікомедія, а раз так, чого мені всім тим перейматися: що буде, те буде, не з'їдять же вони мене живцем. І в глибині душі в мене виникла негарна думка, що, може, це мені Господь сприяє, бо, покаравши за гріхи мої, а їх я тут докладно описав, принесе мені волю, і я знову, вільний та мирний, ступлю босими ногами на тепле тіло дороги, яка поведе мене в білий світ, у якому не знатиму житейських гризот, буду голий як бубон, бідний, як жебрак, не матиму й даху над головою, і вже ніхто мені в світі не позаздрить і капостей не чинитиме; злий подаєння мені не подасть, а добрий уділить, що зможе, й по-християнському пожаліє, бо й такі ще люди під сонцем не перевелися. Кажу, що це була негарна чи, точніше, недобра думка, бо я таки полишав напризволяще жінку й дитину, хоч ця дитина, може, й не моя, адже в неї були жовті, мідні очі, і навіть у такому малому віці вона увіч подобала на Іоанна Московського. Тож коли Господь послав те дитя у світ, то знайде спосіб ним поопікуватися. А може, думав тоді я, приведе Господь і до такого, що мені вдасться ще зустріти Московського, тоді я передам йому батьківське право, отже, догоджу жінці тим, що таки в дім свій не повернуся. З такими думками їхав я на суд у консисторській підводі і дивувався машталіра тим, що тихенько наспівував собі під

ніс і нічим не журився, тож він вряди-годи скошував на мене око, і те око здивовано поморгувало.

— Ге, отче, — не витримав він. — Таке начебто, що ви на весілля, а не на суд їдете!

— Не боюся суду при правді своїй, — мовив я. — Бо сказав Господь: «Доки небо й земля не минеться — ані йота єдина, ані жоден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться весь!»

— Ге, панотче, — зітхнув машталір. — То правда книжна, а є ще житейська...

Отож вересня 19 дня звелено зійтися в консисторію усім міським лавським священикам з причетниками. На той собор було виставлено мене й сотника Дмитренка, і той легко доказав вину мою при сприянні слідчих ієромонаха Євксентія, попа Гошкієвича та консисторського писаря Василя Козловського, які, окрім щедрих пригосчень у домі сотника Дмитренка, повезли ще на возі презенти у вигляді курей, гусей та меду. Я ж до своєї вини не признався, бо не було її, а бачачи, що метати перла перед нечестивими річ марна й непожиточна, сказав тільки одне:

— Знаю, що ця консисторія мене праведно не осудить, бо праведність давно вже не в ціні, а в ціні презенти й облудництво. Тож маю надію, що осудить мене праведно консисторія небесна, на неї я покладаюся, а це значить, що в житті ліпшому нам з вами не зустрітись. Бо сказано в Євангелії: «Немає нічого захованого, що не виявиться, ні таємного, що воно не пізнається і не вийде наяв. Тож пильнуйте, як слухаєте! Бо хто має — то дасться йому, а хто не має — забереться від нього: те, що здається йому, ніби має». А ще там сказано таке, — мовив я, — «Добра людина із доброї скарбниці серце добре виносить, а лиха із лихої виносить лихе. Бо чим серце наповнене, те говорять уста його!»

По тому я звів очі й руки до неба й зирнув туди, де сховано небесний чертог і де сидить по-справжньому правдивий суддя, закінчивши словами «Проповіді на горі»:

— «Горе вам, тепер ситим, бо зазнаєте голоду ви! Горе вам, що тепер потішаєтеся, бо будете ви сумувати та плакати; горе вам, як усі люди про вас говоритимуть добре, бо так само чинили фальшивим пророкам батьки їхні». Я сказав усе, панове судді!

Що по тому вчинилося, важко описати. Сотник Дмитренко почервонів, як буряк, і почав щось кричати, кричали й несправедні слідчі: ієромонах Євксентій, піп Гошкієвич і канцеляриста Василь Козловський, кричали міські лавські священики, архієрей так надувся спересердя, що, здавалося, от-от має тріснути, — метав на мене скажені позири; я ж відчував спокій і мир і мав на серці просвітлення, а в душі радість. І нічого дивного не було в тому, що не я лютував і непокоївся, а вони, бо вони всі знали, що судять криво й несправедно. Але хто нечестивий, той у своїй нечестивості твердне; хто грішний, той часто ще в більші гріхи поринає; хто хворий, хоче, щоб і здорові стали хворими, бо ті, котрі ступили на погибельний шлях, рідко із нього звертають, а з великою старанністю й запалом заганяють на нього праведних, прикладом чого є Іоанн Москівський. Через це я не міг сподіватися собі виправдання чи й милосердя, а чекав найсуворішого присуду. Лавські священики із архієреєм вийшли із судового покою, а я мав час і змогу спокійно помолитися Господові Богу, пресвятій захисниці нашій Богородиці і своєму патрону архістратигу Михаїлу, який, як мені часом здавалося, мене сюди на землю з Божої волі й послав.

І от мені почали читати декрета із вироком, я мусив його слухати стоячи. Мене позбавляли приходу, священства й намісництва цілком.

«Слава Богу, — подумав я, — це значить, що я знову вільний!»

Мені наказано повернути гроші, котрі брав непомірно за христини, вінчання, сорокаустне поминання та інше.

«Це вчинить та, котра ті побори брала, — сказав я подумки. — Бо не віддає боргу той, котрий того боргу не брав».

За биття начебто ведмедів, вовків, зайців мене засиляли на дванадцять тижнів у монастир з відбуттям заслання на чорній роботі.

«Живіть щасливо, ведмеді, вовки та зайці, — сказав подумки я. — Не вбиває той, хто не має рушниць і в кого на серці мир».

За недавання причастя матері сотника Дмитренка я мав заплатити дев'яносто п'ять рублів безчестя або ж відбутися покарання в монастирі на чорній роботі і в залізах продовж чотирьох місяців.

«Не заводьтеся слабкі із сильними світу цього, — сказав подумки я, — бо в кого сила, в того й правда».

Вибрав собі останнє, бо грошей власних не мав, а утяжувати надто жінку свою не хотів.

Приписали мені ще й те, що я взяв у канцелярії свою-таки служебну церковну колодницю, яка невідомо як у канцелярії опинилася, — за те я також мав бути штрафований, а що суддям в озлобі їхній за моє непримиренство й цього було мало, вони присудили дати мені плітням сто ударів, а як я те биття витримав, уже написано.

Отож після всього, 29 вересня, заслано мене було в заслання до Мгарського Лубенського монастиря, а віз мене підданий Василь Лепський, який за те, що привіз мене, почав вимагати з мене плати, а що я не мав у себе ні шеляга, то зняв з плечей останню реверенду, тобто вже фактично позбавив мене священничого стану, за що я йому подякував. Він на мене видивився як на несповна розуму, але я вибачив простоту ума його.

Дописую свою книгу. Вона має дванадцять розділів, бо це число святе, отож і завершую дванадцятий розділ. Скажу, що сьогодні мене цілий день мучило лихе передчуття. Старанно переписував слова й молитви Дмитра Туптала, не менш старанно відвідував службу Божу, але воно в мені не зникало. Висіло за плечима, як зграйка комарів чи мух, яких я волочив за собою, чи як темний шлейф.

Під ранок сьогодні випав сніг, а вчора мурарі припинили роботу. Поденники цілий день плели солом'яні коверця і щільніше вкривали стіни, які мають простояти так цілу зиму. Теслі спішно добудовували комору для готових дощок і вчора також свою роботу завершили. Тертичні взяли річну плату і кілька днів тому з монастиря пішли. Рейцарі ще давніше збили дерев'яні плоти, а вчора прикрили вапняні ями. Майстри, що виготовляли двері, сьогодні вставляли їх у недобудований храм, щоб ніхто туди не заходив і нічого не попсував. Розійшлися й цегельники, поскладавши невикористану цеглу в комірчину, що для того навмисне була збудована. Лишався в монастирі лише сницар, який робив Де-Ісуса, і маляр, який до того Де-Ісуса малював ікони, — вони працювали не під відкритим небом, отже, холод їх не страшив. Мірочники свою роботу завершили також учора, оброблений камінь вони сьогодні вранці перетягли до церкви й там залишили — укласти-муть його наступного року мурарі. Працювали ще також ковалі, які викувували хрести, ланцюги до хрестів, завіси до дверей, церковні замки та цвяшшя.

Загалом же вчора в монастирі був день завершення цього річних будівельних робіт, через що сьогодні в трапезній робітникам на обід видали досить горілки, після обіду вони від'їжджали. Може, смуток я відчував з тієї причини, раніше монастир був наповнений робочим гомоном та й людьми, і мені було від того веселіше, тепер же я мав бути закинений у тишу й самотність — ченці-бо з покутниками у спілкування не входили, а ніби сторонилися їх.

Але незабаром я збагнув причину свого неспокою. Повертаючись після літургії, я побачив ченця, котрий стояв біля недобудованого храму, повернув у мій бік голову й невідривно дивився. Очі його палали жовтим вогнем, і мороз пройшов мені по тілі — звісна річ, був то Іоанн Московський. Я різко звернув убік, бо не захотів із ним зустрічатися, а він оскалив у посмішці зуби.

Зайшов у келію і сів до столу, щоб продовжувати переписувати слова й молитви Дмитра Туптала, і мені раптом прийшло до голови, що сьогодні й справді один із таких днів, що їх звуть «днем кінця»: випав сніг, майстри роз'їжджаються, робота припинена, я дописав свою книгу, тобто свою історію, в якій залишилося нерозв'язаним одне: мої стосунки з Іоанном Москівським. Смуток же мій був від того, що прочував: здається, і тут сьогодні усе закінчиться. Довершував я і завдану моїм благодійником Іларіоном Левицьким роботу. Спершу я дописав свою розповідь до слів: «Але я вибачив простоту ума його». Вже під самий вечір я дописав останнє слово Дмитра Туптала. Після вечірні повернувся в келію, запалив свічку й помолвився вже тут.

І раптом зрозумів, що чогось чекаю. Відчув, що келія моя наповнюється сухою темрявою чи радше тривогою. Відчув за вікном зморочілу ніч, як і тоді, в Жданівці, коли чекав приходу Іоанна Москівського, і твердо повірив, що той таки готується до мене прийти чи, може, вже й іде. Отже, я присунув до себе манускрипта й дописав його, бо, коли сьогодні «день кінця», повинен був зробити й це.

Ну от, я вже зробив усе. Твердо знаю, що він десь там, у темряві, до мене йде. Знаю, що то йде до мене сама тьма, тривожуся, але в канікулу не впадаю, а навпаки, як ніколи зосереджений та спокійний.

Так, він уже йде. Разом із тьмою, зморочілою ніччю, ніччю смертною і недочасною, бо смерть ніколи не буває дочасна. Очі його палають міддю, бо він сам ніч, ніч бід великих, суму й важкого гоніння, як писав архієпископ чернігівський. Невже і той єпископ, і Дмитро Туптало відчували щось подібне, як і я? Невже і в них були такі «дні кінця» і «вечори кінця», коли вони, як і я, насторожено вслухались у темряву й чекали приходу чорного янгола.

Так, він до мене йде, наступає зусібіч, облягає моє прихистя чорними крильми, очі його мідно палають, бо він і я поруч жити не можемо.

І я раптом зрозумів, чому так буває, як писав Атанасій Кальнофойський, що «добрий вмирає, не довго живши», — Господь його рятує перед такими «вечорами кінця» і перед приходом «ночі важкого гоніння».

Перо моє пише ці слова, а я весь, мов тятива натягнена, я весь напружений від уваги, з якою вслухаюся у ніч.

А він приходить до мене все ближче й ближче. Іде, важко ступаючи пудовими чобітьми, і від того поступу ледь-ледь здригаються стіни моєї келії.

Я знаю, що він уже близько, зараз я почую рип моїх дверей, і він постане в прочілі в усій незбагненності своїй.

Так воно і є: риплять двері... Ось він початок жаху... Все, я закінчив...

Допуска в манускрипті іншою рукою

Дописую цей манускрипт я, монастирський писар Доротей Лебедович, який тут неприхильно згаданий; зрештою, я шкодую, що неприхильно зустрів цього попа-спокутника.

Року 1736, жовтня 20. Божим попуском і на покарання гріхів наших в монастирі доброліпного Господнього Преображення Мгарському Лубенському загорівся о десятій вечора вогонь від бувшого жданівського попа-покутника Михайла Вовчанського, від келії, де він жив, що стояла на рову за палатою, і за малу ядь увесь монастир спалив, а саме: церкву Святого архістратига Михаїла, всемило-стивого Спаса Де-Ісус, в інбарах двох біле залізо, хрести великої церкви і риштування біля будови, шість комор і башту дерев'яну, на ній всередині була церква Святого великомученика Георгія, на горі пішли за вогнем дзвіниця, і дзигар, і дзвонів одинадцять, в коморі — сіль, також багато припасів, дзвіниця мурована, а при ній дзвони і залізне било; на церкві Благовіщення пресвятої Богородиці і на трапезній — дах, а ще переддвір'я, що входить у трапезну, і огорожки мальовані на келарні, дах на хлібо-

роздавці і на льоху трапезнім, пекарня і спіжарня з усіма припасами і посудом, всілякі палати, дві келії з усіма припасами рибними, горілчаними і посуд, кам'яниця із льохом, льодовня з медом, пивом, маслом і з усіма припасами рибними, три келії отця ігумена внизу із лікарнею, з коморами, з огородами мальованими та наверхі дві келії і чардаків два, в монастирі і біля монастиря, оплоти біля винограду та челядні і виноградні, келія в огородні, і дах на льоху, і приладдя городнє, братських келій в монастирі вісімнадцять, образи й братські речі. За монастирем: келій-гостинниць дві, келій на винограді* дві, інбар на льоху й комора, келій шуршових** одна і друга тесельня, дах на льоху шуршовім та повітка, гонти тисяч п'ятнадцять, конюшень келій дві, а в конюшні колеса, будки, тарадайки, хомоти, шори, шлейки і дуги, ковальня з келією, гончарня й цегельня і горн, бондарня і стельмашня з усім струментом, челядєнь дві і повітей шість, тертиць тисяч двадцять, конюшня, де челядна комора з солодами, клуні з дубиною та липиною, трамами, і ринвами, і оплотами.

Хто не здивується такому вогню, і хай усяк бережеться від нього. Ченці і люди, що були в монастирі, виносили з церкви, келій та комор усе причандалля, яке змогли захопити, винесли також і святителя Христового Атанасія мошці без раки, в килимі, — понесли його в сад, в альтану, що стояла за настоятельськими келіями, в якій ті мошці були двоє діб і де по черзі братія-ієромонахи читали Євангеліє. А інші ченці доглядали там-таки, в саду, церковні та інші речі. І коли з церкви виносили причандалля, в той-таки час згоріла дерев'яна брама і при ній келія дзвінична і дзвонів п'ять, а окрім того, колешня, бондарня, ткачня, амбар коновський, а нанизу: лазня, кушнірня, пивня, броварня погоріли зовсім.

І тоді вся братія у великій біді та печалі й боязні перебувала, бо майже всього здоров'я, заодно й маєтку свого

* Тобто там, де вирощували виноград.

** Ш у р ш о в и х — напівземлянок.

позбулася, — кожен виносив, що міг вихопити із келії своєї, в ліс за монастирем, бажаючи схоронити, але через безліч народу не було де хоронити, а стерегти — нікому, отже, що чернече не погоріло, те сторонніми людьми в лісі забрано. По пожежі лишились цілими початий сницарем іконостас та гумно із хлібом і канцелярія з моїми паперами, а решта все погоріло до остатку — будови всі, паркани, тини, надвірки та інше.

Після того на третій день, жовтня 23, чесні ієромонахи, взявши з альтани мощі святителя Атанасія-сидячого, внесли знову їх у велику церкву і посадили в його раку на лівім боці між стовпів, де й раніше були.

В той-таки день, коли пожежа трохи утишилася, ввечері, на прохання ігумена, отця Іларіона Левицького, прислано з Лубен від полкових старшин у монастир команду озброєних козаків для караулу як церкви, так і погорілого майна, котре в ньому залишилося від пожежі; частина козаків стояла вночі і вдень біля церкви абахтою, а решта в різних місцях, де було монастирське добро, — караулили те проздовж двох днів.

Наступного дня по пожежі прийшов до мене колишній жданівський панотець Михайло Вовчанський, повернув слова й молитви святого Дмитра Туптала зі своїм переписом і доручив свого манускрипта, сповістивши, що це від його келії почалася згадана пожежа і що він тяжко від того страждає. Ще він сказав, що, оскільки в монастирі тепер ніде жити, його відсилають до отця архієрея в консисторію, і той має визначити йому інше місце покути.

Я його манускрипта до його від'їзду не читав, бо не до того було, мали ми в монастирі багато нагальної роботи. Він же від'їхав від нас третього дня після пожежі на взятій у монастирських підданих підводі. Був він закутий у заліза, як і раніше, його поклали в драбинчастого воза й наказали послушникам Іванові та Данилу повезти на катедру. Ті послушники, користуючись із монастирської варв'їтні, понапивалися й повезли Михайла Вовчанського під ніч.

Невдовзі вони повернулися у монастир піші й оповіли дивовижну історію, що, везучи колишнього панотця Михайла Вовчанського, упали поночі у великий рів і там залишились, а коні, перелякавшись, понесли закутого Михайла Вовчанського по ріллі і зникли в ночі, аж так, що потім вони, послушники Іван та Данило, цілий день шукали їх та покутника Михайла по довколишніх селах та шляхах, але ніхто ні коней, ні воза, ні самого покутника Михайла Вовчанського ніде в очі не бачив і нічого про нього не чував.

Годиться записати ще одне: в келії Михайла-покутника, яка згоріла дотла, було знайдено рештки сильно обгорілого тіла. По хресті, який був у нього на грудях, ми впізнали, що то був наш-таки брат по обителі Іоанн Московський, ієромонах. Із того виникла підозра, що покутник Михайло Вовчанський убив Іоанна Московського, а щоб сховати свій злочин, запалив монастир, через що за ним було розіслано гончі листи, але Михайла Вовчанського не знайшли по цілій Гетьманщині. Він зник, ніби у воду впав, а може, й справді випав десь із воза у річку, а що був закутий у заліза, то й не виплив, а залишився на дні річковому.

Саме ці балачки спонукали мене прочитати його манускрипта, а вчинивши те, я жахнувся. Михайло Вовчанський був або ж несповна розуму, або ж світлий янгол, посланий, як він писав, хоч і сам не був у тому певний, архангелом Михаїлом на землю з невідомою метою.

І я згадав, що в одному манускрипті, увіч апокрифічному, читав, що янголів своїх Господь посилає часом як месій — вони тоді мають чин проповідницький і своїм життям та діями навчають людей, як треба цнотливо й чесно жити, або ж посилає їх як вісників для передання у небо актів людського страждання. І ті, і ті певний час, інколи й цілий вік людський, живуть у людському тілі та людським життям, але перші, тобто месії, володіють чудодійною силою, а другі — ні; перші страждають показно, навчательно, а другі — таємно і без зайвої оголоски.

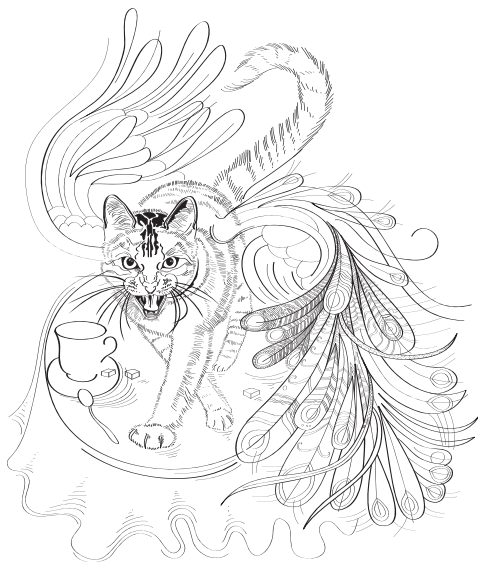
Але й від таких думок у собі я жахнувся. Бо коли б так, то й Господа нашого Ісуса Христа треба було б вважати таким ангелом-месією, а він був вищий і більший ангела, він був сам Господь.

Можливо, тут ідеться про месію нижчого чину — я того не знаю і боюся про те думати. Скажу тільки, що в тому давньому манускрипті про месію та вісників написано було, що сатана дуже стережеться тих світлих янголів і на змагання з ними висилає янголів чорних — хтозна, може, Іоанн Московський і був таким чорним янголом, якого послано було змогти янгола світлого. Правди про те ніхто не довідається; простіше було б думати, що Михайло Вовчанський був з повередженим розумом і багато чого навігадував, а може, йому все це несправедливо уявлялося, хоч одного від нього забрати не можна — жив він таки праведно. Про Іоанна Московського я цього сказати не можу, про нього розказували тихцем і вже хотіли його в тому викрити, що він жив, як із жінкою, із послушником Гаврилом Галичиним, а що вже віддавався пияцтву, то всі ми тому віддаємося. А ще він часом з монастиря зникав і блукав казна-де. Правда, ніхто його недостойних учинків не викрив, але довіри до нього я не мав ніколи — щось було в ньому й справді відворотне.

Можна пояснити цю історію ще й так, і це мені здається вірогідним: і Михайло Вовчанський, і Іоанн Московський були в цьому світі людьми малими і грішними, в сітях його позаплутувалися; Михайло Бога більше боявся і своїм писанням себе перед ним та людьми виправдовував чи хотів виправдати, а на Іоанна Московського, як на ворога свого, хотів навести тінь і так виправдати своє вбивство, коли він і справді Московського забив. Бог же обох покарав, бо вони обоє рябоє, ягоди одного поля і гілки, а може, й одне єство, про що Михайло Вовчанський у своїм манускрипті також натякав. Не судитиму їх, щоб і мене Господь за мій неправий чи кривий осуд не покарав. Адже рід лукавий не дістає небесної позначки.

Маленьке вечірнє інтермецо

Повість

Я — кіт і лежу на м'якій подушечці, спеціально покладений для мене у фотелі; в хаті добре й затишно, тим більше, що за шибамися пливе й пливе сніг; я ліниво мружуся на той сніг і тихо помуркую; холод і сніг — це для мене щось відсторонене, хоч при бажанні я міг би опинитись і поміж тих летючих ватяних клаптів: у вікні відчинено квартиру. З правого боку на мене повіває тепло: моя господиня, перш ніж піти на роботу, добре випалила грубу, адже цілий день її немає вдома. Немає тут у кімнаті нікого, крім мене, отож цілий день ця затишна квартира служить тільки мені, і я не можу не перейматися поважністю, усвідомлюючи це: вони, люди, страшенно кумедні, і не завжди є змога їх збагнути. Нашому ж братові скористатися з їхньої добродушності не вадить; зрештою, коли вони захотіли тішитися нами, мусять за те платити, і цієї рації не заперечить мені ніхто.

Я маю тепер забезпечене існування: для мене кладеться спеціальна подушка, для мене палиться вранці грубка, мені залишають на певному місці їжу, притому моїм смакам здебільшого догоджують, для мене відчиняється квартира — не стерпів би я цілоденної неволі; хай там, за шибамися, холод і сніг, я повинен мати волю, якщо господиня справді дбає про чистоту помешкання — свого часу в науку їй мені довелося зробити по кутках дещо непристойне.

Але всі незлагоди й непорозуміння з господинею, здається, минули; вона догоджає мені, а я намагаюся бути вдячним і не завдавати їй прикрощів.

Зараз я дрімаю собі солоденько і можу втішно помріяти, а ще ліпше — поміркувати на дозвіллі; люблю поринути і в спогади, а мені, як кожній живій істоті, згадати є що: життя наше, котяче, не таке вже одноманітно нудне; зрештою, і пристрастей та прикрощів ми переживаємо немало. Людське життя, як на мою думку, значно нудніше: звісно, я суджу про нього, обсервуючи свою господиню та ще кількох сусідів з навкілля, і чомусь мені здається, що цього досить.

Позіхаю, аж мені легенько заклинює щелепи, аж змушений я потрусити головою, щоб їх таки розклинило; тоді вигинаю хребта, солодко потягуюся і стрибаю на радіоприймач, що стоїть біля вікна. Це моє улюблене місце, звідси я можу стежити, як неквапно пливе за вікном сніг і як танцюють на гілці бузку дві, здається, змерзлі синиці. Дивлячись на тих синиць, я вхожу в напівмістичний транс: з одного боку, не проти поласувати тими тендітними створіннями, а з другого — прикутий до приймача силою, що повсякчас одбирає у нас первісну енергію, і силу ту інакше не назвеш, як пересиченням. Через це волю аніматично себе збуджувати, відчуваючи при цьому непростий психічний стан: гострий рух крові у тілі і те, що називають анімозією, тобто сильним упередженням. Од такої невідповідності я ледь-ледь тремчу, очі мої запалюються зеленим вогнем, і хоч лежу я на приймачеві нерушно, хвіст мій мимоволі починає вибивати цілком ритмічні мелодії, часто досить-таки компліковані. Такий стан я можу переживати і протягом години — все залежить од поведінки тих тендітних істот, хрумкіт кісток яких я відчуваю на зубах майже реально. Моє предківське начало порушує в мені при цьому якісь первісні думки, хоч мені навіть смішно, що мої предки могли жерти (перепрошую за варваризм) сире, криваве м'ясо, маючи од того ще й задоволення.

Куди ліпше, міркую я, засмажити тих синиць на шпичці, обливаючи їх щоп'ять хвилин вершковим маслом, але моя господиня ніколи не здогадається, якої вишуканої досконалості досягли мої забаганки; вони, люди, чомусь вельми обмежені при оцінці наших гастрономічних вимог та смаків.

І все-таки оте стеження за синицями дає мені не тільки радість споглядання; при цьому серце б'ється частіше, а відтак і кров оновлюється у венах, вимиваючись із тих кутків, де вона здебільшого застоюється; це має, звісна річ, цінне гігієнічно-профілактичне значення: при теперішньому способі життя нам треба дбати про свій організм ретельніше, щоб не здобути найгіршої недуги для нашої породи — байдужої заляккості, яка так сильно почала прогресувати серед котів.

Смішно навіть подумати про той давно відлетілий час, коли мене, малого, запакували у смердючу сумку, в якій гостро тхнуло милом, гнилою картоплею та яблуками — запахами неїстівними, а через те бридкими, — і винесли з місця мого першопочаткового проживання, одірвавши од солодких материних сочків, і понесли бозна-куди. Спершу я дряпав ту сумку і намагався висунутись у горішній отвір, але мені на голову відразу ж опускалася важка п'ятірня, яка наскрізь просмерділася тютюном, і засовувала мене в сумку з такою брутальною безпардонністю, що я вирішив припинити, аби не сталося чогось гіршого. Сумка ритмічно погойдувалася, а разом із нею я; поступово це заспокоїло мене, ніс уже при звичаївся до не зовсім приємних запахів, я навіть відчув такий-сякий затишок, а коли наш брат це відчуває, то мимовільно очі йому починають злипатися, глибоке зітхання виринається з грудей і переходить у солодке муркотіння — я легковажно забув, що варто було б для застороги все-таки фіксувати напрям руху, щоб при okazji мати змогу повернутися у свою, хай і негостинну, але все-таки альма-матер. Я ж безрозсудливо заснув у тій нечупарній сумці, яка годилася хіба що

на покидьки, — мені вже не було діла до того, що відбувається довкіл; я спав і бачив у рожевім серпанку матір свою, як завжди відчуваючи при цьому солодкий дух її молока. Я навіть забув, що мати останнім часом не так уже й охоче нам його давала, але всі ми стаємо сентиментальні, коли до нас приходять солодкі візії дитячих літ. Отак я плив і плив, хитаний та гойданий, і мені навіть здавалося, що ота хитавиця — одна з форм людської ласки, що мене, може, хочуть попестити чи погратися зі мною, хоч брутальний дотик пропахлої тютюном п'ятірні міг би мене привести до якихось тверезіших думок. Але в такому віці годі сподіватися мудрості, отож легковажність наша — біда наша, і я збагнув цю просту істину, як тільки припинилася люба мені хитавиця: сумку було перехилено, і мене, ще сонного і зі склепленими очима, безцеремонно витрусили в бур'ян, наче я й справді був якийсь непотріб.

Велика хазяїнова постать, якої ми панічно боялися, бо завжди відкидала нас з дороги недбалим махом носка, поколивалася разом із сумкою, і я не посмів кинутися за нею, бо нараз відчув велику безпомічність. Я принишк під кущем і спробував хоч якось зосередитись; був покинутий і упосліджений, отож почав сяк-так обстежувати довколишній простір, сам не розуміючи, що це мені дасть. Навколо лісом стояв густий бур'ян, і в ньому не прочувалося жодних їстівних запахів; тож я подибцям до дерева, що росло неподалік, щоб мати на випадок нагальної небезпеки якийсь прихисток та й заодно роззирнутися довкіл.

Я сів біля дерева і замислився. Це були перші мої думки про світ і лад у ньому, про залежність усього живого від природи-матінки, а зокрема про нашу фатальну залежність од якихось пропахлих тютюном рук. Я не міг тоді до ладу оформити власних думок, але міркував про щось таке, хоч розумніше було б у цю хвилю почати обхід найближчих хат і пошукати можливості заквартирувати в котрійсь із них, доки голод не перетворив мене в істоту нікчемну й жалюгідну.

Я ж сидів під деревом і тремтів, а що вже перетворювався в істоту нікчемну й жалюгідну, з мене виривалося тоскне нявчання, а це тільки й привабило до мене хіба що якогось пса з облізлим боком, сліпого на одне око і з явно котожерницькими нахилами. Я виявився, однак, за нього моторніший, бо миттю опинився на дереві, а псюра, гавкнувши на мене кілька разів, поплентався далі начіплювати собі на хвоста реп'яхи.

Мені ж од хвилювання запаморочилася голова, я аж захитався од розпачу; віяв вітер і хитав гілку, а я, спазматично вчіплюючи в кору пазурі, кричав і кричав, плакав і благав цілий світ зглянутися на моє лихо-нещастя; гукав я матір свою, братів та сестер, але весь мій відчай, все моє безнадійне завзяття пропали даремно; я вже й хрипнути почав, уже готовий був стрибнути з дерева — хай там аби що, вб'юся я чи не вб'юся! Мені треба було хоч якось погасити в собі той вогонь, що палив нутро і який я ще більше розпалював тим безтямним нявчанням. Ні, подумав я під той момент — і то була єдина моя тодішня гадка: життя — не материне молоко, і не завжди нам його хлептати.

У тому розпачі я й не помітив, що все-таки привабив до себе якусь істоту: була вона в штанях, проте мала довге волосся; пахла не тютюном і не горілкою, як мій господар, а чимось таким, як квіти; зрештою од цього запаху я також не в захопленні; вона звела руку з довгими червоними пазурами, чи, як люди звуть, нігтями, і я почув лагідний її голос. Цей голос щасливо привів мене до тями, я виявився достатньо кмітливий, щоб не подертися по дереві ще вище, почав нявчати голосніше і зробив вигляд, що вельми хочу зістрибнути з дерева, але боюся; здається, мені тоді запраглося, щоб ця загадкова істота полізла на дерево сама. Але вона виявилася розважливіша за мене, бо простягла руку із куснем хліба; а вже коли мені пахне їжею, я непременно забуваю і про дипломатію, і про свої забаганки. Отож за мить я був уже на землі і почав наминати той хліб, жадібно муркочучи, в той час як істота в штанях і з запахом квіток

задирала мені хвоста, щоб подивитися: кішка я чи ні — люди не безпідставно надають цьому певного значення...

Зараз мені смішно, що я був такий жадібний на хліб, тепер я можу спокійно мріяти про печеню з синиць, і при тому в мене не так уже й густо виділяється слина, але все в цьому світі відносне; я надто зрілий, щоб не збагнути такої малої істини, тож чудово розумію: життя може й для мене повернутися таким боком, що я перестану бридитися живим м'ясом, а навпаки, знаходитиму в тому смак. Від цієї думки по-особливому стає солодко віддаватися тому інтентичному трансу, що оживлює в мені інтелігбельну силу, а відтак і вищу здатність мислити.

Синиці спурхують з гілки і летять геть; можливо, я надто голосно вдарив хвостом об приймач. Мені ж не лишається нічого іншого, як знічев'я позіхнути.

Я озираю кімнату, в якій мешкаю. Сюди принесла мене колись особа в штанах, але з запахом квітів — доля вирішила поєднати нас із нею зв'язком морганатичним і тривким, про що свідчить хоч би пережита нещодавно історія, з якої я зрозумів конечну відносність будь-якої сталості, а тим більше нашого з господинею морганатичного зв'язку.

Я знову стрибаю у фотель і затишненько згортаюся у клубочок. Тепер, коли в нашому домі знову все спокійно, коли я знову користуюся з найбільшої уваги своєї господині, мені солодко пригадати навіть лихі й неприємні минулі часи.

2

Той, хто має хоч малі математичні пізнання, міг би легко записати життя моєї господині формулами. Я кажу так певно тому, що моя господиня вчителька математики і в її книжках тих формул більше, ніж треба. Книжки ж я пізнаю не способом переречитки, а сомнамбулічно, тобто часто використовую їх як підстилку при спанні, а відтак

знання й істини, записані на їхніх сторінках, мимовільно просякають у мене, як у губку вода, варто мені хоч раз переспати на тій чи іншій книжці. Особливо люблю я отак сеансувати із словником іншомовних слів, а ще більше з томами енциклопедії, які моя господиня вряди-годи залишає на столі, — знання там різноманітні і винятково позиточні. Ті ж книги, які лежать на полицях без ужитку, так само непожиточні й для мене, хіба я сам метаморфозувався б у книжку і заліз би у щілину між томами, — це ж бо річ неможлива як на наш раціональний вік. Так от я й кажу, що життя моєї господині до того, як сталася з нею історія, про яку я збираюся тут оповісти, можна було б розкласти на формули й записати алгебраїчними знаками. Ранкове пробудження можна було б позначити знаком «а», вмивання «b», сніданок «с»; $a+b+c = d$, коли за «d» візьмемо ранкову метушню, тобто збирання на роботу; це все дає той результат, що його можна записати знаком «x», тобто робочим часом моєї господині, про що я не маю майже ніякого поняття, та й нема мені до того діла чи й особливого інтересу, хоч чудово розумію, що той «x» — не фікція; саме завдяки йому моя господиня творить якість «z», тобто приносить додому напхану сумку наїдків, до яких маю безпосередній стосунок і я. Все-таки на той «x» іде дуже багато часу, майже цілий тиждень, за винятком неділі, і він реально втілюється у барвистих папірцях, які я позначаю знаком «y». Таким чином $x+y = z$, а відтак ми з господинею маємо дах над головою і в кухні в нас завжди щось смачно пахне — той запах не прирівняєш до запахів квітів, квінтесенція якого схована в малих, вигадливої форми пляшечках та пуделках, до чого моя господиня має непогамовану пристрасть, і ту пристрасть розуміти мені нелегко — належить вона виключно до людського світу. Більш доступний мені унітарний запах, що твориться вранці та ввечері на кухні, бо моя господиня кухарює тільки двічі на день, хоч сусіди це роблять і частіше не на шкоду нашому братові.

Післяробітнє дозвілля в моєї господині теж складається із занять, які легко позначити алгебраїчно: приготування їжі, лежання на канапі з книжкою, приймання гостей із таким самим квітковим запахом — момент, який не вельми подобається мені, бо тоді розкішна тиша нашого дому пропадає, а кімната наповнюється таким скрекотом, наче сюди, в квартиру, злетілося принаймні сорок сорок. При цьому чужі руки часто хапають мене, гладять і мнуть, тиснуть до себе; інколи це буває приємно, але здебільшого — ні; од того беззупинного стрекоту в мене починає боліти голова, а відтак і паморочиться. Тож на час тих відвідин я намагаюся покинути хату, хоч іноді й залишаюся, аби прислухатися до розмов, — це потрібно, щоб мати належну житейську інформацію; коли вже ми живі істоти, то власне існування маємо уряджувати розумно. Особливо гостро дослуховуюся я до розмов про чоловіків і про те, що і в нашу затишну домівку могла б колись удертися така істота; це мене турбує, бо господиня моя супроти того не заперечувала б — мені ж од самої думки про це стає маркітно.

Вечорами господиня не завжди відчуває себе певно; зрештою, цей її стан неважко й збагнути: вечорами і я відчуваю своєрідне збудження. Під таку хвилю вона починає тинятися по кімнаті мов неприкаяна, щось непокоїть її і гнітить. Тоді вона стає перед дзеркалом і бозна-що в ньому видивляється; стежачи за тим, я приходжу до висновку, що люди надто самозакохані. Господиня наближається до дзеркала майже впритул, потім відходить і оглядає себе звіддала, зачісує волосся на різні лади, поки не повертає зачіску попередню; відчиняє шафу, з якої густо тхне нафталіном, аж я дивитись у той бік не можу; викидає з тої шафи сорочки, плаття, штани, светри і ще казна-що, починає все те розглядати й приміряти, і це триває невимовно довго; тоді я дозволяю собі придрімати і, здається, встигаю проспатися, а що відбувається це неодноразово, то в деталях знаю весь той довготривалий ритуал. Нарешті

вона задовольняється і знову крутиться біля дзеркала, обмазує себе й обляпує мастилами й парфумами із запахами квітів, і я не перестаю із того дивуватися, хоч чудово засвоїв, що закони людського буття далеко не тотожні із законами буття нашого — ми все-таки ближчі до природи, а відтак і життя наше (того мені, здається, не запечечить ніхто) гармонійніше.

Зрештою в кімнаті з'являється такий дух, що мені аж млосно стає, і я не завжди це витримую; тим більше, що вечори непокоять і мене — я ж бо також відчуваю той-таки неспокій, щось кличе мене й зве покинути цей затишний прихисток і загубитися у нетрях довколишнього світу; але не завжди я можу перемогти солодку дрімотну силу, яка поглинає мою енергію, ото ж і стаю мимовільним свідком цих її вечірніх прибирань. На щастя, таке відбувається не щодня, а вряди-годи, більше люблю, коли в нашому домі мирно й тихо, коли господиня залишається зі мною, бере з полиці книжку або сідає перевіряти шкільні зошити. Тоді я не знаходжу сили покинути цю жінку і цей замріяний затишок задля вечірніх походеньок. Я люблю всістись їй на коліна і легенько тертися писком об її лікоть, а коли мене розмлоїть до решти, то й заснути на тих колінах, які солодко пахнуть молоком, — це нагадує мені дитинство й весняні мандри, хоч секрету такого зв'язку я не розумію.

Коли ж вона рушає з дому (перед цим обов'язково за-скакує до неї інша істота з квітковими запахами і так само напонамаджена й напарфумлена), я виходжу у світ і сам, адже коли вся ота метушня («d») розкладається знову на складові a+b+c, то відсутність господині знов для мене «x», але без пожаданого результату («z»). Більше того, з тих походеньок господиня часто повертається роздратована, і коли я пробую підлізти до неї під таку хвилю і якнайлагідніше муркочу, виявляючи своє якнайприхильніше ставлення, відповідної ласки майже ніколи не знаходжу. «Геть звідси!» — не вельми чемно каже тоді господиня, а часом без пошанівку вижбурює мене надвір. Спершу це страшенно

вразало мою гордість, і я раніше після того (на знак помсти) робив шкоду, але згодом перестав, бо гірше було від того мені: господиня, зневажаючи мою вільнолюбну і шляхетну натуру, товкла мене носом у ту огидь, а тоді по-варварському лупила віником і залишала ночувати надворі, нітрохи не дбаючи про моє здоров'я й добрий настрій. Після таких уроків я зрозумів, що мені варто поводитись не так простозначно, коли не хочу позбутися шматка хліба. Тому я й вирішив, що *prudens est nonnunquam silere**, тож давай-но я буду в цьому світі розумний.

3

Зараз, коли я вирішив закріпити в пам'яті історію, яка оповіється далі, повертає до весни, хоч сніг не раз стукає у вікно і надворі ще досить холодно: саме та пора, коли зима набридла і теплу ще не час; я не можу навіть вилізти на гілку дуба, що росте у дворі моєї господині (одне з моїх улюблених занять), і піддатися спекуляції у філософському розумінні цього слова. При цьому я маю змогу озирнути вулицю, на якій мені судилося волею долі жити, — всі оті досить численні сусідства, — щоб не втрачати племінного зв'язку з іншими представниками мого роду. Кажу це без ніяких підтекстів, тобто не примружую загадково ока, — мене цікавлять не тільки особи жіночої статі (для цього в нашому світі є свій час і лад); часом кортить мені й мені подібним переконатися, що живеш у цьому світі не сам, а отам, там чи там існують індивіди такого ж анатомічного складу, хоч далеко не однакового культурного рівня. Саме через те при зустрічах з такими індивідами не завжди поводишся грічно, а інколи мусиш вдатися до самооборони, скарифікувавши своєму одноплемінцю кігтями фізіономію, а коли той супротивник

* Розумному доводиться інколи мовчати (лат.).

виявиться проворніший, скарифікована буває моя власна фізіономія, після чого я дозволяю господині робити мені всілякі примочки, які хоч і мають огидний дух, але рани все-таки загоюють. Я розумію, що такі міжплемінні стосунки відгонять аніматизмом, але мене втішає те, що людські особистості чинять у подібних випадках подеколи так само, що доводилося не раз мені спостерігати з дубовій гілці; при тому б'ються здебільшого істоти чоловічої статі, а коли вже зчепляться жінки, то буває така сміхота, як і тоді, коли загризаються кішки.

Про щось подібне думав я і минулого літа, затишно вмостившись на дубовій гілці. Сонце сліпуче грало на хвильках синьої, як сукня моєї господині, річки; зрештою, в той час господиня моя вдягала ту сукню тільки тоді, коли йшла у місто; біля дому вона ходила тільки в бікіні, як це роблять усі молоді, котрі живуть біля річки; інколи до неї забігала в такому ж костюмі, тільки з халатом, перекинутим через руку, подруга, вона залишала того халата у нас на стільці, і вони ходили купатися — заняття, потрібне людям через те, що мають вони гладку шкіру; я ж бо здригаюся од самої думки про занурення у воду.

Це почуття живе в мені ще з того пам'ятного дня, коли господиня принесла мене у свій дім; вона почала длубатись у моїй шкурці, потім налила у миску теплої води, і я з переляку навіть подумав, що вона збирається мене втопити замість дати бажаний прихисток. Я почав кричати і скарифікував їй руку, але був притиснутий так, що з мене мало кишки не повилазили; натомість почав покриватися піною, аж здалося мені, що це пухириться на мені шкіра. Я упокорився і почав чекати смерті, водночас шукаючи нагоди вирватися і втекти. Але по мені безжалісно ходила якась біла шмата, запахло мило — це миттю асоціювалося із тією сумкою, в якій мене було принесено до бур'янів; я чомусь подумав, що ця істота в штанях і з квітковим запахом для того мене й підбрала, щоб познущатися, а тоді викинути геть. Тіло в мене затремтіло, очі почало пощипу-

вати, і я розпачливо занявчав, але все закінчилося якнайкраще: мене насухо витерли, загорнули в теплий махровий рушник, і я несподівано відчув солодку втому, отже, й заснув, а що спав міцно й солодко, то щасливо перебув неприємний процес просихання, після чого виповз із рушника таким чистюлею, що аж сам на себе здивувався. Тепер, коли я спроможний обміркувати той чи інший предмет, я розумію, що не про примхи господині тут ішлося, — в такий спосіб вона хотіла зробити мені приємність, забувши елементарну істину: що приємне людині, не завжди приємне буває котіві...

Але вернімося до тієї дубової гілки. Я спокійно лежав і по-філософському роздивлявся світ, аж раптом побачив свою господиню, яка йшла через греблю, покручуючи надітим на палець ключем із ланцюжком — побіч неї ступала її вислозада й карачкувата (не можу знайти делікатніших означень) подруга, а з другого боку йшов чолов'яга, так густо зарослий, наче він готувався до анімалістичного перетворення, щоправда, я не збагнув, у який вид тварин. Він оскалював блискучі зубиська, якими можна було б перекусити й цю гілку, на якій я сидів, а моя господиня дзвонила розвеселим сміхом. Я б, може, не звернув уваги на такий звичайний факт, як випадкова із кимось там зустріч, але прошу не забувати, що це спомини, тому не зайве зазначити, що ця зустріч матиме немалу вагу для розвитку подальших подій. Я начебто відчув це, бо дивився на трійцю з посиленням інтересом, і то було незалежно від моєї волі.

Вони неквапно перейшли галявину і спинилися біля нашої хвіртки.

— А мій котик на посту, — сказала весело господиня й махнула ключем у мій бік; я ж ледь-ледь скосив на цей комплімент ліве око.

— О, то ви котолобець! — вигукнув той, котрий готувався до анімалістичного перетворення. — До речі, знаєте, є племена, які їх їдять.

Я аж похлинувся від обурення: цього ще бракувало! Їсти можемо ми, але щоб їли нас? Здається, це й справді не людина, а істота перехідної формації, даремно він так густо заріс.

— Я теж про це читала, — озвалася господиня, все ще легковажно помахуючи ключем. — Але нашим котам, на щастя, це не загрожує...

Вона грайливо засміялася, а я подумки побажав їй довгих літ життя. Водночас почудувався їй на той сміх; здається, відколи в неї живу, вона ще ні разу так не сміялася.

— Є такий, дівчата, анекдот, — схилився зовсім близько до моєї господині чоловіка, який саме переходив наше подвір'я. — Прийшов один у ресторан і просить смаженого кролика. «Зараз буде!» — озвався офіціант. За якийсь час приносить. Той попробував. «Щось, — каже, — несвіжий!» — «Як несвіжий! — обурився офіціант. — Щойно тут мишей ловив!»

Моя господиня і її подруга реготали, а я запустив кігті у гілку. Гумору анекдоту я не зрозумів, натомість до мене дійшло, що йдеться знову-таки про їдження котів. Я зробив вузькі очі й твердо вирішив триматись од цього типа якомога далі. Зрештою, мені навіть здалося, що Переходовець (називатимемо його для зручності так) подивився на мене поглядом, яким дивляться на готову, щойно вийняту з печі печеню. Я звівся, вигнув спину, а тоді, повільно хилиючи тілом, поплентався по гілці у глибину дерева, дотримуючись того безсумнівного закону, що береженого бог береже і *nil admirari**.

4

Кожен може переконатися, що я не здобув позитивних емоцій од знайомства з цим чоловіком, отже, дивно було б

* Нічому не треба гивуватися (лат.).

думати, що моє ставлення до нього могло б змінитися. На перше око ми нездатні любити чи не любити людей — все вимірюється рівновагою між двома поняттями: нашим залежним становищем у цьому світі і нашою незалежністю. Ми терпимо інколи не вельми приємні маніпуляції з нашими хвостами і шкурками, нас і гладять і б'ють; зрештою, коли б хтось із нашої братії захотів написати «Історію котів» (з людей, наскільки мені відомо, ніхто такої історії не написав, а коли й писали, то побіжно і при загальних описах тварин), то міг би назбирати чимало фактів глумлення з нашого брата і дійти висновку, що ми тварини усе-таки більш уярмлені, як вільні; з другого боку, чимало сторінок такої книги можна було б заповнити описами нашої вільнолюбності й героїзму. От, приміром, історія, оповіджена мені іншим, так само вченим котом про такого собі Васька́, який покинув людське житло, перебрався в якийсь спосіб через річку і зовсім здичавів у прибережних кущах поміж круч. Часом він пробирався назад на цей берег; якось уздрів його і я: гріх сказати, що тіло його було виснажене, був він нівроку, зате фізіономія набрала такої звірячої зухвалості, що я не захотів здиблюватись із ним, а зійшов з дороги, і не через те, що визнав його вищість, а щоб не вступати у стосунки з такою зовсім позбавленою шляхетності та чеснот істотою. Він же сприйняв мій відступ як визнання власної зверхності й ошкірився у мій бік досить зневажливо, а я на його зневагу вирішив не зважати, бо й не було чого. Зрештою, подумав я під ту хвилю, з вільнолюбними істотами нашого племені ліпше знайомитися не безпосередньо, а апіорі — на сторінках книжок; тим більше, що спосіб читання тих книжок у нас куди досконаліший за людський, хоч і вони, люди, як випадало чути, вже почали поступово переймати його.

Я б сам засів за писання такої «Історії котів», принаймні котів нашої околиці, тобто обширу, який можу озирнути зі своєї дубової гілки, але зупиняє мене те, що я не зміг винайти пригожого способу писання. Писати так,

як люди, ми не можемо, отож нам залишається єдиний шлях: знову-таки якось використати їх собі на користь. Адже коли ми експлуатуємо людину в усьому, то чому б не поексплуатувати її й тут; серед них трапляються особистості, які пишуть книжки, тож треба тільки знайти дім такої істоти, вибратися до неї на дах і заснути там у той час, коли спить і людина, що звичайно займається тим писанням, — це телепатичний сеанс найпростішого гатунку, коли думки, факти й відомості переносяться до голови медіума якнайлегше; я певен, що результати будуть добрі. Скажу між іншим, що писання, яке ладнає тут, і є першою спробою такої телепатичної передачі...

Так от, той чоловік, якого я назвав Переходовцем, через певний час з'явився біля нашого дому знову; спершу він доходив, супроводжуючи мою господиню, до хвіртки, але поступово набрався нахабства, і одного погожого вечора, коли я перепочивав, перш ніж рушити у свої нічні походи, моя господиня, ота ніжна й запашна істота, негрічно розбудила мене і без найменшого пошанівку скинула з фотеля. Я не встиг обуритися, був-бо вражений незвичайним виразом обличчя господині: воно палахкотіло і цвіло. Вона аж помолодшала, очі її промінилися, уста лагідно всміхалися; напроти в дверях стовбичив Переходовець і так само скалив до моєї господині зубиська.

— Затишне у вас гніздечко! — сказав він, маючи, очевидно, під словом «вас» і мене, й господиню.

— Таке скажете! — скромно озвалася господиня, і я ще більше здивувався: голос її був, ніби мед. — Не повернутися й не розвернутися... Кави вип'єте чи чаю?

— Кави, будь ласка! — сказав Переходовець, і вони знову обмінялися приязними усмішками.

Тільки тепер у мені прокинулось обурення, яке мало б спалахнути ще тоді, коли мене вижбурювали з мого законного місця. Я, правда, не виказав того, бо резонно зміркував, що не зайве буде пильніше прийнятися до цього нового гостя в нашому домі і прослухати їхню балачку. Отож,

повагався трохи, набираючись мужності, і, примруживши очі, героїчно рушив до Переходовця, що вільно розвалився у моєму фотелі, цибнув йому на коліна. Господиня в цей час вийшла, власне, впливла на кухню, я навіть за-примітив, як грайливо крутнулася вона у дверях; побачив це й Переходовець, бо його очі раптом засвітилися так, що мені млосно стало: згадалися його котожерські нахвалки. Але я був уже в нього на колінах, тож треба було гороїжитися й далі. Переходовець раптом схопив мене за голову, стиснув так, що я ошкірився, і пильно зирнув на мене.

— То що, котику, — сказав, бризнувши на мене кілька краплями слини, — зробимо з тебе шашлика?

Я отерп, відчувши, як кожен мій нерв дрібно затрусився. Переходовцева рука тим часом зчавила мене сильніше, і я зробив блискавичний рух лапою, чудово скарифікувавши його майже чорну од порослі руку. Переходовець вражено скрикнув і на мить одпустив мене. Я притьма скотився з його колін і кинувся до дверей.

— Що сталося? — вскочила перелякана господиня.

— Та от з котиком вашим знайомився!

Він показав покриту червоними смугами руку, я саме озирнувся, щоб переконатися, чи вдався мені акт скарифікації.

— Маньо, безсовісний! — тупнула ногою господиня. — Що це ти наробив?

Я не мав спромоги пояснити, що наробив, тому шмигнув між туфель господині. «Гм, туфлі, — подумав я на ходу. — Завжди вона вдома ходила в капцях!»

Далеко я не втік, бо те, що відбувалося, надто цікавило мене: здається, заходило в моєму житті на якісь зміни.

— І треба ж таке! — бідкалася господиня. — Заждіть, я зараз змажу зеленкою. — І додала не без гордості за мене. — От хитрюга! Одразу зрозумів, що винуватий: чкурнув, аж закуріло! Це, знаєте, такий розумний кіт...

— Розумний, та не битий! — сказав не без злості Переходовець.

— Е, не кажіть, — заперечила господиня, замазуючи зеленкою волохату лапу того варвара. — Він часом дивиться таким поглядом, що я мимохіть думаю: ну от розумна істота, і все! Чудово, знаєте, розрізняє, в якому я буваю настрої; взагалі ми з ним гарно співіснуємо.

— То він у вас вундеркіт? — не без іронії озвався Переходовець.

— Ви з ним ще заприятелюєте, — багатозначно сказала господиня, і я насторожився: до чого це вона?

— Гадаєш? — раптом перейшов на «ти» Переходовець, і я уздрів у отвір дверей, як запалилися його очі, а рука господині у дивний спосіб опинилася між його долонь.

— Ах! — схаменулася раптом вона. — Там уже вода закипіла. Зараз буде кава.

Побігла на кухню, а що я сидів на дорозі, то мало через мене не перечепилася.

— Маньо, безсовісний! — сказала вона так лагідно, що я не міг не пересвідчитися: вона ставиться до мене так само і, здається, не вельми осуджує мій учинок.

Насипала в каструльку кави і залила її окропом: по кухні пішов досить гострий запах, який мене, однак, анітрохи не збуджував, хіба нагадав abstracto, що може бути на кухні запах куди привабливіший. Через те я підійшов до господині і потерся об її ногу.

— Фе, поганий котище! — сказала господиня. — Подряпав Петю, а тепер ще і їсти просиш? Не дам, іди собі, нічого не дам!

Я замуркав і почав робити вісімки: обходив ноги господині і водночас терся об них.

— Ач який ласий! Лупня тобі треба дати, а не ковбаси! «Ковбаса» — це було щось вельми принаadne. Я звів писок і тоненько нявкнув.

Клацнув замок холодильника — звук, од якого по моєму тілі завжди проходить трем, а кров починає прискорено пульсувати. Господиня й справді виїняла з холодного, але принадного жерла, куди мені ще не судилося залазити,

добрий кавалок ковбаси, одбатовала шмат, обібрала поліетиленову плівку й кинула долі. Ковбаса боляче дзьобнула мене по носі, але я не став перейматися такими дрібницями і, побоюючись швидкої зміни настрою господині, мимовільно видав хрипкий, гаркітливий звук і за мить був уже з ковбасою надворі.

5

Голосно дзвонить синиця. Сьогодні сніг не йде і вперше гостро запахло весною. Я відчув цей дух одразу як прокинувся, господині в хаті не було. Потягся, аж хрумкнули мені кісточки; той весняний запах, що густо вливався через квартиру, миттю вивіяв і з мене рештки сну, я навіть не пішов на кухню поснідати, як робив це щодня, а стрибнув надвір. На тоненькій гілці, чорно вирізьблений на тлі прозоро синього неба, сиділа синиця й невгамовно калатала у свій золотий дзвінок. Я машинально зміряв відстань од себе до неї, але стрибати в те небо й не подумав — досить із мене стрибання в квартиру.

В дідо-бабиному дворі, з другого боку цього ж будинку, сокотіли кури і бряжчав ланцюгом собака. Сам дід, озутий в обрізки з гумових чобіт й одягнений у засмальцьоване пальто, розрізав пилкою з лучком трухляву колоду. Труха вилітала з-під пилки жовтими віялами, а дурні кури пробували ту тирсу дзьобати.

Я вибрався на свою гілляку, була вона ще мокра й холодна; тож не ліг на неї, а тільки постояв, щоб роздивитися навдокіл. Дмухнув вітер, і я аж похитнувся: відчув раптом, що починаю наповнюватися тріпотливим блакитним сяйвом — був це перший спалах, що віщував народження у наших котячих душах вогню: тоді піддаємося ми шаленій пристрасті і віднаходимо снагу щиро й палко кохати. З віддаленого сусідства навіть долинула любовна переключка якоїсь надто вже ранньої пари, і хоч я не був

іще до решти розбуджений, хвилювання крові відчув. «Хто-зна, — подумав, набираючи повні груди соковитого голубого повітря, — може, мої теперішні спогади любовних пригод господині і є трансдуктивний поклик весни, адже самовтіха, коли смакуєш щасливу реституцію (йдеться про те, що пережив я після того, як та історія закінчилася), теж може стати ознакою пробудження. Та хоч би що там було, ясно одне: весна приходить на землю, весна! Приходить, і підносить нас, і наповнює, даючи нам ковтнути чогось особливого і палкого.

Берегом річки блукав із чималою люлькою між вуст середніх літ опасистий чоловік; він ішов, наче п'яний, а може, так сильно замислився. Вряди-годи з його кадила вихоплювався синій клубочок диму, що розгортався над головою досить привабливими візерунками. Я давно стежу за цим чоловіком; як тільки його побачив уперше, відразу мені здалося, що він має стосунок до писання й видавання книжок: по-перше, будучи при здоров'ї і в тілі, не мав сталого заняття, тобто його можна було побачити на річці у будь-яку пору, а по-друге, коли подивитися на нього, не можна не вразитися, яка важка в нього голова; ходить він потупившись, а що часто потрапляє до калюж — навряд чи дивиться собі під ноги. Я вже знаю, де цей чоловік живе; відкрию секрет — саме на нього я покладаю надії випробувати свої телепатичні здатності. Для спроби я вирішив записати цю історію, а коли вдасться, засісти за велику працю під назвою «Історія котів». Зараз займатися цим не маю часу та й хочу, щоб матеріал у мені, як то кажуть, «виграв». Окрім того, наближається пора, коли кожному з нашої породи, хто не втратив іще житейської снаги, буде не до абстрактних розмірковувань.

Отож, щоб не дуже дратувати себе цим небом, синицею на чорній гілці і криком отієї надто ранньої пари, я вирішую повернутися додому й подивитися, що там залишила попоїсти господиня: це теж одна із насущних житейських потреб.

Дід виганяє мітлою зі свого двору калюжу, що натекла за ніч: брудні патьоки розбігаються по цеглі, якою викладено дворик, і змивають із неї бруд. Цегла жовто ясніє, але за хвилину знову покривається чорним потоком, що його жене дідова мітла. Я дивлюся на те дійство, відчуваючи в ньому також провісника весни, а коли брудний струмок підпливає аж до моїх ніг, спішу стрибнути у кватирку. Але чи ослаб я за ці дні, чи надто розніжився од весняних відчужань, стрибок мені не вдається, і я аж сердитися на себе починаю: треба буде більше ходити по ночах, бо обважнію зовсім. Я струшую забруднені лапки і стрибаю вдруге, вже енергійніше: цього разу все вийшло як належить.

За мить уже хлебчу з мисочки молочну кашу, цих мисок ставиться мені дві: на сніданок в одному місці, а на обід у другому. Молочна каша — добра й поживна їжа, хоч напровесні для зміцнення організму я спожив би ковбаси чи, в гіршому випадку, вареного м'яса, але не дуже жилавого. Добре було б ту ковбасу підсмажити у вершковому маслі — так вона все-таки відгонить поліетиленовою плівкою, в яку люди те добро чомусь загортають. Присмачивши такими думками молочну кашу, з'їв її всю, а що кіт я все-таки охайний, то вилизав мисочку аж до блиску...

Ота ковбаса, якою мене спокусила господиня у той день, коли до неї вперше завітав Переходовець, завадила мені простежити всі деталі їхньої зустрічі, але, з'ївши її, я дійшов дефініції, що мені треба якнайхутчіше повернутись у хату, незважаючи на те, що там я можу й прочухана дістати. На мені лежала лицарська повинність у крайньому разі захистити свою господиню од посягань того варвара, хоч я й уявлення не мав, як би те міг зробити, адже *prima facie** я збагнув, що той заліз у нашу господу не для того, щоб каву пити і підставляти свої руки для скарифікації, — заходило, очевидно, на речі серйозніші, а це могло б, боронь Боже, змінити і моє власне життя.

* З першого погляду (лат.).

Тихенько зайшов до сіней і прочинив лапою хатні двері — цього разу вони були прихилені. Переходовець уже не сидів у моєму фотелі, покришку приймача було піднято, і там крутилася платівка, видаючи повільні і, здається, приємні звуки. Переходовець тримав в обіймах мою господиню, а вона пручалася, принаймні вперлася в його груди руками й відпихалася.

— Ну, не жартуй! — сказала вона досить-таки ніжно. — Пусти!

— Так уже й пустити! — нахабно всміхався Переходовець. — Хочеш, скажу тобі щось приємне. Ти мені страх як подобаєшся. Побачив тебе — тяму втратив.

— Воно й видно! — сказала господиня і досить вправно вивернулася з лахматих рук.

Я скочив на канапу, сів і став осудливо дивитися.

— Прудка ти, кізочко! — вигукнув Переходовець. Мені здалося, що руки його витяглися, наче гумові, і миттю зловили мою господиню.

— Але ж і мила ти, але ж і мила! — завуркотів він.

Господиню було притиснуто до стінки, відтак опинилася вона лицем до мене. Я сидів і світив на них широко розплющеними очима, хоч кортіло мені стрибнути на карк Переходовцеві і добряче скарифікувати йому шию. Тільки цікавість, що ж воно буде далі, стримувала цей мій святий порив.

— Ну, перестань! — уже серйозніше сказала господиня. — Кіт онде дивиться!

Переходовець миттю одпустив господиню і різко повернувся до мене.

— Мені вже трохи набридла ця тварючка, — сказав він без роздратування.

Я не образився. Сидів, як дево́т*, благий і смиренний, і на всяк випадок наструнчив м'язи, щоб вчасно кинутися геть.

* Дево́т — святоша (лат.).

— Він не дурніший од тебе, — сказала зі свого кутка господиня. — А взагалі ти що, не любиш котів?

— Любити котів? — спитав він і показав свою скарифіковану лапу.

Господиня пирснула і стала від того зовсім гарненька. Це, здається, помітив і Переходовець, бо забув про мене і знову простяг до неї лахматі лапи. Вона ловкенько від нього вивернулася.

— Перестань! — сказала напівжартома, напівсерйозно. — Глянь, як він дивиться.

— Ну, то я з твого дозволу його виставлю...

І не встиг я опам'ятатися, як до мене простяглася величезна, поросла темним волоссям розчепірена рука, схопила мене за загривок, і я злетів у повітря. «Еге-ге! — промайнула в мене думка. — Тут уже не до жартів. У бій, лицарю!»

Я рвонувся щосили, змахнув лапою і з великою втіхою та вправністю скарифікував моєму ворогу щоку. Більшого я вчинити не встиг, був-бо викинутий з маху в квартиру і мав уже клопіт зручно приземлитися. Це мені вдалося непогано, і я для перестороги чкурнув іще й у кущі бузку, де, опинившись у повній безпеці, зміг утишити обурення, яким палало все моє нутро, і це не було мені важко, адже в цій баталії я виявився хлопцем хоч куди!

Крізь квартиру викочувався дзвінкий, веселий сміх моєї господині і якесь глухе, сердите бубоніння; очевидно, мій ворог перебував під глибоким враженням од скарифікації, а відтак і од відчуття власної поразки.

«Ну, що ж, — подумав я, підгортаючи під себе лапи. — Тепер тобі не до любовної гри, то, може, й заберешся під три чорти!»

Очі мої звузились у щілинку, а груди виповнив героїчний дух.

Наступного дня Переходовець до нас не прийшов, натомість завітала подруга моєї господині, яку я називатиму далі просто Подруга. Особа ця, як я вже зазначав, щодо жіночих принад далеко не дорівнювала моїй господині: була вона невелика, карачкувата й вислозада (гадаю, ці означення не образять естетичного смаку моїх читачів — делікатніше описати її зовнішність не дозволяє досить упереджене до неї ставлення). Чим займалася Подруга, я не знаю, бо на виробничі теми вони з моєю господинею чомусь не балакали, хоч гріх сказати, що вони негативно ставилися до певного роду продукції промисловості свого краю: їх цікавили, і то немало, успіхи легкої індустрії — в розмовах ішлося здебільшого про кофточки, сукні, панчохи, сорочки, хустки, пальта, шуби, туфлі й чоботи — речі чудні і для нашого брата зовсім не потрібні; ні, чоботи, здається, таки носив один представник нашого племені; щоправда, дехто з учених котів бере той факт під сумнів, називаючи цю історію людськими побрехеньками.

Так от, всі ті речі, про які балакали з немалим запалом господиня з Подругою, вироблялися на фабриках і частково зберігалися в шафі, котра періодично дівчатами глибоко досліджувалася, причому Подруга не раз нахабно приміряла речі моєї господині, наче хотіла їх собі привласнити, а часом забувала і скинути, і тільки за кілька днів повертала захоплену в такий негідний спосіб одягу. Що так могла робити Подруга, мене не дивувало, надто вже ласо блищали її очі в час таких досліджень, адже одяга служить людям для того, щоб приховати свою ганебну ваду — непристойно голу шкіру. Тут природа їх обділила на відміну від нас, тож для прикриття голої шкіри вони понавігадували казна-що, і добра чверть їхньої енергії йде на те, щоб пристойно, як вони кажуть, одягтися. З усіх людей, яких я бачив, тільки Переходовець відрізняється від загальної маси: зарість на ньому така, що принаймні влітку

він міг би цілком обходитися без одержі, — стримують його в тому, певне, забобони: оголеними, і то не зовсім, люди дозволяють собі бути тільки на пляжах, що теж не зрозуміла мені умовність.

Отож, я кажу, що мене не дивували Подружчині вихватки з одержею моєї господині, дивувала щодо цього сама господиня: замість того, щоб припинити це безчинство, вона вдавала, начебто їй подобається, що Подруга вдягається в її речі; вона сплескувала руками й радила Подрузі носити такі кольори, які, на мою думку, Подрузі якнайменше личили, хоч сама господиня добирала їх собі досить-таки вдало. Недоброзичливий спостерігач звинуватив би мою господиню в нещирості, але я так не вважаю, адже є ще й такий елементарний житейський закон: те, що подобається тобі, не завжди годиться іншому...

Якось Подруга прийшла до нас, несучи на собі, як звичайно, барви найменш собі відповідні (це ще дужче підкреслювало нескладність її постаті), і відразу ж гепнулася на мій фотель, перед цим безцеремонно підхопивши мене з подушки й перемістивши на свої коліна. Мені ця маніпуляція не вельми сподобалася, хоч сидіти на колінах у господині я любив — різниця тут, очевидно, в системі запахів, що їх виточували обидві істоти: господиня — м'який і солодкий, а Подруга — кислуватий. Я струсився і зіскочив на підлогу, в той час як господиня сіла на канапку — це була для мене нагода поміняти собі «системи запахів». Добрі й лагідні руки господині почали відразу ж мене пестити, і, хоч робила вона це машинально, я чуло вуркотів, водночас і вуха нашорошуючи: здавалося мені, що Подруга сьогодні прийшла не тільки для того, щоб помилуватися вдяганнями господині, — я збагнув це з її урочисто-поважної фізіономії, яка буває в неї завжди, коли вона приносить якісь новини з їхнього людського світу, часом і такі, що в мене аж шерсть на спині підіймається: люди у способах свого існування бувають куди вигадливіші від нашого брата, хоч це не завжди свідчить на їхню користь.

— Ну то що? — спитала Подруга. — Являвся?

— Та ж являвся, — засміялася господиня. — Тільки от з Маньом не міг знайти спільної мови. Цей розбишака, — вона торснула мене за загривок, — таки погладив його пазурчиками...

— Як це? — зробила великі очі Подруга.

Господиня почала весело розповідати про мої подвиги, і я, слухаючи про них, виростав у власних очах. Здавалося мені, що я більшаю, більшаю, з чорного стаю білий як сметана, — це було щось подібне до того, коли в далекій юності господиня вимивала з мене бруд та блохи; зараз я начебто укритий піною власного задоволення (перепрошую за такий надто бароковий образ), тільки тоді я навряд чи почувався приємно, тепер же розквітав і розкошував. Дівчата сміялися, може, й заголосно, як на мої барабанні перетинки, але оскільки в такий спосіб висловлювалася мені похвала, я їм те милостиво дарував. Виявляється, я таки добряче скарифікував Переходовцеву щоку — провів по ній чотири виразні борозенки, які Переходовець не дозволив мазати зеленкою, натомість змазано їх було одеколоном.

— Побачила б ти, який він був лютий! — вигукнула господиня. — Коли б міг, з'їв би того кота!

«Ага! — подумав я. — Все-таки до котожерства він здатний!»

Це мене навіть схвилювало: поки що я не чув випадку, щоб когось із довколишніх котів з'їли, але береженого і Бог береже; говорили ж вони і про якісь краї, де котів їдять. Я мимохіть уявив собі цю жахлючу сцену: себе оббілованого і засмаженого і Переходовця з ошкіреними зубами і з виделкою в руці; од такої картини я змушений був випустити кігті, а що ті кігті вп'ялись у стегно господині, вона ляпнула мене долонею і попередила, щоб я не балувався.

— Це не зовсім добра ознака, коли чоловік не любить тварин, — сказала авторитетно Подруга. — Знала я такого: як він, скотина, знущався з бідної своєї жінки!

— Ти вже узагальнюєш, — відповіла легковажно господиня. — Тут був винуватий все-таки Маньо, а не він.

«Маєш! — подумав я незадоволено. — Хвалила, хвалила, а тепер я ще й винуватий!»

Щоб виказати господині своє незадоволення, я представ муркати, але її руки так ніжно й лагідно мене пестили, що я все-таки почав знову випускати свої «пазурчики», як охрестила господиня мої кігті, але цього разу од розкоші — помалу вганяв їх у гладеньку шкіру господині й нашорошено чекав, як вона на те зреагує. Од такої втіхи мені аж млосно ставало. Господиня знову ляпнула мене долонею і наказала, щоб я «перестав». Я перестав, очевидно, тут ми мали з господинею неоднакові відчущання — чомусь така форма ласки задоволення у неї не викликала.

— Мені вдалося дещо про нього довідатися, — сказала Подруга і зробила таке обличчя, начебто вона світ ключиком відчинила.

— Ну-ну! — пожвавішала господиня і різким рухом скинула мене з колін — зацікавилася так, що втратила інтерес до мене.

— Він зветься не Петро, — проголосила урочисто Подруга, і її очі засвітилися так, що я мимохіть подумав: чи її предки колись не належали до нашого роду?

— Ну, це стара штучка! Правда, я йому вже сказала, що я не Валя.

— А він одкрився?

— Та от почалися ці фіглі з Маньом, і наша розмова, на жаль, розладналася.

Ні, господиня мені сьогодні не подобається. Назвати мій героїчний герць з Переходовцем фіглями — це все одно, що назвати бика козлом. Втім, людська логіка буває незбагненна.

— Його звать Володимиром, і живе він, здається, на Крошні, на тому новому масиві.

— Він казав, що з Павлюківки...

— Спершу він і жив на Павлюківці. Але коли знесли лівий ряд, йому дали квартиру на Крошні.

— Хто тобі це розказав? — швиденько перепитала господиня.

Подруга засміялася.

— Зустріла Галку Ніжниченко. А її приятелька колись жила на Павлюківці. Ну, то колись цей Володька закидав камінці у її городець.

«Боже мій! — подумав я. — Це вже не бароко: закидав камінці у її городець! Це вже бурлеск!»

— Тому вона його і знає, — завершила своє повідомлення Подруга.

— А Галка його знає?

— Та от, балакали ми про те і се, аж він суне. Мабуть, од тебе, бо озирався, мов кіт, який нашкодив.

«Ну ні! Ця Подруга зовсім позбавлена доброго смаку, — подумав я зневажливо. — Порівняти цього типа з котом, хай і шкідливим, — засмілива парадигма!»

— Чого б то йому озиратися? — трохи образилася господиня.

— А я хіба знаю? Це ти в нього спитай!

— А та Гальчина приятелька що?

— Що? Не вив'язалася в них віршовочка.

— Дякую за інформацію, — холодно й розважно сказала господиня. — Бачиш, він немолодий, до тридцяти їхній брат рідко засиджується... Знаєш, коли я мазала йому зеленкою руку, мені здалося... на пальці в нього була смужка від знятої оброчки.

— Чого ж йому до тебе ходити? — наївно спитала Подруга.

— Чого, чого? — аж підскочила господиня. — Погратися, от чого! Вони такі телепні бувають, ці чоловіки, і не завжди тямлять, з ким можна гратися, а з ким ні! А я така, що зі мною гратися не можна! — Вона стала аж несаможиття од обурення, ніздрі їй затріпотіли, а лице поблідло. — Коли мені трапиться порядна людина, я піду за нього, а ні —

то у дівках звікую, а не дозволю, щоб мною ласував якийсь кнуряка!

Од тих її високо патетичних слів я й сам виповнивсь святим гнівом. У цю хвилину вона була велична й прегарна. Подруга, однак, наче не помітила того: спокійно блимнула і сказала з єзуїтською смиренністю:

— Авжеж, ти горда, лапочко. Хотіла б і я бути такою гордою, але де кущому до зайця. Я спробую, лапочко, все розвідати: у нас на роботі є одна з того масиву, противна, правда, особа, але треба буде до неї підкотитися. Ти, лапочко, не турбуйся: ми не тільки визнаємо всі його паспортні дані, а й те, скільки стільців у його квартирі.

Вона зробила таємниче обличчя, підморгнула, а за хвилю розсміялася. Господиня моя розсміялася також, однак причини їхньої веселості я не збагнув.

7

Те, що було сказано під час тієї аудієнції, мене надзвичайно зацікавило: моя господиня таки мала намір змінити спосіб свого існування, тобто була не проти вийти заміж за того гевала, хоч я не міг уявити, як їй могло таке спасти на думку. Переходовець і вона — настільки невідповідна пара, що треба бути зовсім засліпленою, щоб цього не збагнути, адже йшлося не про якусь дочасну зустріч, а таки про серйозне й довготривале співжиття. Переходовець був грубий і брутальний, окрім того, побувавши в нього на колінах, я безпомилково визначив, що від нього пашисть стійким духом алкоголю, який вживають люди незвідь для чого, — риса далеко не позитивна, як відзначають і вони самі; той чоловік, котрий виносив мене в бур'яни, мав точнісінько такий самий дух, і, коли б не різниця в літах, я міг би подумати, що це прийшов до господині мій колишній господар — той, що мав вандальську звичку відкидати з дороги кошенят ударом черевика. Моя ж господиня була тиха

й ніжна, від неї пахло квітами (теоретично я згоджуюся, що це гарний запах; згадаймо приказку: з ким поведешся, од того наберешся); вона, як і я, любила затишок; можливо, того затишку, який вона мала, було їй недостатньо, якщо виявила бажання таки змінити своє життя. Однак, як я пересвідчився, її бажання було не беззастережне, і це давало мені надію, що все може скластися на добре, тобто той Гевал (зватимемо його і так для синонімічної різноманітності) виявиться жонатим і вона відшле його: жити-бо мені в одній хаті з істотою, котра має котожерські нахили, було б справдешньою мукою; під якийсь мент він і справді міг би мене засмажити, щоб закусити смердюче пійло, до якого деякі люди мають просто-таки непогамовану пристрасть і котре так музично зветься: алкоголь! Зрештою, на свята вживає його навіть моя господиня, запрошуючи до себе якихось чужих, гамірних і безцеремонних людей.

Коли вже прийшла така нагальна потреба, я волів би, щоб моя господиня поєднала свою долю із тим патлатим чоловіком, котрий вряди-годи буває на нашому березі і який беззмінно смалить люльку. Тютюновий дим — це теж немала бридота, але не така, як алкоголь; від того зв'язку мав би користь і я: міг би легко входити з писакою в телепатичний зв'язок, не лазячи по чужих дахах, а вільно спочиваючи у своєму улюбленому фотелі і на власній подушці. «Всі радощі — вдома!» — казав про таку ситуацію якийсь грецький мудрець, прізвище якого вже встигло вивітритися з моєї голови, як і автентичне звучання фрази... Однак ці мої мрії (з'єднати господиню й того товстого патланя), здається, залишаться у сфері найабстрактніших добрих побажань: мій обранець замість роздивлятися дівчат, котрі пробігають часом повз нього в самих бікіні, шукає формули механічного зчеплення пилинок на власних черевиках і буває при цьому сліпий і глухий до жіночих принад.

Отак я думав, відчувачи на серці меланхолійний тягар. Тоді я уявляв, що те, чого боюся, рано чи пізно станеться:

Переходовець, чи, як назвав я його ще, Гевал, поселиться в нашому затишному гніздечку й почне наповнювати це помешкання, де завжди пахло тільки тканиною та парфумерними виробами (якщо виключити кухонні запахи), своїм їдко-кислим духом. Він викидатиме мене щоразу в квартиру, і господиня навряд чи зможе мене захистити. Я думав під ту хвилю про котів-бездомників, мені теж, мабуть, усміхається така доля, але чи зможу я витримати двобій із природою, як це витримують вони? Так, справді, бачити героїв і оспівувати їх куди легше, ніж самому творити той героїчний чин, — це може зрозуміти й дурний. Комфорт, у якому поселяють нас з малоліття, все-таки притуплює наші захисні рефлексії, що робить нас безпомічними перед життєвськими халепами, як би не відточували й гартували ми свій інтелект. Саме тому мені треба продовжувати свою негативну політику супроти Переходовця, чи пак Гевала, хоч я і розумію, які обмежені мої можливості.

Тим часом з'явився й Гевал. Він приніс із собою букет квітів і пляшку вина з лискучою етикеткою; я був стрибнув на стіл, щоб роздивитися на ній напис, але Переходовець змахнув мене звідти, начебто я був купка хлібних крихот.

— Що ти собі думаєш! — обурилася моя господиня, а я тільки пізніше зрозумів, що обурилася вона не тому, що Гевал змахнув мене зі столу, а через те, що він приніс оте дурманяче пійло. — Сьогодні свято, чи що?

— Найсправжнісіньке! — засвітив зубами Переходовець. — Уяви собі: мій день народження.

— О! — вигукнула тонко господиня. — І скільки це тобі?

Запитання було поставлене так натурально, що навіть я не сказав би, що господиня «випитусе».

— До вашого відома, — спробував галантно всміхнутися Гевал, — тридцять!

— Золота пора для чоловіка! — підлестила господиня. — Годилося б піднести тобі букета!

— Буду вельми щасливий! — так само галантно схилив голову Переходовець.

По квіти далеко йти не треба було, вони росли перед нашим ганком, і господиня моторно метнулася туди, а за мить з таким тріском почала ламати квіти, що це стало чути аж у хату.

Вона зайшла з букетом і з палахкими рум'янцями на обох щоках.

— Вітаю тебе! — сказала, трохи ніяковіючи.

— В таких випадках годиться поцілуватися, — засміявся Гевал, приймаючи квіти.

— О! — сказала господиня і, звівшись навшпиньки, чмокнула Переходовця у уста.

Я сидів на канапі й незмигтно дивився на них. Переходовець схопив мою господиню за плечі й притис до себе; вона, однак, вислизнула з його рук, наче водяна, але на обличчі в неї ще дужче запалали рум'янці.

— Не забувай про kota, — сказала, тичнувши у мій бік пальцем, і подефілювала на кухню готувати закуску — тіло її пливло з такою легкістю, наче вона й підлоги не торкалася.

Гевал уже йшов до мене.

— Про kota я не забуду, — бурмотів він люто крізь зіцплені зуби і почав наставляти руки, щоб відрізати мені шлях до втечі. Я притиснувся до канапи, готовий щомиті відскочити вбік, вуха мені аж до голови приклеїлися, а зуби ошкірилися. — Зараз ми з тобою побалакаємо, любий котику, — шипів тим часом цей варвар, і очі його випромінювали таку ненависть, що мені здалося: прийшов моєму існуванню край.

Немилосердна п'ятірня схопила мене за карк, я сіпнувся всім тілом, цілячи, як і того разу, йому в обличчя, але сьогодні скарифікація мені не вдалася; відтак змахнув уже задніми лапами і, певне, щось зачепив, бо Переходець зашипів і випустив мене, я ж бо метнувся під стіл. Він, однак, виявився досить прудкий, бо миттю кинувся за мною, і я

змушений був рвонутися просто між його рук, сподіваючись, що мене врятує властива нашому роду моторність. Він, однак, устиг стулити руки, і хоч я таки скарифікував його, але був стиснутий так, що аж запищав, ніби кролик.

— Що тут за шум? — зайшла розвесела господиня, на ходу витираючи кухоним рушником руки.

— Та от хочу відправити котика на свіже повітря, — прохрипів Гевал, і не встиг я й оком кліпнути, як полетів у квартиру.

— Ну, що ти витворяєш? — почув я на льоту невдоволений голос господині. — Дався тобі той котик. Мила, невинна тваринка...

— Але вона нам заважає, чи не так? — провуркотів солодко Переходовець, аж я на мент застиг у повітрі од здивування: начебто не він це мене викидав із хати.

Господиня засміялася вуркітливим, лагідним сміхом, — вони там, за вікном, таки дійшли порозуміння. Я впав на всі чотири, і мені аж у голові загуло.

Бувши отак ганебно викинутий із власного помешкання, притому без будь-якої з мого боку провини, я мав право обуритися й піти геть, адже доки в нашому приміщенні той Гевал, перебувати мені в ньому зась! Однак збагнув, що моя участь у цій історії не тільки статична і що остаточний результат її напевне відіб'ється на моїй долі, отож не мав права піддаватися гордині — конче треба було знати, до чого там у них хилиться. Отож я вирішив неухильно виконувати свою посередницьку місію, струснув з лап землю і наповнився героїчним духом. «*Per aspera ad astra!*»* — підбадьорив я себе і стрибнув на клен, що ріс тут-таки. Одна з його гілок майже тулилася до вікна, з неї я в часи малолітства стрибав у квартиру, а зараз хотів використати її як підіум.

За цей час там, за вікном, про мене забули; очевидно, й скарифікацію я провів сьогодні невдало — не видно

* Тернистим шляхом до зірок (лат.).

було, щоб господиня мастила Гевала зеленкою. Натомість стояли вони посеред хати, притиснувшись одне до одного, і господиня робила несміливі спроби визволитися.

— То ми цілуватимемося чи відзначатимем твій день народження? — спитала вона.

— Це і є відзначати мій день народження.

— Тебе й справді звати Петро?

— А чому ти засумнівалася?

— Бо я й сама спершу назвалася не так.

— То мене й справді звати не Петро.

Господиня вивільнилася з обіймів і почала порядкувати біля столу. Обличчя її було погідне й задоволене.

— Як же тебе звуть насправді?

— Володимир, — сказав Гевал.

— Значить, ми погралися з тобою в ката й мишку?

— Досить з мене котів!

Господиня задзвонила сміхом — це нагадало мені спів синиць напровесні.

— Коли так триватиме далі, я не настанучу зеленки.

«Значить, вона його вже помазала, — подумав я, вмошуючись зручніше на гілці. — Ну що ж, я й сьогодні виявився хлопцем хоч куди!»

Переходовець увівся у мій фотель, розвалившись, як у себе вдома.

— В тебе можна палити?

— Я не люблю тютюнового диму, але пали.

— Великодушно дозволяєш?

— Великодушно дозволяю, — блиснула усмішкою господиня.

Гевал закурив, випустивши тоненьку смужку диму, яка відразу згорнулася у сині колючка.

— Розкажи мені про себе, — сказала господиня.

— А ти про себе, — відказав Переходовець, показуючи надмір білі зуби, яких я вже й боятися починаю.

— Звісно, розкажу, — мовила господиня. — Коли ми вже цілуватись почали, треба знати одне одного.

Вона всілася насупроти Гевала зовсім так само, як сиділа супроти подруги.

— Ти не віриш у любов з першого погляду?

— Знаєш, я вже задоросла для казок. Вірю в добрих і поганих людей.

— Може, вип'ємо для натхнення по чарочці?

— Із задоволенням, — сказала господиня, — хоч я до пиття не охоча.

— Це чудове вино! — Переходовець устав, зняв із горлечка пластмасовий ковпачок і кількома ударами долоні вибив із пляшки корок.

— Ого! — сказала господиня. — В цьому ти мастак!

— Давай вип'ємо, — м'яко сказав Гевал. — За наше знайомство і дружбу!

Вони почали пити те пійло, а я використав паузу, щоб зручніше всістися на гілці, — була вона затонка для мене.

— А я все-таки вірю в любов з першого погляду, — м'яко сказав Гевал, аж хтось міг би подумати, що це зовсім інший чоловік вижбурював нещодавно мене в квартиру. — Коли побачив тебе, мені світ заяснів. У тобі є така первісна, як би це точніше сказати... чистота, чи що? Щось таке, що непомірно мене хвилює.

«Співай, солов'ю», — понуро думав я, намагаючись боротися з хвилями солодкої дрімоти, — оті гладенькі слова заколисували мене.

— Ну, таке скажеш! — ніяково відмахнулася господиня. — Давай вип'ємо за щирість і відвертість.

Вони дзенькнули чарками й випили. Потім узяли по бутерброду, і я аж захитався на своїй галузці — на хлібові лежала шинка. Як воно сталося, не можу зрозуміти, але за секунду я опинився вже у квартирі і стрибнув додола. Переходовець аж скрикнув уражено і знову потягся до мене, але господиня лагідно відвела його руку.

— Це він шинку почув, — сказала вона й піднесла мені під ніс запахуючий шматочок. Звісна річ, я побіг за нею, бо вона пішла з тою шинкою у кухню, і тільки коли

проковтнув останній шматок, зрозумів, що мене елементарно одурено. Хатні двері були щільно причинені, і скільки я не торкав їх лапою, не відчинялися; очевидно, господиня накинула з того боку гачка. Отже, мені не лишалося нічого іншого, як понаяквати під дверима і спробувати подерти їх лапою, — відгуку, однак, не було й на те. Тоді, збагнувши, що втрачаю надзвичайно цінну інформацію, я метнувся до сінешніх дверей. Тут вийти мені не вдалося: сінешні двері були зачинені також. Я вже почав упадати в розпач і метнувся на кухню, але квартира була на гачку. Тоді я відчув відчай бранця і не так з тверезого розуму, як із відчаю зирнув туди, де над дверима було крихітне віконечко. Складалося воно із шибочки й квартирки, яка, на щастя, виявилася відчиненою. Я подерся по нещодавно оббитих дерматином дверях, лишаючи на ньому цятки од кігтів, і за якусь мить був уже надворі. Тут мою увагу хотіла відволікти миша, яка нахабно перебігала через двір, але я не став гаяти на неї дорогоцінного часу, а поспішив знову видертись на клена. О горе! Квартирку було зачинено. «Ну, — подумав я, — коли вони спільно почнуть змагатися зі мною, сили будуть надто нерівні».

Зі свого подіуму я міг тепер тільки бачити. Вони сиділи за столом, схилившись одне до одного, і вели задушевну бесіду; очевидно, він розповідав про себе, а вона про себе. Ми, коти, у своїх інтимних стосунках не ставимо одне одному таких загадкових вимог: ідучи до якоїсь киці, ми аніскілечки не цікавимося, хто ходив до неї минулого року і які її філософські погляди. Ми все-таки віддаємо перевагу тим стосункам, які охрестив Гевал «любов'ю з першого погляду». Зрештою, я не дуже й вірив, що та любов у нього була, скоріше, він вживав цю формулу, щоб приспати пильність господині, як це робимо зрештою й ми, коли починаємо свої весняні співи, але в нас це тільки поклик природи, бо *noblesse oblige**, а в них одна із форм облуди,

* Становище зобов'язує (франц.).

яка буває не так покликом природи, як забаганкою, через що особи жіночої статі бувають у людей насторожені, хоч це, здається, не складає твердого правила, — світ їхній багатоманітний.

Звуки розмови майже не долинали до мене; скло, як відомо, непоганий ізоляційний матеріал, і моя господиня це добре знає. Мені лишалося стежити за їхніми рухами, але великої різноманітності тут не було; зрештою, вони поставили платівку і почали кружляти в танці, вряди-годи зупиняючись, щоб поцілуватися. Правда, така убога гра була, певне, Переходовцеві не до шмиги, бо незабаром він спробував розстебнути гудзика на кофтині моєї володарки, але вона поставилася до цього рішуче негативно: відбила ребром долоні волохату Гевалову руку і почала ті гудзики застібати назад. Здається, вона розсердилася на Переходовця, бо її обличчя вже не було погідне, а сам нахаба, певне, вибачався — покірливо схиляв перед нею чуба. Господиня перестала танцювати і сіла на стільця, а він ходив довкола, начебто чаклував. Очевидно, господині стало душно, бо волохата Гевалова рука простяглася до квартирки і, на превелику мою втіху, відчинила її. З отвору полилися звуки музики, запахи наїдків, упереміш із кислим духом вина і гірким тютюнового диму.

— Ти й так багато на сьогодні мав, — сказала господиня.

— Ах умовності! — нетерпляче сказав Гевал. — Господи, коли любиш, можна про цілий світ забути!

— Про світ можна забути, а от голови губити не варт, — резонно зауважила господиня і раптом уздріла мене. — Дивися-но, — сказала майже осудливо. — Він усе бачив!

8

Все ж таки я пропустив у цій історії дещо й важливе, зокрема Гевалову розповідь про себе. Сцена, яка пройшла переді мною, розкрила мені очі на дві речі: з одного боку,

Переходовець хотів мою господиню одурманити (це ще треба перевірити, чи й справді сьогодні в нього день народження), а з другого, складалося так, щоб був частково одурманений і сам; моя господиня навряд чи не скористалася моментом і дечого в нього не випитала. Взнати про все я міг іще під час наступної зустрічі господині й Подруги, тож вирішив покинути свій пост на гілляці — там, за вікном, уже нічого цікавого не відбудеться. Мені ж хотілося обміркувати все, що я бачив та чув, а це я люблю робити не тільки лежачи — думки добре плетуться і в час неспішної ходи.

Отож я зістрибнув з гілки й подався на город, де були грядки полуниці і де виднілися саме зараз два круглих зади — дід та баба з сусідства вибирали ягоди. Посеред грядок стояла велика емальована миска, повна червоних, аж горіли, полуниць, а в руках діда й баби було по маленькій каструльці з довгою ручкою.

— А коту! — сказав мені дід. — Товчеш тут мені ягоди!

Це було несправедливо, бо я ступав, наче гранд-дама, високо підіймаючи лапи і безшелесно їх опускаючи. Мені було б навіть бридко наступити на якийсь слизак — мав би відтак роботу злизувати потім кисло-солодкий сік, пристрасть до якого в людей мені незрозуміла.

— Я знайшла дві розчавлені ягоди, — сказала, не розгинаючись, баба. — Певне, цей кіт їх і потовк.

— А коту! — гримнув дід, але вже так, що я раптом підскочив, і, справді чавлячи ягоди, помчав геть од цих сердитих полуничників.

Я видерся на американського клена й озирнув світ. Ні, мій філософський настрій було безнадійно розладнано, отож я зайнявся простим спогляданням. Побачив kota із сусіднього двору із жахною фізіономією — він ішов, вульгарно виляючи задом, жерти на річці жаб. Як на мене, пристрасть до жабожерства у котів явище патологічне, через це й відчув я до того хлюста з сусідства глибоку зневагу.

Пленталося якихось двоє хлопчаків з руками в кишенях. Вони помітили мене, і за мент гостра каменюка про-
шурхотіла повз мою голову. Я притьма скотився донизу і вже звідти почув сердитий дідів голос:

— Чого це ти, зараза, мені каміння в город жбурляєш?

— Ша, деда, — сказав один із хлопчаків. — Кота хотів з дерева збити...

— Я тобі дам кота! — закипів дід, і я пройнявся до нього повагою. — Шмаркачу ти сопливий!

— Ша, деда! Не кип'ятись, бо лопнеш!

— І треба тобі з ними зв'язуватися? — звелася на грядках баба. — Твій це кіт, чи що?

Хлопці пішли вже геть, ледве соваючи ногами в за-
чених до литок джинсах.

— І що це тепера за діти! Ти йому слово, а він тобі двадцять!

— Охота тобі серце нервірувати! — сказала баба, знову згинаючись над грядкою. — Глянь оно, які ягідки, просто тобі на завидки!

— А воно й правда, — примирливо сказав дід, згинаючись і собі. — Скільки, думаєш, стара, ми з цього кусня візьмемо?

Я не став слухати, скільки вони візьмуть з цього кусня, — камінь, що просвистів біля мого вуха, і брутальна пересварка з юними варварами до решти зруйнували мій інтерполяційний настрій; я вирішив повернутися додому, сподіваючись, що Гевал уже покинув наш дім і я зможу затишно вгніздитися на своїй подушці, куди вже ніяка каменюка не залетить.

Обійшов кружка діда з бабою, щоб не розпалювати їхньої ворожості, тим більше, що лапи мої були таки липкі од розчавлених полуниць (учені свідчать, однак, що це не полуниця, а тільки садова суниця, але оскільки садовою суницею полуницю ніхто не називає, я теж називатиму ці ягоди полуницями); тут, у глибині двору, стояла собача будка, де спав здоровецький барбосюра; дід тримав його

чомусь не перед хатою, як усі люди, а в цьому закутку, де й курка не пробіжить та і я не маю великого бажання шас-тати. Барбосюра миттю мене почув і рвонувся з такою силою в мій бік, що я побоявся, аби ошийник не передув-шив йому горло; я став у бойову стійку, вигнувши колесом спину і наставивши трубою хвіст, а собака почав гавкати на мене з таким завзяттям, наче й справді наші предки у старі часи тяжко посварилися через якусь нікчемну гра-моту. Дивно мені, що люди вірять іще в такі байки, анта-гонізм поміж псами й котами виникає через незлагодую нюхальних відчуттів, у нас зовсім інакше збудована *regio olfactoria tunicae mucosae nasi**, хоч, з другого боку, *orgus gustatorius*** у нас майже тотожний; я певен, що й собака не відмовиться від ковбаси, хоча навряд чи їстиме сиру рибу — коти все-таки більше іхтіофатажні істоти. Отже, природа і створила ту дисгармонію: потові ферменти, які виділяємо ми, неприємні собакам, у той час як їхні фер-менти бридкі нам.

Поєдинку між псом і мною не вийшло, він не зміг діста-тися до мене через ланцюг, а я не був такий дурний, щоб підходити до цього брутального типа з нашийником і на ланцюзі. Зрештою, кожному птахові подобається своє гні-здо, і я не буду висловлювати щодо цього якихось сентенцій.

Отож я подався собі геть, залишаючи псові можливість трохи погавкати, в його становищі це також розвага. Мені здалося, що я й так задовго блукав, навіть відчув голод, який не зле було б погасити, споживши вміст котроїсь із мисочок, а може, й випросити в господині чогось смач-нішого.

Я не помилився, розраховуючи, що Гевал уже зникне до мого приходу, — в хаті були настіж розчинені вікна, а господиня гриміла посудом з такою енергією, аж я забо-явся, що вона той посуд переб'є.

* Нюхова гілянка слизової оболонки носа (лат.).

** Смаковий отвір (лат.).

— Це ти, котику? — сказала вона до мене. — Не ходи в хату, там продув.

Я звів голову і нявкнув, звичайно, натякаючи, що незле було б їй grimнути дверцятами холодильника.

— З тобою повелися сьогодні немилосердно, — сказала лагідно господиня. — Вибач, така ситуація, — вона розсміялася, закидаючи голову з розпущеним волоссям.

Я вибачив, але за те не гріх би було хряпнути дверцятами холодильника. Через це підійшов до нього й потерся боком об його біле, холодне тіло.

— Ковбаски просиш, ласунчику? — майже заспівала господиня.

«Еге-ге!» — подумав я задоволено. Здається, прийшов той рідкісний момент, що його треба назвати ідилією. Вона витирає кухонним рушником руки, а через мить напакує мене ковбасою аж донесхочу. Тоді ми з нею почнемо кайфувати (перепрошую за новочасний варваризм): вона сяде в моє крісло, почне пестити мене й лагідно примовляти, а може, й поплаче; я від зворушення розімлію, і почну й сам трохи себе жаліти, і зможу безборонно всадити їй у стегно свої «пазурчики», і буде тепло нам та затишно, аби тільки та ковбаса, якої я напевне переїм, не збунтувалась у моєму організмі і не привела мене, кажучи по науковому, до харчового виверження.

Я міркував так, одгризаючи шмат за шматом ковбасу, і натужно її пережовував, завертаючи голову набік, — передні зуби в нас для хапання, а не для жування, — і тої ковбаси було так багато, що я і в гадці не мав тікати, як робив це, коли потрапляла мені ковбаса до рота випадково; господиня ж моя стояла наді мною, співчутливо покиваючи, — була вона сумна, як мадонна. Жаліла мене і від того стала лагідна й добра, аж мені на мент зробилося жаль і її, однак увага моя була зосереджена на ковбасі, тому я не міг відповідати на її емоції, і то було зовсім не через мою егоїстичність.

Пізніше, розвалившись на колінах господині, яка сиділа

в моєму фотелі, я вже міг розділяти її почуття й думки, хоч і тоді мені заважала важкота у шлунку. Я спокійно лежав і слухав господиню, яка розкривала переді мною душу.

— Потерпів, мій котику, — казала вона рівним, сумним голосом. — Але ти не знаєш, що таке людська самота! Такі ми чудні, жінки: часом самі кладемо собі на шию ярмо, а буває, що й рвемося до нього. Однак самота для нас, котику, гірше за ярмо. Тоді життя стає порожнє і втрачає глуд. Тоді у грудях така сіра вода полощеться, котику. Може, ми й погані, маленький ти мій, бо ми завжди невдоволені, але так нелегко знайти собі відповідну пару. Найчастіше йдемо за того, хто вподобає нас, а тоді перекоонуємо самі себе, що ми тих, котрі нас уподобали, любимо. А може, й справді починаємо любити. Сумно мені, котику...

Вона гладила мене, і кілька сльозин упало мені на бік. Я лежав нерушно: підступала під горло нудота від переситу. Однак цей момент був надто сокровенний, щоб міг дозволити собі негречність. Потерплю, скільки мога, а коли господиня виговориться, дозволю собі вискочити геть. *Tene quod bene**, котику. Не руйнуй цієї святої хвилини двоєдиної єдності. Господиня сумтна, котику, і це добре. Це значить, що той Гевал не запав їй у серце, але і виставити його за двері їй несила. Справді чудні ви, люди, з вашою самотою та смутком.

— Мені вже не двадцять років, маленький ти мій, — проказала господиня. — І я не можу легковажно відстороняти простягнені до мене руки, як робила це раніше. З літами, котику, ми стаємо розважливіші й поблажливіші. Але буває й так, котику, що розважливість наша — теж порожній звук.

Я муркнув, щоб підтримати бесіду, але нудота од того збільшилася, і я замовк. Господиня поклала мені на спину руку з гострим манікюром, фарбовані нігті боляче вп'ялися мені у шкіру.

* Тримайся того, що добре (лат.).

— Якийсь він не такий, котику. Може, я помиляюся, але якась нещирість у ньому світиться.

Я тріпнув шкірою, звільняючись од її нігтів. Господиня зиркнула на мене й опам'яталася.

— Тобі заболіло, котику? Вибач!

9

Через кілька днів надвечір до нас не ввійшла, а вихором увірвалася Подруга.

— Ну, знаєш, твій кавалер добра цяця!

— Що таке? — аж поблідла господиня.

— Дай віддыхаюся!

Я був зайнятий тим, що хлєпав з мисочки якусь не зовсім до ладу зварену юшку. Відтоді, як до нашого дому почав учащати Гевал, чи пак Переходовець, кулінарна вправність господині погіршала, хоч мало б бути навпаки. Очевидно, відвідини Гевала надмірно подразнювали нервову систему господині, вона ставала неспокійна, а всі жінки, яких їсть неспокій, куховарки абиякі — про це свідчать і інші коти нашого кутка.

Тим часом Подруга віддыхалася. Вона гепнула на фотель, аж він важко зітхнув, а я вчасно покинув несмачну юшку, щоб не пропустити з тої розмови ані словечка: хотів-бо надолужити прогаяне.

— Ну, не тягни! — підігнала Подругу господиня.

— Та я й не тягну, — озвалася, все так само важко дихаючи, Подруга. — Біжу оце од Мілки Кащенко, ти її знаєш...

— Це та, що працює на «Електровимірнику»?

— Еге ж. Так от, твій Володька теж там працює.

— Я це знаю, — тонко всміхнулася господиня. — Інженером з техніки безпеки...

«Чудово, — подумав я. — Є один факт із тих, що я не дослухав».

— Він сам тобі сказав?

— Авжеж.

— Це правду він сказав, — мовила гаряче Подруга. — Він працює там інженером, любить випити і за це діло має кілька доган. Загалом справи в нього кепські, його вже попереджали, що виженуть. Але це ще півбіди, лапочко...

Подруга промовисто подивилася на господиню, подивився на неї і я і вразився: сиділа бліда як стіна.

— Далеко ви з ним зайшли? — не зовсім скромно поцікавилася Подруга.

— Ти що? — обурилася господиня. — За кого ти мене маєш?

— Не дуже зарікайся! — буркнула Подруга.

— Так що ти довідалася? — спитала спокійним, майже крижаним голосом господиня. — Він жонатий?

— На жаль, лапочко, — зітхнула скрушно Подруга. — Жонатий і має дитину. Вірочку, п'ять років. Мала бути в них ще й друга, але він не захотів.

— Ну, ти справжній розвідцентр, — блідо всміхнулася господиня.

— Для тебе старалася, лапочко. Я то що? Я така, що з мене все, як вода, стікає. От за тебе серце мені болить.

Я засумнівався, щоб так дуже боліло серце в Подруги за господинею, але все на світі трапляється, навіть парадокси. Моє серце куди більше боліло за господиню, але хто в нас про це питає?

Моя володарка сиділа на канапі, неприродно виструнчена, обличчя в неї все ще лишалося бліде, а вуста втратили свою природну барву. Очі її потемніли, вона дивилася на Подругу, але, здається, не помічала її. Я сидів на підлозі, на зеленому килимі, і повертав голову то в бік господині, то в бік Подруги. Подруга дивилася на господиню, злегка похитуючи головою, і в її погляді було роблене, як мені здавалося, співчуття. Зрештою роблене воно чи ні, а було це все-таки співчуття, і тут я нічого Подрузі закинути не міг. Зависла таким чином між наших стін довга і гнітюча пауза, аж мені здалося на мент: наша кімната — це бомба сповіль-

неної дії, яка зараз вибухне з неймовірним ляскотом, розірве усіх нас на тисячі клаптиків. Отож ми й сиділи так, наче приречено чекали на згубу, але оскільки все це було в моїй уяві, ніяка бомба не вибухнула. Господиня тільки похитала головою, а тоді з її вуст попливли ледь чутні слова:

— Він мені того не сказав. Багато, щоправда, про себе розповів: і про дитинство, і про навчання, і про роботу. Я сама кілька разів наводила його на цю тему, але він так зручно ухилявся. Знаєш, — вона струснула волоссям, — я вже ладна була повірити, що всі його слова щирі. Боже, почула б ти, як він тут співав коло мене, як співав!

Ну от, майже вся загублена інформація повернута. Подруга слухала господиню, як то кажуть, на два вуха і скрушно похитувала головою — очі її стали великі й печальні, а обличчя таке серйозне, що я знову засумнівався в щирості її співчуття.

— Що ж тепер робитимеш, лапочко?

«Авжеж, авжеж! — зирнув я на господиню. — Це мене цікавить також!»

— Що ж мені лишається робити? — сказала холодно господиня. — Виставлю за двері!

— А може б ти не спішила, лапочко? Хтозна, може, він і полюбив тебе?

— Щоб я розбивала чиясь сім'ю? — тихо, але виразно спитала господиня.

— Сім'я сама може розбитися. Казала Мілка, що не дуже добре він з нею живе.

— Ну, знаєш! — аж встала господиня. — Мене б цілий вік сумління гризло. Окрім того, він на такій дрібній посаді, що, як вирахують аліменти, його платня стане нижчою, ніж у прибиральниці. Зрештою хай би й так, з цим би я змирилася: його зарплата і моя, сьак-так тягли б. Але він надто амбітний і дратівливий, от що мене найбільш турбує. Я вже бачила одного такого: постійне невдоволення, а відтак і в чарку починає частіше заглядати... А гіршого, як чоловік-п'яниця, я собі не уявляю.

Психоаналіз було проведено блискуче, і я з гордістю подумав: моя господиня достойна мати в себе такого кота, як я. Подруга, однак, не розділила мого захоплення:

— Ти така категорична, лапочко, — сказала вона. — Може, не варто ускладнювати?

— А може, й не варто! — засміялася негнучким сміхом господиня; в неї на обличчі зацвіли червоні плями, як завжди, коли вона хвилювалася.

— У наших з тобою літах, лапочко, — обережно й незвично м'яко повела далі Подруга, — вже й розвідними не треба гребувати.

— То й виходь за нього! — пирхнула господиня, і я аж на передні лапи звівся, так парадоксально прозвучала ця думка. Зрештою в цьому було щось і розумне.

— Та ти що, лапочко! — зовсім без обурення сказала Подруга. — Як можеш так жартувати?

Моя господиня встала з канапи, зупинилася серед кімнати, а тоді рушила рвучким кроком до Подруги. Взяла її голову й притисла до себе.

— Вибач! — сказала чемно. — Я не хотіла тебе образити. Бачиш, все так несподівано на мене звалилося — голова обертом іде. — Вона покрутила рукою біля чола, показуючи, як іде їй обертом голова.

Я задоволено влігся на килим, підгорнувши лапи. «Ну й ну, — подумав собі. — Оце так притичина!»

Але в цей мент я не дуже переймався болями господині, і знову-таки, не з егоїзму, а тому, що співчуття невідповідне моїй позиції: було б дивно співчувати господині в тому, що вона хоче виставити Гевала за двері, адже це моє найсокровенніше бажання. Єдине, що мене вражало, — дисонанс в її намірі і настрої: збирається вчинити такий жаданий акт, а смутиться. На жаль, не всі розумні людські вчинки супроводжуються позитивними емоціями. «Non omnia posumus omnes»*, — цілком резонно подумав я.

* Кожен не може робити все (лат.).

— Таку дурну балачку ми завели, — сказала господиня. — Він, щоправда, натякав, що хотів би зі мною вік звікувати, так я йому, бач, у серце впала, але оскільки в нього вже є жінка, з якою він вікує вік, ми про це забудем. Знаєш, чоловіки настільки звикли замулювати нам очі, що стають переконані: ми того не розуміємо й не бачимо.

Це було сказано непогано: я готовий був заплескати господині в долоні, коли б у мене вони були. Можна було б долучити для підсилення ефекту якусь латинську фразу, але, на жаль, моя господиня латинськими фразами не послуговується — це вже моя прерогатива. Подруга, почувши той афоризм, тільки знизала плечима, очевидно, не збагнула його сили.

— А коли він розведеться? Ти ж не приховуєш, що він тобі подобається?

Господиня знову сіла на канапу й обхопила руками голову, очевидно, вона таки страждала.

— Щось подобається, а щось ні, — пробурмотіла тихо.

— В житті всігдa так, лапочко, — не зовсім політературному сказала Подруга. — Ти що, хотіла, щоб він був ангелом з крильцями?

— Ми самі не ангели з крильцями, — сказала, все ще тримаючись за голову господиня. — Але в кожного з нас є в душі сакрамент, який годиться оберігати.

«Браво!» — хотілося вигукнути мені; коли вжила вона латинське слово, діло йде до розв'язки.

— Як ти сказала? — вибалушилася Подруга. — Сак... сак...

— Ах, це не має значення! — підвелася господиня, і обличчя в неї стало таке холодне, а очі такі сухі, що Подруга раптом і собі підхопилася, заусміхалася, втягла голову в плечі (мені навіть здалося, що в неї з'явилося щось на зразок хвоста, яким вона улесливо замахала) і рушила боком до дверей, начебто боялася, що господиня схопить її за коміра і викине геть, як викидав оце недавно мене Гевал.

Господиня не затримувала Подруги, та й навіщо, адже та сказала все. «Давай, давай, викочуйся!» — подумав я не вельми гречно і зневажливо подивився, як покручує вона відвислим задком.

Господиня пішла її провести, і вони ще проспівали в сінях одна одній по кілька люб'язностей, тобто кілька банальностей, які мали засвідчити, що господиня зовсім не виганяє Подругу, а навпаки, буде рада, коли та її знову відвідає. Від себе Подруга засвідчила, що вона зовсім не вважає, начебто її виставляють за поріг, — їй давно пора додому, адже набралось у неї стільки домашньої роботи, що вона не знає, коли її і впорає.

Все-таки господиня замкнула входні двері, певне, на випадок, якщо Подруга надумає повернутися. Прийшла в кімнату до мене, і я здивувався, яке сумне стало її обличчя і як вона раптом змарніла а чи постаріла.

— Що, котику? — сказала до мене лагідно. — Давай-но трохи поплачемо, га?

Взяла мене на руки, сіла у фотель, і мені на голову впало кілька гарячих краплин. Я прищулив вуха, а господиня, притиснувши мене до грудей, тихо й печально плакала. Вона плакала так, що мені аж журно стало, і я принишк, хоч то не зовсім приємно, коли на носа тобі капають сльози і коли тебе так сильно до себе притискають. Але, як сказав забутий грецький мудрець, за добро добром ми віддаєм!

10

Зима за вікном і справді починає попускати. Мені раптом приснився запах вербових бруньок, і дух той був такий свіжий, що я прокинувся. Крізь розчинену квартиру вливався весняний запах розбуджених дерев; з дахів капало, і той звук викликав у мене хвилю такої бадьорості, що я миттю опинився у квартирці, а що мені не хотілося стри-

бати між холодні водяні струмені, які спадали з даху, сів у квартиру, і на мене заструмувало лагідне тепло весняного сонця. Зимова сплячка скінчилася, я зрозумів це нагально, ще день — і в мені нестримно заграє кров. Тоді я рушу назустріч весняному теплу, запахам дерев та землі, що поступово звільнялася од снігу. Це виповнить мене щастям, а коли спадатимуть сутінки, я ставатиму, як це трапляється з нашим братом раз на рік, поетом і співаком водночас; з'єднаю в один всі поетичні розміри й ритми і складу пишну оду світові та землі. Спів мій набере такого тембру, такої пристрасті і сили, що людські голоси, навіть їхніх найкращих співаків, здадуться чимось недоладним — тої сили афекту, виразності й мелодійності не досягнуть вони ніколи. Поклик мій полине до надмірно збільшених зір у небі й упаде звідти на нашу околицю, і кожне сусідство почує його, а відтак почує все плем'я наше і, ніби на команду, пробудиться все водночас і покине свої тимчасові пристановиська, щоб згадати предковічні часи, коли були ми ще племенем нерозрізненим і мали єдині думки й помисли. Ми забудемо тоді про свою дочасну прив'язаність до людських кліток, енергія наша нарешті звільниться для нас самих, для чину святого, що не дає погинути нашому братові на цій планеті, — ми грядемо тоді у світ і про світ водночас забуваємо!

Єдине, що тримає мене вдома, це те, що я хочу довести до кінця, вивершивши її в думках, оповіджену тут історію, адже після весняного пробудження мені буде не до неї. Пізніше, коли я набуватиму витрачену енергію, можна буде зайнятися і телепатичною її передачею...

До речі, онде той чоловіча, про якого я вже напевне знаю, що він писака. Дізнався я про це в досить звичайний спосіб: сидів він над річкою такий замислений, що я зважився підійти до нього зовсім близько. Його руки безживно звисали з колін, і мені одного позиру стало досить, щоб помітити на середньому пальці його правиці чималий мозоль, натертий ручкою. Він сидів на камені й дивився

бозна-куди, а коли я продефілював перед його очима, не тупнув ногою, не кишикнув і не схопив грудки чи каменюки, як зробили б майже всі чоловіки грубої породи, і не покликав мене солоденько, як зробили б чоловіки породи м'якої. Він жив у собі, і, зирнувши йому у вічі, я побачив, що в зіницях його скачуть чоловічки і відбиваються краєвиди, зовсім не подібні до тих, на котрі він дивився. А оскільки бачити такі тонкощі в очах людини та ще здаля штука досить хитра, я й вирішив, що з цим чоловіком наш телепатичний зв'язок почався.

Он він іде. Важкий, а через те незграбний, простоволосий, хоч іще досить холодно, з великою люлькою в зубах; він димить, як комин, а його важкі черевики чавлять розталий сніг. Штани його по коліна забрьохані, і я подумав, яку б то втіху дістала моя господиня, коли б мала змогу приводити до ладу його одягу. Але в нього і в думці нема хоч би зирнути в бік нашого дому, я вже не кажу, щоб відчувати весняний неспокій моєї господині. Ну, що ж, хай він собі йде своєю дорогою і хай відбиваються в його очах краєвиди, яких нема: наші дороги колись напевне перетнуться!..

Після аудієнції з Подругою, коли господиня нарешті дійшла погодженості в думках зі мною щодо Гевала, я вперше за весь час бажав, щоб Переходовець прийшов до нас швидше: хай би не пригасло її обурення і не притупився супротивний щодо нього запал. Передчував досить ефектну сцену і вже наперед планував, як би так повестися, щоб не бути вижбуреному в квартиру, — такої інформації втрачати ніяк не хотів.

Ми жили з господинею в одній кімнатці з окремим ходом, кухня з сіньми були до неї прибудовані, і звідти я навряд чи почув би розмову, якої сподівався. Можна було б залізти на грубу, досить високу — Гевал туди не дотягся б, лягти там і спокійно перебути, але так високо я навряд чи дострибну, а коли б подряпався по стіні, господиня мені цього б не подарувала. До того ж куряви вона там не змітає, і, певне, осіло її стільки, що потім тиждень довелося б

одмиватися. Найпростіше було б сховатися під стіл, але я боявся, що мене буде спіймано на зловмисних підслухах і виставлено геть без усяких церемоній; хоч, з другого боку, коли господиня увійде в афект, а Переходовець оборонятиметься, вони навряд чи думатимуть про мене. Улюблене моє місце ще у віці молодечому — під канапою — тепер не підходило мені через комплекцію: відомо, що з віком кожна істота набуває огрядності, і це стосується не тільки людей. Тут мені впала у вічі книжкова шафа, всередину я залізити не міг, а от нагорі... там лежав грубий том якогось словника (була то, здається, книга, мною не освоєна) — на ньому можна було б влаштувати собі непогане ложе і вдати, що я солодко сплю, використавши при цьому досвід тих котів, які ловлять мишей, прикидаючись при цьому мертвими. Єдина небезпека цього методу була в тому, що я міг по-справжньому заснути і пропустити всю розмову; тут треба було сподіватися, що гострий інтерес до цієї історії не дозволить мені так схибити. Коли ж вдаватиму, що сплю, і господиня, й Гевал навряд чи на мене зважатимуть, адже ареною нашого змагання завжди був фотель і йшлося в основному про право його посідання. Отже, щоб виконати задумане, мені треба поступитися, не вдаватися, хоч як приємно це чинити, до скарифікації, знайти собі місце для сну, так би мовити, відсторонене, і тоді я *de plano** зможу задумане діло виконати. Треба тільки залягти у ту начебто непробудну сплячку заздалегідь, відтак не буде вже аніякісінького приводу викидати мене з помешкання...

І ось жаданий день настав. Переходовець зайшов до нас у сніжно-білій сорочці, зуби його блищали, як порцеляна; він навіть не помітив, що господиня моя насурмлена, і схилився, щоб її поцілувати. Господиня, певна річ, одмахнулася від того поцілунку.

— Ах, перестань! — сказала вона. — Сідай, поговорити нам треба.

* Без особливих труднощів (лат.).

Гевалове обличчя миттю втратило безтурботність, зуби погасли, а усмішка зникла.

— Щось сталося? — спитав він, сідаючи у мій фотель.

Господиня подивилася на нього — на жаль, я бачив її в спину і описати погляду не можу — й запитала тихо:

— Ти мені про себе все розказав?

— Уже довідалася? — скривив вуста Переходовець.

— Як бачиш. Для чого, скажи, вся ця комедія? Хочеш зірвати квіточку?

— Ти що, мені не віриш? — схопився Гевал і заходив по кімнаті. — Ну, гаразд, я жонатий, але що ти про це знаєш? Чи знаєш, що в мене з тою жінкою немає нічого спільного, що в мене з нею не життя, а мука, що я щоразу приходжу в той дім, як на тортури?.. І от я зустрів тебе — мені навіть світ засвітився. Ти для мене стала чимось таким гарним і привабливим, що я не можу від тебе відступитися. Але скажи тобі при першій зустрічі, що я жонатий, як би ти зреагувала? Ну, сталася помилка, то й сталася... Я візьму розлучення, і ми з тобою одружимося...

— Коли вона тобі не подобалася, навіщо її брав?

— Дурний був, то й узяв.

— Хочеш стати вдруге дурним?

— Ах, Танечко, — з мукою в голосі сказав Гевал. — Хіба не знаєш, як це буває у молодих хлопців? Спокусився, а тоді пожалів.

— Мене ти теж хочеш пожаліти?

— Я на тобі не спокусився.

— Ще чого бракувало! — сказала господиня й повернулася до мене в профіль. Обличчя її було бліде, а ніздрі тремтіли.

— Я тобі не буду влаштовувати сцен, — мовила вона тихо, — тут, мабуть, помилилась я. Іди, будь ласка, з моєї хати і забудь, що ми зналися.

Її голос був такий тихий, що я ледве розібрав слова. Ні, за вікном такого шепоту не почуєш!

Гевал зупинився серед кімнати, обличчя його було

червоне, наче варене, тремтячими пальцями він почав засті-
бати на сорочці горішній гудзик, що розстебнувся од різ-
кого поруху.

— А коли я тебе, Танечко, люблю? Коли в мене на тобі
світ клином зійшовся?

Господиня звела голову, і хоч я не бачив її обличчя, був
певен, що очі в неї повні сліз.

— Навіщо ти мене мучиш? — спитала так само тихо. —
Солодко тобі мене мучити?

Я вже не міг витримувати нейтралітету. Щоб там не
було, а я повинен піти на захист господині. Не можу до-
зволити, щоб її мучили; через те я перестав удавати,
що сплю, притьма зіскочив на стіл, а звідти на підлогу.

— Знову цей кіт! — озався роздратовано Переходо-
вець.

— Це мій кіт! — відказала з притиском господиня. —
І я вже не дозволю тобі з нього знущатися! Ходи, Манечко,
до мене.

З переможним виглядом я стрибнув господині в поділ,
і її руки почали ніжно мене гладити.

— Хочеш, розповім, як я живу з тією жінкою? Яке
в мене, в біса, подружнє життя?

Господиня похитала головою.

— Це все даремно, Володю, — сказала майже лагідно. —
Зробиш мені милість, коли підеш од мене.

— А коли не піду?

— Підеш! — сказала твердіше. — Міг би вже помітити:
я з тих, що не надаються до гри.

— Значить, проганяєш?

— Значить, проганяю, — так само твердо сказала госпо-
диня.

«Вона молодець! — подумав я, гордо, на все горло, по-
муркуючи. — Така драматична сцена, а вона спокійна, наче
сфінкс. Як уміло виставляє його за поріг!»

Переходовець, однак, не хотів так легко викидатися.
Зупинився в дверях і повернувся до нас.

— І все-таки я не хочу, щоб ти думала про мене погано. Хочу дійти з тобою порозуміння.

— Я про тебе не думатиму погано.

— Дозволь мені приходити?

— Ні! — тихо, але безапеляційно сказала господиня.

— А коли розлучуся?

— Коли розлучишся, тоді видно буде, — сказала господиня, і я пильно на неї подивився: вона що, хоче все вернути? Однак очі в неї й досі були повні сліз, а уста здригалися.

— До побачення, кохана, — ніжно, аж у мене шкіра отерпла, сказав Переходовець. — Я до тебе обов'язково прийду.

— Бувай! — коротко й сухо відповіла господиня.

11

В описаній тут ситуації господиня трималася якнайкраще, хоч і зробила одну тактичну помилку, через яку ця історія не може ще закінчитися: виставивши так ловко Переходовця за поріг, вона таки не позбавила його можливості повернутися, а це, хоча й не змінило кінцевого результату цієї історії, надало їй зайвої ускладненості, і без афектації не обійшлося. Зрештою пом'якшити свою категоричність господиня мала підстави — це робило не таким гострим її чергове розчарування, адже, як сказав ще один безіменний грек чи римлянин: надія велика дурисвітка, хоча й без неї каші не звариш. Облуди простимі й нашому братові, й людям, бо так ми полегшуємо собі сприйняття несподіванок у майбутньому. Але годі не признати, що це був таки послаб, а за кожен послаб, як відомо, треба розплачуватися.

Щось таке плелось мені в голові того вечора, коли Гевал пішов, а ми знову залишилися самі. Цього разу господиня не плакала, але була цілий вечір така заморочена, що безцільно блукала по хаті, забула дати мені повече-

рати, а тоді раптом зібралася й кудись подалася, можливо, до Подруги, бо рушила, як побачив я з квартирки, тією дорогою, якою приходила до нас і Подруга. Цей її порив зрозумілий: лишатися на самоті після такої сцени, яка тут розігралася, випробування нелегке, і я господиню не осуджував. Погано тільки, що вона не нагодувала мене, але така неухажливість траплялася й раніше, тож я, марно потикавшись у бездоганно вилизані мисочки, зважився піти потертися біля діда й баби, котрі жили в другій половині цього дому: часом на них находила благість, і вони уділяли мені якийсь нікчемний шматок. Найбільше мене приваблювали голівки смаженої риби, цілої риби вони мені майже не давали, хіба б яка випадково упала на землю — дід був рибалкою, і риба у них, не так, як у моєї господині, смажилася часто. Я подався у бік вимощеного цеглою дворика і похвалив себе за інтуїцію — старі сиділи надворі за столом і неспішно оббирали рибу з кісток.

— Турбувався, що кота нема, — сказала не без сарказму стара і жбурнула мені під стіл кілька голівок.

— І без кота не пропали б, — відказав дід, маючи на увазі голівки. — Собаці віддав би.

— Цей твій собака стільки жере, що свиню можна було б вигодувати.

— А де його дінеш? — відповів, обкусуючи рибину, старий. — Та й польза од нього є. Гавкне пару разів — і злодіяка у двір уже не полізе.

Я зі смаком їв голівки. Старі кидали їх мені методично, в міру того, як з'їдали рибу. Цей ритм якраз мене задовольняв: тільки-но ковтав пережоване, як під ніс падала нова голівка. Окрім того, розмова старих поступово почала мене зацікавлювати.

— Той і сьогодні приходив, — сказала баба.

— Це вже, мабуть, заміж піде. Бач, і кота не нагодувала...

— Хтозна чи й піде. Казала Буймустручка, що той жонатий.

— То чого ж йому од неї тра?

— Чого тра, чого тра? Сам луччий був? — обурилася стара.

— Дуже я тягався по молодичях.

— А Сонька?

— Ну, раз було, то треба мені цілий вік очі піском закидати?

— Тобі закинеш, — сказала стара. — Щось скоро він сьодні пішов.

— Мо', горшки побили.

— Та ні, тихо було. Я б почула.

— Це коли б вона заміж вискочила, — сказав дід, — то й нам незручність було б.

— Чого незручність?

— Діти пішли б, у ягоди почали б лазить... Став тоді паркана, бо вони дідька лисого поставили б...

— Е, коли там ті діти. Он вона знову вилила помиї нам під город, — мовила стара.

— Треба сказати, — відповів дід і гикнув. — Я їй так і скажу: хай свинюшника мені під вікнами не розводить...

Вони більше не кидали мені під стіл голівок, та й з'їв я їх стільки, що мене аж занудило; розмова перейшла до цін на полуниці, а що це предмет для мене нецікавий, я подавсь у рідні пенати, щоб передімати: на сьогоднішню ніч призначив собі походеньки по сусідствах.

Господиня моя виявилась вже вдома. Вона відразу покликала мене й налила молока, але я те молоко тільки понюхав — після риб'ячих голівок пахло воно мені бридко, — відвернувся й поплентався до фотеля, бо страшенно захотів спати.

— Розбалуваний ти, Маньо, — сказала господиня, і голос її видався мені надзвичайно сумним. — Оце не дати тобі кілька днів їсти, то й сухий хліб смакував би.

Це була правда, але умоглядна: я не володів засобами, щоб оповісти їй про риб'ячі голівки і про те, що молоко після риби пити не зважилася б і вона, коли б не хотіла, щоб шлунок її збурився. Зрештою коли б і міг, не оповів би

я про риб'ячі голівки і з іншої причини: господиня, котра таки добре мною опікувалася, була б неприємно вражена, довідавшись, що я вряди-годи побираюсь у діда й баби, — між ними, як це звичайно буває між близькими сусідами, були натягнуто дипломатичні стосунки. Така властивість людського існування непомірно мене дивує: маючи тенденцію з'єднуватися для життя родинного, вони, як і ми, до речі, часто до близького сусідства ставляться вороже. Знову ж таки, маючи сусідську непримиримість, вони складають, як доводилося мені читати, спільноту кутка чи й вулиці, міста чи й держави — обшири, які уявити мені важко.

Я міркував про це, вмостившись у фотелі; перед сном корисно дати хоч малу гімнастику мозкові. Вже сутеніло, і в кімнаті плив синій, прозорий присмерк; можливо, саме він прикликав сюди господиню. Вона підійшла до мене, взяла на руки, сіла у фотель і тяжко задумалася. Сиділа майже нерухомо в сутінку, самотня й печальна, я б дав собі лапу одрубати, що думала вона про Переходовця, а може, просто про складні житейські перипетії; обличчя її в тому сутінку було таке зворушливо гарне, що, хоч я і маю інші естетичні поцінники, годі було того не помітити. Отож мені подумалося крізь дрімоту: а що, коли б мав я казкові антропогенетичні якості? Тоді, можливо, постав би перед нею прегарним парубком і знайшов би, як її утішити. Однак про такі перетворення можна тільки прочитати у книжках: хоч би як там хто старався, а з власної шкіри вийти живій істоті годі; через це я тільки й міг, що помуркати й потертись об її руку, але сьогодні вона була незвично заціпеніла і не мала охоти зі мною гратися. Я уже дрімав, через що втрачав відчуття реальності: мені здалося, що господиня моя перетворюється на камінь, що вона стала така ж холодна, і коли я не розплющу очей, так воно справді й станеться. Я з натугою роздер повіки і раптом вразився: у сутінку, як два самоцвіти, горіли її сині чудові очі, і не було в тих очах ні сліз, ні сміху, а тільки той-таки рівний, холодний і напрочуд печальний вогонь.

Через кілька днів у нашу хвіртку ступила маленька, тонка жіночка з великими, трохи перестрашеними очима на дрібному личку. Я сидів тоді на дубовій гілці, по-філософському оглядаючи світ, а що жіночка була мені незнайома, спершу не зважив на неї, запримітивши тільки оті незвично побільшені її очі. Господиня моя в цей час доминала дошки ганку, які після миття свіжо й гарно засвітлилися прожилками. Жіночка несміливо зупинилася біля господині.

— Вибачте, — сказала вона неголосно. — Чи не ви Тетяна Платонівна?

— Я, — розігнулася біля порога господиня.

— Вибачте, — знову сказала жіночка. — Я Леоніда Поліщук, дружина Володимира Поліщука.

— Ах, це ви? — утерла з лоба піт господиня. — Чогось хотіли?

— Мені дуже незручно, — зовсім тихо сказала Леоніда, — але я хотіла б побалакати з вами.

— То прошу! — зробила досить холодний жест господиня, і я це сприйняв як запрошення і для себе: таку розмову пропустити я не міг. Сtribнув притьма з гілки на город, вибивши в ньому ямку, і не встигла Леоніда витерти біля порога ноги, як був я уже в хаті; звісно, лап я не витирав, хоч добре замастив їх землею. Однак нагальність справи вибачала таку мою нечупарність — я аж тремтів од цікавості. В моєму розтривоженому мозкові вже миготіли картини жіночої баталії, і для застороги я чкурнув під стіл, щоб на всякий випадок мати сякий-такий прихисток та й на очі не дуже налазити.

Господиня увійшла в хату перша, а за нею несміливо переступила поріг Леоніда.

— Мені дуже незручно, — сказала вона тим-таки дитячим, трохи зляканим голоском. — Але все це так раптово

звалилося на мою голову!.. Я довго зважувалася, перш ніж прийти до вас; знаєте, така дурна ситуація, — вона смикнула утлим плечиком, — і нелегко мені, повірте. Всі про вас так гарно говорять...

— Сідайте, — перебила її господиня і показала на мій фотель. Мені це, як завжди, не сподобалося: замість належати виключно мені, цей фотель стає сідалищем для всіх, як тільки прийде.

Леоніда сіла на самий кінчик фотеля, аж дивно було, як вона на тому кінчику тримається.

— Знаєте, ми по-всякому жили, — озвалася знову Леоніда, і її дитячий голосок став трохи плаксивий, а трохи сумний. — Він важка людина: то йому те, то йому се. Я годила, самі знаєте: дитина, сім'я, хочеться, щоб усе до ладу було. А це приходить — і як сніг мені на голову: не хочу з тобою жити, знайшов кращу.

— Хто вам сказав, де я живу? — спитала холодно господиня.

— В людей допиталася. Знаю, що він уміє брехнути і памороки добре забиває, то от і прийшла.

— І що від мене хочете?

Леоніда подивилася на господиню розширеними очима, і було в них стільки страху, жалю, прохання й приниженості, що я аж зажмурився — щось, наче терпуг, дернуло мене по нервах.

— Одступіться, Тетяно Платонівно, від нього. Ви така гарна, освічена, ви кращих собі знайдете. Та й не будете ви з ним щаслива. Вже як я йому годжу, а вводити не можу. Спершу він як масло був, а прожили півроку, то чого тільки не натерпілася! А як народила дівчинку, не хотів з лікарні забирати: йому, бачте, хлопця хотілося. Помалу й випивати почав...

— То, може, між вами любові не було?

— А чи не через любов я все це терплю? — сказала Леоніда, і в очах у неї засвітилося дві сльозини. — Спершу він мені руки цілував, квіти носив, такий був, хоч до рани

прикладай. Отож і вирішила: піду за нього, хоч всяке люди казали. А чи багато мені хотілося: злагоди й любові...

— То чого ж вам терпіти таку муку? — так само холодно спитала господиня. — Дитину маєте, розійдіться й живіть собі спокійно.

Великі сльози покотилися з Леонідиних очей.

— Це легко сказати, — мовила вона, хлипаючи. — А сім'я? А дитина без батька? Надивилась я на цих дітей без батьків. Серце кров'ю обкипає, коли подумаю, що ростиме вона сиротою при живому батькові... Я вас дуже прошу, — склала вона молитовно руки. — Хочете, отут перед вами на коліна впаду! Одступіться, Бога ради! Не руйнуйте сім'ї! Коли б не ви, він перебісився б, переграв і знову заспокоївся б. Молю вас, дороженька! Ну, не зла ж ви людина, не зла!

— Заспокойтеся, жіночко, — все так само сухо сказала господиня. — Заспокойтеся, бо я разом з вами заплачу... Він ходив до мене, але я тоді не знала, що він жонатий.

— Брехав, значить? — вражено прошепотіла Леоніда, і її очі покруглили.

— Брехав! — усміхнулася сухо господиня. — Коли ж я те взнала, відтоді він мого порога не переступав.

— Дякую вам! — зчепила руки Леоніда. — Так йому й треба, котові поганому, хай не відбивається од дому!

Я аж пирхнув під столом. Порівняти Гевала з котом — трохи засмілива метафора, після цього Леоніда навіть не такою симпатичною мені здалася.

— Нікого і ні в кого я відбивати не збираюся, жіночко, — встала моя господиня, очевидно, даючи зрозуміти суперниці, що розмову закінчено. — Але дивуюся й на вас: скільки розказали про нього поганого, а тримаєтеся, наче реп'ях...

Леоніда теж уже не сиділа. Стояла перед господинею, як школярка, смиренно опустивши руки.

— Така вже наша доля жіноча! — зітхнула тихенько.

— Собача це доля, а не жіноча! — розсердилася раптом

господиня. Леоніда блимнула на неї вражено очима, але не сказала нічого, тільки понурилася.

Я побачив, що в моєї володарки дрібно тремтять ніздрі, а пальці вона нервово сплітає. Зависла пауза, й була вона така негнучка, що я аж заворушився під столом.

— Що це там у вас? — злякано спитала Леоніда.

Господиня підійшла до столу й закинула скатірку.

Леоніда, однак, до мене цікавості не виявила (певно, підозрювала, що під столом заховався її чоловік), знову подивилася на господиню, і її голос зламався:

— То ви відступаєтесь?

— Будьте спокійні, жіночко, — сказала з гідністю господиня. — Я не така голодна, щоб спокушатися на всяке лайно!

Це було сказано грубувато, але й сильно. Порівняння навдивовижу точне — я думав про Гевала так само. Моя господиня все-таки здатна на героїчний чин: як велично вона виглядає поруч з цією жалюгідною особою. Леоніда не стала добиватися од господині більших запевнень, а вислизнула з кімнати, навіть не попрощавшись, — несло її, наче на щасливих крилах. Я мовчки поспівчував їй і послав навздогінці найтепліше благословення.

— А ти все на підслухах? — схилилася до мене господиня. — Іди сюди, поганий котище!

Обличчя в неї було лихе, як це рідко буває. Вона схопила мене раптом за загривок, і за мент я летів у квартиру.

— Бридота! — сказала за моєю спиною господиня, і я здивовано завмер у повітрі. — Несусвітня бридота!

Я впав на город, аж щось кавкнуло в мені. Стало раптом сумно й безрадісно, і вперше, відколи тут живу, захотілося мені покинути цей дім. Але все-таки я стримав гнів: хіба не випадало мені радіти з тої ситуації? Моя господиня, здається, остаточно відшила Гевала, навіть слово дала, що так учинить, а те, що на когось мала вилити гнів і роздратування, теж не повинно дивувати: при незгодах завжди дістається істотам найближчим. Я ж найближчий тепер

до господині, отже, зрозуміло: зірвала вона серце на мені. Оближися, котику, і заспокойся. Для цього можеш навіть перефразувати Леонідину фразу, яку вона проголосила, тяжко зітхнувши. Отож зітхни і скажи: «Така вже доля наша котяча!»

13

З цього моменту й почалися найгостріші пристрасті, що їх судилося пережити героям цієї історії, і я поспішаю запам'ятати їх, бо сьогодні підходила до нашої хати Мурка із сусіднього подвір'я і трохи поспівала біля мого вікна. Я ще не був наладнований на таку зустріч; навіть не вивабив подумки двору, куди мав би вчашати, аж воно вирішилося само — не я пішов до сусідів, а Мурка до мене. Я не вигукну при цьому фарисейського афоризму про часи і звичаї, як це зробив би якийсь гевот, навпаки, відчув радість і вдячність — це свідчило на Мурчину користь. Погано було тільки, що вона з'явилась удень, саме тоді, коли я перебував у стані глибокої задуми, але весна не питає в живих істот, приходити їй чи ні, — весна іде! Я вже збирався вистрибнути в квартиру, але ж дід із сусідства, невідомо чим роздратований, жбурнув у Мурку старим черевиком, і та дременула з нашого обійстя з швидкістю стріли. Я зважив, що це голос долі, і знову вмотивувався на подумки, додумуючи до кінця історію, — її треба закріпити мені в мозку, щоб не вибили її звідтіля відомі весняні катаклізми. Зрештою я мав заощаджений час: цьогорічна обраниця моя була вже знайдена, і мені не доведеться блукати як неприкаяному від двора до двора. Ясна річ: коли Мурка зважилася прийти до мене раз, прийде і вдруге, скільки б у неї черевиків не кидали; мені ж лишається лежати і міркувати над тим, що відбувається довкола...

Так от, всі ми чекали тоді приходу Гевала; всі ми — це я, господиня і дід з бабою. Баба, виявляється, запримітила

Леонідин прихід і чула навіть, як та себе називала, — вони обговорили цю ситуацію з дідом за вечерею (знову їли смажену рибу) і сподівалися тепер, як сказав дід, «кумедії». Я не зовсім збагнув, яка може бути з того «кумедія», але терплячий свого діждеться. Господиня моя, щоправда, зовсім не сподівалася «кумедії», бо відколи пішла від нас Леоніда, вдалася до оборонних заходів, наче готувалася відбити ворожий натиск. Вона накупила й забила харчами холодильник; виходячи з дому, щоразу озиралася навдокіл, а заходячи, не забувала зачинити двері. Мені для вільного входу-виходу залишалася кватирка, і я виключно нею користувався, аж забувати почав, що можна ходити і через двері. Моя господиня тепер не плакала і не проголошувала переді мною емоційно-натхненних монологів, од чого я відчував деякий жаль; була вона нині, як брила льоду, і ставилася до мене з холодною неувагою: не пестила, а їсти давала вряди-годи, хоч я звик приймати їжу в призначений час, дбаючи про своє здоров'я і силу. У цей період, який ми умовно назвемо «напівоблогою», частіше почала приходити до нас Подруга, інколи вона лишалася й на ніч, що вже зовсім мені не подобалося, бо Подруга уві сні хропла. Господиня була саме у відпустці, і Подруга, певне, також пішла у відпустку, бо почала з'являтися у нас і вранці, і вдень, і ввечері; мені навіть почало здаватися, що цих подруг не одна, а кілька — цілий табун коней, як зазначив я не без озлобленості. Через таке часте перебування Подруги в нашому домі хатнє повітря почало набирати кислого духу, і хоч який я був прив'язаний до господині (належу до котів домосидних), однак змушений був більше часу проводити не вдома, а на гілці дуба: починав побоюватися алергії — анафілаксії чи ідіосинкразії, чого мені хотілося найменше.

Активні охоронні заходи моєї володарки примушували мене бути насторожі, адже я не забув котожерських Гевалових нахвалок, окрім того, з отієї нової для мене книги на шафі, а це була книга історична, я довідався, що в давні

часи люди, перебуваючи місяцями в облозі, таки поїдали своїх котів та собак. Того, що з'їсть мене господиня, я не боявся, було б це чимось неймовірним, але це здатна зробити Подруга, яка через надмірно часте навідування нашого дому теж може бути «застукана» тут.

Гевал з'явився через тиждень. Він був, кажучи мовою історичної книги, без тарчі, волочні, троків та поворозів*, хіба що за оціп чи волочню хтось би прийняв розкішний букет білих лілей — квіти, які найдужче любила моя господиня. Переходовець ішов у білій тенісці і задоволено помуркував, начебто й справді хотів уподобитися нашому братові. Господиня в цей час була сама; Подруга, відсидівши в нас аж три години, побігла розважитися в інше місце. Я сидів у цей час на гілці дуба і, як тільки Гевал підійшов до наших дверей, побачив, що у вікні, за яким жили дід та баба, ледь-ледь відхилилася фіранка і з-за неї визирнули чорні бабині очі. Кватирку у баби було передбачливо відчинено, отже, все для споглядання «кумедії» було приготовлено як слід.

Переходовець смикнув двері і пересвідчився, що вони зачинені. Однак не втратив доброго гумору і досить енергійно постукав, а тоді ще й погукав, щоб господиня не переплутала і не подумала випадково, що це знову прийшла Подруга (до речі, Подруга стукала умовним стуком). Я не так почув, як відчув: господиня вийшла в сіни; Гевал при цьому нетерпляче затанцював, я навіть неясно почув її голос, але через двері та відстань не розібрав, що вона там сказала. Переходовець від тих слів кинувся на двері, наче хотів пройти крізь них, як один із героїв Марселя Еме.

— Послухай, Таню, послухай! — голосно сказав він. — Нам треба з тобою переговорити, вже все владналося...

З-за дверей щось неясно пробубоніло, і Гевал, як особа темпераментна, щосили гупнув об двері кулаком. Бабине око за фіранкою звузилося, а тоді й поширшало. Гевал без-

* Тобто без щита, оццепу, арканів і вірьовок.

порадно озирнувся і, волочачи букет лілей, наче віника, побіг до вікна, яке було сліпе й глухе, навіть квартира, завжди відчинена задля мене, була щільно запечатана. У дворі, вимощеному цеглою, неподалік вікна стояв, наче пам'ятник, дід і спокійно смалив цигарку — Гевал, однак, був настільки збуджений, що діда не помітив.

— Слухай, Танечко, ну, слухай, рідна, ну, мені треба поговорити з тобою, ну, відчини, я тебе прошу. Ну, не з'їм я тебе!

Од частого Гевалового «ну» мені аж барабанні перетинки почали боліти: чуття мови у мене все-таки розвинене! Зрештою, розкидав Гевал оті свої «ну» даремно: відповідала йому з вікна гробова тиша.

Мені навіть стало трохи шкода Переходовця, стояв він там, під вікном, із непотрібними тепер квітами, як лицар сумної вдачі, а всі лицарі сумної вдачі, як на мою думку, жалю гідні (можна писати цей зворот і разом — жалюгідні). Здалося мені, що теніска в нього вже не така сліпучо-біла, а добряче-таки прим'ята, квіти посхиляли безпомічно голівки; Гевал позирнув на них і раптом, різко змахнувши рукою, почав трощити об паркан. Одкинув побите бадилля і затарабанив щосили у вікно.

— Слухай, ти! Відчини, бо гірше буде!

Він несамохіть озирнувся і побачив стоїчно-непорушне дідове обличчя. Це його, здається, протверезило, він стиснув кулаки, аж пальці захрумлили.

— Стривай, я ще до тебе доберуся! — сказав погрозливо і пішов до хвіртки; я помітив, що на обличчі в нього заграли жовна, а очі зробилися вузькі й маленькі. Я припишк на гілці, щоб не привернути, боронь Боже, під цю хвилю його уваги, — тут уже напевно запахло б смаженим...

Облога, таким чином, почалася. За середньовічними законами моєї господині годилося б зараз заготовляти окріп, запастися камінням (смоли вона могла б позичити і в діда), а потім при нападі пускати все те у діло. При добрій її вправності Гевал навряд чи вистояв би, хай тільки

кварта окропу чи кипінню-смоли вилилася б йому на голову. Але дія відбувалася у двадцятому столітті, і такі ефективні способи самооборони чомусь тепер вийшли з ужитку — господиня мусила покладатися на міцність модерного замка і, що вже зовсім ненадійно, шибок. Лише вряди-годи із самооборонних засобів вживається тепер кислота, але її використовують здебільшого жінки проти жінок при непогодженості у справах кохання — я чув одне таке оповідання від рябої Катьки, яка збирає біля свого двору щовечірні бабські посиденьки (в самої рябої Катьки обличчя було також помережене загадковими знаками — чи не було у тій її оповіді моментів автобіографічних?).

На жаль, я не знав, як почуває себе господиня, була вона наглухо замкнена, і я не міг пройти до неї навіть у квартиру, хоч Гевал навряд чи зміг би через неї проникнути всередину, бо ледве я пролазив. Про настрої й думки господині я міг тільки здогадуватися: мені навіть здалося, що вона сидить у замкненій хаті з кам'яним лицем, хоч могла під цю хвилю й плакати.

Не встиг Переходовець сховатися з очей, як прибігла перелякана, а може, просто збуджена Подруга і застукала умовним стуком у вікно. Я миттю зіскочив з гілки і хотів прошигнути у хату разом із Подругою, але двері немилосердно зачинилися перед моїм носом, і я знову опинився у становищі відстороненого обсерватора; зрештою зараз і спостерігати не було чого. Я, однак, метнувся до квартирки, в надії, що їм треба буде впустити свіжого повітря, але квартира була так само щільно зачинена, наче оборонялася господиня не тільки від Гевала, а й від мене. Це ображало, бо я відчув у шлунку перші позови голоду — настала бо година підвечірку. Але господиня про мене й думати забула, тож я, щоб використати тимчасовий перепочинок, поки знову з'явиться Гевал, а з'явитися він мусив конче, помчав на дідове подвір'я, звідки апетитно запахло смаженою рибою. І справді, дід сидів за столом і наминав ту рибу, а баба розіп'ялася на одвірку і чомусь риби не їла.

— Ну, що ти там чув? — начебто знехотя спитала баба.

— Дуже грозився на неї, — сказав, жуячи, дід, і я теж почав під столом жувати. — Почекай, він ще їй вікна приїде бить.

— А воно не мішало б! — озвалась стара, і голос її раптом з низького буркітливого став тонкий і писклявий. — А то таке вже важне, так воно ото ходить! — Стара засмикала в прочілі тулубом, аж дід не витримав і зареготав. — Так воно ото із себе скромницю представляє, ой-ля-ля! А сама таке, що й тьху!

Мені годилося б обуритися за свою господиню і перестати їсти ці смердючі недогризки, адже все сказане бабою було погноєм її злостивості, чи, сказавши не так бароково, виливом її жовчності; я й обурився, але зважив за раціональне все-таки голівки доїсти і вже тоді зневажливо покинути це нечестиве місце, адже сказано в якійсь давній книзі (знаю це з цитування), щоб чистий серцем не йшов на раду нечестивих. Отож я доїв ті голівки і таки подався з ради нечестивих геть. Погано в цій ситуації було тільки те, що моєї демонстрації старі не завважили.

— Гадаєш, він знову сьогодні прийде? — спитала стара в мене за спиною.

— А мені що з того: капшук грошей додається, чи що?

— Ти там не дуже лізь її захищать, а то ще шию зверне, чого доброго!

— А як убийство він тут соділає? — озався трохи сердито дід. — Ще й мене до отвественності притягнуть.

— Притягнуть, коли будеш втручатися, — резонно зауважила стара, і я вже не почув дідової відповіді, звернув-бо за ріг.

З нашого двору швиденько чимчикувала Подруга, вона вряди-годи озиралася, наче щось у цьому подвір'ї нашкодила.

Вікна й двері мого мешкання були так само щільно позапечатовані.

Гевал таки прийшов до нас того вечора. Западали вже сутінки, і я побачив його постать на сірому тлі дороги. Ішов, похитуючись, начебто його водило, а в людей здебільшого такий стан буває тоді, коли вони вживуть чогось хмільного, — така ж слабкість у Переходовця, як уже відомо, була. Я сидів на тій-таки гілці дуба, господиня моя була замурована у власнім домі, баба поралася в себе в хаті, а дід ніс од колонки повні відра. При такій мізансцені і почав розвиватися черговий акт цього маленького вечірнього інтермеццо.

Гевал не помітив необачно кинutoї кимось на дорогу гілляки, перечепився й мало не простягся на землі. Але зробив кілька хитромудрих піруетів і з перекривленим обличчям почав мацати себе в тих місцях, де містяться в чоловіків кишені. Штани там віддувалися — в одній і другій кишені було по пляшці, і Гевал, певне, злякався, що міг котрусь із них розбити. Він чортихнувся, але був настільки завбачливий, що ту гілляку, об яку перечепився, підібрав і відкинув до паркана, очевидно, на той випадок, коли повертатиметься назад. Після таких маніпуляцій він увійшов у хвіртку і похилився по стежці до наших дверей. Як і першого разу, в бабинім вікні відхилилася фіранка, а дід уже встиг поставити відра з водою, і в нього в роті красномовно зацвіла цигарка, од якої вряди-годи здійсмалися сиві покручені пасемка.

— Танько, відчини! — сказав досить мирно Гевал і вдалив зарослим кулаком об стулку дверей. Від удару пішла в наш дім луна і вмерла там без відповіді.

— Ти є там чи нма! — закричав Гевал, у дивний спосіб пропускаючи голосні. — Вдчини, я тбі кжу, разгвр є...

Мирно світилося вікно, за яким ховалася господиня, натомість вікно, в яке зирила баба, було темне. Спокійно спалахувала дідова цигарка.

— Чуш, Таньк! — сказав ще голосніше Переходовець. — Я вже пдав з'яву. Чуш?

Луна вмерла в наших сінях, певне, не дійшовши до мирно освітленої нашої кімнати, — там непорушно сиділа, як я уявляв, моя господиня, втупившись незмигним поглядом у котрийсь із кутків.

— Вдчини, зрза! — вже загорлав Переходовець. — Вдчини, бо дврі пб'ю!

Він почав щосили гатити кулаком об двері в надії, що луна од того грюкання таки дійде до освітленої кімнати. Але луна туди, здається, не дійшла; отож Гевал схопився обома руками за дверну ручку і почав торгати її. Ручка хряпнула й вилетіла зі свого гнізда, а Переходовець, побалансувавши на ґанкові на одній нозі, мало не вскочив у помийне відро. Але ще мав досить управності, бо, повигинавшись в один чи другий бік, все-таки зумів утриматися і став здивовано роздивлятися ручку, яка так несподівано опинилась у його п'ятірни.

— Не пска, зрза! — сказав і раптом сів на ґанку, впершись спиною об наші двері. Витяг з кишені пляшку, здер блискучу накривку і приклав горлечко до вуст. Голосно забулькало, аж дід у своєму дворику ковтнув слину — підкотилася йому під горло спазма. Переступив з ноги на ногу, але залишився на місці, виплюнув тільки на город непогашений недопалок.

Гевал опустил руку з пляшкою і перепочивав; голова його впиралася підборіддям у груди; здавалося, він плакав, бо вряди-годи шморгав носом, наче мав нежить. Мене ж настільки здивувала його несподівана упокореність, що я готовий був зістрибнути зі свого спостережного пункту, щоб роздивитися, що ж він насправді робить. Тим часом Переходовець знову приклав пляшку до рота, і в горлі в нього забулькало.

— Зрзи! — сказав він. — Всі вни зрзи!

Схопився раптом на ноги і з маху брязкнув пляшкою об двері.

— Танько! — закричав пронизливо і вже не ковтаючи голосних. — Одчини краще, бо я тобі хату рознесу!

Він заздалегідь знав відповідь, бо не дуже чекав, а схопив дошку, якою колись господиня загатила калюжу під порогом, і почав щосили гамселити у двері. Дошка зрештою хряснула; Гевал, одкинувши її, засопів, як міх.

Його дії були трохи дивні, як на мене: він щосили прагнув пробитись у двері і начебто забув, що існує заслона куди крихкіша — те саме мирно освітлене вікно. Хтозна, який глузд керував тоді цим невдачливим войовником, а може, люди, вживши свого бридкого алкоголічного пійла, втрачають глузд? Зрештою в Гевала могли бути й свої резони: він, можливо, конче хотів, щоб господиня таки відчинила йому і впустила в хату з доброї волі, адже в своїй програмі, висказаній ще того разу, він проголосив, що збирається не нападати на господиню, а тільки хоче з нею побалакати. Я, мабуть, надто пильно і надто іронічно дивився на Гевала, бо він ніби почув мої резони, справді покинув штурмувати двері й вихилясом рушив до вікна. Тут його міг побачити й дід, а що той, хоч і смалив цигарку, був нерушній, немов пам'ятник, Гевал його знову не запримітив. Натомість підійшов і делікатно постукав зігнутих пальцем, проявивши, як той вовк із казки про семеро козенят:

— Ну, відчини, Таню! Я пбалакать пршов. Ну, не бійсь, дрна, я тбе пльцем не зчплю. Що ми не люди, чи що? Ну, скжеш мні піти, піду, але не змкай перед мною змки. В сказ вни мне вводять, змки. Чуш, Таню!

Рівно світилося вікно, глуха тиша панувала навколо, незрушно стовбичив дід.

— Чуш, стрий, — повернувся до діда Гевал. — Вна є там чи нма? По-мойму, я до неї кльтурно гврив...

— А де ж її дітися? — сказав дід, випускаючи дим. — Є...

— Чго ж вна не вдчняє мні?

— Бо ти п'яний, чоловіче. Хіба не бачиш, який ти п'яний. На ногах ледве держишся.

— Я пний? — здивовано перепитав Гевал, а дід коротко хихикнув. — По-мойму, я саме враз. — Він підступив ближче до діда. — От ти, що нада члвік, правильно я кажу?

— Чого ж неправильно? — відіззався дід.

— Ну то скжи. Коли члвік хоче погврить, треба пред ним дврі зчнять? Ми з нею тут тес-то... — Він покрутив пальцем. — Каже: розвдись з жінкою, прийму. А я що, пжалста. Правильно я кажу?

— Та, звісно, правильно, — відказав дід.

— Ну, то я й те, рзвівся. Прходжу, а вна в хту не пуска. Ну, то що їй зрбить за це?

— Ти, чоловіче, краще під вікнами не ходи, — мовив розважливо дід. — Коли не пускає, значиться, причина є.

— Причина?

— Еге ж, причина, — сказав дід. — І та причина, що твоя жінка тут у неї була. От, певне, й договорилися, щоб тебе не пускать...

— Не може бути! — аж протверезився Гевал. — Інтересно... Я їй за це, зрзі, шкуру спщю. От побчиш, стрий, спщю і на снці пвішу сшиться... Та й ця, хай скаже: так і так, мляв, общала не пскасть. От я зараз пду їй вкна бить!

— Облиш ти, чоловіче, — притримав старий, схопивши Гевала за теніску. — Будеш вікна бить, я змушений буду в міліцію подзвонити, сусіда все-таки. Іди краще проспись, а потім тверезий і прийдеш.

Гевал дивився на старого, похитуючись.

— Еге ж, вікна бить не треба, — знову розважливо сказав він, — рзумна твоя глва, правильно я кажу? Ходім, стрий, того, по сто грам. — Він плеснув себе по одутлій кишені.

Дід озирнувся на всі боки; баба ще й досі видивлялась у темну свою шибку, дивуючись, де це пропав об'єкт її спостереження.

— По сто грам — це можна, — повільно сказав дід. — Тільки ходім туди, за куща!

Він узяв, як кавалер даму, Гевала під руку.

Життя повне несподіванок. Незважаючи на зовнішню неотесаність, дід мав нелихе серце. Досить згадати, як оборонив він недавно мене від новочасних вандалів, котрі жбурляли в мене каміння; хоч ніколи не казав він мені

компліментів, але все-таки не приховував риб'ячих голівок собаці, а віддавав їх таки мені, зовсім сторонній для нього істоті; зараз він теж досить вчасно втрутився в облогу, і коли б не він, наші вікна, напевне, таки б розлетілись у друзки; його мужності треба віддати належне ще й тому, що дістав він од баби досить суворе застереження не втручатись у цю історію. Зараз вони п'ють останню Гевалову пляшку, і це теж на добре: що було б з Гевалом, коли б вицмулив він ту пляшку сам? Тоді напевне подерся б знімати з хати димар або ж спробував би залізти через той димар у хату, а це навряд чи закінчилося б для нього щасливо.

Оскільки Гевал тепер не вживав жодної голосної і його мова стала якимсь мимренням, відтворити її фонетично немає ніякої спроби, а вкладати в Гевалові вуста під цю хвилю мову розбірливу було б фальшем, тож значно раціональніше буде переказати самий тільки зміст того, що міг іще витворити Переходовцевий мозок. Кожне своє речення Гевал рефренував типовим для п'яних перепитом: «Правильно я кажу?», наче шукав постійного підтвердження своєї інтелектуальної спроможності, а дід негайно те підтверджував, щоб зайвий раз не спінювати запаморочений Геваловий мозок. Од себе дід тільки й повторював, що розумну пораду піти виспатися, але порада ця до Гевалової голови так і не дійшла: він був достобіса настирливий.

Так от з усього того пятакання, мимовільною жертвою якого став дід, можна було вибрати тільки те, що Гевал страшенно ображений і вражений; про мою господиню він думав якнайкраще і хотів для неї все зробити; задля неї він і з жінкою розводиться, хоч можна було того й не робити; він навіть про рідну дитину забув, а в нього така донечка, що просто цмок! (При цьому Гевал поцілував свої досить брудні пальці.) А вона, тобто господиня моя, виявилася свиня свинею (при цьому він розказав дідові всім відомого анекдота, як один п'яний ніс посвячене поросся, і вони

з того анекдота разом сміялися); він од неї, тобто господині, нічого не хоче, а що він скотина якась? — дід недоречно при цьому притакнув, але зумів уговорити Переходовця, оскільки той миттю спінився; йому хочеться тільки поговорити з нею душа в душу, а вона примушує його, як собаку, тинятися попід вікнами. («Собака навряд чи гатив би так у двері, — подумав я при цьому, — і не випивався б!») Він нікуди звідси не піде, звичайно, вікон не битиме, бо за це по голівці не поглядять, — дід молодець, що вчасно його спинив, — при цьому вони цокнулися (дід пив зі склянки, яку мав чи в кишені, чи непомітно встиг прихопити з літнього столу, а Гевал присьорбував із пляшки). Одне слово, Гевал збирався просидіти під нашими дверима, аж доки господиня не вийде, бо піти звідси просто так, не побалакавши, йому не дозволяє сумління. Все це патякання, звісно, крихти хліба не варте, але добре вже те, що дід зумів втишити войовничий Геваловий настрій; Переходовець все-таки дістав сподіване, тобто змогу виговоритися, а що тут було підмінено співрозмовників, здається, особливої ролі не грало.

Треба сказати, що я не сидів у цей час на гілці дуба, звідки, річ зрозуміла, навряд чи зміг би розібрати Гевалове патякання; на той час я пробравсь у кущі і сів неподалік од трапезників — зазначу, що бенкет той був досить скромний: пили вони не закусуючи, і про те, між іншим, жалів сам Гевал, однак дід і не ворухнувся, щоб піти й роздобути якусь закуску. Дивно, що баба в цей час не подавала ознак життя, вікна були темні, а що вона не спала, це і дурний зрозумів би. Очевидно, стара не хотіла втратити вигідного спостережного пункту, з якого добре проглядався наш ґанок, сподіваючись, що колись-таки Гевал знову почне гатити дошкою в двері. Тож терпляче чатувала в темряві, прикипівши до шибки, доки до неї дійшло, що навколо стоїть надто підозріла тиша (я реконструюю її психічний стан, і коли в моєму баченні апріорі є якісь неточності, наперед прошу вибачення); тож вона цілком

по-жіночому зв'язала явище підозрілої тиші, якщо можна так висловитися, з фактом відсутності діда, і це одразу ж вивело її із заціпеніння; покинувши хату, вона обережно, озираючись на всі боки, пройшлася по дворі.

— Василю-у! — поклікала неголосно, а що дід не обізвався, то вона вдруге гарикнула так, що підточені червою яблука посипалися з дерев. — Василю!

— Ну, чого галасуєш? — обізвався статечно дід, водночас роблячи Гевалові знаки, щоб мовчав. Гевал ошкірився й тихо засміявся.

— Що, пішов той ухажор? — спитала баба, коли дід, ступаючи підкреслено струнко, наблизився.

— Та от не видно, — сказав він, роблено позіхаючи. — Ходім уже спати, чи що?

— Чим це од тебе тхне? — насторожилася баба.

— Тьху на твою голову, — розсердився дід. — Куривом тхне, чи заклало тобі?

— Кадиш цю заразу день і ніч! Здоров'я б своє пошанував.

— Ти не кадиш, а от зігнуло тобі спину, а я каджу — і поки що, як огірочок! — сказав не без гордості дід і, пропустивши перед собою бабу, грюкнув дверима, засвідчивши цим завершення своєї з бабою участі у цій виставі.

Гевал перекинув пляшку, і в його горлі забулькали рештки хмільного пійла.

— Ну й кат з ним! — сказав виразно і звів на груди голову, мабуть, тяжко задумавшись чи подрімуючи.

Але він не спав. За хвилину знову звів голову, і я почув слова, які здалися мені несподіваними. Дивно було й те, що проказав він їх хоч і уповільнено, але не пропустивши жодної голосної:

— Дурний ти, Володько, дурний. Дурний і нещасливий! Не в'язалося в тебе життя, і ти вирішив стати зовсім іншою людиною. Так урочисто поклявся і вже начебто сам повірив, що міняєшся. Аж тут ця зустріч! Таке щось, що й не скажеш! Ніколи не був ти такий щасливий. А чим усе

закінчилося? Оцією безглуздою і дурною п'янкою і ще безглуздішою облогою. Дурний ти, Володько, дурний!

Він говорив ці слова з відчайною гіркотою, і я аж з кущів висунувся од надмірної цікавості: це що — каяття Магдалини?

— А, це ти, зараза! — ревнув раптом Гевал, дивом мене помітивши, і метнувся з такою прудкістю, що я кавкнув вражено і ледве встиг відскочити. Тоді Гевал, не задумуючись, цибнув просто на мене, як воротар на м'яч, і таки хапнув мене за хвоста. Я закричав.

— Ось хто головний винуватець моїх нещасть! — люто процідив крізь зуби Гевал, обертаючи мене з шаленою швидкістю. Я вивернувся наскільки міг і цапнув лапою з метою скарифікувати йому фізіономію — у той пам'ятний вечір це мені з успіхом вдалося. Тепер закричав Гевал, я відчув, що мого хвоста відпущено і я лечу в безвість. Розпрямив у польоті тіло і вже ладен був мчати до зірок, але впав на пухку грядку і з таким спритом майнув на найближчий клен, що мене не догнала б і ракета.

— Я тобі мозок вщупу з черепа! — бубонів тим часом Переходовець, витираючи скарифіковане мною обличчя.

Але він не дуже своїми ранами переймався, бо знову сів на землю і обперся спиною об паркан. Я ж не наважувався злазити долі, бо вже не сподівався на Гевалову оспалість, окрім того, в хату мені ходу все одно не було — забарикадовано її наглухо. Там не світилось уже й вікно, і взагалі весь дім наш поринув у темряву; мені навіть здалося, що я почув із сусідської квартирки могутнє дідове хропіння, і до мого тонкого нюху дійшов бридкий дух алкогольного перегару, хоч так міг пахнути й Переходовець, котрий сидів неподалець од мене, скулений і жалюгідний.

У цей момент і з'явилася Подруга. Вона одразу побачила зіщуленого під парканом Переходовця (світив у той вечір місяць і видно було як удень) і, анітрохи не здивувавшись, підійшла до нього, як я зауважив, без найменшого страху.

— Чого це ти сидиш, Володю? — м'яко спитала вона.
— Бо дурний, — смутно відказав Переходовець. — Сиджу й дивуюся сам на себе.

Говорив тверезим тоном і не проковтнув при тому жодної голосної.

— І довго так збираєшся сидіти?

— А куди мені йти? — спитав так само смутно Переходовець. — Жінку я свою покинув; думав, тут знайду собі дім, а бач, що вийшло?.. Не пустила вона мене.

— Не пустила, бо ти п'яний, — м'яко й прихильно сказала Подруга.

— Це я вже потім напився, — відповів Переходовець. — Прийшов до неї як людина, на крилах летів...

— Ішов би ти додому, Володю. — Подруга торкнула його за плече. — Проспався б, а тоді все й вияснилося б...

— Не підду! — уперто буркнув Гевал і аж головою махнув. — Буду її тут чекать. Не каменюка ж вона!

— Не каменюка, а тебе не хоче. Хіба ти цього не збагнув? Окрім того, й повівся ти не так, як треба.

— Таки не так! — хитнув головою Переходовець. — Повівся як останній дурень. Але не можу я піти звідси, не поговоривши...

— Ой, у тебе і кров на лиці! — зойкнула Подруга. — Де це ти так, Володю?

— Чортів кіт! Це все через нього так вийшло!

— Лишенько ти моє! — зітхнула Подруга й узяла Гевала під пахви. — Ану, вставай!

— Нема мені куди йти, — сумно сказав Гевал.

— Та десь уже дінешся. Вставай, я тобі кажу!

Гевал устав. Стояв, похилившись і звівши на груди голову, ледь-ледь похитувався.

— Ну от я і встав. А далі що?

— Вернутися тобі додому тра, — сказала Подруга. — До жінки своєї і дитини. Чи та дитина не твоя кров?

— Моя, — сказав Переходовець. — Але нема мені туди повороту.

— Чому нема, Володю? У тебе така жінка — очі за тобою виплакала. Куди схочеш — за тобою піде.

— Нема повороту, — сказав Гевал. — А через те нема, що недобрый я з нею був.

— Берися мені за шию! — наказала Подруга.

Він поклав руку їй на плечі, а вона обхопила його за спину.

— Тримаєшся?

— Та тримаюсь.

— То пішли.

— Куди пішли? — сумно спитав Гевал. — Куди ти мене ведеш?

— Як куди? Поки що до себе веду, дурня такого. Проспишся, а тоді, може, за розум візьмешся.

Я мало не впав од здивування. Щось відчувалося тут таке, чого я не міг укласти до голови. Не міг зрозуміти цієї несподіваної Подружчиної ніжності й турботливості щодо Гевала, хіба б вона хотіла відвести його від нашого дому. Що ж, у цьому теж може бути резон, воєнна, так би мовити, хитрість, але я все-таки був спантеличений і досить нетямкувато стежив за двома постатями, що повільно пересувалися по блискучій од місячного світла дорозі. Подружчина була маленька, вислозада, із дрібними ніжностями, на її схиленій шиї лежала важенна Гевалова рука, а Переходовцева — велика й незграбна, що ледве трималася на ногах. Вони хиталися на тій залитій світлом дорозі досить довго; очевидно, то був для Подруги і її супутника немалий труд; я завмер на кленовій гілці, очі мої палали, а в грудях незвідь-чому прокинувся незрозумілий і дивний жаль.

Гевала таки було відведено од нашого дому — Подрузі це вдалося. Відтоді він зник із мого життя, і що з ним ста-

лося, я, певне, ніколи не довідаюся. Здивувало мене в цій ситуації інше: з того дня почалося розхолодження в стосунках між моєю господинею і Подругою. Вона ще зрідка навідувалася до нас, але щось там у них поламалося, і незабаром зникла з мого виднокола й сама Подруга. В цьому є якийсь парадокс, і я не все тут добираю. Чи господиня моя образилася на Подругу, чи Подруга — на господиню, збагнути я не міг. Випадало, що я мав би думати про Подругу краще, ніж звик, а того мені аж ніяк не хотілося. Через це я вчинив найзручніше: вилучив Гевала й Подругу зі своєї свідомості і вирішив навіки їх забути: не маю надто гострої потреби розбиратися в тонкощах людського співіснування; досить того, що мені вдалося відшити від господині Гевала, а відтак зберегти недоторкано основні засади власного існування, про що мені, зрештою, і йшлося. Можливо, Гевал повернувся до своєї жінки, покаявся і в нього вирости за плечима ангельські крила; можливо, пригрівся в Подруги, а може, блукає десь по широкому лиці нашої матінки землі, шукаючи того чи ту, хто б йому ті ангельські крила зміг би до плечей пришити. В містичні хвилини мені верзеться й таке: може, я даремно називав Гевала Переходовцем, а що, коли він справді перетворився на якусь тваринку? Я навіть питав себе: той здичавілий Васько, хто він і звідки? Але це вже були надто химерні думки, і я прошу за них вибачення. Зрештою, думати про те — не моя турбота.

Після того в нашому домі настав мир, тиша і злагода. Невдовзі господиня завела собі нову подругу, яку можна б назвати: Подруга-2; ця істота була зовсім іншого складу, ніж Подруга-1. Вона вдягалася ошатніше і ніколи не приміряла речей моєї господині, хіба що роздивлялася їх із серйозною шанобливістю; носила вона окуляри і стуляла губи зовсім так, як господиня: трохи суворо, а трохи й сумно. Моя володарка вечорами стала менше виходити з дому, натомість придбала телевізора, і вони з Подругою-2 інколи просиджували навпроти тієї коробки годинами.

Я пробував і собі їх наслідувати, але через кілька хвилин засинав, а коли прокидався, дві мої близнючки, як подумки почав їх називати, все ще безмовно вдивлялись у коробку. Цікаво відзначити одну річ — спання на книжках і спання на телевізорі (чи біля нього) дає зовсім неоднаковий ефект. В той час коли спання на книгах приводить до високих, сомнамбулічного походження наслідків, спання біля телевізора (чи на ньому) не дає нічогосінько. Саме тому я не схвалюю цей модерний засіб інформації, хоч мене навряд чи можна назвати консервативним. Більше того, за ці півроку, що минули від часу купівлі телевізора, я інтелектуально зголоднів, бо господиня моя начебто забулася про книжки на полицях. Сам я їх дістати не можу, тож коли вона чи Подруга-2 таке дійство чинять, я страшенно радію і поглинаю ту книгу за один сомнамбулічний сеанс. Це єдина незручність мого новочасного існування, в усьому іншому житті в мене складається якнайкраще.

Коли б я не був простим фіксатором подій, а мав би вищі творчі замисли, я б обов'язково приточив цій історії happy-end, тобто вигадав би, що той патлатий, огрядний молодик із люлькою в зубах, якому я ще маю переказати цю історію після відбуття весняних пристрастей, нарешті помітив мою господиню, вразився її високими духовними якостями і впав перед нею на коліна, проголосивши високопатетичний монолог про любов і світ. На жаль, мій літературний компаньйон виявився жонатий: сьогодні, в сонячний весняний день, коли світло спадало на землю яскравим потоком, а сонце аж тріпотіло, як синиця, що співає на все горло, так от, у цей день я побачив того гриваня з дивним придаточком: обіч нього, тримаючись за руку, ступало в червоних гумових чобітках таке крихітне й гарнесеньке дівча, що мало б воно крильця, я прийняв би його за янголятко. Це недвозначно засвідчило, що мій люльконосець уже тримає біля себе особу жіночої статі і та особа, мабуть, теж із таких, що годяться у справжні подруги моєї господині (я маю на увазі Подругу-2 і аж ніяк не Подругу-1).

Це відкриття трохи розчарувало мене, бо я все-таки таємно сподівався, навіявши гриваневі цю історію, повернути його увагу перш за все до господині і в такий спосіб допомогти і їй, а насамперед собі (йдеться, знову ж таки, про згадану тут не раз «Історію котів»), однак життя, на жаль, не завжди складається так, як того ми хочемо...

У моїй голові, щоправда, виснувалися думки, що й тут я посилив би сказати рішуче слово, тобто активно вплинув би на господиню й того люльконосця: наприклад, міг би зруйнувати родину люльконосця і привабити його до господині, розігравши тим самим майже ту ж таки історію, яка щойно відбулася, тільки помінявши в ній частину дійових осіб. Але після того, що сталося, я дійшов твердого переконання: пристрасті тільки тоді приємні, коли їх спостерігати, а не брати у них участь безпосередньо. Окрім того, я не маю стільки злостивості, щоб, зіштовхнувши у змаганні якісь там особистості, ще й тішитися з їхніх страждань. Третє, що спинило мій активний чин: хтозна, як воно складеться, і чи не зроблю я тим собі чогось гіршого? Отож я вчасно згадав мудрий вислів: «Роби, як тобі ліпше!» — а ліпше мені дивитися на світ через шибку, сито примружуючи очі, ніж дертись у ту шибку до кімнати знадвору, сподіваючись ще, окрім того, добрячого собі штурхана.

Розумно вирішив, що спокій усе-таки ліпший неспокою, а коли так, то нема чого зайвий раз себе турбувати. Укріпила мене в тому рішенні ще одна подія: якось я уздрів біля нашого дому істоту, що увіч скидалася на Леоніду. Моя господиня була тоді в школі, а я вийшов на нетривалу прогулянку. Істота, яка нагадала мені нещасну Переходовцеву жінку, потинялася трохи біля нашого дому, позираючи на нього не без печалі, але у хвіртку зайти не зважилася, зрештою, їй набридло робити вигляд, що гуляє біля річки, — та й погода тоді була невідходяща, — отож вона забралася геть, вряди-годи зупиняючись і позираючи в наш бік. Потому зникла, і цю загадку мені також не судилося розгадати...

Я думаю про все це, лежачи на колінах у своєї господині. Цілий день сьогодні був незвично збуджений; ходив, п'яніючи од голосного синичого дзенькоту; небо наді мною було дивовижно голубе, аж мені почало здаватися, що я сам уже не чорний, а також голубий; удень я не міг заснути — стрибали мені в очах голубі іскри; я прослухав десятки мелодій, що їх продзвонили, спадаючи зі стріх, краплі, — і це все налаждало мою душу на високий, навіть трохи патетичний лад. З таким настроєм я повернувся додому, вже коли господиня прийшла з роботи. Вона, на противагу мені, була сьогодні задумана й пригнічена, а біля вуст у неї залягла знайома мені сумна складка. У цей вечір вона мене добряче нагодувала, а що я цілий день тинявся між калюж, це не обтяжило мого шлунка. Господиня сьогодні не вмикала навіть телевізора, а довго стояла на ґанкові, наче вслухалась у свіжий, із легким, бадьорим морозцем вечір. Я теж стояв біля неї, той вечір вливав у мене могутні, запаморочливі хвилі, і коли б не чекав я приходу Мурки, безсумнівно покинув би господиню й рушив назустріч сутінкам і цьому бентежному подихові, не сприймати якого — значить утратити віру в життя. Господиня моя відчувала, певне, те саме, вона закинула голову, і я помітив на щоках у неї лискучі струмені, в яких заламували свої променята зорі.

Подруга-2 сьогодні не прийшла, тож господиня сіла в мій фотель і почала мене пестити, а на мою голову скотилося кілька сльозин. Я був сьогодні великодушний і терплячий; хай буде так, думав я: весна і *hinc illae lacrimae**, зате в домі нашому мир.

Квартирку було відчинено, з двору через неї проникав свіжий і запаморочливий дух. Я напружився, упиваючись ним, а водночас піддавався і теплій ласці господині — кожен може зрозуміти, що в цей мент я таки чекав пісні, котра от-от спалахне за моїм вікном. Тоді я зможу підда-

* Звідси ці сльози (лат.).

тися великому афектові, що ним напоює нас, земних істот, матінка наша Натура; маю віддати весні належне, а вона, сподіваюся, мене за це одухотворить.

Господиня моя тим часом все ще плакала, і я подумав, що, може, в неї ті ж таки емоційні комплекси...

Ні, я не встиг додумати цієї думки. За вікном пролунала палка, як вогонь, пісня. Я стрепенувся і, хоч руки господині зробили неспіливу спробу мене затримати, рвонувся до квартирки. Весна кликала мене, і я помчав їй назустріч.

1978 р.

ЗМІСТ

Птахи з невидимого острова

Повість 5

Місячний біль

Фантастична повість 103

Початок жаху

Повість 203

Маленьке вечірнє інтермецо

Повість 301

ББК 84. 4УКР6

Шевчук, Валерій.

Ш72 ПТАХИ З НЕВИДИМОГО ОСТРОВА : повісті/Валерій Шевчук. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. — 384 с. — ISBN 978-617-585-033-6 (укр.) — (Перлини сучасної літератури).

До нової книжки найвидатнішого сучасного українського майстра прози дібрано три філософські повісті з пригодницько-фантастичними фабулами (так звані мислительні детективи) — жанр, більше опрацьований у літературі західно-європейській, аніж в українській. Завершує книгу «Маленьке вечірнє інтермеццо» — зразок гумористично-фантастичної повісті.

Повісті «Птахи з невидимого острова» та «Початок жаху» було інсценізовано й поставлено в театрах Києва та Львова.